

BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRÆCORVM ET ROMANORVM
TEUBNERIANA

GAIUS
INSTITVTIONVM COMMENTARI

EDIDERVNT

E. SECKEL ET B. KUEBLER



L I P S I A E
I N A E D I B V S B . G . T E U B N E R I

M70139
M81807

EHRENBERG

GAI INSTITVTIONVM

COMMENTARII QVATTVOR

4

SEPARATIM EX

IVRISPRVDENTIAE ANTEIVSTINIANAE

RELIQVIIS A PH. EDVARDO HVSCHE

COMPOSITIS

QVARTVM EDIDERVNT

E. SECKEL ET B. KVEBLER

s. 266



LIPSIAE IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI MCMXXI

853180



Biblioteka
Uniwersytetu Gdańskiego



1100692139

2486/393/06

461

EDITORVM PRAEFATIVNCVLA.

Gaius natus si non Traiano, certe Hadriano (cf. D. 34, 5, 7 pr.) imperante scripsit sub Antonino Pio, Marco Aurelio, fortasse Commodo. obiisse eum non ante a. 178 inde apparet, quod ad SC. Orfitianum a. 178 librum singularem confecit (D. 38, 17, 9).

Praenomen Gai solum scripta eius prae se ferunt, nomine atque cognomine omissis; nec aliunde haec innotuerunt, quo factum est, ut quidam, vix recte, negarent Gaio aut nomen aut cognomen fuisse.

Unde gentium sit oriundus, nescimus. Romae Gaium ius didicisse, cum paene totus Sabinianorum sectae addictus sit (cf. Inst. 1, 196. 2, 37; 123; 195; 200; 217; 219; 220; 231. 3, 87; 98; 103; 141; 167a; 168. 4, 78; 79; 114), probabile est; Romae eum docuisse et scripsisse, quamvis valde disceptetur, veritati propius accedet.

Nusquam a melioris aetatis iuris consultis Gai opera laudantur neque ab aequalibus neque ab insequentibus, ut Ulpiano et Paulo. quod sane in D. 45, 3, 39 (Pomp. lib. 22 ad Q. Muc., 285 Len.) legitur 'sed qua actione id recipere possumus (!), quaeremus; et non sine ratione est, quod Gaius noster (!) dixit, condici id in (!) utroque casu posse domino', a Triboniano interpolatum esse non sine ratione suspicari licet. huius de Gaio saeculis II et III alti silentii causae possunt afferri aliae atque Gai

procul a Roma in provincia quadam Orientis collocatum domicilium. nam et nos quorundam lanistarum libellos undecumque concoctos, et si qua alia sunt ad popularem iurisprudentiam aptata opuscula 'aurea' et ea, sicut Sabinianorum postumi Gai, aliquantulum obsoleta, a nostris scriptis ablegamus.

Publice respondendi iure Gaium caruisse (neque enim responsa eius exstant) haud dubitandum. hoc quoque ei evenire potuit, si Romae totam vitam degit.

In Institutionibus ius provinciale respicit quidem (cf. Inst. 1, 55; 193), sed ita parce, ut eum iuris comparatione Romana quaedam illustrare neque vero provinciarum orientalium ius Graeco-Romanum tot tantisque rebus a mero Romanorum iure discrepans accuratius tractare voluisse pateat. et libros ad edictum provinciale Gaium, licet praeterea nemo eius commentator exstitisse videatur, Romae conficere potuisse eo libentius credas, quod hoc edictum a Roma provinciis cunctis, non a provincialibus sibi ipsis conditum est.

Ex Gai sermone partim graecissante natione Graecum eum fuisse, quod quidam coniecerunt, minime probatur; sapere enim Graecitatem non natio solum, sed et disciplina conversatio lectio efficiunt, neque quisquam scripsit Romae Gai aetate, cuius stilus Graeco colore non tinctus sit.¹

1) De Gai Graecismis egit Kalb in libro, qui inscribitur: Roms Juristen (Lips 1890) p. 79sq. eis, quae vir doctus composuit, liceat pauca addere. particularum coniunctio 'ut ecce' Gai praedilecta (cf. Kalb l. c. p. 85) conferri potest cum Graeco οἶον ὡς (Theoph. p. 172 Ferr.), quod primum legitur apud Aristotelem Rhet. 2, 23 p. 1397 a. 25. 1397 b. 27. 1400 b. 17. 2, 24 p. 1401 b. 32. Poet. p. 1452 a. 7, apud posteros saepissime invenitur. cf. Dahl, Demetrius *περὶ ἑρμηνείας*, Zwei-brücken 1894, p. 33sq. 'ut ecce' dixerunt praeter Gaium et iurisconsultos eos, qui hunc secuti sunt, Macrobius et Pompeius Grammaticus p. 99, 12. 106, 14 K. — Constat nullum omnino praeter Gaium dixisse 'statim ab initio' (cf. V. I. R. p. 57, 6), quocum licet comparare Graecum εὐθὺς παραχρημα, quod scripsit ex gr. Xenoph. de republ. Laced. 8, 4. Antiphon Pharm. 20. Isaeus 1, 11. 3, 7 (ὡς μὲν ἔδοξε παραχρημα εὐθὺς τότε τὰ

Stationi alicui, ad quam auditores ex Orientis provinciis adfluxerint undequae refluxerint, Romae Gaium praef-

ψευδῆ μαρτυρῆσαι Νικόδημος, ἐπιδέδεικται). 3, 48 (καὶ εἰ ἦν ἀληθῆ ἂν νυνὶ τετόληκας μαρτυρῆσαι παραχρημα, εὐθύς τότε ἐτιμαρῆσω ἂν τὸν ἀδικούντα). Demosth. 29, 15. — item contra, 1, 81; Dig. 3, 3, 46, 5 (cf. Cic. Top. 4, 23. Bell. Hisp. 1, 3), item ex diverso 1, 39, rursus ex diverso 3, 201, rursus ex contrario 2, 52 comparari possunt cum Graeco πάλιν αὐ, πάλιν αὐθις, quod tam frequenter incurrit, ut exempla adferre supersedeamus. — Quod Gaius dixit 3, 160 alterutrius alicuius, abundante 'alicuius', quod Huschkus perperam deleuit, hoc nos meminisse iubet Graeci ἑτερός τις; unum aliquod negotium 3, 148 et una aliqua res Dig. 29, 4, 13; 16, quae cum Graeco εἰς τις componi possunt, quominus adferamus, impedimur eo, quod similia inveniuntur etiam apud Ciceronem. contra illud Gaii proprium 'duorum alterum aut — aut', quod legimus Dig. 35, 2, 73, 1 (libro XVIII ad ed. prov.) et Inst. 1, 1, 2, in paragrapho certe ex Gaii sumpta, quin idem sit atque Graecum δυοῖν θάτερον ἢ — ἢ (exempla habes in Kruegeri Grammatica § 57, 10, 11; add. Plat. Phaedon. p. 66 E. 76 A. 102 E. Charm. p. 160 B. Polyb. 3, 90, 11. 22, 11, 7. Dionys. 2, 20. 3, 30. Diodor. 13, 105, 3. 14, 58, 4. Appian. b. c. 4. 68. Chariton 2, 10, 4. 3, 5, 6. 5, 6, 9. Procop. de bell. Goth. 4, 14, 25), dubitari nequit. — Singularis illa constructio, quae legitur 2, 123: 'nullo iam filio impedimento' aut, quod saepius invenitur, 'semel' cum participio absoluto (2, 41; 257. 4, 108), nescio an potius originem Graecam demonstrent quam Latinam. — Ne soloecismis quidem Gaius abstinuit. ubi secundum usum sermonis Latini exspectamus 'se', dixit: 'eum' 2, 252. 3, 198, 'eorum' pro 'sua' 1, 3, et versa vice 'sibi' pro 'ei' 3, 119. 179, 'se' pro 'eo' 4, 21. conferri potest etiam 2, 96 'cum istarum personarum nihil suum esse possit'. scripsit 'uenient' pro 'uenibunt' 2, 155, ac si fidem habere licet codici Veronensi, veniri 1, 160. 2, 155. 3, 146, transiebat 1, 111 (haec nos emendavimus); num recte traditum sit, quod legitur Dig. 38, 1, 19 'satis tempus', dubitare licet; similia inveniuntur apud auct. ad Herenn. 1, 1. Vitruv. 5, 6, 5 (cf. Madvig. de fin. 2, 84). cave tamen ex his omnibus effeceris Gaium hominem vere Romanum non fuisse, cum praesertim memineris 'transiet' iam Tibullum 1, 4, 27 scripsisse, postea Senecam quoque nat. quaest. 3, 10, 134, 'exiet' legi apud eundem Senecam Epist. 17, 9, 'iniet' Senec. de benef. 2, 1, 2, 'ueniet' in titulo Romano C. I. L. VI, 13203 = Bruns Font. I⁷ p. 377 n. 2 et in novo fragmento metalli Vipascensis l. 42 (Bruns I⁷, 295), 'veniri' in titulo Romano C. I. L. VI, 2106 (Bruns I⁷, 377). cf. etiam, quae adnotavit Kuebler ad Mommsen, Juristische Schriften II p. 33 n. 18.

fuisse si quis credere velit, eum vix aegreque redarguas horum Graecorum more etiam praenomnis Gaii usus Romae inolevisse potest.

Ad docendum scribendumque omne studium Gaius contulit. conscripsit ante Institutiones libros ex Quinto Mucio et edicti interpretationem (cf. Inst. 1, 188; utrum ad edicti praetoris urbani an ad edicti provincialis commentarios, utrosque sub Antonino Pio confectos, haec verba referenda sint, dubitatur), aut post Institutiones aut incerto tempore alia, in summa centum fere libros.

Excellit noster minus ingenio profunditate doctrina sagacitate inventionem quam levitate elegantia perspicuitate simplicitate explanatione. quae virtutes pedestres secundi ordinis iuris consultum eum labentibus saeculis commendarunt, quae et laudibus eum extulerunt et triverunt manibus (cf. ex. gr. C. Th. 1, 4, 3 a. 426). utrum Ulpianus in elaborando regularum libro singulari, qui ad verbum multis partibus cum Gaio convenit, Institutiones Gaianas adhibuerit an potius ex fonte eodem quo Gaius, ceterum ignoto (Sabini vel Sabinianorum alicuius) hauserit, in incerto relinquimus. Iustinianas Institutiones Gaianis praecipue niti nemo est qui ignoret.

Institutionum commentarios¹ quattuor, opus introducendis in iuris disciplinam tironibus tam destinatum quam aptum, Gaius partim ante Nonas Martias a. 161, partim post exaravit, cum Antoninum Pium vivum primo laudet (Inst. 1, 53; 74; 102. 2, 126; 151a), deinde divum appellet (2, 195). libros quattuor una omnes potius quam singulos deinceps publicavit. libros dicimus; namque Institutiones nostras dictata Gaii praeceptoris esse currente calamo in auditorum pugillaribus excepta et ab ipso Gaio publici iuris facta, ideo videtur refutandum, quia et orationis nitor et in rebus componendis diligentia pessumdari via illa solent neque verisimile est ma-

1) commentarius quid significet, optime exposuit R. Frese, Beiträge zur Beurteilung der Sprache Caesars, München 1900. p 11 sq.

gistrum quae praesto sunt omnia pandendo scholas suas evacuare.

Ordinem rerum tractandarum, id est personarum rerum actionum trichotomiam (vid. *Conspectum* in calce editionis nostrae additum), Gaius non excogitasse, sed in fructu habuisse censendus est. hoc ordine delineat ius privatum ordinemque iudiciorum privatorum, in unum corpus conflato iure civili ac praetorio. verumtamen desiderantur multa, ex. gr. iura dotis, castrensium peculii, pignoris hypothecae, longi temporis praescriptionis, querellae inofficiosi testamenti, contractuum qui dicuntur in-nominatorum, SCC. Vellaeani, Macedoniani.

Codicem Veronensem (bibliothecae capitularis num. 13) bis vel ter rescriptum saeculi V vel VI, quo unico exceptis fragmentis quibusdam genuinus Institutionum contextus nobis servatur, Bartholdus Niebuhr a. 1816 repperit (de uno folio non rescripto vid. infra not.* ad 4, 134). tria folia codici desunt. duodecima fere pars legi nequit. scriptura duarum manuum, quarum prima libros I—III, secunda librum IV absolvit, mendis scatet. de lectione codicis perdifficili legendo meriti sunt imprimis J. F. L. Goeschen, deinde F. Bluhme (schedas quae dicuntur Bluhmianas conficiendo), postremo optime G. Studemund (*Gai Institutionum commentarii quattuor. codicis Veronensis denuo collati apographum* ed. G. Studemund. Lipsiae 1874; *Supplementa ad codicem Veronensem apographum Studemundianum* composuit G. Studemund, in *Collectionis librorum iuris anteiustiniani* edd. Krueger Mommsen Studemund tomo I, ed. 5. Berol. 1905 p. XVII—XXXIX).

Editionum inde a Goescheni principe a. 1820 saeculo XIX iterum atque iterum typis mandatarum notamus hasce:

Gai Institutionum comm. IV ed. Boecking. Bonn. a. 1837. 1841. 1850. Lips. 1855. 1866.

Gai Institutiones ad codicem Veronensem apographum Studemundianum edd. P. Krueger et G. Studemund. Berol. 1876. 1884. 1891. 1899. 1905.

Syntagma Institutionum novum. Gai Institutiones iuris civilis Romani secundum Guilelmi Studemund cod. Ver. collationem edid. emend. notisque illustravit, appositis Iustiniani Institutionibus, iis quidem ex recensione Pauli Krueger fere repetitis, ad locos deperditos lumina adiecit ex epitome Gaiana, Ulpiani fragmentis aliisque B. I. Polenaar. Lugd. Batav. 1876.

Institutionum et regularum iuris Romani syntagma ed. R. Gneist. Lips. 1880.

Institutes de Gaius d'après l'apographe de Studemund, contenant 1° Au texte, la reproduction du manuscrit de Vérone sans changement ni addition. 2° Dans les notes, les restitutions et les corrections proposées en Allemagne, en France et ailleurs, suivie d'une table des leçons nouvelles par Ernest Dubois. Paris 1881.

The Institutes of Gaius and Rules of Ulpian, the former from Studemund's Apograph of the Verona Codex, with translation and notes, critical and explanatory, and copious alphabetical digest, by James Muirhead. Edinburgh 1895.

Nostra editio in usum academicum parata praecipue nititur apographo Studemundiano — nobis V — iterum diligenti cura adhibito. Philippi Eduardi Huschke coniecturas, ubi eximium viri ingenium redolent, respeximus, ubi plus licito audent vel aut Latinitatem aut ius offendunt, reiecit. artem nesciendi satis fortiter ex praestanti Studemundi consilio exercuimus. aliorum virorum doctorum coniecturas memoratu dignas, imprimis Pauli Krueger adnotavimus (de ceteris cf. ed. Dubois 1881). ubi in apparatu critico supplementa proponimus, litteris diductis imprimi fecimus ea, quae V praestat.

Contextus editionis vestigia apographi pressim persequitur. notas omnes, in formulis etiam praenominum, exscripsimus, sola numerorum signa retinentes. orthographiam codicis, quantum hodie ferri posse visa est, retinimus, constantem orthographiam non adfectantes. menda scripturae leviora et manifesta taciti correximus. cetera, quae in contextu a codice aliena sunt, aut ibi litteris

inclinatis damus aut in notis explicamus. cum nihil adnotavimus, emendationes fere semper sunt Goescheni. videas etiam notarum explicationem infra p. XXXVI.

Numeri paginarum codicis in editionis paginarum margine exteriori adscripti sunt.

Locorum parallelorum apparatus, in quo Huschiana editionis non minima vis consistit, examinavimus correximus auximus, auctorum iuris nomina et numeros palingenesiae Leneliana addidimus, locos secundum temporis rationem ordinavimus.

Gai quae dicitur epitomam, a. 506 in legem Romanam Visigothorum insertam, cum non a Visigothis, sed a Romanis saeculo IV vel V redacta esse videatur, infra suo loco in hac iurisprudentiae anteiustinianae sylloga edendam curabimus. item fragmenta interpretationis Augustodunensia nuper inventa inter saeculi V reliquias recipienda erunt.

Berolini, mense Aprili a 1903 et iterum mense Decembri a. 1906.

AD EDITIONEM SEPARATAM QVARTAM.

In hac editione et notas criticas et conspectum locorum parallelorum auximus ratione habita tam scriptorum, quae nuper in lucem prodierunt, quam inscriptionum et papyrorum recens repertarum aut publici iuris factarum.*)

Berolini et Erlangae 1921.

PRAEFATIO HVSCHKII EDITIONIS PRIMAE.**)

Pauca sunt, quae de Gaio certo constant. Unum eius hoc nomen nobis traditum est tam in libris iuris, ubi primum in Collatione certo comparet¹, quam a gramma-

*) Qui Lipsiae a. 1909 prodiit 'Gai Codex rescriptus in Bibliotheca Ecclesiae Cathedralis Veronensis distinctus numero XV (13), cura et studio eiusdem bibliothecae custodis phototypice expressus', textui emendando nihil attulit.

***) Quae nos paucula addidimus, uncis quadratis [] inclusimus.

1) An enim Gaius, quem Pomponius nostrum appellat L. 39

ticis, quorum primus Diomedes [saec. IV] (ed. Putsch. p. 375. Keil. I p. 379), si modo quod traditum ibi est in libris mss. 'Caium' ad Gaium recte refertur, et paulo inferior saeculo fere ineunte quinto Servius Honoratus ad Vergil. Georg. 3, 306 Gaium memorant: omnes vero hoc sine dubio a iurisconsultis vel a Gai librorum titulis, in quibus dudum unum hoc nomen, ut in libris tritissimis fieri solet, scribi sueverat, mutuati sunt. Id ipsum vero, quamvis etiam in nomen abierit (Osann. ad Pompon. p. XIX) et in cognomen (vid. indices Corp. inscript. Lat.), plerisque tamen et puto recte eius creditur praenomen, sicut Servii alius ICTi, plerumque sic tantum nominati, Titi, Marci imperatorum: eoque fortasse solo significatus est, quod nomen et cognomen ei erat cum alio, nescimus quo, ICTo commune ut ab hoc simplicissime distingueretur: quanquam nunc Guido Padelletti (Del nome di Gaio Rom. 1874) nomen id gentilicium, alius Italus (Felice Cattaneo Del nome di Gaio, nota letta al R. Istit. Lomb. 1881) cognomen fuisse huic ICTo, argumentis nec tamen probabilioribus adstruxerunt. Certe Titi praenomen, quod in uno alterove epitomae Visigothicae codice Gaio praescriptum legitur indeque verum eius praenomen fuisse quibusdam visum est, post multos ab Haenelio inspectos codices corruptela vocis *tituli* apparuit (cf. Haenel. Lex Rom. Vis. p. XLV, not. 16, p. 314). De aetate Gai hoc tantum compertum est, quod sub imperatoribus Hadriano, Antonino Pio et M. Aurelio Antonino vitam suam transiegit. Nam quod Hadriani temporibus acciderat, id ipse sua aetate factum esse narrat L. 7 pr. D. de reb. dub. (34, 5). Institutionum commentarium primum et partim secundum imperante Antonino Pio eum scripsisse plerique inde recte colligunt¹, quod constanter ibi (1, 53; 74; 102.

D. de stip. serv. (45, 3), ad hunc referendus sit, ambigitur. Vid. p. XV not. 1.

1) Marci temporibus etiam primum comm. assignat Puchta Inst. I § 99, not. bb et nuperrime H. H. Fitting, Alter d. Schriften d. Röm. Juristen p. 21. [quam sententiam destituit in secunda editione, 1908.]

2, 126; 151. ad postremum locum nunc conferenda L. 3. D. de his quae in testam. 28, 4) sine divi commemoratione eum nominat, quam alias defunctis imperatoribus tribuere solet. sed et extremis Pii temporibus scripsisse videtur; nam 2, 195 eum divum appellat. Nec quod M. Antoninus in re tutelari de lege Plaetoria et praetore tutelari in locum consulum substituto (Capitol. Marc. 10 coll. cum 1, 198; 200) nec quod de cretione constituerat (Ulp. 22, 34 coll. cum 2, 177), in Gaii notitiam pervenerat, cum finem primi et cum secundum commentarium scriberet.¹ Atqui tum iam libros ex Q. Mucio ediderat (1, 178) et edictum interpretatus erat (1, 188), quod simpliciter dictum non nisi urbicum esse potest, ut libri ad edictum urbicum intellegi debeant, quibus solis etiam eiusmodi (quam ibi dicit) de tutelarum divisione disquisitio magis ad artis disciplinam quam ad fori usum pertinens convenit, eorundemque etiam proprii de bonorum possessionibus commentarii pars fuisse videntur, quos laudat 3, 33; (54). sequitur, ut 'imperator noster', quem in his libris laudat L. 73 § 1 D. de leg. 1, fuerit D. Pius. Praeterea post obitum Antonini Pii scriptos esse libros duos fideicommissorum, constat ex L. 90 D. de condic. et dem. 35, 1, L. 96 D. de leg. 3, L. 63 § 5 D. ad SC. Treb. 36, 1: idem de libris quindecim ad legem Iuliam et Papiam certe posterioribus² patet ex L. 56 D. de leg. 2 et de libris singularibus ad SC. Tertullianum et ad SC. Orphitianum a. 178 factum ex L. 8 et 9 D. ad SC. Tertull. 38, 17. Cetera eius scripta quando edita fuerint, aut disputatur

1) Etiam quartum comm. propius initiis D. Marci compositum esse inde apparet, quod 4, 185—187 abrogati ab eo imperatore vadimoniorum solennis (Victor de Caes. 16) nulla mentio habetur. [Hanc Victoris quem dicunt notitiam nullius momenti esse demonstravit Kipp, *Litidenuntiation* (1887) p. 175sq.]. 2) Quidam enim ad hos libros referunt proprios commentarios, quorum Gaii 3, 54 meminit. Sed cum lex Papia multa alia caveret, vix de his potest sensisse. Malim igitur intellegere commentarios de bonorum possessionibus, quos iam laudaverat 3, 33 quorumque pars ad bona libertorum spectabat.

aut plane incertum est. Sed libros triginta vel, connumeratis libris ad edictum aedilium curulium, triginta duo ad edictum provinciale et ipsos post Institutiones compositos esse item satis tuto statuere licet; non tantum quia maiore iis componendis opus erat usu et experientia fori (ut non inepte iudicat Stieber ad Wenckii opusc. p. XXIX), sed etiam (quod me maxime movet) quia libro I L. 30 § 2 D. de pactis (2, 14) sententiam reicit, quam Inst. 3, 179 tentaverat, et libro VI. L. 3 D. de hered. pet. (5, 3) mentionem habet heredum ex senatusconsultis (Tertulliano et Orphitiano): nec facile Inst. 1, 188 simpliciter edicti interpretationem laudasset, si tum iam utrumque edictum interpretatus esset: quamobrem etiam L. 42 D. de don. int. vir. (24, 1) ex lib. XI commemoratus princeps Antoninus pro Marco habendus erit. Denique etiam rerum quotidianarum libri, si totam eorum rationem perpendaris, non possunt iudicari non post Institutiones compositi esse. Haec omnia vero faciunt, ut Mommseni sententiae (Jahrb. d. gem. deutschen R. III 1, p. 14 [= Jur. Schr. II 37]), pleraque Gaium Antonino Pio imperante (a. 138—161) scripsisse arbitrantis haud facile accedam, sed vegetam aetatem in D. Marci tempora eum transtulisse malim opinari. Quando vero obierit, nescimus. Tantum Commodi tempora (a. 176—192 [imperantis cum patre a. 176—180]) eum vidisse, ex eo, quod ad SC. Orphitianum scripsit, efficitur.

Idem Mommsenus l. c. Gaium 'ICTum provincialem' fuisse, qui in oriente, et ut probabiliter statuere liceat, Troade in Asia ius docuerit librosque suos ediderit, magno, ut solet, acumine adstruere conatus est: argumentis tamen, quod pace viri de his litteris meritissimi mihi que amici dixerim, admodum dubiis et magis speciosis quam veris. Primum enim, quod de solo praenomine ad appellandum eum Graeco more usurpato disputat, imperatorum maxime aevo eandem appellandi consuetudinem certis ex causis etiam Romae obtinuisse, ut iam supra obiter significavimus, multa exempla velut imperatorum Gai, Titi, Marci,

et cum hic de iurisconsultorum more quaeratur, Servii (Sulpicii), Sexti (Pomponii, cf. Zimmern, Hist. iur. § 92 not. 6) et ipsius Gai (Cassii Longini, cf. Zimmern l. c. § 85 not. 25) ostendunt. Deinde quod Gai responsa non exstant, ipse confitetur Mommsenus etiam Romae potuisse ICTum, qui respondendo operam non daret, scriptis inclurare. At Gaius edictum provinciale commentatus est, quod Mommsenus negat nisi de certae, itaque eius, quam inhabitabat, provinciae edicto intellegi posse, eamque Asiam fuisse autumat, cum Gaius Bithynorum et Galatarum peregrinum ius (Inst. 1, 55; 193) et Troadis, Beryti et Dyrrhachii ius Italicum (L. 7 D. de cens. 50, 15) commemoraverit. Sed si, ut existimat, multum etiam tunc singularum provinciarum differebant edicta et suae provinciae edictum Gaius commentatus est, non 'ad edictum provinciale', opinor, sed 'ad edictum Asiaticum' (ut est ubique in Ciceronis Verrinis, 'edictum Siciliense') vel certe 'ad edictum proconsulis provinciae Asiae' librum suum inscribere debuit; nam provinciale edictum simpliciter dictum ex analogia, qua provinciale solum, provincialis senator, provincialis iudex, alia dicuntur, edictum in quacunque provincia propositum, quatenus scilicet ea omnia consentiebant, significat. Et serione quisquam statuerit tunc ICTum aliquem in animum induxisse, ut unius inter tot provincias edictum triginta libris explicaret? Itaque ex hac ipsa appellatione recte colligitur, quod et totius illius temporis ratio facit ut credamus¹, provinciarum diversarum edicta, si rem, non formam spectas, tunc in unum conflata esse, quod ab omnibus proconsulibus partim per se partim, ut in Caesaris provinciis, per legatos proponeretur², quamobrem Gaium in his libris ubique pro-

1) Cf. E. Huschke, Census z. Z. d. Geb. J. Chr. p. 22.

2) Animadvertendum est hanc edicendi potestatem, qua ius civile supplebatur vel corrigebatur, tantum magistratus populi Romani habuisse (Gai. 1, 6); proinde etiam Caesarem proconsulem in suis provinciis neque vero legatos Caesaris, quibus iurisdictio tantum praetoria delegata erat.

consulem tantum nominare vel praetorem, cuius pleraque edicta proconsul receperat (Cic. ad Attic. 6, 1 § 15), mirari non licet. De Bithynorum vero et Galatarum iure ut Gaius ipse verba fecerit nec tantum, ut mihi persuasum est, Hadriani retulerit, num forte etiam Titium Aristonem idcirco, quod Aegyptiorum ius novit et commemoravit (Gell. 11, 18), Aegyptium vel certe orientalem fuisse statuere debemus? praesertim cum certum sit plerosque Romanos etiam ICTOS ius peregrinum curiose inquisivisse (Gell. 20, 1, 4 [Iurispr. I, 98]. Fr. Dosith. 12). Cetera Mommseni argumenta aut leviora sunt aut eiusmodi, ut etiam aliis opinionibus firmandis inservire possint, quare ea interim missa facere liceat. Hoc vero quaero: quamobrem in his, quibus locus, ubi quis scribit, optime cognosci solet, nihil reperiat in Gai scriptis, quod Asiam prodat? Immo haec ad Italiam Romanque nos delegant. In exemplis condicionum hanc ponit: 'si navis ex Asia venerit' (L. 33 D. de hered. inst. 28, 5 ex lib. II de testam. ad ed. praet. urb., L. 72 D. de fidei. 46, 1 ex lib. III de V. O.) — miro modo, si Troade haec scripsit: item 'si navis ex Africa venerit' et hanc speciem: 'si inter eos qui Romae (non Troade) sunt, talis fiat stipulatio: *Hodie Carthagine dare spondes?*' (L. 141 §§ 7; 4 coll. L. 73 pr. de V. O. 45, 1 ex lib. II de V. O.) et 'si is, qui ita stipulatus fuerit: *X milia Ephesi dare spondes?* . . . Romae pure sic intenderit' (4, 53). Similiter in exemplis ei sunt et in ipsis quidem etiam ad edictum provinciale libris fundus Tusculanus, vinum Campanum, triticum Africum, Tyria purpura (quam usu potius Romanam dixeris) (L. 74 D. de V. O. 45, 1. L. 17 pr. D. de condic. et dem. 35, 1. Inst. 4, 53) et ipse a praetore (non a proconsule) cautionem petens L. 11 D. ut leg. 36, 3. Quibus convenit, quod, quo die Romae (non in provinciis) vota pro salute imperatoris suscipiantur, exponit (L. 233 § 1 D. de V. S. 50, 16), quod etiam in libris ad edictum provinciale ab his, quae Romae sunt, ad id, quod in provinciis obtinet, procedit (L. 1 pr. D. quod cuiusq. univ. 3, 4. L. 5

D. de curat. fur. 27, 10) et multa similia. Quae quidem singula, fateor, parum probant, coniuncta vero suum habent maxime ad refellendum momentum. Denique quae tunc erat urbis Romae auctoritas, legum patriae, imperii totiusque iurisprudentiae sedis, quis credat iuris consultum, qui tot insignibus libris ius civile illustravit, quique et Cassianum se profitetur et licet non a S. Pomponio Cassiano item 'Gaius noster' appellatus¹, tamen controversiis scholarum, quae Romae tunc florebant, ita se interserit, ut eis et, dum scriberet, interfuisse videatur, non Romae, sed in aliquo provinciarum angulo abditum docuisse ac scripsisse?

Haec tamen ita disputata sunt, ut si quis Gaium natione Graecum et fortasse ex colonia aliqua in partibus orientis oriundum fuisse opinetur, quae olim A. Augustini et Fr. Connani fuit sententia, id equidem neque negare neque affirmare ausim. Non negare, quia probe scio iam illa aetate multos peregrinae originis viros summos honores et magnam etiam in iure civili auctoritatem Romae nactos esse, velut Cirtensis ille vir consularis ius publicum respondens, cuius nomen perit apud Front. ep. ad amic. 2, 10 (6). Sed nec affirmare; nam id, quod et illos viros partim movit, et quod multo magis in Mommseni disputatione veri quadam specie decipit, Graecam illam dico in Gaio conspicuam eruditionem et peregrinitatis curiosam observantiam, alia ratione contemplandum esse existimo. Quippe inde a Vespasiano et maxime sub Hadriano novam quasi speciem imperium Romanum induit. Multis enim coloniis in provincias deductis multisque ibi oppidis civitate Romana vel Latinitate, quibusdam etiam iure Italico donatis, Graecis vero quam illi opina-

1) L. 39 D. de stipul. serv. (45, 3), qui locus num ad Gaium nostrum spectet, nec potius ad C. Cassium Longinum, post disputata de hac re a G. M. Ashero in Zeitschr. f. Rechtsgesch. V p. 83 seq. ita mihi dubium esse factum fateor, ut ad posterius statuendum pronior sim. Prius tamen probat Guido Padelletti del nome di Gaio p. 7.

bantur *ἀτρονομία* reddita, quae olim peregrina ditio tantum fuerat, in aequum paene ius recepta est. Et maxime oriens invaluerat, rursusque 'non tenuis quidam e Graecia rivulus, sed abundantissimus amnis (Orontem dixit Iuven. 3, 62) illarum disciplinarum et artium in urbem influxit' (Cic. de rep. 2, 19), ut iam ex imperio Romano imperium Graeco-Romanum factum videretur. Huius vero rerum mutationis effigies cum etiam in hominum ingeniis non exprimi non posset, si Gaium eius in iurisprudencia primum et verissimum exemplar novumque quasi, huius tamen temporis, Labeonem dixeris, ut Hadrianus, 'princeps ille doctus et navus orbis terrarum, non regendi tantum, sed etiam perambulandi diligens' (Front. de fer. Als. 3) fuit in principatu, quem et ipsum idcirco iam aequales Graeculum dixerunt (Spartian. Hadr. 1), non modo rectissime, ni fallor, de eo iudicaveris, sed etiam omnia, quae eius propria sunt, facillime explicaveris.

Primum igitur mirum non est, quod Institutiones suas, qui liber primus omnium novi imperii status ratione habita compositus esse videtur, non a populi Romani iure, sed ita exorditur: 'Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio partim communi omnium hominum iure utuntur' etc. et deinde quoque ceterorum populorum iura respicit, non modo utrum quid iuris civilis an iuris gentium sit in quocunque articulo adnotando (1, 2), sed etiam in iure civili simile vel dissimile aliorum populorum ius afferendo vel comparando (1, 55; 92; 193; 197. 3, 96; 134 et cf. L. 13 D. fin. reg. 10, 1. L. 4 D. de colleg. 47, 22), ius etiam Latinorum coloniariorum explicando (1, 79; 85; 86; 95. 3, 120), peregrinis quid ex iure Romano liceat vel non liceat, admonendo (1, 47; 53; 74; 93; 94. 2, 285. 4, 37; 105), provinciarum et Italiae in iure civili diversitates enarrando (1, 6; 20; 100—102; 105; 183; 185; 197; 200. 2, 7; 21; 24; 27; 31; 46; 63; 278. 3, 121; 122. 4, 109). Eodemque pertinet, quod non modo edictum urbicum, sed etiam provinciale separatim primum et solus interpretatus est, quod-

que linguam Graecam saepenumero respicit (2, 281. 3, 93. L. 25 D. loc. 19, 2. L. 30, L. 233 § 2, L. 236 § 1 D. de verb. sign. 50, 16).

Praeterea ingenium Graecum prodit, quod Gaius, quamvis et ipse ius de iure respondendi ex auctoritate principis ab imperatore nactus esse dubitari non debeat¹, doctrinae ac libros scribendo quam foro et respondendo se dare maluit. In libris autem scribendis novam omnino viam ingressus est, ut primus totum iuris civilis opus ad artem revocasse dici possit. Divisionibus enim ut bonus magister omnino plurimum tribuens vel in toto scribendi opere bipertitione quadam omnes iuris fontes, quos tunc iuri operam daturum maxime nosse oportebat, complexus esse deprehenditur: quanquam, cum eiusmodi partitio totum illud aevum tacite regeret, etiam magis ipsa re quam consilio in eam incidere potuit. Itaque scripsit ad leges XII tabularum, veteris iuris, et ad legem Iuliam et Papiam, novi iuris civilis potissimum fontem. Interpretatus item est edictum utrumque, id est urbicum et provinciale: hac parte etiam propalam Labeonem pro mutata rerum condicione imitatus, qui ad edicta praetoris urbani et peregrini separatis libris scripserat (L. 19 D. de verb. signif. 50, 16. L. 9 § 4 D. de dol. mal. 4, 3). Denique ius civile, quod ex responsis prudentium fluxerat, partim traditum libris ex Q. Mucio² factis, qui primus ius civile constituerat (L. 2 § 41 D. de orig. iur. 1, 2) additoque, ut ille alio tantum nomine (*ῥῶον*) fecerat, libro singulari

1) Nam Digestorum compositores eo usi sunt, quibus Iustinianus imperaverat, ut eos tantum adhiberent, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuissent? 2) Non, ut illius et sequentis aevi viri *πρᾶκτ. vol.* ad Sabinum, fastidiente, ut puto, Gaii genio 'deleramenta Masuriana' (Front. ep. ad M. (aes. 2, 1) i. e. casuum super casus coacervationem, nullo naturalis rerum ordinis ratione habita, quod genus scribendi Sabinii libri iuris civilis desiderasse videntur. Nam Gaius omnia ad genera sua revocare valebat, ut Q. Mucius fecerat.

de regulis, partim arte quadam compositum regularum libris¹, accedente de casibus (exceptis) libro singulari, executus est. Sed non satisfaciens sibi, nisi et universae privati iuris prudentiae in artem redactae imaginem exsculperet, etiam novam addidit bigam, Institutiones, per quas ad iurisprudentiam adspirantes viva magistri voce docerentur, et rerum quotidianarum libros septem, ex quibus sic imbuti se ipsos docendo addicerent.² Ceteri eius libri tantum supplementa quaedam videntur fuisse maxime eorum librorum, quos ad edictum composuerat, velut de fideicommissis et de manumissionibus, cum ad edictum urbicum modo de legatis et de liberali causa scripsisset, de verborum obligationibus, cum ad edictum tantum praetoriae stipulationes explicandae essent, de lege Glitia, quae ad centumvirales causas spectabat inter ius civile et praetorium interpositas, de SCC. Tertulliano et Orphitiano, quae antea, cum Orphitiano demum a. 178 factum esset, plene tractare nondum potuerat. Liber enim singularis de formula hypothecaria, collata § 4 Const. Omnem reip., tantum pars interpretationis edicti videtur fuisse.

1) Hic quoque librorum titulus paene novus erat nec antea a quoquam nisi a Neratio Prisco usurpatus. 2) Haec enim utriusque operis inter se ratio esse videtur. Cf. de Buchholtz in Hugon. civ. Mag. VI p. 232. 261. Omisit Gaius in altero, quod iam hac de causa post Institutiones scriptum esse statuendum est, praemonitionem de iure gentium et civili, ut apparet ex L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1); itaque totum consilium eius in hoc libro ab Institutionibus diversum et, ut verbo dicam, minus isagogicum fuisse oportet. Ceterum easdem res exponit modo latius et accuratius mutataque aliquantulum materiarum distributione, ne studiosi superioris libri divisionibus quasi artis vinculis tenerentur. Nam primo quidem libro item de personarum iure exposuit; altero vero et tertio de iure, quod ad res pertinet, in quo obligationes plenius ex tribus causarum generibus derivavit; totum vero ius hereditarium et quod ad actiones pertinet, sequentibus libris (ex quibus nihil superest) reservasse videtur. Quod vero res quotidianae Institutionibus quasi comites additae erant, etiam confirmant proem. Inst. § 6 et Bluhm. tab. in Zeitschr. f. gesch. RW. IV p. 266.

Postremo maximi momenti est, quod Gaius ipsos libros suos ex parte saltem aperte scholae potius quam foro destinavit maximusque studii theoretici excitator et promotor exstitit: qua in re ei et Athenaeum Graecarum disciplinarum ab Hadriano Romae institutum et edicti compositionem ab Iuliano absolutam incitamento fuisse perquam credibile est. Omnino enim iuri civili, hoc est fere privato, quod solum tum in scholis tractabatur, totum se dans imprimis libros 'ad edictum urbicum' potissimum in scholarum usum scripsisse videtur. Cum enim Ciceronis aetate (de legg. 1, 5, 17) maxime ex edicto praetoris ius civile disci coeptum esset, hic mos sub imperatoribus non modo retentus, sed etiam excultus est. In Gai vero libris primum hoc singulare ac novum fuisse videtur, quod 'ad edictum urbicum' scripsit, quem titulum generalem praebet index Flor. ('ad edictum urbicum τὰ μόνα εὐρεθέντα βιβλία δέκα'), complexus ea appellatione, quae post deletam et in officium commutatam magistratum potestatem naturaliter non ad eorum ius, sed ad locum spectaret itaque 'edicto provinciali' responderet, ea, quae Cicero ad Attic. 6, 1 § 15 appellat edicta urbana i. e. praetoris urbani (cum aedilicio) et peregrini.¹ Deinde vero dupliciter eius operis partes distinxisse et numerasse deprehenditur; praeter generalem enim illum titulum, ex quo omnes libri crescente numero significabantur, quoties specialiter quid ex iis refertur, omisso plerumque totius operis titulo et libro², singuli tituli interdum adiecto 'ad edictum praetoris urbani' et in his quidam in complures libros divisi commemorantur³; unde apparet Gaium singu-

1) Qui postea 'ad edictum' tantum scripserunt, tam urbicum quam provinciale complexi esse putandi sunt. 2) Plerique enim singulae res tantum libros sibi comparabant et certe Iustiniani prudentes, teste indice Florentino, tales tantum habebant: quod effecit, ut totius operis librorum numeri neglegerentur. 3) In inscriptionibus reperiuntur 'lib. I, II de testamentis ad edictum praetoris urbani' (vel negligentius 'praetoris' vel 'ad edictum urbicum'); 'lib. I, II, III de legatis

los titulos pro re modo utriusque edicti coniunctos modo separatos tractasse. quod ut faceret, partim quidem ea ipsa utriusque edicti coniunctio effecit, partim vero etiam ratio quaedam ius discentium habita. Cum enim ipsa res ita ferret, ut aliquae tantum partes edicti legi duce magistro possent, sane commodius erat discipulis singulos libros vel titulos ex toto opere, qui rursus proprios libros quadam ratione efficiebant, tractandos quam totum opus hic illic gustandum in manus dare.¹ Et ita quidem, si quid video, Gaius debetur illa ex const. Omnem reip. § 1²

ad edictum praetoris urbani'; 'ad edictum urbicum (i. e. tam praetoris urbani quam peregrini) titulo de operis novi nuntiatione'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto' (ubi sine dubio de praetoris peregrini edicto separato titulo disputavit); 'ad edictum praetoris urbani titulo de aquae pluviae arcendae'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis'; 'ad edictum praetoris (exciderit 'urbani') titulo de praedioribus' (et publicanos et praediatores edictum pr. peregrini ignorat); 'libri' et 'libro II ad ed. praetoris urbani titulo de liberali causa' (cuius etiam est L. 6 D. de lib. causa 40, 12); 'libro ad ed. praetoris urbani titulo de re iudicata'; 'libro ad ed. praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur'. 'Edicti urbanici' in L. 4 D. de oper. serv. 7, 7 Graecorum licentia significat edictum pr. urbani (cf. L. 30 D. de bon. lib. 38, 2) et aliquoties pro v. 'urbanicum' errore librariorum 'urbicum' videtur positum, velut L. 5 D. de adim. leg. 34, 4, ubi etiam specialis titulus excidit.

1) Alia ratione Alfenus Varus, ceteroqui simili instituto usus, cum quaecunque de iure civili scripsisset, Digestorum titulo comprehendisset, partes eius operis etiam speciali titulo et librorum numeratione distinxit, ut v. gr. Digestorum liber XXXIV esset simul Coniectaneorum liber II auctore Gel. 7, 5. Vid. praeterea L. 19 § 6 D. de auro arg. 34, 2 et Iurispr. Antist. Labeonem p. 56 not. 5 et Ateium Capit. p. 63 not. 2. In ipso edicto Gaius Ulpianus imitatus esse videri potest, cuius lib. I ad edictum de rebus creditis allegatur Fr. Vat. 266, qui totius operis erat XXVI, nisi hanc separatam numerationem ad posteriores librariorum referre mavis.

2) De qua, quod postea dicendorum causa notandum, rectiora Hugo Civ. Mag. II p. 245 et Goeschen Zeitschr. f. gesch. RW. II p. 8 seq. docuerunt, quam Leistius (Rechtssysteme p. 63) et nuper Mommsenus Jahrb. l. c. p. 12 [= Jur. Schr. II 35]. Est etiam reti-

notissima singularium librorum appellatio ad edictum simul et ad scholas ius discentium pertinens; singulares enim libri, qui titulus primum a Q. Mucio post conscriptos XVIII libros de iure civili libro *ῥῆρων* datus videtur, quia is illis libris universis velut quidam (ut Iustiniani imitationem in exemplum vocem) titulus de regulis iuris accedebat, singulares, inquam, libri etiam illi Gaii non minus apte dicebantur praefixo proprio titulo ratione totius operis 'ad edictum urbicum', ex quo separati accipiebantur.¹ Quod confirmatur partim iis, quae ipse imperator const. cit. § 4 de Digestorum libris singularibus tradit, partim indice librorum et titulorum Digestorum, quem scriptor Pandectarum Florentinarum, Iustiniano non multum inferior, Pandectis praemisit; in eo enim aperta librorum ad edictum, ex quibus antea ius discebatur, imitatione², praeterquam quod omnes Digestorum libri a primo ad quinquagesimum numerantur, post primam partem, quae etiam antea libros singulares non habebat, seorsim numerantur septem libri singulares de iudiciis (5—11), octo de rebus (12—19), singularium liber primus usque ad decimum (20—29), septem libri singulares de legatis et fideicommissis (30—36), duo de bonorum

nenda vulgaris interpunctio 'appellatur, septem libris semotis'; imperator enim verbo 'semotis' idem significat, quod antea dixerat 'titulis ab ea exceptis' — sc. ad legendum, ut apparet ex verbis seq. 'Post eorum vero lectionem'.

1) De aliorum opinionibus cf. Bach hist. iurispr. III 2, 5 § 14. de Weyhe edict. perpet. p. 87. Hube ed. Gai. Inst. praef. p. XVII. 2) Non ex ipsa re petitam nec Iustiniani demum aevo inventam esse hanc peculiarem librorum numerationem praeter alia (cf. p. XIX not. 3) argumento est, quod libri terribiles 47 et 48 non appellantur singulares. Desinit haec numeratio in libris 37. 38 fortasse ideo, quod et in Gaii libris ad edictum extremi libri singulares erant de bonorum possessionibus, quos allegat 3, 33. Ceterum hinc etiam nova lux affundi videtur quaestioni, cur sequentibus saeculis medius Digestorum triens, qui appellatur Infortiatum, ultra quintam partem, quatenus libri singulares ex Iustiniani praecepto pertinebant, libro 37 et 38 aucta sit.

possessionibus (37. 38): similiaque inveneris in scriptis Thalelaei, Stephani ceterorumque coaevorum iurisprudentium, quorum loca collegit Reizius ad Theoph. II p. 1237 seq. Sed et ipsi quattuor libri singulares, quos Iustinianus palam Gaio tribuit quosque olim primo anno post Institutiones ex edicto traditos esse memorat, conveniunt cum singularibus Gaii libris ad edictum urbicum; sunt enim de re uxoria (= 'dotalicion βιβλίον εἷν' ind. Flor., licet ibi non dicatur fuisse ex libris ad edictum, quod facile in oblivionem venire potuit; sed Gaius idcirco hanc materiam in Inst. praeteriit), de tutelis (allegati Gai. 1, 188), de testamentis et de legatis (p. XIX not. 3): qui quidem libri, ut opinor, ab ipso Gaio¹, praeunte quodammodo Iuliano², scite electi et huic anno destinati sunt, quia in his materiis gravissima pars iuris civilis tam veteris quam novi (maxime ex lege Iul. et P. P.) sita erat. Sequentium annorum Iustinianus tantum titulos commemorat, in prima parte ex omnibus eius libris, in partibus de iudiciis et de rebus ex septem delectos; sed et singulis titulis Gaianum opus constituisse iam animadvertimus.³ Ceterum cum etiam in provinciis et maxime

1) Hoc concienti mihi nescio quomodo Rudorffius (Zeitschrift f. Rechtsgesch. III p. 39) vitio vertere possit, quod non respexerim et Visigothos et Orientales ex quattuor Gaii Institutionum libris duos posteriores in scholis abieciisse. Nam et quod de Orientalibus dicit, nullo auctore nititur (cf. p. XIX not. 3), nec totum hoc, quod omnes partim barbarie istius aevi pigritiaque scholarum partim desuetudine, in quam ius in illis libris traditum abierat, effectum esse consentiunt, ad rem, de qua hic agitur, quicquam facit. Quod vero de b. p. apud Gai. 3, 33 obicit, id me nec intellexisse fateor. 2) Is enim has materias, adhuc tantum in libris iuris civilis et maxime in Sabinianis accuratius tractatas, in edicti perpetui compositione etiam edicto asseruerat, quae passim de iis antea edicebantur, colligendo et sub certis titulis semel proponendo. Cf. Leist, Rechtssysteme p. 62, a quo adhibito Byzantinorum testimonio et diserto et verisimili propter ceteram eorum ignorantiam fides deroganda non erat. 3) Etiam mos singularis libros appellandi, cum unico libro opusculum constaret,

Beryti et Constantinopoli ius doceri coeptum esset, his in scholis Gaii libris ad edictum urbicum alteros ad edictum provinciale substitutos esse, solennibus tamen partibus et nominibus retentis, id cum re ipsa verisimile est¹, tum eo confirmatur, quod Iustiniani tempore libri ad edictum provinciale integri extabant, ex libris ad ed. urbicum vero in provinciis scilicet neglectis tantum decem supererant.

Etiam libros ex Q. Mucio Gaium in scholarum usum scripsisse certe probabile est. Nam cum ad eos quoque iuxta edicti interpretationem lectorem ablegat, quasi promulsidis loco aliquid addens verbis 'hoc solum tantisper sufficit admonuisse' (1, 188. cf. 2, 97), nonne discipulos videtur respicere, ex illis libris postea uberius instruendos? Susplicari igitur licet in scholis hos libros antea eum locum obtinuisse, in quem postea Papiniani responsa venerint.

Denique primus Gaius, ut iam dixi, elementa quaedam iuris civilis composuit et ab ipsis instituendis studiosis oratorum exemplum secutus² appellavit Institutiones, vel quem integrum i. e. a librariis nondum mutilatum eius-

antiquior Gaio non videtur. Sic praeter ipsum eius aequales Iulianum de ambiguitatibus, Pomponium enchiridii librum singularem inuenio scripsisse. Antea liber simpliciter dicebatur, ex. gr. ut antiquiores taceam, Neratii Prisci de dotibus (Gell. 4, 4), Masurii Sabini de furtis (Gell. 11, 18), Labeonis de officio senatorio (Gell. 4, 10), Cascellii unus bene dictorum (L. 2 § 45. D. de orig. iur. 1, 2). Q. Mucium vero alia ratione librum singularem *ἄρων* scripsisse, ratione scilicet habita librorum octodecim de iure civili, quibus quasi universis accederet, iam dixi.

1) Provinciale enim edictum et ipsum continebat edictum urbicum, quod ut Iulianus praetor composuerat et proposuerat post perpetuo similiter proponendum, ita Hadrianus proconsul in provinciis suis proposuisse et S^Cto facto (cuius Iustinianus const. Tanta circa § 18 meminit) a ceteris proconsulibus proponendum curasse existimandus est. Unde Paeanio teste (ad Eutrop. 8, 17 [p. 147, 26 ed. Droysen]) edictum, quod in Italia Latine dicebatur perpetuum, etiam suo tempore τὸ Ἀδριανόν vocitatum est. 2) Nam et Quintilianus Institutionem oratoriam et Celsus orator teste Schol. ad Iuvenal. 6, 245 Institutiones scripserat.

modi librorum fuisse titulum malim opinari, 'Institutiones iuris civilis' auctore Lactant. 1, 1 § 12: 'Et si quidam prudentes et arbitri aequitatis institutiones civilis iuris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent, quanto melius nos et rectius divinas institutiones litteris persequemur?' Neque audiendus est Mommsenus [Jur. Schr. II 27, 3], qui Lactantii loco ignorato et spretis Collationis, Boethii, Visigothorum et Iustini in Latinis constitutionibus et in ipsis Digestorum inscriptionibus testimoniis genuinum iis titulum 'Institutionum' asserit ex unius Prisciani [grammatici saec. V/VI] (lib. VI p. 726 P.) [p. 282, 8 ed. Hertz] auctoritate (addi tamen poterat Boeth. comm. in Cic. Top. II p. 299. 303 Bait.), cum dudum Ev. Otto comm. ad Inst. p. 3 aliique viri docti ostenderint scriptores infimae Latinitatis et in his etiam scriptores quosdam exemplarium Iustiniani Institutionum eius in titulo operis hoc verbo usos esse ex licentia Graecorum totum opus τὰ *Ἰνστιτούτα* (ut Flor. ind. etiam habet 'Definiton' pro 'Definitionum'), singulos eius libros τὴν *πρώτην, δευτέραν κτλ. Ἰνστιτουτίωνα* appellantium. Secundum ea vero, quae de edicti libris singularibus disputavi, nec dubito Gaium ipsum haec rudimenta eo consilio scripsisse¹, ut 'in stationibus ius publice docentium' (Gell. 13, 13) ab iis potius, quam ut hactenus factitatum, ab edicti prima parte iuris studium auspicaretur, quod pariter ei ineptum videri debebat, atque nobis videretur, si quis ab ordine quodam iudiciario explicando ante Insti-

1) Nec improbo hoc ita acceptum, ut antequam Institutiones suas in publicum ederet, ea ipsa fere, quae scripserat, viva voce auditoribus traderet, quam sententiam pluribus executus est H. Dernburg libro 'die Institutionen des Gaius ein Collegienheft' (1869) p. 33 seq., modo ne ex commentariorum nomine, quo Gaius hos, ut alios libros etiam ore nunquam traditos, modeste appellavit, argumentum eius sententiae ducas neque hac ipsa forma, quam tenemus, ex auditorum schedis in publicum eos prodierit opineris. Quanquam etiam alia pleraque eo in libro ceterum elegantissime scripto insunt, quae non probo.

tutiones vel Pandectas acceptas initium facere vellet. Atqui iam dudum ex rerum, ni fallor, actu ab Augusto in menses aestivos et hibernos diviso (Suet. Aug. 32. Claud. 23), qui etiam consilia imperatorum (Dione teste 53, 21. 56, 28. 60, 4) et rescribendi opus semestria fecit, et ex Labeonis noto exemplo (L. 2 § 47 D. de or. iur. 1, 2) in usum venerat, ut iuris quoque studium per annuos cursus binis quoque anno pensis distinctos absolveretur. Ut igitur a traditis quam minime deflecteret, cum Institutionum libri integro anno non sufficerent, prudentissime Gaius instituit exemploque suo, ut opinor, aliis quoque persuasit, ut iis, quae tunc erant studiorum spatia, novus annus quasi praeficeretur, isque partim Institutionibus partim quattuor libris singularibus occuparetur. Sed etsi placeat, quod multis ex causis verisimile est, iam tunc ante edictum praetoris ius civile ex libris Masurii Sabini semestri cursu traditum esse, ita quoque Gaius his incondite scriptis libris suas vicini argumenti Institutiones et libros singulares¹, dehinc anni opus, subrogando²

1) In vulgus notum est in libris ad Sabinum materias de testamentis, de legatis (de rerum acquisitionibus et de contractibus), de dote et de tutelis principem locum obtinuisse. Iam cum ea, quae in scholis leguntur, raro absolvi soleant, etiam has materias solas, quamdiu ex Sabino ius civile traderetur, tractatas esse primum ad existimandum est. Quod si ponimus, nova docendi ratio a Gaio instituta quam minime a vetere deflexit, magisque ei addidit tantum, Institutiones suas quasi *πρῶτον* Sabino (nunc IIII libris singularibus) praefigens, quam detraxit. 2) Vestigium eius rei in eo cognoscere mihi videor, quod postea, Iustiniano in const. Omnem reip. § 1 teste, Gai Institutiones et quattuor libri singulares 'connumerabantur', id est pro uno libro s. volumine habebantur (sicuti Sabini opus fuerat) scilicet ex sex illis, quos tum ex universa iurisprudencia, 'quae in librorum duo milia extendebatur', a voce magistra studiosi accipiebant (ceteri enim quinque libri erant prima, secunda, tertia pars edicti, responsa Papiniani et Paulli). Manifesto errore nunc plerique sex libros illos intelligunt duos (ex quattuor) Gaii Institutionum et quattuor libros singulares.

optime de studiis iuris civilis meritus est, nec omnino dubitandum Gaio inprimis deberi eum studiorum ordinem, quem Iustinianus tradit primusque rursus cum ipso edicto perpetuo immutavit. Et sane consentaneum erat, sicut in prima aetate populi Romani duodecim tabularum libellus, qui cum pubertate eius prodierat, exeunte demum libera rep. edicto praetoris cesserat, etiam in altera aetate imperii, quae eius in pubertate maxime Gai scriptis ad discendum composita erat iurisprudencia, exeunte demum imperio Iustiniani novae compositioni cedere. At, inquis, haec omnia certis testimoniis non nituntur. Audio; sed maximam ea habere probabilitatem non facile negabit, qui ipsas res, ex quibus argumenta duximus, recto iudicio perpenderit.

Iam si hoc Gai ingenium, si tale totius vitae institutum erat, ut etiam discriminis origo eorum, qui ius publice responderent et qui tantum docerent (Gell. l. c. 'ius publice docentium aut respondentium', Fr. Vat. 150. L. 6 § 12 D. de excus. 27, 1. L. 1 § 5 D. de extraord. cogn. 50, 13) ab eo potissimum repetenda videatur, quid mirum est, quod neque responsa dando iuris auctor habitus est neque in posteriorum libris laudatus? Quod is quidem, si mortuis res humanas datum esset sentire, aequo animo poterat ferre. Nam quocumque iuris auctores postea etiam Institutiones scripserunt, velut Callistratus, Marcianus, Florentinus, Paullus, Ulpianus, nemo eorum ad Gaianarum laudem aspiravit locove, quem in scholis obtinuerunt, deturbare eas valuit. At Gaius post aliquot saecula assecutus est, ut eius libri, primum illi, qui in scholis tractabantur, hominum favore et consuetudine, deinde etiam ceteri omnes lege lata eandem in iudiciis auctoritatem obtinerent, quae Papiniano, Paulo, Ulpiano iam antea competierat. Nam Valentinianus L. 3 Th. C. de resp. prud. (1, 4) cum ait se Papiniani, Paulli, Gai, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmare, 'ita ut Gaium, quae Paullum et Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas lectionesque ex omni eius opere recitentur', non

obscure significat quaedam Gai scripta iam tunc summo studio et indubitata auctoritate recitari solita esse, eaque quis dubitat praeter res quotidianas, quae tanto in pretio habebantur, ut aureorum nomen mererent, fuisse omnia scholastica? quod etiam Collatio confirmat, paullo ante, ut videtur, composita, cuius auctor inter quinque illustres iureconsultos etiam Gai scriptis, sed tamen tantum Institutionibus eius usus est.

Sed in his ipsis, quas edimus, ut nunc paullo immoremur, iure dixeris praeclariorem de iure civili librum discentium in usum nunquam scriptum fuisse, sive dotium eius excellentiam sive mirificam fructus ubertatem et fatorum felicitatem spectes. Praestantia libri praecipue his rebus conspicitur: quod non, ut superiores libri omnes unam alteramve iuris civilis partem, sed revera, ut Lactantius 5, 4 § 3 a quibusque Institutionibus exigit, 'totius doctrinae substantiam continet', et eius quidem iuris, quod tum imperium Romanum utebatur, de quo iam dixi, substantiam vero ita felicissime enucleatam, ut adhuc rudis tironis animus nec ieiuna exilitate deterreretur, nec otiosa copia aut quaestionum subtilitate et difficultate opprimeretur. Deinde quod hanc ipsam substantiam dispositam habet non modo apte et commode omnino, sed ut, si summam spectas, nulla alia ex re ipsa petita divisio inveniri posse videatur: id quod, cum fontium iuris in ius gentium et ius civile divisio iam ex antiqua populi Rom. iurisprudentia retenta sit, maxime cadit in alteram illam et plane novam ipsius iuris privati in ius quod ad personas (lib. I), quod ad res (lib. II. III), et quod ad actiones pertinet (lib. IV) divisionem. Nam cum omne ius privatum partim in se ipso et per se spectato, partim in iure, cum in controversiam vocatur, adversus iniuriam obtinendo consistat, ipsumque ius rursus aut personas, quibus competit, respiciat, aut res, quae personis inserviunt, apprehendat, addito eo iure, quod actiones apprehendit civibus privatis, quibus iniuriam propulsent, non minus quam populis belli ius competentes, tres illae partes

quasi sponte nascuntur.¹ Et similiter ipsarum harum partium distributiones mirabili quodam verorum discriminum sensu inventae et expressae sunt, qua de re disputare longum et ab hoc loco alienum est.² Denique Gaius in expositione tanta perspicuitate et dicendi simplicitate usus est, ut Herodotum ius narrare opinere: quae res cum primis tironum animos allicit et delectat. Quod vero negligentiae in quibusdam incusatus est, partim librariis potius vitio vertendum (velut quod haud raro contra grammatica de consecutione temporum praecepta peccasse videtur), partim aliter excusandum est. Nam persuasum mihi est non cunctos quattuor commentarios simul, sed singulos eum in publicum edidisse, sive communi consuetudine (nam et alios hoc fecisse velut ista fere aetate Polyaeum strategematum scriptorem compertum habemus) sive quod ipse hoc adsueverit facere in libris singularibus ad edictum edendis, sive quod diffidentia quaedam in tam novo scriptio-num genere eum compulerit, ut iudicia hominum experiretur. Argumento autem est primum, quod si primum commentarium cum altero demum vul-

1) Quo magis postea ipsis populis sub iugum imperii re-dactis etiam actiones paullatim extraordinariis persecutionibus cessare, in quibus non tam nostro iure privato in iudicio, quod nobis debetur, persequimur (pr. I. de act. 4, 6), quam novum ius ab imperio pendens indulta a magistratu cognitione exercere videmur, tanto magis actio propria quaedam iuris privati quasi substantia esse desiit, ad quam ab ipso, ex quo agimus, diversum ius pertinere possit. Quod quidem effecit, ut iam Iustiniani tempore inter actiones et obligationes non multum interesse videretur (et sane etiam actiones sunt quaedam obligationes et, quod Theophilum III 13 pr., IV 6 pr. maxime movit et in errorem induxit, obligationes inprimis opus habent actione et saepe tantum in agendi facultate praestita consistunt); nostro vero tempore extincta paene actionis substantia, Gai actiones a plerisque omnino alio sensu sc. pro *πράξεις* acciperentur; qua ratione omnis laus Gaianae divisionis perinitur. 2) 'Tabulas delineationem systematis Gai-
narum Iustinianarumque Institutionum inter se comparati exhibentes ex arte in formam indicis redactas' multa cum arte confecit Boeckingius suaeque Gai editioni ad calcem adiecit.

gasset, mentionem imperatoris Antonini 1, 102 tamquam vivi habitam non poterat in divi commemorationem non mutare. Similiter iudicabis de secundo commentario ratione tertii, in quo § 100 ipse rationem placiti reddit, quod 2, 232 non pretiosa ratione receptum esse dixerat. Etiam de usucapione pro herede suo et necessario vel necessario herede extante, controversa sane materia, diversa tradit 2, 58 et 3, 201, ut postea rationem traditi in eo male posuisse videatur, quod necessario extante nihil contra voluntatem testatoris ex hereditate detrahi debeat, idemque fere cadit in cognatam controversiam de in iure cessione hereditatis collatis 2, 37 et 3, 87. Deinde etiam quasdam materias, velut in iure cessionem hereditatis et bonorum possessionem, quae sine re datur (illam 2, 35—37 et 3, 85—87¹, hanc 2, 151^a et 3, 35—37), bis et tantum non iisdem verbis sine dubio non explicuisset, sed rem, ut alias facere solet, remittendo lectorem expediisset, nisi cum postea aptius hanc materiam in comm. III tradi intellexisset, iam manibus elapsus esset comm. II, ut corrigere eum non posset. Denique 3, 56 rem 1, 22 expositam tam late, imo latius repetit, quam non poterat ita scribens, ut lector a primo commentario recens, vel qui eundem certe manibus teneret, ante oculos ei versaretur.

Tot vero tantisque libri virtutibus etiam successus respondit. Per hunc Gaius quasi perpetuum initiandorum Themidos sacerdotum munus adeptus est et, dum stetit imperium Romanum, retinuit. Multi maximi nominis Icti

1) Sane nuper Polenaarius ed. suae p. 233 has §§ ut spurias eiecit, maxime 2, 98 argumento usus. Sed ut cessicia tutela non tantum sub speciem legitimae tutelae cadit, sed etiam ut propria tutelae species, quae cessione dicitur, considerari potest ita etiam de in iure cessione hereditatis diversimode potest iudicari. Ille ipse vero secundi libri locus etiam evidentius arguit id, quod de ratione inter eum et tertium librum intercedente supra statuimus. Quamquam Gaius nimis molestos post 2, 98 mutati consilii obtrectatores eo etiam refutare poterat, quod cessione quoque 'heredes alicui fiamus'.

quorumque quibusdam Gaius, si ipsam scientiam spectes, vix comparari potest, eum aperte imitati vel tecte ab eo mutuati sunt. Grammatici quoque ex hoc praecipue libro, quae ad ius civile pertinerent, petierunt. Ruente vero imperio tam occidentales Visigothi in breviario Alariciano Gaium, ut ferre eum poterant, rursus scholis suis praefecerunt, quam in oriente Iustinianus, dum novas parat Institutiones, maxime Gaianas cum rebus quotidianis, ex quibus et ipse ius didicerat, suas fecit, unde eum Gaium 'nostrum' appellare (prooem. I. § 6, § 5 I. de publ. iud. 4, 18, const. Omnem recip. § 1) sane mirum non est. Ita vero Gaius, alio licet sub nomine et multifariam deformatus totius generis humani magister in iure civili factus est. Sed sicut gemmae ingenitus ignis nec extingui longo situ ac pulvere nec perpetuo a cognata luce praepediri potest, ita nostra aetate etiam genuinae Gai Institutiones e multorum saeculorum oblivione resuscitatae denuo efficacissimum acrioris studii ac penitioris iuris civilis cognitionis fermentum evasere.

Gai Institutiones unico codice Veronensi palimpsesto servatas esse, Niebuhri ab Hauboldo admoniti merito a. MDCCCXVI invento et a Goescheno, assumpto socio Hollwegio, anno insequente nunquam satis laudando studio transcripto, in vulgus notum est. De aetate huius codicis ipse Niebuhrus et postea Ulr. Koppius (Zeitschr. f. gesch. RW. IV 473) non videri eum post Iustinianum scriptum esse iudicaverunt; quod ut rationem habet, ita tamen addendum est nec multo ante scriptum videri; id enim glossema evincit adhuc non observatum¹, quod irrepsit 2, 195 'legatum sibi esse dimissum'; nam 'dimitti' pro

1) Nulla contra ratione Boeckingius ad 3, 198 notans (edd. 3 et 4) glossema ibi deprehendere sibi visus est, respectu L. 20 C. de furtis (6, 2) confectum. 'Probatum est' ne potest quidem aliud significare atque quod post dicitur 'responsum et iudicatum'. Aliis sane glossematis Veronensis codex deformatus est, sed talibus, quae ad tempus, quo scriptus sit, definiendum non faciunt.

'relinqui' legatum vel 'legari', quod ut Aleander et Schultingius ad Gai epit. 2, 7 § 8 et 1, 1 § 4 notarunt, in breviario Alariciano saepissime legitur, ante finem saeculi quinti, quo tantam vetus Latinitas ruinam passa est, vix ita in usum venerit, ut pro glossemate scriberetur; illo vero loco iam in eo codice fuisse videtur, unde noster transcriptus est. Quid quod 1, 166^a rubricam qui posuit 'de fiduciaria tutela', ubi ipse Gaius de fiduciariis tutelis loquitur, iuris Iustiniani et ipsius rubricae tit. I. 1, 19 videtur cognitionem et rationem habuisse. Certe abolitam eius aetate tutelam muliebrem prodit rubrica ante 2, 80. Praeterea barbarum aevum sapit vitiorum qualitas, partim deterrimorum, quibus codex refertus est, quaeque faciunt, ut parum ex arte agere videantur, qui casibus, modis, temporibus contra rationem Gaique aetatis morem a librario positus similibusque, ut vere dicam, vitiis conservandis magna cura student, quasi is antiquitatis testis esset in hisce rebus fide dignus. Eandem aetatem prodit rubricarum ratio, quas librarius¹ singulis materiis maxime initio operis praescripsit quibusve praescribendis saepius spatium vacuum reliquit; licet enim eiusmodi rubricas (quod ipsum nomen aliquoties notatum in C. invenitur)

1) Nam ab ipso Gaio eas profectas non esse iam Goeschenus Praef. p. XXVIII, XXXV ed. Lachm. recte iudicavit. Unde Boeckingii consilium non probo, qui ed. 5 etiam eas, quae deesse ei visae sunt, rubricas supplevit. Rectius quis fecerit, qui vel eas exterminaret, quae nunc invito Gaio librum eius onerant; is enim ipsa oratione divisionibusque apte factis multo doctius providit, ut lector non plane indoctus singula quaeque facile inveniret. Ipsi librarii rubricas continuo inscribere circa finem loci, qui est de contractibus, videntur desivisse, credo, quia continua lectio in scholis raro ultra eum locum perveniret et ex quarto commentario pauca tantum de actionibus, pauca de exceptionibus traderentur (cf. const. Omnem reip. § 1). Certe C. Veron. vacuas lineas inscribendis rubricis destinatas non continet nisi usque ad illum locum (cf. not. ad 3, 141; 168 [ed. 5]), ubi etiam in Visigot. Epitoma tituli fere deficiunt, et praeterea tantum initio comm. IV et ante § 115.

sicut Responsorum, Quaestionum aliisque minus ex arte *συστηματικῶς* scriptis (cf. Fr. Vat. 227), ita etiam Institutionum libris inserere librarii mature coeperint¹ (quod de Ulpiani et Paulli Institutionibus ex collat. tit. XIV et Boethio in Cic. Top. p. 303 constat), tamen quas Veronensis codex praestat, partim ineptissimae sunt. Quid? quod adeo eius scriptor*) stipes fuit, ut non modo Graecae litteraturae nescius Graeca omnia vel praeteriret vel litteris Latinis reddens corrumperet, sed etiam in Latinis quum ad rubricam venisset vel venisse sibi videretur (et facile sibi ex pigritia videbatur), iudicii, ubi rubrica desineret et nova oratio inciperet, expers, haud raro cum rubrica (si modo rubrica erat) etiam partem, ut plurimum integrum versum, novi articuli omitteret (vide 1, 56; 58; 65; 70; 97; 108. 2, 1; 97. 3, 85; 88; 139; 162. 4, 1). Nec facile nisi barbara aetate non animadverti poterat

1) In usum scholarum primumque in Sabini libris ad similitudinem edicti, ubi ab ipso praetore positi tituli proprie appellabantur, hoc factum esse colligere licet ex Pers. 5, 90. Petron. 46, unde Quintil. I. O. 12, 3 § 11. 'Alii se ad album ac rubricas (intellige lictorum libros) transtulerunt'; quamquam tituli illi in libris ad edictum etiam rubricae esse coeperunt (L. 2 § 3 D. d. interd. 43, 1) et iam Vespasiani aetate in iure civili, ut constat ex aeribus Salpensano et Malacitano, ipsa quoque legum (sed tamen principalium tantum) capita quamquam non rubro colore aeri inscripta rubricae appellata sunt, indeque Iuvenal. 14, 101 'rubras maiorum leges' generaliter dicere potuit. Verum ut in plerisque ius civile iure praetorio paulatim superatum est, ita etiam in hac tenui re. maxime puto postquam in Gregoriano et Hermogeniano Codicibus tituli ab ipsis auctoribus ad modum edicti singulis materiis inscripti essent, idem contigit, tandemque Alarici et Iustiniani aetate, qui etiam totius iuris civilis enucleati codicem Digestorum ad edictum spectante nomine appellavit, eo perventum est, ut vel scholasticae Institutiones ab ipso auctore per totum titulis distribuerentur, eaque honestior appellatio postea (licet nondum in Florentino Dig. codice) librariorum rubricas expelleret.

*) Utrumque nunc scriptorem dico. nam duos librariorum praeter correctorem in hoc codice occupatos fuisse Studemundus deprehendit.

folium, quod aliquando exciderat, alieno loco a bibliopega restitutum, quod accidit (quicquid contradicat Boeckingius)¹ ex Heimbachii et mea sententia 2, 65—79, ut simile vitium taceam ad 3, 138 a me [ed. 5] indicatum. Quid, quod et totas sententias interdum omisit, velut [ed. 5] 1, 6 et ante 18. 2, 269. Noli vero opinari omnium horum vitiorum ipsum codicis Veronensis scriptorem auctorem fuisse. In libro toties maximeque iuvenum, qui facile decipiebantur, in usum descripto haud pauca sine dubio antiquiorem habuerunt originem²: id quod circumspecto critico in his praesertim notandum est, quae aliquando exciderunt et ad marginem librorum alius forte formae longiorumque versuum suppleta postea alieno loco restituta sunt vel perierunt. — Habuit codex initio 129 folia formae quadratae mediae, pagina quaque plerumque 24 versus, versu 39 sed et ad 45 litteras continente. Ex his tria folia plane deperdita sunt, salvo tamen initio et fine operis, et ut unum eorum quae continebat saltem ex parte aliunde sarciri possent (lib. III init.). Quae supersunt folia, turbato ordine deletaque priore scriptura novo codici variorum Hieronymi operum faciendo inservierunt, ita ut paucis exceptis semel, circiter quartae vero foliorum parti adeo bis nova scriptura imponeretur. Lectionem praeterea frequente siglarum sive notarum usu impediende ex earum genere, quae ante Iustinianum in usu fuere, quarumque indicem utilissimum Goeschenus editioni suae adiecit, mirandum non est, quod ex tanto naufragio nec peritissimis urinatoribus omnia contigit servare. Nec tamen multum ultra decimam partem operis interiit, et cum aliquid ex Collatione, ex Alariciana Epitoma, denique ex Iustiniani Institutionibus et Digestis potuit resarciri,

1) Sed iam veritati concessit ed. 5. Rursus tamen priorem eius opinionem suscepit Th. Mommsenus epist. crit. praemissa ed. Stud. [= Jur. Schr. II, 41sq.] 2) Etiam ea exemplaria, quibus Iustiniani qui composuerunt Institutiones usi sunt, quaedam habuisse menda cum Veron. C. communia, notavi [ed. 5] ad 2, 94. 3, 196; 217. 4, 82. vid. etiam 4, 72; 73; 112.

tum repetitis virorum doctorum curis effectum est, ut iam in nostra editione non multum ultra tredecimam partem integri operis desideretur, cuius iacturae paene dimidium spectat ad librum quartum

Editionum indicem accuratissimum, additis etiam aliarum commentationum titulis, quae ad emendandas vel illustrandas Gai Institutiones faciunt, Boeckingius confecit in praefatione suae editionis, qua ter repetita (postremum Lips. 1855) ipse de Gaio et Gaianis studiis optime meritus est. Quae post hanc sola prodiit, inserta 'Institutionum et regularum iuris Rom. syntagmati', a Rud. Gneist Lips. 1858 edito, pro totius syntagmatis ratione ceteroqui novo ac consulto consilio instituti, lectiones magis (partim bene) selectas quam novas praestat Ex superiorum editionum numero tres Goeschenianae, quae ceteris omnibus, codicis scriptura diligenter enotata, quasi fundamenta iecere, segregandae sunt, princeps Berol. a 1820 publicata, altera, quae difficilioribus codicis locis a Bluhmio denuo inspectis, eius schedis ditata prodiit a. 1824, et tertia, post Goescheni obitum a Lachmanno a. 1842 consummata.

Ad postremae normam nostra quoque editio instituta est, ita tamen ut etiam Boeckingianae novissimae, quae omnium maxime celebratur, ratio haberetur. Nec tamen omnia, in quibus ab his editionibus deflecteremus, in notis indicavimus. Chartae parcendum erat. Itaque levicula, quo in numero maxime ad orthographiam pertinentia sunt, tacite correximus, vel quod in re tantopere ab arbitrio pendente dicere praestat, mutavimus. Praeterea in contextu litteris rectis expressimus, quae in codice leguntur, inclinatis, quae suppleta vel mutata sunt. Stellulae totidem significant litteras, lineae, si breviores sunt, syllabas trium fere litterarum, longiores interposito v. totos versus, qui nec legi nec tuto suppleri potuerunt. In margine exteriori paginas tantum primitivi codicis, quae supersunt, numeravimus; quibus additum 't. s.' spectat ad ter scriptas (Goescheno: bis rescriptas). Etiam versus

codicis distinguere, nisi ubi intererat, id est, ubi nova quaedam ad schedarum ductus supplevimus, ut otiosum non placuit. In critica adnotatione ipsos schedarum ductus repraesentare initio constitueram; sed mox consilium difficultatis plenum abieci, maxime postquam animadverti, quam male id Boeckingio quamvis diligentissimo cesserit. Itaque hac parte Lachmanni editio adeunda est. Denique a notis criticis inferiore adnotatione maxime locorum, quibus cuiusque \S i sententia illustratur, indicationem separare placuit, quia ea ratione in hoc scriptore spatio consuli videbatur.

EX HVSCHKII PRAEFATIONE AD EDITIONEM QVINTAM.

Itaque iam ad ultimos vitae humanae limites pro-
 vectus dimitto Gaium meum et non sine magna animi
 mei commotione vale ei dico, tanquam tot per annos ut
 vegetae ita nunc deficientis aetatis fido amico et comiti,
 qui nunquam non plus beneficii utilia docendo et de-
 lectando in me contulit, quam ei ab iniuriis librariorum
 aliorumque defendendo retribuere potui. Scrib. Vratisl.
 mense Aprili 1885. [Obiit Huschke d. 7. Februarii 1886,
 natus d. 26. Iunii 1801.]

NOTARVM EXPLICATIO.

- V = lectio codicis Veronensis secundum Studemundi apographum.
V¹ = prima manus, id est librarii eius, qui codicem V exaravit.
V² = manus emendatoris.
t. s. = ter scripta.
[] = quae verba in V a Gaio abiudicanda videntur, ea his uncis saepsimus.
—— = lacuna quot litterarum incertum.
* * * = stellulae singulae significant singulas litteras, quae legi nequeunt.
D. = Digesta.
I. vel Inst. = Iustiniani Institutiones.
C. = Codex Iustinianus.
C. Th. = Codex Theodosianus.
Hu. = Huschke.
Iurispr. = Iurisprudentiae anteiustinianae reliquiae, compositae a Ph. E. Huschke; editione sexta ediderunt E. Seckel et B. Kuebler. Vol. I, 1908. Vol. II, fascic. I, 1911.
V. I. R. = Vocabularium iurisprudentiae Romanae.
C. I. L. = Corpus inscriptionum Latinarum.
Bruns⁷ = Fontes iuris Romani antiqui ed. C. G. Bruns. Post curas Theodori Mommsen septimum edidit Otto Gradenwitz. 1909.
BGU = Ägyptische Urkunden aus den Königlichen Museen zu Berlin. Griechische Urkunden.
Chrest. = Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde von L. Mitteis und U. Wilcken. Zweiter Band: Juristische Hälfte. Zweite Hälfte: Chrestomathie.

Numeri locis Digestorum cum nomine iuris consulti adiecta significant fragmenta Palingenesiae iuris civilis, quam edidit O. Lenel 1889.

Notae eae, in quibus verba textus non repetuntur, non pertinent nisi ad id verbum, cui adscriptus est numerus notae.

Aufang einer der vier ersten Bücher
GAI INSTITVTIONVM
COMMENTARII QVATTVOR.
Aufbau eines gedruckten

COMMENTARIVS PRIMVS.

~~X~~ I. De iure ciuili et naturali.^{1]} 1. Omnes populi, qui Pag. 1
legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim C. Ver
communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis²-
que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium
est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ciuitatis;
quod uero naturalis ratio inter omnes homines con-
stituit, id apud omnes populos peraeque custoditur
uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes
utuntur. populus itaque Romanus partim suo proprio,
partim communi omnium hominum iure utitur. quae
singula qualia sint, suis locis proponemus.

2. Constant autem iura populi Romani ex legibus,
plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus princi-

1) I de iure ciuili et nat correctoris manu V. 2) initium
suppl. ex D.

§ 1. = I. 1, 2, 1. D. 1, 1, 9 (Gai. 404). cf. infra 3, 154.
Dosit. 1. D. 41, 1, 1 pr. (Gai. 491). I. 1, 2, 11. Auct. ad Herenn.
2, 13, 19. Cic. de inv. 2, 22, 67. de off. 3, 17, 69. Isidor. orig.
5, 4, 1. quae singula qualia sint] i. e. utrum iuris gentium an
iuris civilis sint etc. cf. infra 1, 52. 55. 78. 82. 83. 84. 85.
86. 89. 108. 119. 189. 193. 197. 2, 65. 67. 69. 70. 73. 77. 79.
3, 93. 132.

§ 2. cf. I. 1, 2, 3. D. 1, 2, 2, 12 (Pomp. 178). 1, 1, 7
(Pap. 46). Cic. top. 5. 28. Isidor. orig. 5, 9, 2.

pum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. 3. Lex est, quod populus iubet atque constituit. plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione uniuersi ciues significantur, connumeratis et patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur; unde olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, quae sine auctoritate eorum facta essent; sed postea | lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebiscita uniuersum populum tenerent: itaque eo modo legibus exaequata sunt. 4. Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis uicem optinet, quamuis *de ea re*¹ fuerit quaesitum. 5. Constitutio principis est, quod imperator decreto uel edicto uel epistula constituit. nec umquam dubitatum est, quin id legis uicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat.² 6. Ius autem edicendi habent magistratus populi Romani. sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum in prouinciis

1) de ea re *addidimus. cf.* 2, 236.

2) nec umquam —

accipiat a Gaio abiudicat Kreller.

§ 3. *cf. I.* 1, 2, 4. *D.* 1, 2, 2, 8 (*Pomp.* 178). 50, 16, 238 *pr.* (*Gai.* 442). *Liv.* 1, 17, 9. 3, 55, 3. 4, 49, 6. 6, 42, 10. 8, 12, 14; 15. *Cupito ap. Gell.* 10, 20, 2; 5; 6 (*Iurispr.* I, 69). *Plin. n. h.* 16, 37. *Laelius Felix ap. Gell.* 15, 27, 4 (*Iurispr.* I, 94). *Fest. v. populi p.* 233 (*Bruns II*⁷, 24). *v. scita p.* 293 (*Bruns II*⁷, 36). *v. scitum p.* 330 (*Bruns l. c.*). *Isidor. orig.* 5, 10, 11. *Boethius l. 3 ad Cic. top.* 5, 28 p. 321 Or. lex Hortensia] a. 289—286 a. Chr.

§ 4. *cf. I.* 1, 2, 5. *D.* 1, 2, 2, 9 (*Pomp.* 178). 1, 3, 9 (*Ulp.* 541). *Isidor. orig.* 5, 12. *Boeth. l. c.*

§ 5. *cf. I.* 1, 2, 6. *D.* 1, 3, 11 (*Iul.* 842). 1, 2, 2, 11 (*Pomp.* 178). 1, 4, 1 *pr.* 1 (*Ulp.* 1916). *Isidor. orig.* 5, 13.

§ 6. *cf. I.* 1, 2, 7. *D.* 1, 2, 2, 10 (*Pomp.* 178). 1, 1, 7, 1 (*Pap.* 46). 1, 1, 8 (*Marcian.* 42). *Plaut. Capt.* 4, 2, 43 = 823. *Poen.* 11 *sq.* *Cic. ad Att.* 6, 1, 15, *divin.* 17, 56. *in Verr.* 2, 1, 41, 106. 45, 116. *Corn. Nep. Cat.* 2, 3. *Ascon. in Cornel.* p. 52, 5 *Kiessl.* (*Bruns II*⁷, 69). *Tacit. ann.* 12, 60. *Gell.* 13, 15, 1. 15, 11, 2. *Boeth. l. 3 ad Cic. top.* 5, 28 p. 321 Or. *Bruns I*⁷, 211.

iurisdictionem¹ praesides earum habent; item in edictis aedilium curulium, quorum iurisdictionem in prouinciis populi Romani quaestores habent; nam in prouincias Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his prouinciis non proponitur. 7. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. quorum omnium si in unum sententiae concurrunt², id, quod ita sentiunt, legis uicem optinet; si uero dissentiunt, iudici licet quam uelit sententiam sequi; idque rescripto diui Hadriani significatur.

[II. De iuris diuisione.] 8. Omne autem ius, quo utimur, uel ad personas pertinet uel | ad res uel ad actiones. sed³ prius uideamus de personis.

[III. De condicione hominum.] 9. Et quidem summa diuisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut serui. 10. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. 11. Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. 12. Rursus libertinorum tria sunt genera: nam aut ciues Romani aut Latini aut

1) in prouinciis iurisdictionem] iurisdictionem in prouinciis Polenaar. 2) concurrant V. 3) ac *Inst Iust.*; an ex Gaiō? cf. § 12. 51. 125. 143. 2, 99.

§ 7. cf. I. 1, 2, 8. D. 1, 2, 2, 47 (*Pomp.* 178). Cic. p. *Mur.* 18, 28. p. *Caec.* 23, 65. *Senec. ep.* 94, 27. *Gell.* 13, 10, 1. 13, 13, 1. *Isid. orig.* 5, 14.

§ 8. = D. 1, 5, 1. I. 1, 2, 12. cf. D. 1, 5, 2 (*Herm.* 3). *Donat. ad Terent. Adelph.* 2, 3, 1 (254).

§ 9. = D. 1, 5, 3. I. 1, 3 pr. cf. D. 1, 1, 4 (*Ulp.* 1912). *Gai epit.* 1, 1 pr.

§ 10. cf. I. 1, 3, 5. *Dosit.* 4. D. 1, 5, 5 pr. (*Marcian.* 45). *Gai epit.* 1, 1 pr.

§ 11. libertini] = D. 1, 5, 6. cf. D. 1, 5, 5, 2 (*Marcian.* 45). I. 1, 4 pr. 1, 5 pr. *Gai epit.* 1, 1 pr.

§ 12. cf. *Ulp.* 1, 5. *Dosit.* 4. *Gai epit.* 1, 1 pr. *Auson. Griph.* v. 65 p. 203 ed. *Peiper.* I. 1, 5, 3.

*dediticiorum*¹ numero sunt. de quibus singulis dispiciamus; ac prius *de* dediticiis.

[III. De dediticiis uel lege Aelia Sentia.] 13. Lege itaque Aelia Sentia cauetur, ut, qui serui a dominis poenae nomine uincti sunt², quibusue stigmata inscripta sunt², deue quibus ob noxam quaestio tormentis habitasit et in ea noxa fuisse conuicti sunt², quiae ut³ ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint, inue ludum custodiamue coniecti fuerint, et postea uel ab eodem⁴ domino uel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiant⁵, cuius condicionis sunt peregrini dediticii. [V. De peregrinis dediticiis.] 14. Vocantur autem peregrini dediticii hi, qui quondam aduersus populum Romanum armis susceptis pugnauerunt, deinde⁶ uicti se dediderunt. 15. Huius ergo turpitudinis seruos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fuerint, numquam aut ciues Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omni modo dediticiorum numero constitui intellegemus.

16. Si uero in nulla tali turpitudine sit seruus, manumissum modo ciuem Romanum modo Latinum
4 fieri dicemus. 17. Nam in cuius personam tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex iure

1) tria—dediticiorum *suppl. Goeschen ex Epit.* 1, 1 *pr.*

2) sint *Goeschen.* 3) quiae ut] quique aut V. 4) ab eodem] auem V¹. ab eo? V². 5) fiunt V. 6) deinde V². et V¹.

§ 13. *cf. Ulp.* 1, 11. *Paul.* 4, 12, 5 *sq. Gai epit* 1, 1, 3. *infra* 1, 26. 3, 74. *D.* 50, 16, 204 (*Ven.* 65). 50, 16, 216 (*Ulp.* 1933). *Suet. Aug* 40. *Isid. orig.* 9, 4, 49 (*Bruns* II⁷, 84), 50. *C.* 7, 5, 1 (*a.* 530). *Gnom. Id. Log.* § 20. lex Aelia Sentia] *lata a Sex. Aelio Cato C. Sentio Saturnino consulibus a.* 4 *p. Chr.*

§ 15. *cf. infra* 1, 17; 26; 68.

§ 16. *cf. Dosith.* 5. 13.

§ 17. *cf. Ulp.* 1, 6; 10; 12; 16. *Gai epit.* 1, 1, 1; 2. *Plaut. Cas.* 2, 8, 68 = 504. *Cic. top.* 2, 10. *Boeth. ad h. l.* (*Bruns* II⁷, 73). *Plut. de ser. num. vind.* p. 550 (*ed. Bernardakis* III 422). *C.* 7, 6, 1, 6 (*a.* 531). *Gnom. Id. Log.* § 19.

Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est uindicta aut censu aut testamento, is cuius Romanus fit; sin uero aliquid eorum deerit, Latinus erit.

[VI. De manumissione uel causae probatione.] 18. Quod autem de aetate serui requiritur, lege Aelia Sentia introductum est. nam ea lex minores xxx annorum seruos non aliter uoluit manumissos ciues Romanos fieri, quam si uindicta, apud consilium iusta causa manumissionis adprobata, liberati fuerint. 19. Iusta autem causa manumissionis est, ueluti si quis filium filiamue aut fratrem sororemue naturalem aut alumnus aut paedagogum aut seruum procuratoris habendi gratia aut ancillam matrimonii causa apud consilium manumittat.

[VII. De consilio adhibendo.] 20. Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque equitum Romanorum puberum¹, in prouinciis autem uiginti recuperatorum ciuium Romanorum. idque fit ultimo die conuentus; sed Romae certis diebus apud consilium manumittuntur. maiores uero triginta annorum serui semper manumitti solent, adeo ut uel in transitu manumittantur, ueluti cum praetor aut pro consule in balneum uel in theatrum eat.

1) equo publico *Karlowa*.

§ 18. cf. *Ulp.* 1, 12. *Dosit.* 13. *D.* 40, 2, 16 pr. (*Ulp.* 1935). 40, 4, 27 (*Paul.* 914). *Suet. Aug.* 40. *Dio Cass.* 55, 13, 7. *lex Salpens.* c. 28 (*Bruns I*¹, 146). *C. I. L.* VI 1877 (*Dessau* 1910). 32881 (*Dessau* 1985). XVI 1437 (*Dessau* 1984). *Gnom. Id. Log.*

§ 21. *infra* 1, 29 sq.

§ 19. cf. *infra* 1, 39.

§ 20. cf. *infra* 1, 38. *Ulp.* 1, 13a. *I.* 1, 5, 2. *Theophil.* 1, 5, 2; 4. 1, 6, 4. *D.* 40, 9, 7, 1 (*Iul.* 903). 40, 2, 16 pr. (*Ulp.* 1935). 1, 10, 1 pr. (*Ulp.* 2055). 1, 21, 2 pr. (*Ulp.* 2268). 40, 2, 24 (*Paul.* 1037). *C.* 7, 1, 1 (a. 211). recuperatores] cf. *infra* 4, 105. ultimo die conuentus] cf. *Suet. Galb.* 10. *Plut. Galb.* 5. in transitu] cf. *D.* 40, 2, 8 (*Ulp.* 256). *Plin. ep.* 7, 16, 3.

21. Praeterea minor triginta annorum seruus manu-
missus potest ciuis Romanus fieri, si ab eo domino,
qui soluendo non erat, testamento eum liberum et¹
5 heredem relictum² * * * * | ——— vv. 24 nunc legi non
6 possunt ——— | ³ 22. homines Latini Iuniani appellan-
tur; Latini ideo, quia adsimulati sunt Latinis colonia-
riis; Iuniani ideo, quia per legem Iuniam libertatem
acceperunt, cum olim serui uiderentur esse. 23. Non
tamen illis permittit⁴ lex Iunia uel ipsis testamentum
facere uel ex testamento alieno capere uel tutores testa-
mento dari. 24. Quod autem diximus ex testamento
eos capere non posse, ita intellegemus, ne quid inde⁵
directo hereditatis legatorumue nomine eos posse capere
dicamus; alioquin per fideicommissum capere possunt.

25. Hi uero, qui dediticiorum numero sunt, nullo
modo ex testamento capere possunt, non magis quam
quilibet peregrinus; quin⁶ nec ipsi testamentum facere
possunt secundum id quod magis⁷ placuit. 26. Pessima

1) ei? V.

2) cf. apographum.

3) uidetur Gaius in

pagina quinta primum ea, quae de seruo creditoribus satisfacturo
exponere iam coeperat, ad finem perduxisse, deinde dominium
ex iure Quiritium uerbo tetigisse (cf. § 17), infra (2, 40) accu-
ratius expositurus, porro de tribus legitimae manumissionis mo-
dis egisse (cf. 1, 126), denique ad Latinos transiisse (vid. § 16).
cf. Inst. Iust. 1, 6, 1. Ulp. 1, 12; 14. Gai epit. 1, 1, 2. Gai. 3, 56.
Theoph. 1, 5, 4. Lex Rom. Burg 44, 5. Salvian. ad eccl. 3, 7,
31—34.

4) promittit V.

5) inde Goudsmit. in V.

6) quia V.

7) magis] mgn V. magis nunc Kniep.

§ 21. cf. infra 2, 154. 276. Ulp. 1, 14. Dosith. 16. I. 1,
6, 1. D. 28, 5, 61 (Cels. 240). 40, 4, 27 (Paul. 914).

§ 22. cf. infra 3, 56. Ulp. 1, 10; 12. Dosith. 5; 6. Gai
epit. 1, 1, 2.

§§ 23. 24. cf. infra 2, 110; 275. Ulp. 20, 14. 22, 3; 8. 17, 1.
25. 7. 11, 16. Fr. Vat. 172 (Paul. Sent. 2, 27, 6). Gai epit. 1, 1, 4.
Gnom. Id. Log. § 22.

§ 25. cf. infra 3, 75. 2, 285. Ulp. 22, 2. 20, 14. Gai epit.
1, 1, 4. Gnom. Id. Log. § 20.

§ 26. cf. I. 1, 5, 3. infra 1, 67. Coll. 4, 3, 4 (Paul. 19)
Gai epit. 1, 1, 4. Suet. Aug. 40.

itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt; nec ulla lege aut senatus consulto aut constitutione principali aditus illis ad ciuitatem Romanam datur. 27. Quin etiam in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium morari prohibentur; et si qui contra ea fecerint, ipsi bonaque eorum publice uenire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium seruiant neue umquam manumittantur; et si manumissi fuerint, serui populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia comprehensa sunt.

[*Quibus modis Latini ad ciuitatem Romanam perueniant.*]

28. Latini uero multis modis ad ciuitatem Romanam ⁷ perueniunt. 29. Statim enim ex lege Aelia Sentia¹ minores triginta annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint uel ciues Romanas uel Latinas coloniarias uel eiusdem condicionis, cuius et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus ciuibus Romanis puberibus et filium procreauerint, cum is filius anniculus esse coeperit, datur eis potestas per eam legem adire praetorem uel in prouinciis praesidem prouinciae et adprobare se ex lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiauerit, tunc et ipse Latinus² et uxor eius, si et ipsa eiusdem *condicionis sit, et filius eius, si et ipse eiusdem* condicionis sit, ciues Romani esse iubentur. 30. Ideo autem in *persona filii*³ adiecimus

1) quod addit h. l. V: cautum est ut, nunc apparet glossema esse. om. etiam Polen. et Krueger. edd. 2) iunianus add. V² supra lineam. 3) persona filii Polenaar. vide apogr.

§ 27. cf. *Isid. orig.* 9, 4, 52 (*Bruns II*², 84). *D.* 29, 1, 29, 1 (*Marcell.* 134).

§ 28. cf. *Ulp.* 3, 1. *Gai epit.* 1, 1, 4. *C.* 7, 6, 1 (a. 531).

§ 29. cf. *Ulp.* 3, 3.

§ 30. cf. *infra* 1, 32; 66; 80. *Ulp.* 3, 3.

'si et ipse eiusdem condicionis sit', quia si uxor Latini ciuis Romana est, qui ex ea nascitur, ex nouo senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuis Romanus nascitur. 31. Hoc tamen ius adipiscendae ciuitatis Romanae etiamsi soli¹ minores triginta annorum manumissi et Latini facti ex lege Aelia Sentia habuerunt, tamen postea senatus consulto, quod Pegaso et Pusione consulibus factum est, etiam maioribus triginta annorum manumissis Latinis factis concessum est. 32. Ceterum etiamsi ante decesserit Latinus, quam anniculi filii causam probarit², potest mater eius causam probare, et sic et ipsa fiet | ciuis Romana, 8 si Latina fuerit ——— | ——— *vv. 2 paucis litteris exceptis legi nequeunt* ——— *etiamsi* | ipse filius ciuis Romanus sit, quia ex ciue Romana matre natus est, tamen debet causam probare, ut suus heres patri fiat. 32^a. Quae uero diximus de filio anniculo, eadem et de filia annicula dicta intellegemus. 32^b. Praeterea ex lege Visellia tam maiores quam minores xxx annorum manumissi et Latini facti ius Quiritium adipiscuntur,³ id est fiunt ciues Romani, si Romae inter uigiles sex annis militauerint. postea dicitur factum esse senatus consultum, quo data est illis ciuitas Romana, si triennium militiae expleuerint. 32°. Item edicto Claudii⁴ Latini ius Quiritium consecuntur, si nauem marinam aedificauerint, quae non minus quam decem milia mo-

1) socii V¹, del. V². 2) sic V². probet V¹. 3) praeterea—adipiscuntur ad sententiam supplevit Hu. cf. Ulp. 3, 5. 4) diui Claudii Hu. cf. Ulp. 3, 6.

§ 31. cf. Ulp. 3, 4. Peg. et Pus.] cf. infra 2, 254. I. 2, 23, 5 'Vespasiani Aug. temporibus'.

§ 32. cf. Coll. 16, 3, 7; 15. infra 3, 5.

§ 32^a. cf. infra 1, 72.

§ 32^b. cf. Ulp. 3, 5 C. I L. VI 220 (Dessau 2163). lex Visellia | a. 24 p Chr.

§ 32°. cf. Ulp. 3, 6. Suet. Claud. 18; 19. D. 50, 5, 3 (Scaev. 202).

diorum frumenti capiat, eaque naus uel quae in eius locum substituta sit, sex annis frumentum Romam portauerit. 33. Praeterea a Nerone constitutum est¹, ut si Latinus, qui patrimonium sestertium CC milium plurisue habeat, in urbe Roma domum aedificauerit, in quam² non minus quam partem dimidiam patrimonii sui impenderit, ius Quiritium consequatur. 34. Denique Traianus³ constituit, ut si Latinus in urbe triennio pistrinum exercuerit, quod in⁴ dies singulos non minus quam centenos modios frumenti pinseret⁵, ad ius Quiritium perueniat⁶ ————vv. 1—3 ———— | 35. Praeterea 9 possunt maiores triginta annorum manumissi et Latini

1) 'Goeschenus quidem initium huius §i ita restituendum censuit: "lege Iulia cautum est, ut Latinus, si in perficiendo aedificio Romae non minus" etc. ex Dig. 50, 16, 137 (Ulp. lib. 7 ad l. Iul. et Pap.). cetera tunc egregie; sed de lege Iulia nec apparet, qua ratione ea de hoc Latinorum beneficio, qui tunc nondum erant, quicquam cautum esse potuerit, et Dig. 24, 3, 64 maxime § 7 ostendit, quid in causa fuerit, ut Ulpianus hoc libro de libertis dotalibus Latinis vel facto mariti vel suo iure civitatem adeptis exponeret. praeterea cum Gaius ordinem temporis secutus esse videatur, non dubito ex Tacit. A. 15, 43 ad a. 65. "addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis" Neronis edicto hoc beneficium adscribere. nam Vespasianus alia sanxit. Suet. Vesp. 8. Lex Flav. Mal. 62. sed et senatus nec Tacitus meminit nec eius partes in re lege non constituta solebant esse'. haec Hu., qui 'constitutum est edicto' in textu posuerat. edicto ut parum certum deleuimus.

2) quo V. qua Stud.; sed Gaius dicere solet impendere in aliquid. 3) diuus Traianus Hu. 4) quod in Hu. in quo in Stud.; sed ipsum pistrinum est centenarium (Fr. Vat. 233) et cf. antea eaque naus . . . portauerit. 5) cf. apogr. eiusque supplementum. 6) cf. apograph. et supplm. videtur Gaius in vv. 1—3 fere dixisse ex Scto mulierem Latinam ter enixam, beneficio principali omnes Latinos ius Qu. consequi posse (cf. Ulp. 3, 1; 2), deinde ad iterationem, qua ipse patronus hoc beneficium tribuit, transiisse.

§ 33. cf. Ulp. 3, 1. D. 50, 16, 139 (Ulp. 2012). Tacit. ann. 15, 43. Suet. Vesp. 8.

§ 34. cf. Ulp. 3, 1. Fr. Vat. 233. 235 (Ulp. 2133. 2135).

§ 35. cf. Ulp. 3, 4. 1, 12. Fr. Vat. 221 (Ulp. 2129). Gai

facti *iteratione* ius Quiritium consequi. quo ——— *triginta* annorum manumittant ——— *vv. 1½* ——— | manumissus uindicta aut censu aut testamento *et ciuis Romanus* | *et eius* libertus fit, qui eum iterauerit. ergo si seruus in bonis tuis, ex iure Quiritium meus erit, Latinus quidem a te solo fieri potest, iterari autem a me, non etiam a te potest et eo modo meus libertus fit. sed et ceteris modis ius Quiritium consecutus meus libertus fit. bonorum autem, quæ ———¹, cum is morietur², reliquerit, tibi possessio datur, quocumque modo ius Quiritium fuerit consecutus. quod si cuius et in bonis et ex iure Quiritium sit, manumissus ab eodem scilicet et Latinus fieri potest et ius Quiritium consequi.

36. *Non tamen cuicumque uolenti manumittere licet.*

37. *Nam is, qui in fraudem creditorum uel in fraudem patroni manumittit, nihil agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem.* 38. *Item eadem lege minori xx annorum domino non aliter manumittere permittitur, quam si [uindicta]³ apud consilium iusta causa manumissionis adprobata fuerit.* 39. *Iustae autem causae manumissionis sunt, ueluti si quis patrem aut matrem*

1) *nā V*
si Savigny.

2) *morientur V.*

3) *si uindicta] uindicta*

epit. 1, 1, 4. Dosith. 14. Plin. ep. 7, 16, 4. Tacit. ann. 13, 27. bonorum possessio] cf. infra 2, 88 ibiq. cit.

§§ 36. 37. = *I. 1, 6 pr. cf. Ulp. 1, 15. Gai epit. 1, 1, 5; 6. Dosith. 16. D. 28, 5, 61 (Cels. 240). 42, 8, 15 (Iul. 678). 40, 9, 23 (Pomp. 822). 40, 9, 8 (Afr. 20). 40, 9, 10 (Gai. 489). 40, 9, 24 (Terent. Clem. 24). 42, 8, 23 (Scaev. 127). 40, 9, 25 (Pap. 532). 40, 9, 16, 2 (Paul. 918). 28, 5, 56 (Paul. 913). 28, 5, 58 (Paul. 701). 40, 9, 27 pr. (Herm. 10). C. 7, 11, 1 (a. 223). in fraudem patroni] cf. D. 40, 12, 9, 2 (Gai. 38). 38, 5, 11 (Paul. 919).*

§ 38. = *I. 1, 6, 4. cf. Ulp. 1, 13. Dosith. 13. lex Salpens c. 28 (Bruns I⁷, 146). D. 40, 9, 7, 1 (Iul. 903). 40, 4, 3 (Pomp. 386). 40, 1, 1 (Ulp. 2468). 40, 2, 16, 1 (Ulp. 1935). 1, 10, 1, 2 (Ulp. 2057). 40, 2, 24 (Paul. 1037). 40, 1, 16 (Mod. 177). C. 6, 21, 4 (a. 222). 7, 4, 5 (a. 222?). 7, 11, 4 (a. 224). Dio Cass. 55, 13, 7.*

§ 39. *cf. supra 1, 19. I. 1, 6, 5. Gai epit. 1, 1, 7. D. 40, 2, 19 (Cels. 241). 40, 2, 25 (Gai. 477). 40, 2, 11; 13 (Ulp. 2180).*

aut paedagogum aut conlactaneum manumittat. sed et illae causae, quas superius¹ in seruo minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum, de quo loquimur, adferri possunt. item ex diuerso hae causae, quas in minore xx annorum domino rettulimus, porrigi possunt et ad seruum minorem xxx annorum. 40. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus xx annorum dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, euenit, ut qui XIII annos aetatis expleuerit, licet testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum xx, libertatem seruo dare non possit.² 41. Et quamuis Latinum facere uelit minor xx annorum dominus, tamen nihilo minus debet apud consilium causam probare et ita postea inter amicos manumittere.

42. Praeterea lege Fufia Caninia certus modus constitutus est in seruis testamento manumittendis. 43. Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem seruos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; ei³ uero, qui plures | quam x neque plures quam xxx seruos habebit, usque ad

11
t. a.

1) superius id ē V, id expunctum. 2) potest V.
3) si V.

40, 2, 12; 16 (Ulp. 1934). 40, 2, 20 (Ulp. 2056). 40, 2, 15 (Paul. 911). 40, 2, 9 (Marcian. 151). 40, 2, 14 (Marcian. 267). 40, 9, 21 (Mod. 96).

§ 40. cf. I. 1, 6, 7. infra 2, 113. Gai epit. 1, 1, 7.

§ 41. cf. Dosith. 13. inter amicos] cf. Dosith. 6 sq. Ulp. 1, 10. Bruns I⁷, 369. Papyr. Oxy. 9, 1205.

§ 42. cf. infra 2, 228. Paul. 4, 14. I. 1, 7. C. 7, 3. Script. Hist. Aug. Tacit. 10, 7. D. 35, 1, 37 (Paul. libro singulari ad legem Fufiam Caniniam; 925). 50, 16, 215 (Paul. 926). C. Th. 16, 8, 23 (a. 426). lex Fufia Caninia] lata a L. Caninio Gallo C. Fufio Gemino consulibus a. 2 a. Chr., cf. Bull. dell' Ist. di dir. Rom. XVIII, 115 = Dess. 9250.

§ 43. cf. Ulp. 1, 24. Paul. 4, 14, 4. Gai epit. 1, 2 pr. D. 40, 5, 22, 1 (Pap. 303).

tertiam partem eius numeri manumittere permittitur. at ei, qui plures quam XXX neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam potestas manumittendi datur. nouissime ei, qui plures quam C habebit nec plures quam D, non plures manumittere¹ permittitur quam² quintam partem; neque plures quam *D habentis ratio habetur, ut ex eo numero pars definiatur*³, sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam C. quod⁴ si quis unum seruum omnino aut duos habet, ad hanc legem non pertinet⁵, et ideo liberam habet potestatem manumittendi. 44. Ac ne ad eos quidem omnino haec lex pertinet, qui sine testamento manumittunt.⁶ itaque licet iis, qui uindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam suam liberare, scilicet si alia causa non inpediat libertatem. 45. Sed quod de numero seruorum testamento manumittendorum diximus, ita intellegemus, ne umquam ex eo numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari potest, *pauciores manumittere* liceat quam ex antecedenti numero licuit. et hoc ipsa *ratione*⁷ prouisum est: erat enim sane absurdum, ut X seruorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem eius numeri manumittere ei conceditur, XII seruos habenti non plures liceret manumittere quam III; at eis, qui plures quam X neque |

12
t. s.
13

vv. 1—24.⁸

1) ei manumittere V. 2) quam ut V. 3) quam—definiatur *suppl. Hu.* 4) cq V. contra *Polenaar.* 5) *nihil mutandum, cf. V. I. R. I p. 154.* 6) manumittuntur V. 7) *ratione Polenaar; cf. Paul. 2, 1, 1.* 8) *de paginae 12 Codicis lectione desperandum est. conferenda est ad ea, quae perierunt, Gai epit. 1, 2 §§ 2—4: Nam si aliquis testamento plures manumittere uoluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo seruandus est: ut illis tantum libertas ualeat, qui prius*

§ 44. *Gai epit. 1, 2, 1. Dionys. 4, 24. inter amicos* | *cf. ad § 41.*

46. nam et si testamento scriptis in orbem seruis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis inuenitur, nulli liberi erunt, quia lex Fufia Caninia, quae in fraudem eius facta sint, rescindit. sunt etiam specialia senatus consulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est, quod lege Aelia Sentia cautum sit, ut¹ creditorum fraudandorum causa manumissi liberi non fiant, hoc etiam² ad peregrinos pertinere, [senatus ita censuit ex auctoritate Hadriani]³

manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui uero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in seruitute eos certum est permanere. quod si non nominatim serui uel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes seruos suos uel ancillas is, qui testamentum facit, liberos facere uoluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in seruili condicione, qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. nam etsi ita in testamento seruorum manumissio adscripta fuerit, id est in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem ualere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus. 3. Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum, sed epistolis aut quibuscumque aliis rebus seruis suis pluribus, quam per testamentum licet, conferre uoluerit libertates et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt, qui uero post statutum numerum manumissi fuerint, serui sine dubio permanebunt. 4. Nam si incolumis quoscumque diuerso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur. 'Ex his tamen Epitomator ea, quae §§ 3. 4. continentur, aliunde quam ex Gaio sumpsisse uidetur'. Hu. 1) aut V. cf. apographi supplementum. ut aut patroni aut suppl. Hu. 'certe non dubitandum etiam apud peregrinos, etiamsi non omnes, patronis aliud ius in bonis libertorum fuisse'. Hu. 2) hoc etiam Goeschen etiam hoc V. 3) senatus—Hadriani del. Mommsen.

§ 46. cf. infra 2, 239. D. 35, 1, 37 (Paul. 925). Gai epit. 1, 2, 2. Auson. lud. VII sapient. 80 (Solon 8). D. 40, 5, 24, 17 (Ulp. 1887).

§ 47. cf. supra 1, 37.

cetera uero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.

48. Sequitur de iure personarum alia diuisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. 49. Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt. 50. Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiectae sint: nam si cognouerimus, quae istae personae sint¹, simul intellegemus, quae sui iuris sint. 51. Ac prius dispiciamus de iis, qui in aliena potestate sunt.

52. In potestate itaque sunt serui dominorum. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus dominis in seruos uitae necisque potestatem esse, et quodcumque per seruum acquiritur, id domino acquiritur. 53. Sed hoc tempore neque ciuibus | Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in seruos suos saeuire: nam ex constitutione sacratissimi² imperatoris Anto-

1) sunt V. 2) s V, 'in quo Stud. apogr. p. 300 literam s micro calami lapsui tribuit. sed collata L. 9. D. ad SC. Tertull. (38, 17) etiam h. l., ubi Gaius sui imperatoris primam mentionem facit, sacratissimi cum prior. edd. retinere malui'. Hu. cf. etiam C. I. L. V 875 (Dessau 1374). IX 23. 5833 (Dessau 6472). XII 594 (Dessau 6988). Dessau 4052. 6468. Bruns I⁷, 294 l. 6.

§§ 48—51. = D. 1, 6, 1 pr. I. 1, 8 pr. cf. Gai epit. 1, 3 pr. § 49. cf. Fr. Vat. 298. 300 (Paul. 796). lex Salpens. c. 22 (Bruns I⁷, 143).

§ 52. = D. 1, 6, 1, 1. I. 1, 8, 1. cf. Gai epit. 1, 3, 1. D. 1, 5, 4, 1 (Flor. 25, unde I. 1, 3, 2). 12, 6, 64 (Tryph. 21). 1, 1, 4 (Ulp. 1912). Isid. orig. 5, 6. uitae necisque potestatem] cf. Senec. de benef. 3, 23, 3. per seruum acquiritur] cf. infra 2, 86 sq.

§ 53. = D. 1, 6, 1, 2. I. 1, 8, 2. cf. Paul. Coll. 3, 2, 1. Coll. 3, 3 = D. 1, 6, 2 (Ulp. 2213). Coll. 3, 4 (a. 285). D. 1, 12, 1, 1: 8 (Ulp. 2079). 48, 8, 11, 1; 2 (Mod. 230). C. 9, 14, 1 (a. 319). Senec. de clem. 1, 18. Suet. Claud. 25. Script. Hist. Aug. Hadr. 18, 7. sine causa] cf. D. 45, 1, 96 (Marcell. 152). 30, 53, 3 (Ulp. 2678). ad statuas principis] cf. Senec. de clem. 1, 18, 2.

nini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem principis constitutionem coercetur: nam consultus a quibusdam praesidibus prouinciarum de his seruis, qui ad fana deorum uel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis uideatur dominorum saeuitia, cogantur seruos suos uendere. et utrumque recte fit: male¹ enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicitur bonorum suorum administratio. 54. Ceterum cum apud ciues Romanos duplex sit dominium (nam uel in bonis uel ex iure Quiritium uel ex utroque iure cuiusque seruus esse intellegitur²), ita demum seruus in potestate domini esse dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi simul ex iure Quiritium eiusdem non sit: nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere non intellegitur.

55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum est (fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus) idque diui Hadriani edicto, quod proposuit 15 de his, qui sibi liberisque suis ab eo ciuitatem Romanam petebant, significatur.³ nec me praeterit Galatarum gentem credere in potestate⁴ parentum liberos esse.

1) regula male V. 2) intellegatur V. 3) significauit V.
4) potestatem V.

cogantur seruos suos uendere] cf. D. 48, 18, 1, 27 (Ulp. 2212).
prodigis] cf. Paul. 3, 4^a, 7. Papyr. Flor. 99 (Chrest. 368).

§ 54. cf. supra 1, 35. infra 2, 40; 88. 3, 166. Ulp. 1, 16.
Theoph. 1, 5, 4 (Ferr. p. 25).

§ 55. = D. 1, 6, 3. I. 1, 9 pr.; 2. cf. infra 1, 93; 64; 128;
189. 2, 135 a. 3, 20. Gai epit. 1, 3, 2. Ulp. 5, 1. C. 8, 46, 3
(a. 227). 8, 46, 10 = C. Th. 4, 8, 6 (a. 323). C. Th. 3, 3 (a. 391).
lex. Salp. c. 22 (Brunsi¹, 143). Dionys. 2, 26; 27. Plut. Num. 17
i. f. Boeth. l. 2 ad Cic. top. 4, 20 (ed. Baiter p. 304). Isid. orig. 9,
5, 17; 18. Galatarum] cf. Caes. Bell. Gall. 6, 19, 3.

56. *Iustas autem nuptias contraxisse liberosque iis procreatos in potestate habere ciues Romani ita intelleguntur*¹, si ciues Romanas uxores duxerint uel etiam Latinas peregrinasue, cum quibus conubium habeant: cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, euenit, ut non *solum* ciues Romani fiant, sed et in potestate patris sint. 57. Unde *et*² ueteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisue, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et ciues Romani et in potestatem parentum fiunt. 58. *Nec tamen omnes nobis uxores ducere licet*:³ nam a quarundam nuptiis abstinere debemus. 59. Inter eas enim personas, quae parentum liberorumue locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, nec inter eas conubium est, uelut inter patrem et filiam uel inter matrem et filium uel inter auum et neptem *uel inter auiam et nepotem*⁴; et si tales personae inter se coierint, nefarias et incestas nuptias contraxisse dicuntur et haec adeo ita sunt, ut quamuis per adoptionem parentum liberorumue loco sibi esse coeperint, non possunt⁵ inter se matrimonio coniungi, in

1) iustas—intelleguntur *suppl. Hu., in V duo versus vacui relictis sunt.* 2) unde et] und cc V. cf. apographum. unde causa cognita Polenaar. 3) duorum versuum lacuna a librario relicta ex Institutionibus Iustin. suppleta est. 4) *suppl. Kniep ex epitoma.* 5) possunt V.

§ 56. cf. Ulp. 5, 2sq. Gai epit. 1, 4 pr. D. 1, 5, 19 (Cels. 239). 1, 5, 24 (Ulp. 2698).

§ 57. cf. diplomata militum a Mommseno collecta in Corporis inscriptionum Latinarum volumine tertio, quorum nonnulla exempla edidit Bruns I², 274sq. Gnom. Id. Log. § 54.

§§ 58. 59. = I. 1, 10, 1. cf. Ulp. 5, 6 = Coll. 6, 2, 1. Paul. Coll. 6, 3, 1. D. 23, 2, 8 (Pomp. 480). 23, 2, 53 (Gai. 249). 23, 2, 68 (Paul. 1910). C. 5, 4, 17 (a. 295). incestas nuptias] cf. D. 23, 2, 39, 1 (Paul. 1122). Ulp. 5, 7 = Coll. 6, 2, 4. Coll. 6, 4 (a. 295). quamuis per adoptionem] cf. Paul. Coll. 6, 3, 2. D. 23, 2, 55 pr. (Gai. 249). etiam dissoluta adoptione] cf. I. 1, 7, 13 (Pap. 377).

coeptum esse baynum fabru

tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat; itaque eam, quae mihi per adoptionem filiae seu¹ neptis loco esse coeperit, non potero² uxorem ducere, quamvis eam emancipauerim.³/ 60. Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognatione iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta. 61. Sane inter fratrem et sororem prohibitaee sunt nuptiae, siue eodem patre eademque matre nati fuerint siue alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiae non possunt consistere; cum uero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; sed et si ego emancipatus fuero, nihil impedimento erit nuptiis. 62. Fratris filiam uxorem ducere licet: idque primum in usum uenit, cum diuus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem duxisset: sororis uero filiam uxorem ducere non licet. et haec ita principalibus constitutionibus significantur. | 63. Item amitam et mater-¹⁷teram uxorem ducere non licet. item eam, quae

1) filiae seu *Polenaar*. filia sed (sed *per compendium scriptum*) V. 2) potero eam V. 6) emancipauerimus V.

§§ 60. 61. = I. 1, 10, 2. cf. Ulp. 5, 6 = Coll. 6, 2, 2. *Gai epit.* 1, 4, 2. D. 23, 2, 8 (Pomp. 480). 23, 2, 54 (Scaev. 196). 23, 2, 68 (Paul. 1910). *Gnom. Id. Log.* § 23. sed si qua etc.] cf. D. 23, 2, 17 pr. (*Gai.* 248). *Paul. Coll.* 6, 3, 2. cum uero per emancipationem] cf. D. 23, 2, 17, 1 (*Gai.* 248). 23, 2, 55, 1 (*Gai.* 249). 28, 2, 9, 4 (Paul. 1601). 45, 1, 35, 1 (Paul. 1844).

§ 62. cf. I. 1, 10, 3; 5. *Gai epit.* 1, 4, 3; 4. Ulp. 5, 6 = Coll. 6, 2, 2. *Paul. Coll.* 6, 3, 3. Coll. 6, 4, 5 fere = C. 5, 4, 17 (a. 295). *Gnom. Id. Log.* § 23. cum diuus Claudius] cf. *Tacit. ann.* 12, 5 sq. 13, 2. *Suet. Claud.* 26. 39. 43. — *Dio Cass.* 68, 2, 4. 71, 1, 3. *Script. Hist. Aug. M. Aurel.* 7, 7. sororis uero filiam] cf. D. 12, 7, 5 pr. (*Pap.* 186).

§ 63. cf. I. 1, 10, 6; 7. Ulp. 5, 6 = Coll. 6, 2, 3. *Paul. Coll.* 6, 3, 3. *Gai epit.* 1, 4, 5. D. 23, 2, 40 (Pomp. 340). 24, 3, 16 (Pomp. 626). 23, 2, 15 (*Pap.* 494). 12, 7, 5, 1 (*Pap.* 186). 25, 7, 1, 3 (Ulp. 1985). 23, 2, 14, 1; 4 (Paul. 526).

mihi quondam socrus aut nurus aut priuigna aut no-
uerca fuit. ideo autem diximus 'quondam', quia, si
adhuc constant eae nuptiae, per quas talis adfinitas
quaesita est, alia ratione mihi nupta esse non potest,
quia neque eadem duobus nupta esse potest neque
idem duas uxores habere. 64. Ergo si quis nefarias
atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem ha-
bere uidetur neque liberos: itaque hi, qui ex eo coitu
nascuntur, matrem quidem habere uidentur, patrem
uero non utique, nec ob id in potestate eius sunt,
quales sunt ii, quos mater uulgo concepit: nam et hi
patrem habere non intelleguntur, cum is etiam¹ in-
certus sit; unde solent spurii filii appellari uel a
Graeca uoce quasi *σποράδην* concepti uel quasi sine
patre filii.

65. *Aliquando autem euenit, ut liberi, qui statim ut
nati² sunt, parentum in potestatem³ non fiant, ii postea
tamen redigantur in potestatem.* 66. *Velut si Latinus
ex lege Aelia Sentia uxore ducta filium procreauerit
aut Latinum ex Latina aut ciuem Romanum ex ciue
Romana, non habebit eum in potestate; sed si postea
causa probata ciuitatem Romanam consecutus fuerit,*

1) et V. 2) aliquando—nati *suppl. ex Inst.* 3) pot V.
cf. § 57. aliter § 93. 94. 95. 107.

528). *Cic. p. Cluent.* 5, 12—14. *Verg. Aen.* 10, 389. idem duas
uxores] *cf. Ed. D.* 3, 2, 1. *D.* 3, 2, 13, 4 (*Ulp.* 285). *C.* 9, 9, 18
(a 258). 5, 5, 2 (a. 285). 1, 9, 7 (a. 393). *Cic. de orat.* 1, 40,
183. *Suet. Caes.* 52. *Plut. comp. Demetr. c. Ant.* 4. *Socrat. Hist.*
Eccl. 4, 31 (*Tom.* 67 p. 548 *ed. Migne*). *Niceph. Hist. Eccl.* 11,
33 (*Tom.* 146 p. 689 *ed. Migne*).

§ 64. *cf. I.* 1, 10, 12. *Gai epit.* 1, 4, 8. *Ulp.* 4, 2, 5, 7
= *Coll.* 6, 2, 4. *D.* 1, 5, 19 (*Cels.* 239). 50, 1, 1, 2 (*Ulp.* 190).
1, 5, 23 (*Mod.* 89). *C.* 5, 5, 6 = *C. Th.* 3, 12, 3 (a. 396). *Isid.*
orig. 9, 5, 24; 25. *Auct. inc. de praenom.* 6 (*in Val. Max. ed.*
*Kempff*² p. 590, 22). *Plut. q. R.* 103.

§ 65. = *I.* 1, 10, 13.

§ 66. *cf. Ulp.* 7, 4. *supra* 1, 29.

simul eum¹ in potestate | sua habere incipit. 67. Item 18
 si ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uxorem
 duxerit per ignorantiam, cum eam ciuem Romanam
 esse crederet, et filium procreauerit, hic non est in
 potestate eius, quia ne quidem ciuis Romanus est, sed
 aut Latinus aut peregrinus, id est eius condicionis,
 cuius et mater fuerit, quia non aliter quisque ad
 patris condicionem accedit, quam si inter patrem et
 matrem eius conubium sit: sed ex senatus consulto
 permittitur causam erroris probare, et ita uxor quo-
 que et filius ad ciuitatem Romanam perueniunt, et ex
 eo tempore incipit filius in potestate patris esse. idem
 iuris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae
 dediticiorum numero est, nisi quod uxor non fit ciuis
 Romana. 68. Item si ciuis Romana per errorem nupta
 sit peregrino tamquam ciui Romano, permittitur ei
 causam erroris probare, et ita filius quoque eius et
 maritus ad ciuitatem Romanam perueniunt, et aequae
 simul incipit filius in potestate patris esse. idem iuris
 est, si peregrino tamquam Latino ex lege Aelia Sentia
 nupta sit; nam et de hoc specialiter senatus consulto
 cauetur. idem iuris est aliquatenus, si ei, qui dediti-
 ciorum numero est, tamquam ciui Romano aut Latino
 e² lege Aelia Sentia nupta sit; nisi quod scilicet qui
 dediticiorum numero est, in sua condicione permanet,
 et ideo filius, quamuis fiat ciuis Romanus, in potesta-
 tem patris non redigitur. 69. Item si Latina peregrino,
 cum eum Latinum esse crederet, e lege Aelia Sentia³ 19
 t. 8

1) simul ergo eum *sched. Goesch.* 2) a. se V. 3) e lege
 Aelia Sentia *inseruit Hu., opinatus litteras a. s., quae in V*
leguntur § 68 post Latino (vid. not. 2), per errorem illuc il-
lapsas reuera huc pertinere.

§ 67. *cf. Ulp. 7, 4. 5, 9. infra 2, 142. 3, 5; 73. Coll. 16.*
3, 7; 15. supra 1, 26. Gnom. Id. Log. § 46. 'hoc senatus consultum
antiquius fuisse alio sub Hadriano facto apparet ex 2, 142. 144'. Hu.

§ 68. *cf. Ulp. 7, 4. supra 1, 15; 26.*

nupserit, potest ex senatus consulto filio nato causam erroris probare: *et ita* omnes fiunt ciues Romani, et filius in potestate patris esse incipit. 70. Idem constitutum est et¹ si Latinus per errorem peregrinam quasi Latinam aut ciuem Romanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. 71. Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisset Latinum esse², ob id Latinam uxorem duxerit³, permittitur ei⁴ filio nato erroris causam probare, tamquam si⁵ e lege Aelia Sentia uxorem duxisset⁶: item his⁷, qui cum ciues Romani essent, peregrinos se esse credidissent et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatus consulto filio nato causam erroris probare. quo facto fiet uxor ciuis Romana, et filius *****⁸ non solum ad ciuitatem Romanam peruenit, sed etiam in potestatem⁹ patris redigitur. 72. Quaecumque de filio esse¹⁰ diximus, eadem et de filia dicta intellegemus. 73. Et quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest, cuius aetatis filius sit | ——— *vv. 2* ——— | si minor anniculo sit filius filiae, causa probari non potest. nec me praeterit in aliquo rescripto diui Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris q * | ——— *vv. 3* ——— dedit. | 74. Si peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, an ex senatus consulto *causam*¹¹ pro-

1) ut V?

2) esse et V.

3) uxorem duxerit *suppl. Krueger.*

4) eis V.

5) modo V.

6) duxissent V. *Hu. verba tamquam—duxissent (duxerit) transposita ratus locum (fortasse*

recte) sic constituit: Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisset Latinum esse, ob id Latinam tamquam modo e lege Aelia Sentia uxorem duxerit, permittitur ei filio nato erroris causam probare. 7) hi V.

8) *septem fere litterae legi nequunt; alii aliter supplent.* 9) potestate V. 10) *videtur cum Polenaario delendum esse.*

11) *causam] b V.*

§ 72. *cf. supra 1, 32^a. cf. filio filiae Ulp. 3, 3. liberi Ulp. 7, 4.*

§ 73. *cf. supra 1, 29.*

§ 74. *cf. supra 1, 68.*

bare possit, quaesitum est. | ——— *vv.* 1½ ——— | hoc ei specialiter concessum est. sed cum peregrinus ciuem Romanam uxorem duxisset et filio nato alias ciuitatem Romanam consecutus esset, deinde cum quaereretur, an causam probare posset, rescripsit imperator Antoninus proinde posse eum causam probare, atque si peregrinus mansisset. ex quo colligimus etiam peregrinum causam probare posse. 75. Ex iis, quae diximus, apparet, siue ciuis Romanus peregrinam siue peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, eum qui nascitur peregrinum esse, *sed* si quidem per errorem tale matrimonium contractum fuerit, emendari uitium eius ex senatus consulto¹ *secundum*² ea, quae superius diximus. si uero nullus error interuenerit, *sed* scientes suam condicionem ita coierint, nullo casu emendatur uitium eius matrimonii.

76. Loquimur autem de his scilicet, *inter* quos conubium non sit; nam alioquin si ciuis Romanus peregrinam, cum qua ei conubium est, uxorem duxerit, sicut supra quoque diximus, iustum matrimonium contrahitur³, et tunc ex iis qui nascitur, ciuis Romanus est et in potestate patris erit. 77. Item⁴ si ciuis Romana peregrino, cum quo ei conubium est, nupserit, peregrinus⁵ sane procreatur et is iustus patris filius est, tamquam si ex peregrina eum procreasset. | hoc 21
tamen tempore *e* senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano sacratissimo⁶ factum est, etiamsi non fuerit conubium inter ciuem Romanam et peregrinum, qui

1) senatus consulto *Krueger. c V. p. 300 l. 16.* 2) l. V. *cf. apogr.*
3) contrahitur *Krueger, Polenaar.* contrahi V.
4) itaque? V. 5) nupserit peregrinus] nupserit | erit peregrinum V.
6) s V. *cf. supra p. 14 n. 2.*

§ 75. *cf. supra* 1, 68.

§ 76. *cf. supra* 1, 56.

§ 77. *cf. infra* 1, 92. *Liv.* 23, 2, 6. 31, 31, 11. 38, 36, 6.

nascitur, iustus patris filius est. | 78. Quod autem diximus inter ciuem Romanum peregrinamque¹ *nisi conubium sit, qui* nascitur, peregrinum esse, *lege Minicia cauetur, ut is quidem deterioris*² parentis condicionem sequatur. eadem lege autem ex diuerso cauetur, ut si peregrinus, cum | qua ei conubium non sit, uxorem duxerit ciuem Romanam, peregrinus ex eo coitu nascatur. sed hoc maxime casu necessaria lex Minicia fuit; nam remota ea lege diuersam condicionem sequi debebat, quia ex eis, inter quos non est conubium, qui nascitur, iure gentium matris condicioni accedit. qua parte autem iubet lex ex ciue Romano et peregrina peregrinum nasci, superuacua uidetur; nam et remota ea lege hoc utique iure gentium futurum erat. 79. Adeo autem hoc ita est, ut ex ciue Romano et Latina qui nascitur, matris condicioni accedat; nam in lege Minicia quidem peregrinorum nomine comprehenduntur non³ solum exterae nationes et gentes, sed etiam qui Latini nominantur; sed ad alios Latinos pertinet, qui proprios populos propriasque ciuitates habebant et erant peregrinorum numero. 80. Eadem ratione ex contrario ex Latino et ciue Romana, siue ex lege Aelia Sentia siue aliter contractum fuerit matrimonium, ciuis Romanus nascitur. fuerunt | tamen, qui putauerunt ex lege Aelia Sentia contracto matrimonio Latinum nasci, quia uideatur eo casu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubium inter eos dari, et semper conubium efficit, ut qui nascitur, patris condicioni accedat; aliter uero contracto matrimonio eum, qui nascitur, iure gentium

1) peregrinuque? V. 2) cf. suppl. apogr., cuius lectio valde incerta est. 3) 2½ versus legi nequeunt; suppl. Hu.

§ 78. cf. supra 1, 75. Ulp. 5, 8. D. 1, 5, 24 (Ulp. 2698). C. Th. 14, 7, 1 (a. 397).

§ 79. cf. supra 1, 29; 22. Ulp. 3, 3. infra 1, 96; 131 et ibi citatos.

§ 80. cf. supra 1, 30.

matris condicionem sequi et ob id esse ciuem Romanum. sed hoc iure utimur ex senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano significat¹, ut quoquomodo² ex Latino et ciue Romana natus ciuis Romanus nascatur. 81. His conuenienter³ et illud senatus consultum diuo Hadriano auctore⁴ significauit, ut ex Latino et peregrina, item contra ex peregrino et Latina *qui* nascitur, is matris condicionem sequatur. 82. Illud quoque his consequens est, quod ex ancilla et libero iure gentium seruus nascitur, et contra ex libera et seruo liber nascitur. 83. Animaduertere tamen debemus ne iuris gentium regulam uel lex aliqua uel quod legis⁵ uicem optinet, aliquo casu commutauerit. 84. Ecce enim ex senatus consulto Claudiano poterat ciuis Romana, quae alieno seruo uolente domino eius coiit, ipsa ex pactione libera permanere, sed seruum procreare; nam quod inter eam et dominum istius serui conuenerit, ex⁶ senatus consulto ratum esse iubetur. sed postea diuus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat. 85. *Item e lege* —⁷ ex ancilla et libero poterant liberi nasci; nam ea lege cauetur,

1) significatur V. ante h. v. factum est quo *inscribit Pole-naar.* 2) qm V. quo(quo)modo *Polen.* 3) conueniuntur V (?). 4) Hadriano auctore] Hadrianos (sed s expunctum) auctor V. 5) lege V. 6) eo *Hu.* 7) nomen legis periiit. *hanc legem, quae Romana fuit, de peregrinis cuiusdam regionis aut condicionis egisse ex eo sequi uidetur, quod Gaius §§ 85. 86 non cives Romanos Romanasue, sed liberos liberasue dicit. uerbis 'ea lege cauetur' SC. Claudianum significari non potuit.*

§ 82. cf. *infra* 1, 88; 89. *Ulp.* 5, 9. *Paul.* 2, 24, 1—3. *I.* 1, 4 *pr.* *D.* 1, 5, 5, 2; 3 (*Marcian.* 45). *C.* 5, 18, 3 (*a.* 215). 5, 5, 3 *pr.* (*a.* 319). *Isid. orig.* 9, 5, 18.

§ 83. cf. *D.* 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698).

§ 84. cf. *Paul.* 2, 21a. 4, 10, 2. *infra* 1, 91; 160. *Tacit. ann.* 12, 53. *Suet. Vesp.* 11. *C. Th.* 4, 12 (11), 4 (5) (*a.* 331).

§ 85. cf. *D.* 40, 15, 2 *pr.* (*Pap.* 716). *C.* 5, 18, 3 (*a.* 215).

ut si quis cum aliena ancilla, quam credebat liberam esse, coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint, si uero feminae, ad eum pertineant, cuius mater ancilla fuerit. sed et in hac specie diuus Vespasianus inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut omni modo, etiamsi masculi nascantur, serui sint eius, cuius et mater fuerit. 86. Sed illa pars eiusdem legis salua est, ut ex libera et seruo alieno, quem sciebat seruum esse, serui nascantur. itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur¹, iure gentium matris condicionem sequitur et ob id liber est.

87. Quibus autem casibus matris et non patris condicionem sequitur qui nascitur, iisdem casibus in potestate eum patris, etiamsi is ciuis Romanus sit, non esse plus quam manifestum est. et ideo superius retulimus quibusdam casibus per errorem non iusto contracto matrimonio senatum interuenire et emendare uitium matrimonii eoque modo plerumque efficere, ut in potestatem patris filius redigatur. 88. Sed si ancilla ex ciue Romano conceperit², deinde manumissa ciuis Romana facta sit et tunc pariat, licet ciuis Romanus sit qui nascitur, | sicut pater eius, non tamen in potestate³ patris est, quia neque ex iusto coitu conceptus est, neque ex ullo senatus consulto talis coitus quasi iustus constituitur.

89. Quod autem placuit, si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa pepererit⁴, qui nascitur,

1) nascantur V. 2) concepit V. 3) potestatem V.
4) peperit V.

§ 86. cf. *D.* 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698). *C.* 5, 18, 3 (a. 215). *Cic. de nat. deor.* 3, 18, 45.

§ 87. cf. *supra* 1, 66 sq. 68.

§ 89. cf. *Gai epit.* 1, 4, 9. *Ulp.* 5, 10. *D.* 50, 1, 9 (*Ner.* 26). 38, 17, 2, 3 (*Ulp.* 2517). 1, 5, 5, 2; 3 (*Marcian.* 45) = *I.* 1, 4 pr. *C.* 9, 47, 4 (211—217). *Paul.* 2, 24, 1—3. *Quintil. inst. orat.* 3, 6, 25

liberum nasci, naturali ratione fit; nam hi, qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur; itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest, ex quo mater eos conceperit¹, cum ancilla fuerit: at hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. 90. Itaque si cui mulieri cui Romanae praegnati aqua et igni interdictum fuerit, eoque modo peregrina facta² tunc pariat, complures distinguunt et putant, si quidem ex iustis nuptiis conceperit¹, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceperit¹, peregrinum ex ea nasci.³ 91. Item si qua mulier cuius Romana praegnas ex senatus consulto Claudiano ancilla facta sit ob id, quod alieno seruo inuito et denuntiante domino eius coierit, complures distinguunt⁴ et existimant, si quidem ex iustis nuptiis conceptus sit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceptus sit, *seruum* nasci eius, cuius mater facta esset ancilla. 92. Peregrina quoque si uolgo conceperit, deinde cuius Romana facta tunc pariat, ciuem Romanum parit; si uero ex peregrino | secundum leges 25 moresque peregrinorum conceperit¹, ita uidetur ex senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuem Romanum parere, si et patri eius ciuitas Romana donetur.⁵

93. Si peregrinus sibi liberisque suis ciuitatem Romanam petierit, non aliter filii in potestate eius fiunt,

- 1) concepit V. 2) *vide apographon.* 3) nascitur V.
 4) *cf. apographon.* 5) *'rectius pro donet scriptum foret donata sit'.* Hu.

§ 90. *cf. infra* 1, 161. *D.* 1, 5, 18 (*Ulp.* 2698).

§ 91. *cf. supra* 1, 84. *infra* 1, 160. *Ulp.* 11, 11. *Paul.* 2, 21a. 2, 24, 2; 3. *D.* 16, 3, 27 (*Paul.* 1494). *C.* 7, 16, 3 (*a.* 225). 6, 59, 9 (*a.* 294). 7, 24, 1 (*a.* 531—534). *C. Th.* 4, 12 (11), 2 (*a.* 317) *cum interpret.* 4, 12 (11), 5 (6) (*a.* 362). *I.* 3, 12, 1 *cum Theoph.* (*Ferr.* p. 316). *Tert. ad uxor.* 2, 8.

§ 92. *cf. supra* 1, 77. *infra* 1, 94.

§ 93. *cf. infra* 2, 135^a. 3, 20. *supra* 1, 55. *Plin. ep. ad*

quam si imperator eos in potestatem redegerit: quod ita demum is facit, si causa cognita aestimauerit hoc filiis expedire: diligentius autem exactiusque causam cognoscit de impuberibus absentibusque: et haec ita edicto diui Hadriani significantur. 94. Item si quis cum uxore praegnante ciuitate Romana donatus sit, quamuis is, qui nascitur, ut supra dixi¹, ciuis Romanus sit, tamen in potestate patris non fit: idque subscriptione diui sacratissimi² Hadriani significatur. qua de causa, qui intellegit uxorem suam esse praegnatam, dum ciuitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum, qui natus erit, in potestate sua habeat. 95. Alia causa est eorum, qui Latii iure cum liberis suis ad ciuitatem Romanam perueniunt; nam horum in potestate fiunt liberi. 96. Quod ius quibusdam peregrinis ciuitatibus datum est uel a populo Romano uel a senatu uel a Caesare — — —³ aut maius est Latium aut minus; maius est Latium, cum et hi, qui decuriones leguntur, et ei, 26 qui honorem aliquem aut | magistratum gerunt, ciuitatem Romanam consecuntur; minus Latium est, cum hi tantum, qui uel⁴ magistratum uel honorem gerunt,

1) diximus *Goeschen*. 2) s. V. cf. 1, 53; 77. 3) 'nisi post spatium vacuum relictum ceterum vel sed vel similis particula supplenda est, talia fere suppleri posse uidentur: huius autem iuris duae species sunt; nam' *Krueger*. 4) qui uel *Hu.* uel qui V.

Trai. 11 (6), 2. *panegy.* 37. *D.* 1, 6, 11 (*Mod.* 90). *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927).

§ 94. cf. *supra* 1, 92.

§ 96. cf. *Ascon. in Cic. Pison.* p. 3 (*Bruns* II⁷, 67). *Cic. ad Att.* 5, 11, 2. *Strab.* 4, 1, 12 p. 186. *Suet. Aug.* 47. *Plin. n. h.* 3, 18; 20; 23; 24; 30; 133. *Tacit. ann.* 15, 32. *hist.* 3, 55. *Plin. paneg.* 37. 39. *Appian. bell. civ.* 2, 26. *Script. Hist. Aug. Hadr.* 21, 7. *lex Salp. c.* 21. 22. 23 (*Bruns* I⁷, 143). *C. I. L.* V 532 (*Dessau* 66-0, l. 45. II 1945 (*Dessau* 1982). 2096. 1631. 1610 (*Dessau* 1981). I 1635. VIII 1269 = 14763 (*Dessau* 6781). 16914. 16915 16916. 16919 (*Dessau* 1983). 18218 (*Dessau* 6848).

ad ciuitatem Romanam perueniunt. idque conpluribus epistulis principum significatur.

97. *Non solum tamen naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, uerum et¹ hi, quos adoptamus.* 98. Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate aut inperio magistratus uelut praetoris. 99. Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an uelit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse; et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur; et populus rogatur, an id fieri iubeat. imperio magistratus adoptamus eos, qui in potestate parentium sunt, siue primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, siue inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. 100. Et quidem illa adoptio, quae per populum fit, nusquam nisi Romae fit; at haec etiam in prouinciis apud praesides earum fieri solet. 101. Item per populum feminae non adoptantur, nam id magis placuit; apud praetorem² uero uel in²⁷ prouinciis apud proconsulem³ legatumue etiam feminae solent adoptari. 102. Item inpuberem apud populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum

1) etiam *Inst.*

2) p. r. (*id est* populum Romanum) V.

3) proconsules V.

XII 83. *Dessau 6780 = Compt. rend. de l'Acad. Franc. 1902 p. 37.*

§ 97. = *I. 1, 11 pr. cf. Gai epit. 1, 5 pr. Ulp. 8, 1. D. 1, 7, 1 pr. (Mod. 186).*

§§ 98. 99. = *D. 1, 7, 2 pr. I. 1, 11, 1. cf. Gai epit. 1, 5, 1. Ulp. 8, 2; 3. infra 2, 138. D. 1, 7, 1, 1 (Mod. 186). Gell. 5, 19. Cic. pro domo 29, 77. Suet. Aug. 65. Appian. bell. civ. 3, 94.*

§ 100. *cf. Ulp. 8, 4. D. 1, 18, 2 (Ulp. 2695).*

§ 101. *cf. Gai epit. 1, 5, 2. Ulp. 8, 5. Gell. 5, 19, 10. D. 1, 7, 21 (Gai. 485). C. 8, 47 (48), 8 (a. 294).*

§ 102. *cf. Ulp. 8, 5. I. 1, 11, 3. Gell. 5, 19, 10. D. 1, 7, 17, 1 (Ulp. 2691). C. 8, 47 (48), 2 (a. 286). Tacit. ann. 15, 19.*

est: nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse uidebitur, cum quibusdam condicionibus permissum est. apud praetorem uero et in prouinciis apud proconsulem legatumue cuiuscumque aetatis adoptare possumus. 103. Illud¹ uero utriusque adoptionis commune est, quod² et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt. 104. Feminae uero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent. 105. Item si³ quis per populum siue apud praetorem uel apud praesidem prouinciae adoptauerit, potest eundem alii in adoptionem dare. 106. Sed *et illud, de quo*⁴ quaestio est, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis commune est. 107. Illud proprium est eius adoptionis, quae per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tanquam nepotes. |

28 108. ⁵*Nunc de his personis uideamus, quae in manu nostra sunt. quod et ipsum ius proprium ciuium Ro-*

1) illi V. 2) quod *Dig. et Inst.* quia V. 3) siue *Polenaar.* 4) et illud de quo *Polenaar.* illa V. 5) *duos uersus rubricae causa vacuos reliquisse librarius uidetur, ex quibus unum Goesch. explevit.*

§ 103. = *D.* 1, 7, 2, 1. *I.* 1, 11, 9. *cf. Gai epit.* 1, 5, 3 *Ulp.* 8, 6. *D.* 28, 2, 6 *pr.* (*Ulp.* 2445). 1, 7, 40, 2 (*Mod.* 2). *Cic. pro domo* 13, 34.

§ 104. = *I.* 1, 11, 10. *cf. Gai epit.* 1, 5, 2. *Ulp.* 8, 8a. *D.* 1, 5, 9 (*Pap.* 362). 5, 2, 29, 3 (*Ulp.* 2349). *C.* 8, 47 (48), 5 (*a.* 291); 8 (*a.* 294). quia ne quidem] *cf. supra* 1, 67. *infra* 2, 161; 218. 3, 51.

§ 105. *cf. I.* 1, 11, 8. *D.* 1, 7, 37, 1 (*Paul.* 1953).

§ 106. *cf. I.* 1, 11, 4. *D.* 1, 7, 16 (*lar.* 21). 1, 7, 40, 1 (*Mod.* 2). *Cic. pro domo* 13, 34. 14, 36. *Suet. Tib.* 2.

§ 107. = *D.* 1, 7, 2, 2. *I.* 1, 11, 11. *cf. Gai epit.* 1, 5, 4 *Ulp.* 8, 8. *D.* 1, 7, 15 *pr.* (*Ulp.* 2689). 1, 7, 40 *pr.* (*Mod.* 2).

§ 108. *cf. supra* 1, 55. *Dionys.* 2, 25. *Gell.* 10, 23, 5.

manorum est. 109. Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conueniunt. 110. Olim itaque tribus modis in manum conueniebant: usu, farreo, coemptione. 111. Usu in manum conueniebat, quae anno continuo nupta perseuerabat; *quia*¹ enim uelut annua possessione usu capiebatur, in familiam uiri transibat² filiaeque locum optinebat. itaque lege duodecim tabularum cautum est, ut si qua nollet eo modo in manum mariti conuenire, ea quotannis trinotio abesset atque eo modo cuiusque anni *usum* interrumperet. sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. 112. Farreo in manum³ conueniunt per quoddam genus sacrificii, quod Ioui Farreo fit; in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio⁴ dicitur; complura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollempnibus uerbis praesentibus decem testibus aguntur et fiunt. quod⁵ ius etiam nostris temporibus in usu est: nam flamines maiores, id est Diales, Martiales, Quirinales, item reges sacrorum, nisi ex farreatis nati non leguntur: [ac ne ipsi quidem sine confarreatione sacerdotium habere possunt.] 113. Coemptione uero in manum conueniunt per mancipationem, *id est* per quandam imaginariam uendi-

1) perseuerabat quia] pseuerabant litteris nt fortasse per correcturam in tq mutatis V. 2) transiebat V. 3) manus V. 4) conferratio V. 5) quos V.

§ 110. cf. *Serv. ad Georg.* 1, 31 (*Bruns II*⁷, 78). *Corp. Gloss.* VI, 253. *Boeth. ad Cic. top.* 3, 14 (*Bruns II*⁷, 73). *Arnob.* 4, 20.

§ 111. cf. *Cic. pro Flacco* 34, 84. *Serv. l. c. Boeth. l. c. Qu. Muc. ap Gell.* 3, 2, 12; 13 et *Macrob. Sat.* 1, 3, 9 (*Jurispr.* I, 18). *infra* 1, 115b; 118. legibus] cf. *Tacit. ann.* 4, 16.

§ 112. cf. *Ulp.* 9. *Serv. l. c.*; *idem ad Aen.* 4, 103; 374 (*Bruns II*⁷, 76). *Dionys.* 2, 25. *Plin. n. h.* 18, 10. *Tacit. ann.* 4, 16. *Script. Hist. Aug. Alex. Sev.* 22, 3 (ius confarreationis ex con. *Madrigitii*). *Ambros. de lapsu virginis* 5, 20. *C. I. L. X* 6662 (*Dessau* 1455).

§ 113. cf. *Cic. pro Flacc.* 34, 84. *de orat.* 1, 56, 237. *Serv. ad Aen.* 4, 103 (*Bruns II*⁷, 76). 214. *ad Georg.* 1, 31 (*Bruns*

tionem: nam adhibitis non minus¹ quam v testibus
 ciuibus Romanis puberibus, item libripende, emit² uir³
 mulierem, cuius in manum conuenit. 114. Potest⁴ autem
 coemptionem facere mulier non solum cum marito suo,
 sed etiam cum extraneo; scilicet aut matrimonii causa
 facta coemptio dicitur aut fiduciae; quae enim cum
 marito suo facit coemptionem, ut apud eum filiae loco
 sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem;
 quae uero alterius rei causa facit coemptionem aut
 cum uiro suo aut cum extraneo, uelut tutelae euitan-
 dae causa, dicitur fiduciae causa fecisse coemptionem.
 115. Quod est tale: si qua uelit quos habet tutores depo-
 nere⁵ et alium nancisci, illis auctoribus⁶ coemptionem
 facit; deinde a coemptionatore remancipata ei, cui ipsa
 30 uelit, et ab eo uindicta | manumissa incipit eum ha-
 bere tutorem, a quo manumissa est; qui tutor fidu-
 ciarius dicitur, sicut inferius⁷ apparebit. 115^a. Olim
 etiam testamenti faciendi gratia fiduciaria fiebat coemptio:
 tunc enim non aliter feminae testamenti faciendi ius
 habebant, exceptis quibusdam personis, quam si coemp-
 tionem fecissent remancipataeque et manumissae fuis-
 sent; sed hanc necessitatem coemptionis faciendae ex
 auctoritate diui Hadriani senatus remisit. | ——— vv. 1½

1) manu V. 2) libripendaemit V. 3) eum V. is
Krueger. nummo *Goeschen.* 4) poste V. 5) deponere
Krueger. reponere V. 6) tutoribus V. 7) inferioribus V.

II⁷, 78). *Non.* (*Varro*) p. 531 *Merc.* (*Brunns* II⁷, 65). *Boeth. ad*
Cic. top. 3, 14 (*Brunns* II⁷, 73). *Isid orig.* 5, 24, 26 (*Brunns* II⁷,
 81). 9, 5, 8. adhibitis . . . libripende] = *Priscian.* 6, 96 p. 282
ed. Hertz.

§ 114. *cf. Cic. pro Mur.* 12, 27. filiae loco] *cf. infra* 1, 136.
 2, 159. *Dionys.* 2, 25 (ὡς θυγάτηρ πατρός). *Boeth. et Serv. loc.*
cit. Gell. 18, 6, 9. *cf. etiam Ter. Andr.* 1, 5, 60 = 2:5 sq.

§ 115. *cf. infra* 1, 166a; 195a. 3, 84. *Fest v. remancipa-*
tam p. 277 (*Brunns* II⁷, 31).

§ 115^a. *cf. Cic. top.* 4, 18. *Liv.* 39, 9. *Gell.* 1, 12, 9. *Plut.*
Num. 10. *infra* 2. 112. *Gnom. Id. Log.* § 33.

— | ¹ 115^b. fiducia causa cum uiro suo fecerit coemptionem, nihilo minus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex causa uxor in manu uiri sit, placuit eam filiae iura nancisci.

116. Superest, ut exponamus, quae personae in mancipio sint. 117. Omnes igitur liberorum personae, siue masculini siue feminini sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem² modo possunt. quo etiam serui mancipari possunt. 118. Idem iuris est in earum personis, quae in manu sunt: *nam feminae a coemptionatoribus eodem modo possunt mancipari, quo liberi a parente possunt*, adeo quidem, *ut quamuis ea sola apud coemptionatorem filiae loco sit. quae ei nupta sit, tamen nihilo minus etiam | quae ei* ³¹ *nupta non sit*³ nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. 118^a. *Sed*⁴ plerumque solum⁵ et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, cum uelint parentes coemptionatoresque ex suo iure eas personas dimittere, sicut inferius euidentius apparebit. 119. Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam uenditio: quod⁶ et ipsum ius proprium

1) Krueger putat Gaium haec fere dixisse: eam feminam, quae fiducia causa cum extraneo coemptionem fecerit, filiae loco apud eum non fieri; sed quae fiducia causa etc.

2) eodem hoc V. 3) est V. 4) *suppl. Hu.* 5) tum solum Kalb. 6) quia V.

§ 115^b. cf. *supra* 1, 114. *infra* 1, 118. 2, 139. 3, 14.

§ 117. cf. *Dionys.* 2, 27. *Plut. Num.* 17 *fin.* *infra* 1, 132.

C. 8, 46 (47), 10 (a. 323).

§ 118. cf. *supra* 1, 114 *sq.* *infra* 1, 123; 137.

§ 118^a. cf. *infra* 1, 132 *sq.*

§ 119. = *Boeth. l. 3 ad Cic. top.* 5, 28 (p. 322 *ed. Baiter*).

cf. *Gai epit.* 1, 6, 3. *supra* 1, 113. *Ulp.* 19, 3; 4. *Varro de l. l.* 5, 163. 9, 83. *Theoph.* 1, 12, 6 (*Ferr. p.* 60). *Fest. v. rodus* p. 265 M. (*Bruns II*¹, 32). *C. Aelius(?) apud Priscian.* 8, 16 p. 382 *Hertz* (*Iurispr. I*, 38 n. 6). *Hor. ep.* 2, 2, 158 et *Porphyr. ad h. l.* qui libram ... libripens] = *Priscian.* 6, 96 p. 282 *Hertz*.

ciuium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam¹ quinque testibus ciuibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qui mancipio accipit, rem² tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE³ QVIRITIVM MEVM ESSE AIO ISQVE MIHI EMPTVS ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA; deinde aere percütit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco. 120. Eo modo et seruiles et liberae personae mancipantur; animalia quoque, quae mancipi sunt, quo in numero habentur boues, equi, muli, asini; item praedia tam urbana quam rustica, quae et ipsa mancipi sunt, qualia sunt Italica, eodem modo solent mancipari. 121. In eo solo praediorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personae seruiles et liberae, item animalia, quae mancipi sunt, nisi in praesentia sint, mancipari non possunt; adeo quidem, | ut eum, qui mancipio accipit⁴, apprehendere id ipsum, quod ei⁵ mancipio datur, necesse sit; unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur: praedia uero absentia solent mancipari. / 122. Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur; et erant asses, dipundii, semisses,

1) quod V. 2) aes Boethius. cf. Ihering, Geist d. röm. Rechts II⁵, 572, 776^a. Mommsen, Staatsr. III, 23, 1.

3) iust V. 4) accept V. 5) et (?) in V.

§ 120. cf. Ulp. 19, 1. supra 1, 113; 117. infra 2, 19; 21; 27; 35. Cic. pro Flacc. 32, 80. Tac. ann. 1, 73.

§ 121. cf. Ulp. 19, 6. Isid. orig. 5, 25, 31 (Bruns II⁷, 82). Varro de l. l. 6, 85.

§ 122 cf. Plin. n. h. 33, 42; 43. Dionys. 9, 27. Varro de l. l. 5, 169. infra 4, 14. Plin. n. h. 17, 7. Gell. 15, 13, 11. 16, 10. 8. 20, 1, 12. Fest. v. viginti quinque p. 371 (Bruns II⁷, 46). Isid. orig. 15, 5, 3. 16, 18, 5. 16, 25, 3. Priscian. 6, 66 p. 251 ed. Hertz, Maecian ass. distrib. 44. Fest. r. pēdere p. 208 M. (Bruns II⁷, 23). v. grave aes p. 98 M. (Bruns II⁷, 10). Schol. Pers. 2, 59. dispensatoribus] cf. Fest. s. h. v. p. 72 (Bruns II⁷, 7). Varro de l. l. 5. 183 (Bruns II⁷, 55). Isid. orig. 10, 67.

quadrantes, nec ullus aureus uel argenteus nummus in usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorumque nummorum uis et potestas non in numero erat, sed in pondere; |——— 12 fere litt. ——| asses librales erant, et dipondii |——— 12 fere litt. ——| unde etiam dupondius dictus est, quasi duo pondo: quod nomen adhuc¹ in usu retinetur. semisses quoque et quadrantes pro rata scilicet portione ad pondus examinati erant. tunc igitur et qui dabat alicui² pecuniam, non numerabat³ eam, sed appendebat; unde serui, quibus permittitur administratio pecuniae, dispensatores appellati sunt. 123. |——— 2 vers. ——|⁴ illa quidem, quae coemptionem facit, non deducitur in seruilem condicionem, at a parentibus et a coemptionatoribus mancipati mancipataeue seruorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab eo, cuius in mancipio | sunt, neque 33 hereditatem⁵ neque legata aliter capere possint⁶, quam si simul eodem testamento liberi esse iubeantur, sicuti iuris est in persona seruorum. sed differentiae ratio manifesta est, cum a parentibus et a coemptionatoribus isdem uerbis mancipio accipiuntur⁷, quibus serui; quod non similiter fit in coemptione.

124. Videamus nunc, quo modo *ii*, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberentur.

125. Ac prius de his dispiciamus, qui in potestate

1) adhuc V. 2) 'possis etiam facere: conuenienter qui dabat olim.' Hu. 3) adnumerabat Hu. 4) Si tamen quaeratur aliquis, quare, si qua coemptionem fecit, differat a mancipatis *suppl.* Hu., ad sensum recte. 5) hereditates V. 6) possunt V. 7) accipiunt V.

§ 123. *cf. supra* 1, 113. 117. *infra* 1, 138. 2, 160. 3, 114 et *Gell.* 18, 6, 9, unde apparet quosdam uxorem, quae coemptionem fecerat, in manu mancipioque viri esse dixisse. sicuti iuris est in persona seruorum] *cf. infra* 2, 186.

§ 124. = I. 1, 12 pr.

§ 125. *cf. supra* 1, 13 sq.

sunt. 126. Et quidem serui quemadmodum potestate liberentur, ex his intellegere possumus, quae de seruis manumittendis superius exposuimus. 127. ¹Hi uero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit; nam mortuo patre sane omni modo filii filiaeue sui iuris efficiuntur; mortuo uero auo non omni modo nepotes neptesue sui iuris fiunt, sed ita si post mortem aui in patris sui potestatem recasuri non sunt. itaque si moriente auo pater eorum et uiuat et in potestate patris fuerit, tunc post obitum aui in patris sui potestate fiunt; si uero is, quo tempore auus moritur, aut iam mortuus est aut exiit de potestate patris, tunc hi, quia in potestatem²

34 eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. 128. Cum autem is, cui ob aliquod maleficium³ ex lege Cornelia aqua et igni interdicitur, ciuitatem Romanam amittat, sequitur, ut quia⁴ eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse: nec enim ratio patitur, ut peregrinae condicionis homo ciuem Romanum in potestate habeat. pari ratione et si ei, qui in potestate parentis sit, aqua et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse, quia aequae ratio non patitur, ut peregrinae condicionis homo in potestate sit ciuis Romani

1) supplementa debentur Inst. 2) patris usque ad potestatem om. V. 3) aut uelut inserendum est aut ex lege Cornelia ut glossema cum Kruegero delendum. 4) qui V.

§ 126. = I. 1, 12 pr. superius] cf. supra 1, 21 et quae ibi notata sunt.

§ 127. = I. 1, 12 pr. cf. Gai epit. 1, 6 pr. Ulp. 10, 2. infra 1, 146. 2, 156. D. 1, 6, 5 (Ulp. 2829). 25, 3, 3, 2 (Ulp. 982). 1, 7, 41 (Mod. 189). 1, 7, 40 pr. (Mod. 2). Gell. 1, 12, 4. Apul. apol. c. 68.

§ 128. = I. 1, 12, 1. cf. Gai epit. 1, 6, 1. Ulp. 10, 3. infra 1, 161. D. 38, 10, 4, 11 (Mod. 148). proinde ac mortuo] D. 37, 4, 1, 8 (Ulp. 1099). 38, 2, 4, 2 (Paul. 595). infra 3, 153.

parentis. 129. Quod si ab hostibus captus fuerit parens, quamuis seruus¹ hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii, quo² hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt; itaque reuersus habebit liberos in potestate: si uero illic mortuus sit, erunt quidem liberi sui iuris; sed utrum ex hoc tempore, quo mortuus est apud hostes parens, an ex illo, quo² ab hostibus captus est, dubitari potest. ipse quoque filius neposue si ab hostibus captus fuerit, similiter dicemus propter ius postliminii potestatem quoque parentis in suspenso esse. 130. Praeterea exeunt liberi uirilis sexus de parentis potestate, si flamines Diales inaugurentur, et | feminini 35
sexus, si uirgines Vestales capiantur. 131. Olim quoque, quo tempore populus Romanus in Latinas regiones colonias deducebat, qui iussu parentis in coloniam Latinam nomen dedissent, desinebant in potestate parentis esse, quia efficerentur alterius ciuitatis ciues. 132. Praeterea emancipatione desinunt liberi in potestate³ parentum esse. sed filius quidem tribus man-

1) seruo V. 2) quod V. 3) potestatem V.

§ 129. = I. 1, 12, 5. cf. Gai epit. 1, 6, 2. Ulp. 10, 4. Paul. 2, 25, 1. seruus hostium] cf. I. 1, 3, 4. D. 1, 5, 5, 1 (Marcian. 45). pendet ius] cf. D. 14, 6, 1, 1 (Ulp. 874). 38, 7, 2, 3 (Ulp. 1198). ius postliminii] cf. D. 49, 15, 19 (Paul. 1893). Boeth. l. 4 ad Cic. top. 8, 36 (p. 336 ed. Baiter). Fest. s. v. postliminium p. 218 (Bruns II⁷, 25). Isid. orig. 5, 27, 28. dubitari potest] cf. D. 49, 15, 22, 2 (Iul. 761). 49, 15, 12, 1 (Tryph. 13). 49, 15, 18 (Ulp. 2799). similiter etc.] cf. D. 49, 15, 14 pr. (Pomp. 424). 28, 2, 31 (Paul. 1626).

§ 130. cf. Ulp. 10, 5. infra 1, 145. 3, 114. Tac. ann. 4, 16. Gell. 1, 12, 9. Plut. Num. 10 (Bruns I⁷, 9). Ambros. de virgin. 1, 4, 15. epist. ad Valentin. I. 18, 11.

§ 131. cf. Cic. pro Caec. 33, 98. pro domo 30, 78. pro Balbo 11, 27—13, 31. Dosith. § 6. Boeth. l. 2. ad Cic. top. 4, 18 (p. 302 ed. Baiter).

§ 132. cf. Gai epit. 1, 6, 3. Ulp. 10, 1. I. 1, 12, 6. infra 1, 135. 2, 141. 3, 6. 4, 79. D. 28, 3, 8, 1 (Ulp. 2510). C. 8, 48

cupationibus, ceteri uero liberi siue masculini sexus siue feminini una mancipatione exeunt de parentum potestate: lex enim XII tabularum tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur his uerbis: 'si pater *ter* filium uenum duit, a patre filius liber esto'. *eaque* res ita agitur: mancipat pater filium alicui; is eum uindicta manumittit: eo facto reuertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat uel eidem uel alii (sed in usu est eidem mancipari) isque eum postea similiter uindicta manumittit; eo facto rursus in potestatem patris reuertitur²; tertio pater eum mancipat uel eidem uel alii (sed hoc in usu est, ut eidem mancipetur) *eaque* mancipatione desinit in potestate patris esse, etiamsi nondum manumissus sit, sed adhuc in causa mancipii. | _____ 3

36
t. s.

133. ⁴ *Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere⁵, nepotem uero in potestate retinere: uel ex diuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem uero manumittere, uel omnes sui iuris efficere. eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.*

1) *ter post pater uerisimilius exidit quam post filium; quamquam Ulp. 10, 1 obstat.* 2) *fuero reuertitur V.* 3) *in pag. 36 paucissimis exceptis nihil legi potuit; cf. apographi supplementum uidetur Gaius hic primum adiecissee filium tertia manumissione sui iuris effici; cf. Theoph. 1, 12, 6. haec quae exceperint, cognosci iam certo potest ex Gai epit. 1, 6, 3 med.: 'Tamen cum . . . in hereditate succedit'. cf. Inst. 1, 12, 6 uerba 'Et tunc ex edicto praetoris' etc.* 4) *suppl. a Goesch. ex Inst. 1, 12, 7 et Dig. 1, 7, 28.* 5) *de potestate dimittere Inst. potestate dimittere Dig. cf. § 134.*

(49), 6 (a. 531). *Dionys. 2, 27. Boeth. l. 2 ad Cic. top. 4, 19 (p. 303, 17 sq. ed. Barter). C. I. L. VI 1527 l. 16 (Bruns 1⁷, 321). P. Lips. Inv. 136 ed. Mitteis Lips. 1912 (P. M. Meyer, Iur. Papyr. nr 9; Girard, Textes⁴ p. 824).*

§ 133 *cf. Gai epit. 1, 6, 3. D. 37, 4, 7 (Gai. 281). 37, 8, 3 (Marcell. 121). 38, 6, 6 (Ulp. 1101). 37, 8, 1, 4 (Ulp. 1124). 37, 4, 6, 3 (Paul. 579). 37, 8, 4 (Mod. 117). 37, 4, 21 (Mod. 116).*

134. ¹*Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt. et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes | et duae* ³⁷
intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, uindicat apud praetorem filium suum esse, et illo contra non uindicante a praetore uindicanti filius addicitur, aut non remancipatur patri, sed ab eo uindicat is, qui adoptat, apud quem in tertia² mancipatione est: sed sane commodius est patri remancipari.³ in ceteris uero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipantur⁴ parenti aut non remancipantur.⁴ eadem et in prouinciis apud praesidem prouinciae solent fieri. 135. Qui ex filio semel iterumue mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in aui potestate est, et ideo ab eo et emancipari et in adoptionem dari potest. at is, qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non nascitur in aui potestate: sed eum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit: utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius, et si quidem pater eius ex mancipatione manumissus erit, cadat in eius potestatem, si uero is, dum in man-

1) *'initium hoc deperditum ex Goescheni fere restitutione ad sensum demonstrandum supplevi'*. Hu. 2) sed—tertia partim Scheurl, partim Hu. 3) *sc. ab eo, cui in adoptionem daturus est, ne aliam personam, cui mancipetur, adhibere necesse sit.* cf. Scheurl, *de modis liberos in adopt. dandi*, Erlang. 1851. 4) remancipatur V.

§ 184. cf. *Plin. ep.* 8, 18, 4. *Gell.* 5, 19, 3. *Suet. Aug.* 64. *Oic. de fin.* 1, 7, 24. *Tert. apolog.* 9, 7. *I.* 1, 12, 8. *C.* 8, 47 (48).

¹¹ (a. 530). *infra* 2, 141. 3, 6. 4, 79.

§ 135. cf. *I.* 1, 12, 9. *supra* 1, 132; 89.

38 cipio sit, de|cesserit, sui iuris fiat. 135^a. Eadem sci-
 licet | ——— vv. 2 ——— |¹ ut supra diximus, quod in
 filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una manci-
 patio in nepote. 136. | ——— vv. 2 $\frac{3}{4}$ ——— |² Maximi et
 Taberonis³ cautum est, ut haec quod ad sacra tantum
 uideatur in manu esse, quod uero ad ceteras causas
 proinde habeatur, atque si in manum non conuenisset.
eae uero mulieres, quae in manum conueniunt per
*coemptionem*⁴, potestate parentis liberantur; nec interest,
 an in uiri sui manu sint an extranei, quamuis hae
 solae loco filiarum habeantur, quae in uiri manu sunt.
 137. | ——— vv. 3 ——— |⁵ desinunt in manu esse, et
 si ex ea mancipatione manumissae fuerint, sui iuris
 efficiuntur. 137^a. | ——— vv. 3 $\frac{1}{2}$ ——— |⁶ nihilo magis
 39 potest cogere, | quam et⁷ filia patrem. sed filia quidem

1) *Krueger Huschkium secutus ita supplet*: dicemus de eo, qui ex nepote semel mancipato necdum manumisso conceptus fuerit. nam. 2) *Krueger ita fere ad sensum suppleri posse censet*: Praeterea mulieres, quae in manum conueniunt, in patris potestate esse desinunt. sed in confarreatis nuptiis de flaminica Diali senatus consulto ex relatione. 3) *Paulus Fabius Maximus et Q. Aelius Tubero css. a. 743 u. = 11 a. Chr.; de ICTis Cornelio Maximo et Q. Aelio Tuberone (Pomp. Dig. 1, 2, 2, 45; 46) cogitavit Hu.* 4) *eae—coemptionem ad sensum suppl. Hu.* 5) *Krueger ex parte Huschkium secutus ita fere suppl.*: In manu autem esse mulieres desinunt iisdem modis, quibus filiae familias potestate patris liberantur; sicut igitur filiae familias una mancipatione de potestate patris exeunt, ita eae, quae in manu sunt, una mancipatione. 6) *in V legitur lin. 21 quae; lin. 22/23 cogere coemptionatorem; lin. 23/24 et cui ipsa uelit. Krueger sic fere ad sensum supplet*: inter eam uero, quae cum extraneo, et eam, quae cum uiro suo coemptionem fecerit, hoc interest, quod illa quidem cogere coemptionatorem potest, ut se remancipet, cui ipsa uelit, haec autem uirum suum. *Hu. similiter.* 7) *et delendum?*

§ 135^a. cf. supra 1, 132; 134.

§ 136. cf. supra 1, 112; 114; 115^b. Tac. ann. 4, 16.

§ 137. cf. supra 1, 127.

§ 137^a. cf. supra 1, 118; 118^a. I. 1, 12, 10. Fest. v. remancipatum p. 277 (Bruns II⁷, 31).

nullo modo patrem potest cogere, etiam si adoptiua sit: haec autem *uirum* repudio misso proinde compellere potest, atque si ei numquam nupta fuisset.

138. *Li*, qui in causa mancipii sunt, quia seruorum loco habentur, uindicta, censu, testamento manumissi sui iuris fiunt. 139. Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet: itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is, qui manumittit et qui manumittitur; ac ne illud quidem, an patronum creditoremue manumissor habeat; ac ne numerus quidem lege Fufia Caninia¹ finitus in his personis locum habet. 140. Quin etiam inuito quoque eo, cuius in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt, excepto eo, quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodam modo tunc pater potestatem propriam reseruare sibi uidetur eo ipso, quod² mancipio recipit. ac ne is quidem dicitur inuito eo, cuius in mancipio est, censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa mancipio dedit, ueluti quod furti eius nomine damnatus est et eum mancipio actori dedit: nam hunc actor pro pecunia habet. 141. In summa admonendi sumus aduersus eos, quos in mancipio habemus, nihil nobis contumeliose facere licere; alioquin iniuriarum³ tenebimur. ac ne diu quidem in eo iure detinentur homines, sed plerumque hoc fit dicis gratia⁴ uno momento; nisi scilicet ex noxali causa mancipantur.⁵

142. Transeamus nunc ad aliam diuisionem. nam ex his personis, quae neque in potestate neque in

1) legis Fuf. Can. V. 2) quo V. 3) iniuriarum V.
4) gratiam V. 5) manciparentur V.

§ 138. *cf. supra* 1, 123. *infra* 2, 160. 3, 114.

§ 139. *cf. supra* 1, 38; 18; 42: 47.

§ 140. *cf. infra* 4, 75; 79. *Coll.* 2, 3 (*Pap.* 62). *I.* 4, 8, 7.

D. 43, 29, 3, 4 (*Ulp.* 1616).

§ 141. *cf. supra* 1, 115; 118^a; 132; 134; 137.

§ 142. = *I.* 1, 13 *pr.*

manu neque in mancipio sunt, quaedam uel in tutela sunt uel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. uideamus igitur, quae in tutela, quae in curatione sint: ita enim intellegemus ceteras¹ personas, quae neutro iure tenentur. 143. Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.

144. Permissum est itaque parentibus liberis, quos in potestate sua habent, testamento tutores dare: masculini quidem sexus inpueribus, *feminini uero inpueribus puberibusque, uel*² cum nuptae sint. ueteres enim uoluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi leuitatem in tutela esse. 145. Itaque si quis filio filiaeque testamento tutorem dederit et ambo ad pubertatem peruenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia uero nihilo minus in tutela permanet: tantum enim ex lege Iulia et Papia Poppaea³ iure liberorum a tutela liberantur feminae. loquimur autem
 41 exceptis uirginibus Vestalibus, quas etiam ueteres in honorem⁴ sacerdotii liberas esse uoluerunt: itaque etiam lege XII tabularum cautum est. 146. Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus testamento⁵ tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem iure⁶ recasuri non sint. itaque si filius meus mortis

1) intellegemus ceteras *Inst. Iust.* intellegimus de ceteris V. intellegemus deinde ceteras *Polenaar.* 2) feminini—uel *suppl. Hu.*

3) *Popeia V.* 4) honores V.

5) testes V. 6) *om. Inst. Iust.; del. Hu., Krueger.*

§ 143. = I. 1, 13 pr.

§ 144. cf. *infra* 1, 190. *Gai epit.* 1, 7, 2. *Ulp.* 11, 1; 15. *Fr. Vat.* 229 (*Paul.* 2057). *D.* 26, 2, 1 pr. (*Gai.* 263). 26, 2, 20, 1 (*Paul.* 557). I. 1, 13, 3. *infra* 1, 190. 2, 240; 289. *Liv.* 34, 2. *Cic. pro Mur.* 12, 27. *Boeth. l. 2 ad Cic. Top.* 4, 18 (p. 302 B.). *l. 4 ad top.* 11, 46 (p. 341 B.). *Isid. orig.* 9, 7, 30. *C. I. L. VI* 10231 (*Bruns I⁷*, 336).

§ 145. cf. *infra* 1, 194. 3, 44. *Ulp.* 11, 14; 15. *Plut. Num.* 10 (*Bruns I⁷*, 9). *Dio* 56, 10, 2; 3. lege Iulia] a. 736 u. = 18 a. *Chr.* Papia Poppaea] a. 9 p. *Chr.*

§ 146. = I. 1, 13, 3. cf. *Gai epit.* 1, 7, 2. *D.* 26, 2, 1, 2 (*Gai.* 263). *supra* 1, 127.

meae tempore in potestate mea sit, nepotes¹ ex eo non poterunt² ex testamento meo habere tutorem, quamvis in potestate mea fuerint; scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri sunt.³ 147. Cum tamen in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa placuit non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si uiuis nobis nascantur⁴, in potestate nostra fiant. hos enim etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non sit.⁵ 148. *Vxori*, quae in manu est, proinde ac⁶ filiae, item nurui, quae in filii manu est, proinde ac nepti tutor dari potest. 149. Rectissime autem tutor sic dari potest: LVCIVM TITIVM LIBERIS MEIS TVTOREM DO uel *VXORI MEAE*⁷ TVTOREM DO. sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS uel *VXORI MEAE* TITIVS TVTOR ESTO, recte datus intellegitur. 150. In persona tamen | uxoris, quae in manu est, recepta est ⁴² etiam tutoris optio, id est ut liceat ei permittere, quem uelit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: TITIAE *VXORI MEAE* TVTORIS OPTIONEM DO. quo casu licet uxori *tutorem optare*⁸ uel in omnes res uel

1) nepotes quos V. quos om. *Inst.* 2) potesint V. poterint *Lachmann.* 3) sint V. 4) nascuntur V. 5) sint V. 6) ac si V. 7) uel uxori meae *Hu. lic V.* 8) tutorem optare *suppl. Lachmann.*

§ 147. = I. 1, 13, 4. cf. D. 26, 2, 1, 1 (*Gai.* 263). pro iam natis] cf. D. 38, 16, 7 (*Cels.* 235). 1, 5, 7 (*Paul.* 1263). 50, 16, 231 (*Paul.* 1908). postumis tutores dari] cf. I. 1, 14, 5 = D. 26, 2, 5 (*Ulp.* 2533) et 6 (*Ulp.* 2831). D. 3, 5, 28 (29) (*Call.* 69). 26, 2, 16, 5 (*Ulp.* 2850). 26, 2, 19, 2 (*Ulp.* 1016). *Suet. Caes.* 83. hos enim etiam heredes] cf. *infra* 2, 130; 242; 287.

§ 148. cf. *supra* 1, 110 sq. *infra* 2, 159.

§ 149. cf. *infra* 2, 289. *Fr. Vat.* 229 (*Paul.* 2057). D. 26, 2, 23 (*Afr.* 106). 26, 2, 33 (*Iav.* 228). 26, 2, 8, 3 (*Ulp.* 2671). 26, 2, 10, 4 (*Ulp.* 2830). 26, 2, 16 *pr.* (*Ulp.* 2850). 26, 2, 32, 2 (*Paul.* 1528).

§ 150. cf. *Iiv.* 39, 19. *Plaut. Truc.* 4, 4, 6 = 859. *lex Salp.* 22 (*Bruns I*⁷, 143).

in unam forte aut duas. 151. Ceterum aut plena optio datur aut angusta. 152. Plena ita dari solet, ut proxime supra diximus. angusta ita dari solet: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DVMTAXAT¹ SEMEL DO, aut DVMTAXAT BIS DO. 153. Quae optiones plurimum inter se differunt²: nam quae plenam optionem habet, potest semel et bis et ter et saepius tutorem optare; quae uero *angustam* habet optionem, si dumtaxat semel data est optio, amplius quam semel optare non potest³, si tantum bis, amplius quam bis optandi facultatem non habet.⁴ 154. Vocantur autem hi, qui nominatim testamento tutores dantur, datiui, qui ex optione sumuntur, optiui.

155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex lege XII *tabularum* agnati sunt tutores, qui uocantur legitimi. 156. Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati, ueluti frater eodem patre natus, fratris filius neposue
 43
 t. s. ex eo, item patruus et patroi | filius et nepos ex eo. at hi, qui per feminini sexus personas cognatione coniunguntur, non sunt agnati, sed alias naturali iure cognati. itaque inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, sed cognatus, et inuicem scilicet ego⁵ illi eodem iure coniungor, quia qui nascun-

1) tutoris optionem dumtaxat *Hu.* dumtaxat tutoris optionem V. 2) differant V. 3) potē V. 4) habetis V. 5) scilicet ego *Hu.* scilicet sic eo V. *Poeschmann coni.*: et inuicem. scilicet etsi ego illi agnatus sum, non tamen filio illius eodem iure etc. *collato Theoph.* 1, 15, 1 *extr.*; *Polenaar delet scilicet usque ad coniungor.*

§ 154. *cf. Ulp.* 11, 14.

§ 155. = *I.* 1, 15 *pr.* *cf. Gai epit.* 1, 7, 1. *Ulp.* 11, 3. *D.* 26, 4, 1 *pr.* (*Ulp.* 2529). 26, 4, 5 *pr.* (*Ulp.* 1000). *C.* 5, 30, 2 (*a.* 293). *Nov. Iust.* 118, 5.

§ 156. = *I.* 1, 15, 1. *D.* 26, 4, 7. *cf. Gai epit.* 1, 7, 1. *Ulp.* 11, 4. *Isid. orig.* 9, 6, 1; 2. *infra* 3, 10.

tur, patris, non matris familiam secuntur. 157. Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attinet, etiam feminae agnatos habebant tutores. sed postea lex Claudia lata est, quae¹, quod ad feminas attinet, *agnatorum*² tutelas sustulit: itaque masculus quidem impubes fratrem puberem aut patruum habet tutorem; femina uero talem habere tutorem non potest. 158. Sed adgnationis quidem ius kapitis diminutione perimitur, cognationis uero ius eo modo non commutatur, quia ciuilis ratio ciuilia quidem iura corrumpere potest, naturalia uero non potest.³ 159. Est autem kapitis diminutio prioris *status*⁴ permutatio: eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est kapitis diminutio⁵ aut minor, quam quidam mediam uocant, aut minima. 160. Maxima est kapitis diminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit; quae accidit incensis, qui ex forma censuali uenire⁶ iubentur: quod ius | ——— vv. 1½ ——— |⁷, qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint; item feminae, quae ex senatus consulto Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus inuitis et denuntiantibus⁸ cum seruis

44
t. s.

1) q. V. 2) *add. Goeschen.* 3) utique *Inst. Inst. cf. § 64.* 4) *capitis V.* 5) *dimidia V.* 6) *ueniri V.* 7) *post ius legitur p, in sequenti versu ex leg.* 8) *denuntiantibus dominis V. denuntiantibus nihilo minus Hu.*

§ 157. *cf. infra 1, 171. Ulp. 11, 8. C. Th. 3, 17, 2 (a. 326). C. 5, 30, 3 (a. 472). C. I. L. VI. 1527 l. 14. 15 (Bruns 1^r, 322).*

§ 158. = *I. 1, 15, 3. cf. infra 3, 27; 51. Ulp. 11, 9. D. 26, 4, 5, 5 (Ulp. 1012). 26, 4, 3, 9 (Ulp. 2838). 4, 5, 7 pr. (Paul. 222). ciuilis ratio] cf. D. 50, 17, 8 (Pomp. 430). 4, 5, 8 (Gai. 107).*

§ 159. = *I. 1, 16 pr. cf. Ulp. 11, 10. D. 4, 5, 1 (Gai. 106). 4, 5, 11 (Paul. 1628). Cic. top. 6, 29. Fest. v. deminutus capite p. 70 (Bruns II^r, 7). Boeth. l. 2 ad Cic. top. 4, 18 (p. 302 B.). Auson. Grap. 65.*

§ 160. *cf. I. 1, 16, 1. Ulp. 11, 11. incensis] cf. Dionys. 4, 15 in fine. 5, 75. Liv. 1, 44, 1. Cic. p. Caec. 34, 99. qui contra eam legem] cf. supra 1, 27. senatus consulto Claudiano] cf. supra 1, 81: 91.*

eorum coierint. 161. Minor siue media est kapitis diminutio¹, cum ciuitas amittitur, libertas retinetur²; quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit. 162. Minima est capitis diminutio, cum et ciuitas et libertas retinetur², sed status hominis conmutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae coemptionem faciunt, et in his, qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur aut manumittatur, totiens capite diminuatur. 163. Nec solum maioribus capitis diminutionibus ius adgnationis corrumpitur, sed etiam minima; et ideo si ex duobus liberis alterum pater emancipauerit, post obitum eius neuter alteri agnationis iure tutor esse poterit. 164. Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximo gradu sunt. |

vv. 17.

3

165. Ex eadem lege XII tabularum libertarum⁴ et inpuberum libertorum⁵ tutela ad patronos liberosque eorum pertinet; quae et ipsa tutela legitima uocatur,

1) dimidia V. 2) retineretur V. 3) *Hollweg statuit in his 17 versibus Gaium primum eg sse de leg timu gentilium tutela, ad quam lector remittatur infra 3, 17. quid secutum sit, ignoratur.* 4) liberarum V. 5) liberorum V.

§ 161. = I. 1, 16, 2. cf. Ulp. 11, 12. D. 4, 5, 5 pr. (Paul. 221). supra 1, 128.

§ 162. = I. 1, 16, 3. cf. Ulp. 11, 13. D. 4, 5, 3, 1 (Paul. 220). infra 3, 83. 4, 38. adoptantur] cf. supra 1, 97 sq. coemptionem] cf. supra 1, 113 sq. mancipio dantur] cf. supra 1, 117 sq. ex mancipatione manumittuntur] cf. supra 1, 132 sq.

§ 163. cf. Ulp. 11, 9. I. 1, 15, 3. D. 26, 4, 2 (Ulp. 2832). C. 5, 30, 4 (a. 495).

§ 164. = I. 1, 16, 7. cf. Gai epit. 1, 7, 1. D. 26, 4, 9 (Gai. 264). lex Salp. c. 29 in fine (Bruns I⁷, 146).

§ 165. = I. 1, 17. cf. Gai epit. 1, 7, 1. Ulp. 11, 3. D. 26, 4, 3 pr. (Ulp. 2838). 26, 4, 5 (Ulp. 1000). Schol. Bob. ad Cic. p. Flacco 34, 84 (p. 244 B.). Script. Hist. Aug. M. Anton. 11, 8. Boeth. l. 4 ad Cic. top. 8, 33 (p. 335 B.).

non quia nominatim ea lege de hac tutela cauetur, sed quia proinde accepta est per interpretationem, atque si uerbis legis *introducenda*¹ esset: eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si | intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosue eorum pertinere, crediderunt ueteres uoluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, quia et agnatos, quos ad hereditatem uocauit, eosdem et tutores esse iusserat.

[De fiduciaria tutela.²] 166. Exemplo patronorum recepta est³ et alia tutela, quae et ipsa legitima uocatur. nam si quis filium nepotemue aut pronepotem inpueres, uel filiam neptemue aut proneptem tam puberes quam inpueres alteri ea lege mancipio dederit, ut sibi remanciparentur, remancipatosque manumiserit, legitimus eorum tutor erit. 166^a. Sunt et aliae tutelae, quae fiduciariae uocantur, id est quae ideo nobis competunt, quia liberum caput mancipatum nobis uel a parente uel a coemptionatore manumiserimus.⁴ 167. Sed Latinarum et Latinorum impuberum tutela non omni modo ad manumissores libertinorum⁵ pertinet, sed ad eos, quorum

1) *introducenda Inst. accepta V.* 2) *de fiduciaria in V. spatium relicto scriptum est post sequens patronorum.* 3) *recepta est] rectae V. hic inseruit Krueger paragraphum compositam ex Inst. Inst. 1, 18 et Gai. 1, 172 cumque secutus est Hu.; quam nos leuiter mutauimus. nam 'deinceps' uice adiectiui fungens, quod ex Inst. Inst. receperunt et Kr. et Hu., inter classicos auctores unus Ulpianus usurpauit. cf. E. Th. Schulze, Ztschr. d. Sav. Stiftg. VIII, 290.* 4) *'cum Gaius de tutelis fiduciariis plurali numero loquatur, dubitari potest, num eam quoque, quae in Inst. 1, 19 sola remansit, commemorauit. nec tamen hoc loco iniuria ei a librario facta esse uidetur. cf. 1, 175'. Hu.* 5) *liueris | ineorum V. liberosque eorum Kniep.*

§ 166. *cf. I. 1, 18. infra 1, 172; 175. D. 26, 4, 3, 10 (Ulp. 2838). C. 2, 20 (21), 5 (a. 293). 5, 61, 2 (1) (a. 294).*

§ 166^a. = *I. 1, 19. supra 1, 115. infra 1, 172; 175; 195^a. Ulp. 11, 5. D. 26, 4, 4 (Mod. 14).*

§ 167. *cf. Ulp. 11, 19. supra 1, 35. infra 3, 56. lex Salp. 28 (Brunns I⁷, 144). lege Iunia] cf. supra 1, 22.*

ante manumissionem ex iure Quiritium fuerunt: unde si ancilla ex iure Quiritium¹ tua sit, in bonis mea, a me quidem solo, non etiam a te manumissa Latina fieri potest, et bona eius ad me pertinent, sed eius tutela tibi competit; nam ita lege Iunia cauetur. itaque si ab eo, cuius et in bonis et ex iure Quiritium ancilla fuerit, facta sit Latina, ad eundem et bona et tutela pertinent.²

168. Agnatis et patronis et liberorum capitum manumissoribus permissum est feminarum tutelam alii in iure cedere; pupillorum autem tutelam non est permissum cedere, quia non uidetur onerosa, cum tempore pubertatis finiatur. 169. Is autem, cui ceditur tutela, cessicius tutor³ uocatur. 170. Quo mortuo aut kapite diminuto reuertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit⁴; ipse quoque, qui cessit, si mortuus aut kapite diminutus sit, a cessicio⁵ tutela discedit et reuertitur ad eum, qui post eum, qui cesserat, secundum gradum in ea tutela habuerit. 171. Sed quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela quaeritur, cum agnatorum tutelae in feminis lege Claudia sublatae sint. 172. Sed fiduciarios quoque quidam putauerunt cedendae tutelae ius non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemue aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is et legitimus tutor habeatur et non minus huic quam patronis honor praestandus sit.⁶

1) fuerunt—Quiritium *suppl. Hu.*

2) pertinet V.

3) tutor *Goeschen.* uocatur V.

4) *corr. ex cessauit V.*

5) a cessicio *Goeschen.* accessio V.

6) est V.

168. *cf. Ulp. 11, 6; 8; 17. Boeth. l. 4 ad Cic. top. 11, 46 (p. 342 Bait.). infra 1, 196.*

§§ 169. 170. *cf. Ulp. 11, 7. C. I. G. 2941 (= Dessau 8875).*

§ 171. *cf. Ulp. 11, 8. supra 1, 157.*

§ 172. *cf. supra 1, 166. infra 1, 175. I. 1, 18.*

173. Praeterea senatus consulto mulieribus permis-
sum est in absentis tutoris locum alium petere, quo
petito prior desinit; nec interest, quam longe absit¹
is tutor. 174. Sed excipitur, ne in absentis patroni
locum liceat libertae tutorem petere. 175. Patroni |
autem loco habemus etiam parentem, qui ex eo, quod 48
ipse sibi remancipatam² filiam neptemue aut proneptem
manumisit, legitimam tutelam nactus est. *sed*³ huius
quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur; pa-
troni autem⁴ liberi eandem tutelam adipiscuntur, quam
et pater eorum habuit. 176. Sed aliquando etiam in
patroni absentis locum permittitur tutorem petere,
ueluti ad hereditatem adeundam. 177. Idem senatus
censuit et in persona pupilli patroni filii. 178. Nam
et⁵ lege Iulia de maritandis ordinibus ei, quae in legi-
tima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendae
gratia a praetore urbano tutorem petere. 179. Sane
patroni filius, etiamsi impubes sit, *tamen*⁶ libertae effi-
cietur tutor, quamquam in nulla re auctor fieri potest,
cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate
agere. 180. Item si qua in tutela legitima furiosi aut
muti sit, permittitur ei senatus consulto dotis consti-
tuendae gratia tutorem petere. 181. Quibus casibus
saluam manere tutelam patrono patronique filio mani-
festum est. 182. Praeterea senatus censuit, ut si tutor

1) absit *Krueger*. aberit V. 2) rem mancipatam V.
3) *add. Polenaar*. 4) patroni autem] autem patroni V.
5) e V. 6) *addidit Hu.*

§§ 173. 174. *cf. Ulp.* 11, 22.

§ 175. *cf. supra* 1, 166; 172. I. 1, 19 *cum Theophilo*.

§§ 176. 177. *cf. Ulp.* 11, 22.

§ 178. *cf. Ulp.* 11, 20. D. 23, 3, 61 *pr.* (*Clem.* 5). 26, 5, 3
(*Ulp.* 2018). 26, 5, 7 (*Ulp.* 2255). lege Iulia] *cf. supra* 1, 145.

§ 179. *cf. I.* 1, 25, 13.

§ 180. *cf. Ulp.* 11, 21. D. 26, 1, 17 (*Paul.* 1781). 26, 4,
10, 1 (*Herm.* 51). 26, 1, 1, 2; 3 (*Paul.* 556).

§ 182. *cf. Ulp.* 11, 23. D. 40, 5, 41, 2 (*Scaev.* 287). 26, 2,
11, 1—3 (*Ulp.* 2835). C. 5, 36, 2 (*a.* 228). 5, 36, 4 (*a.* 260).

pupilli pupillaeue suspectus a tutela remotus sit siue ex iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor detur, quo facto prior tutor amittit tutelam.

49 183. Haec omnia similiter et Romae et in prouinciis obseruantur, scilicet ut¹ in prouinciis a praeside prouinciae tutor *peti debeat*.

184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupillumue lege² agendum erat: nam quia ipse tutor in re sua auctor esse non poterat, alius dabatur, quo auctore legis actio perageretur: qui dicebatur praetorius tutor³, quia a⁴ praetore urbano dabatur.⁵ sed post sublatas legis actiones quidam putant hanc speciem dandi tutoris in usu esse desisse; aliis autem placet adhuc⁶ in usu esse, si legitimo iudicio agatur.

185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex lege Atilia a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis, qui Atilianus tutor uocatur; in prouinciis uero a praesidibus prouinciarum *ex lege*

1) et V. 'ceterum supplemento ut in ed. Krueg. h. l. non opus, cum Romae a praetore urbano tutorem peti Gaius ipse iam ante dixerit'. Hu. 2) pupillumue lege] pupillumque legem V. 3) tutelae V. 4) aut V. 5) datur V. 6) athunc V.

§ 183. cf. Ulp. 11, 20. *lex Salp. c. 29* (Bruns I¹, 146).

§ 184. cf. Ulp. 11, 24. I. 4, 10 pr. 1, 21, 3. D. 26, 1, 5 (Pomp. 641). 26, 1, 3, 2—4 (Ulp. 2837). 27, 3, 9, 4 (Ulp. 1014). 26, 1, 4 (Paul. 1780). C. 5, 44. quia ipse tutor etc.] cf. D. 26, 8, 22 (Lab. 216). 26, 8, 1 pr. (Ulp. 2425). 26, 8, 5 pr. (Ulp. 2854). legitimo iudicio] cf. *infra* 4, 103 sq.

§ 185. = I. 1, 20 pr. cf. Gai epit. 1, 7, 2. Ulp. 11, 18. *infra* 1, 195. D. 3, 1, 3 pr. (Ulp. 290). 46, 7, 3, 5 (Ulp. 1704). *lex Atilia*] cf. Liv. 39, 9, 7. Cic. Verr. 2, 1, 56, 146. Boeth. l. 4 ad Cic. top. 8, 33 (p. 335, 2 Bait.; urbani praetoris iurisdictione formatur). Schol. Sin. 45. 54. l. Iulia et Titia] cf. Diod. 37, 8, 4 Dind. (Excerpt. Vales. p. 397). Theoph. 1, 20 (p. 76 Ferr.). Schol. Sin. 54. *lex Salp. 29* (Bruns I¹, 146). Pap. Oxy. 4, 720 (Bruns I¹, 421). 12, 1466. Zeitschr. Sav. Stiftg. 40, 359.

Julia et Titia. 186. Et ideo si cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo datus sit, quamdiu condicio aut dies pendet, tutor dari potest; item si pure datus fuerit, quamdiu nemo heres existat¹, tamdiu ex his legibus tutor petendus est; qui desinit tutor esse, posteaquam aliquis ex testamento tutor esse coeperit. 187. Ab hostibus quoque tutore capto ex his legibus tutor peti debet; qui desinit tutor esse, si is, qui captus est, in ciuitatem reuersus fuerit: nam reuersus recipit tutelam iure postliminii. |

188. Ex his apparet, quot sint species² tutelarum. si uero quaeramus, in quot genera hae³ species diducantur⁴, longa erit disputatio: nam de ea re ualde ueteres dubitauerunt. nos qui diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione et in his libris, quos ex Quinto Mucio fecimus, hoc totum *omittimus*.⁵ *hoc solum*⁶ tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius, alii tria, ut Seruius Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse crediderunt, quod etiam species essent.

189. Sed inpuberes quidem in tutela esse omnium ciuitatum iure contingit; quia id naturali rationi⁷ conueniens est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur, nec fere ulla ciuitas est, in qua

1) exstat vel existit Polenaar. sed cf. Inst. Inst. 2) speciesins V. 3) haec V. 4) deducantur V. 5) suppl. Kniep. 6) hoc solum *suppleuimus*; cf. *infra* 3, 33. 7) ratione V. iure Inst. Inst.

§ 186. = I. 1, 20, 1. cf. I. 1, 14, 3. D. 26, 2, 10 *pr.* (Ulp. 2824). 26, 2, 10, 3; 4 (Ulp. 2830). 26, 2, 11 *pr.* (Ulp. 2835). 27, 3, 9, 2 (Ulp. 1014).

§ 187. = I. 1, 20, 2. cf. D. 26, 4, 1, 2 (Ulp. 2529). 27, 3, 8 (Pap. 347). 26, 1, 15 (Ulp. 2844).

§ 188. cf. Ulp. 11, 2. Boeth. l. 4 ad Cic. top. 8, 33 (p. 334 sq. Baît.).

§ 189. = I. 1, 20, 6. supra] 1, 55.

non licet parentibus liberis suis inpuberibus testamento¹ tutorem dare; quamuis, ut supra diximus, soli ciues Romani uideantur tantum² liberos suos in potestate habere. 190. Feminas uero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse uidetur: nam quae uulgo creditur, quia leuitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa³ uidetur quam uera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae⁴ sibi negotia tractant, et in quibusdam | causis dicis gratia tutor⁵ interponit auctoritatem suam; saepe etiam inuitus auctor fieri a praetore cogitur. 191. Unde cum tutore nullum ex tutela iudicium mulieri datur⁶: at ubi pupillorum pupillarumue negotia tutores tractant, eis⁷ post pubertatem tutelae iudicio⁸ rationem reddunt. 192. Sane patronorum et parentum legitimae tutelae uim aliquam habere intelleguntur eo, quod hi neque ad testamentum faciendum neque ad res mancipi alienandas neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alienandarum rerum mancipi⁹ obligationisque suscipiendae interueniat.¹⁰ eaque

1) co. st. V. 2) tant V 3) hispeciosa V. 4) ipsi V.
 5) tutele V. 6) datum V. 7) tractant eis *Cramer.* trac-
 tans ei V. 8) iudici V 9) mancipio V. 10) inter-
 ueniant V.

§ 190. *cf. supra* 1, 144. *infra* 2, 122. *Ulp.* 11, 25; 27. *D.* 26, 5, 26 (*Scaev.* 245). *Cic. top.* 11, 46 *c. Boeth. ad h. l.* (p. 342, 20 *Bait.*).

§ 191. = *I.* 1, 20, 7.

§ 192. *cf. Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacco* 34, 84. ad testam. fac.] *cf. infra* 2, 112; 118; 122. 3, 43. *Ulp.* 20, 15. 29, 3. ad res manc. al.] *cf. infra* 2, 47; 80. *Fr. Vat.* 1 (*Paul.* 1782). 45 (*Paul.* 1011). 259 (*Pap.* 693). oblig. susc.] *cf. infra* 3, 91; 108; 176. *supra* 1, 176; 178; 180. *Fr. Vat.* 110 (*Paul.* 1517). *D.* 23, 3, 60 (*Cels.* 92). *Cic. pro Caec.* 25, 72. *pro Flacco* 35, 86. *C. I. L.* IV *Suppl.* 154 (*Bruns I*⁷, 332, 8). *C. I. L.* VI 10231 (*Bruns I*⁷, 336). *C. I. L.* XIII 7521 (*Dessau* 7473). eaque omnia] *cf. D.* 26, 4, 1 *pr.* (*Ulp.* 2529). *C. I. L.* VI 1527 *l.* 14. 15. 21 (*Bruns I*⁷, 322).

omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intestatarum mortuarum hereditates pertinent¹, neque per testamentum excludantur ab hereditate neque alienatis pretiosioribus rebus susceptoque aere alieno minus locuples ad eos hereditas *perueniat*. 193. Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutela sunt feminae; sed tamen plerumque quasi in tutela sunt: ut ecce² lex Bithynorum, si quid mulier *contrahat*³, maritum auctorem esse iubet aut filium⁴ eius puberem.

194. Tutela autem liberantur ingenuae quidem trium liberorum iure, libertinae uero quattuor, si in patroni⁵ liberorumue eius legitima tutela⁶ sint; nam ceterae,⁷ quae alterius generis tutores habent, uelut Atilianos aut fiduciarios, trium liberorum | iure tutela liberantur. 52

195. Potest autem pluribus modis libertina tutorem alterius generis habere, ueluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, uel in prouincia e lege Iulia et Titia: nam in patronae tutela esse non potest. 195^a. Item si sit a masculo manumissa et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere tutorem desinit. incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est, qui fiduciarius dicitur.

1) pertinet V. 2) ut ecce *Hollweg.* ui haecce V. 3) contrahat *Lachm.* hat V. 4) filius V. 5) liberorum—patroni *suppl. Hollweg.* 6) tutum V. 7) et ceterae V. et *del Hu.*

§ 193. *cf. Cic. pro Flacco* 30, 74. *Ter. Andr.* 1, 5, 60 = 295.

§ 194. *cf. supra* 1, 145. *infra* 3, 41. *Ulp.* 29, 3. *Dosit.* 15. *D.* 50, 60, 137 (*Paul.* 938). *Plut. Num.* 10. *Pap. Oxy.* XII 1467. *C. I. L. VI* 10246. 10247 (*Bruns I*¹, 336). 1877 (*Dessau* 1910). VIII 4573. *papyrus saepe legitur: ζωρις νεγιον ζηνματιζουσα (τέκνων δικαιο) κατὰ τὰ Ῥωμαίων ἔθη (BGU. 91. 96. 131. 717. 863. 920. 1069. CPR. 3. 9. 63. 140. 176. 227. Pap. Lond. II 171 b. Pap. Grenf. II 85. Pap. Lips. 3 I 3; 7. II, 6. 4, 8. 5 II 5. 29, 2. Pap. Straßb. 29, 29. Pap. Oxy. 909, 6. 1199, 7. 1276, 2. 24. 1277, 2. 1460, 4. 1463, 9. 1475, 12. P. Freib. 9, 4. P. Hamb 15, 6. 16, 5. P. S. I. 187, 10. P. Ryl. 165, 10 Arch. f. Papyrusforsch. I, 299, 17).*

§ 195. *cf. supra* 1, 185. *Liv.* 39, 9, 7.

§ 195^a *cf. supra* 1, 115.

195^b. Item si patronus eiusue filius in adoptionem se dedit, debet liberta e lege Atilia uel Iulia et Titia tutorem petere. 195^c. Similiter ex iisdem legibus petere debet tutorem liberta¹, si patronus decesserit nec ullum uirilil sexus liberorum in familia reliquerit.

196. Masculi autem cum² puberes esse coeperint, tutela liberantur: puberem autem Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores eum esse putant³, qui habitu corporis pubertatem ostendit, id est eum, qui generare potest; sed in his, qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed diuersae scholae auctores annis putant pubertatem aestimandam, id est eum

53
t. s. puberem esse existimant, qui | XIII annos expleuit. |⁴
————— tota pag. ————— |

54
t. s. 197. . . . | aetatem peruenerit, in qua res suas tueri possit, sicuti apud peregrinas gentes custodiri superius indicauimus. 198. Ex iisdem causis et in prouinciis a praesidibus earum curatores dari uolunt.⁵

1) busta V. 2) autem cum *verisimile Studemundo visum est.* 3) *librarius alteram syllabam errore bis scripsisse uidetur.* 4) *in p. 53 Gaius primum de pubertate Neratii Prisci sententiam (Ulp. 11, 28) addidisse, deinde ad eas personas, quae in curatione sunt (cf. 1, 142. 143), transisse uidetur, cf. Epit. 1, 8. quid postea specialiter Gaius tractauerit, in incerto relinquimus.* 5) uoluit Hu. solent Lachmann.

§ 195^b. cf. I. 1, 22, 4. Ulp. 11, 9.

§ 195^c. cf. supra 1, 179. Liv. 39, 9, 7.

§ 196. cf. supra 1, 168; 189; 103. Ulp. 11, 28. Paul. 3, 4^a, 1; 2. I. 1, 22 pr. D. 27, 3, 4 pr. (Paul. 1786). 28, 6, 2 (Ulp. 2469). 28, 1, 5 (Ulp. 2468). C. 6, 22, 4 (a. 294). 5, 60, 3 (a. 529). Senec. cons. ad Marciam 24, 1. Quintil. inst. or. 4, 2, 5. Cass. Dio 54, 16, 7. Fest. s. v. pubes p. 250. 251. Censorin. 7, 4. Tertull. de anima 38. de uirg. uelend. c. 11. Macrob. Somn. Scip. 1, 6, 71. Saturn. 7, 7, 6. Serv. ad Verg. Bucol. 8, 40. ad Aen. 7, 53. Isid. orig. 11, 2, 13. lex col. Iul. Gen. c. 98 (Bruns I⁷, 132).

§ 197. cf. supra 1, 189. Gai epit. 1, 8. Ulp. 12, 4. I. 1, 23 pr. Script. Hist. Aug. M. Anton. 10, 12. Isid. orig. 10, 53.

§ 198. cf. D. 26, 5, 8, 3 (Ulp. 2293). 27, 10, 2 (Paul 1061).

199. Ne tamen et pupillorum et eorum, qui in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusque consumantur aut deminuantur, curat praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisfident. 200. Sed hoc non est perpetuum; nam et tutores testamento dati satisfacere non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; et curatores, ad quos non e¹ lege curatio² pertinet, sed qui uel a consule uel a praetore uel a praeside prouinciae dantur, plerumque non coguntur satisfacere, scilicet quia satis honesti electi sunt.

1) non e] nonne V

2) curato V.

§§ 199. 200. = I. 1, 24 pr. cf. infra 4, 99. D. 26, 4, 5, 1; 3 (Ulp. 1000). 2, 8, 8, 4 (Paul. 259). Tit. 27, 7. 46, 6. C. 2, 40(41), 4 (a. 294). Tit. 5, 57. 5, 42. a consule] cf. Suet. Claud. 23. Plin ep. 9, 13, 16. Script. Hist. Aug. M. Anton. 10, 11. I. 1, 20, ?

COMMENTARIVS SECVNDVS.

55
t. s. 1. *Superiore commentario de iure personarum* exposuimus; modo uideamus de rebus: quae uel in nostro patrimonio sunt uel extra nostrum patrimonium habentur.

2. Summa itaque rerum diuisio in duos articulos diducitur: nam aliae sunt diuini iuris, aliae humani. 3. Diuini iuris sunt ueluti res sacrae et religiosae. 4. Sacrae sunt, quae diis superis consecratae sunt: religiosae, quae diis Manibus relictæ sunt. 5. Sed sacrum quidem hoc solum existimatur, quod *ex* auctoritate populi Romani consecratum est, ueluti lege de ea re lata aut senatus consulto facto. 6. Religiosum uero nostra uoluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo eius mortui funus ad nos pertineat. 7. Sed in prouinciali solo placet plerisque solum religiosum non fieri, quia in eo solo dominium

§ 1. = *I.* 2, 1 *pr.* *cf.* *Gai epit.* 2, 1 *pr.* *supra* 1, 8.

§§ 2. 3. = *D.* 1, 8, 1 *pr.* *cf.* *Gai epit.* 2, 1, 1. *D.* 43, 1, 1 *pr.* (*Ulp.* 1459).

§ 4. *cf.* *I.* 2, 1, 7. *Fest. v. religiosus* p. 289. *religiosum* p. 281 (*Bruns* II⁷, 31). *Macrob. Sat.* 3, 3. *Gromat. ed. Lachm.* p. 22.

§ 5. *cf.* *I.* 2, 1, 8. *D.* 36, 4, 15 (*Val.* 1). 1, 8, 9 *pr.* 1; 2 (*Ulp.* 1483). 1, 8, 6, 3 (*Marcian.* 74). *Cic. de harusp. resp.* 6, 11 *sq. ad. Att.* 4, 2, 3. *Fest. v. sacrae leges* p. 318 (*Bruns* II⁷, 34). *sacer mons* p. 318 (*Bruns* II⁷, 33). *Gell.* 4, 9, 8.

§ 6. *cf.* *I.* 2, 1, 9. *D.* 36, 4, 15 (*Val.* 1). 11, 7, 2, 5 (*Ulp.* 728). 24, 1, 5, 9 (*Ulp.* 2765). 11, 7, 40. 44 (*Paul.* 1293. 1294). 1, 8, 6, 4 (*Marcian.* 74). *Fest. v. fulguritum* p. 12 (*Bruns* II⁷, 10).

§ 7. *cf.* *supra* 1, 6. *infra* 2, 21; 27; 46. *Gromat. ed. Lachm.* p. 36 (*Bruns* II⁷, 86). 63. *Plin. ad Trai.* 49. 50 (58. 59). *Theoph.* 2, 1, 40 (*p.* 115 *Ferr.*). *Dio Cass.* 41, 43, 2.

populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum uel usumfructum habere uidemur; utique tamen, etiamsi non sit religiosum¹, pro religioso habetur: item quod in prouinciis² non ex auctoritate populi Romani consecratum est, proprie sacrum non est, tamen pro sacro habetur. 8. Sanctae quoque res, uelut muri et portae, quodam modo diuini iuris sunt. 9. Quod autem diuini iuris est, id nullius in bonis est: id uero, quod humani | *iuris est, plerumque alicuius in bonis est; potest autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae, antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt*³ | ——— *vv. fere 8* ——— | ue domino. 10. ⁴Hae autem res, quae humani iuris sunt, aut publicae sunt aut priuatae. 11. Quae publicae sunt, nullius uidentur in bonis esse; ipsius enim uniuersitatis esse creduntur. priuatae sunt, quae singulorum hominum sunt.

12. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. 13. *Corporales hae sunt*, quae tangi possunt, uelut fundus, homo, uestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. 14. Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in⁵

1) religiosus V. 2) 'in prouinciis noli cum Momms. et ed. Stud. pro glossemate habere novamque hic § 7^a ponere'. Hu. 3) iuris—sunt suppl. ex D. 1, 8, 1 pr. 4) §§ 10—14 restitutae partim ex Dig. 1, 8, 1. 5) in add. Hu. ex Inst. (cf. Theoph.

§ 8. = D. 1, 8, 1 pr. I. 2, 1, 10. cf. Gai epit. 2, 1, 1. D. 1, 8, 11 (Pomp. 818). 1, 8, 9, 3; 4 (Ulp. 1486). 43, 6, 3 (Paul. Sent. 5, 6, 1^a). 1, 8, 8, 2 (Marcian. 256). 43, 6, 2 (Herm. 89). Isid. orig. 15, 4, 2 in fin.

§ 9. = D. 1, 8, 1 pr. cf. Gai epit. 2, 1, 1. I. 2, 1, 7. infra 3, 97. D. 1, 8, 6, 2 (Marcian. 74). 41, 3, 9 (Gai. 110). 6, 1, 23, 1 (Paul. 328). C. 3, 44, 4 (a. 223). res hereditariae] cf. infra 2, 52 sq. 3, 201.

§§ 10, 11. cf. D. 43, 1, 1 pr. (Ulp. 1459). 50, 16, 15 (Ulp. 343). 43, 1, 2, 1 (Paul. 745). 1, 8, 6, 1 (Marcian. 71) = I. 2, 1, 6.

§§ 12—14. = I. 2, 2. D. 1, 8, 1, 1. cf. Gai epit. 2, 1, 2;

57
t. 8.

iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur¹, et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, | plerumque corporale est, ueluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum. | ————
vv. 2¹/₄ ———— |² non extollendi, ne luminibus uicini officiat: item fluminum et stillicidiorum idem³ ius ut | ———— 5 vv. ———— | —

14^a. Res praeterea aut mancipi sunt aut nec mancipi.⁴ | ———— vv. 5 ———— | seruitutes praediorum urbanorum nec mancipi sunt. item stipendiaria praedia et

2, 2, 1); exhibent Dig. quoque et Gai epit. cf. infra 3, 131; 141. aliter infra 3, 182. 1) nam, quod addunt Inst. et Dig., melius abest. 2) ad sensum praeuente Kruegero suppleri potest: Praediorum urbanorum iura sunt uelut ius altius tollendo aedes suas officendi luminibus uicini aedium aut.

3) Krueger partim Epitomam secutus optime ita supplere: ius id est (pro idem ius) ut uicinus flumen uel stillicidium in aream uel in aedes suas recipiat; item cloacae immittendae et luminum immittendorum. praediorum rusticorum iura sunt uelut uia, iter, actus, item pecoris ad aquam adpulsus, item ius aquae ducendae. haec iura tam rusticorum quam urbanorum praediorum seruitutes uocantur (cf. Dig. 1, 8, 1, 1 in fine et Inst. 2, 2, 3). 4) abhinc Krueger supplet: mancipi sunt uelut fundus in Italico solo, item aedes in Italico solo, item serui et ea animalia, quae collo dorsoue domari solent, uelut boues, equi, muli, asini, item seruitutes praediorum rusticorum. nam.

3. D. 8, 2, 2 (Gai. 175). Cic. top. 5, 27 et Boeth. ad h. l. (p. 319 Bait.). Quint inst. 5, 10, 116.

§ 14. obligationes quoquo modo contractae] cf. infra 2, 38. iura praed. urb. cf. Cic. de orat. 1, 39, 179. iura praed. rust.] cf. infra 2, 17.

§ 14^a. cf. Ulp. 19, 1. supra 1, 120. Fr. Vat. 259 (Pap. 693). C. 7, 31, 1, 5 (a. 531). Boeth l. 3 ad Cic. top. 5, 28 (p. 321 Bait.).

tributaria nec mancipi sunt. 15. Sed quod diximus ea animalia, quae domari solent¹, mancipi esse, n ——— | ——— v. 1² ——— |² statim ut nata sunt, mancipi esse putant³; Nerua uero et Proculus et ceteri diuersae scholae auctores non aliter ea mancipi esse putant quam si domita sunt; et si propter nimiam feritatem domari non possunt, tunc uideri mancipi esse incipere, cum ad eam aetatem peruenerint, in qua⁴ domari solent. 16. At ferae bestiae nec mancipi sunt, uelut ursi, leones, item ea animalia, quae ferarum⁵ bestiarum numero sunt, uelut elefanti et cameli, et ideo ad rem non pertinet, quod haec animalia etiam collo dorsoue domari solent; nam ne notitia quidem eorum animalium illo tempore fuit, quo constituebatur quasdam res mancipi esse, quasdam nec⁶ mancipi. 17. Sed item fere omnia, quae incorporalia sunt, nec mancipi sunt, exceptis seruitutibus praediorum rusticorum; nam eas mancipi esse constat, quamuis sint ex numero rerum incorporalium.

18. Magna autem differentia est inter mancipi res et nec mancipi. 19. Nam res nec mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. 20. Itaque si tibi

1) ea—solent suppl. *Krueger*. 2) nostri quidem praeceptores haec animalia *Hu. fere suppl., conatus etiam cetera, quae in lacuna fuerint, divinare. sed haec nimis incerta.*
 3) putantur *V.* 4) in qua] quia *V. cf. supra 1, 197.*
 5) ferarum *Goeschen. fere V. cf. Kalb, Arch. Lexicogr. 1, 83.*
 6) non *V. — ceteras res mobiles (§§ 20. 81) praeter animalia Gaius omittit etiam § 32.*

§ 15. *cf. Isid. orig. 9, 4, 45 (Bruns II¹, 83).*

§ 16. *cf. Varro r. r. 2, 6, 3. 2, 9, 7 (Ed. Aedil. D. 21, 1, 40).*

§ 17. *cf. supra 1, 120. infra 2, 27; 29. Ulp. 19, 1. Fr. Vat. 45 (Paul. 1011).*

§ 19. *cf. infra 2, 28. D. 41, 1, 43, 1 (Gai. 159). I. 2, 1, 40 cum Theoph. (p. 115 Ferr.). Ulp. 19, 7. Boeth. l. c. p. 322.*

§ 20. *cf. D. 41, 1, 31 pr. (Paul. 482).*

59
t. s.

uestem uel aurum uel argentum tradidero siue ex uenditionis causa siue ex donationis siue quauis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim. 21. In¹ eadem | causa sunt prouincialia praedia, quorum alia stipendiaria, alia tributaria uocamus: stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur. 22. Mancipi uero res sunt, quae per mancipationem ad alium transferuntur; unde etiam mancipi res sunt dictae. quod autem ualet mancipatio, *idem ualet et in iure cessio*. 23. *Et mancipatio*² quidem quemadmodum fiat, superiore commentario tradidimus. 24. In iure cessio autem hoc modo fit: apud magistratum populi Romani uelut praetorem urbanum aut peregrinum³ is, cui res in iure ceditur, rem tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO; deinde postquam hic uindicauerit, *praetor interrogat eum, qui cedit, an contra uindicet; quo negante aut tacente tunc ei, qui uindi-*

1) ante in duae litterae ic vel io vel una m fuerunt in V, quibus iure ciuili significari putauerunt Hu., Polen., Muirh. sed cf. Studemundi supplementum. fortasse ante in fuit fere vel simile quid. neque enim prouincialia praedia pleno iure (2, 19), sicut ceterae res nec mancipi, traditione alterius fieri possunt, quoniam eorum proprietates est populi Romani aut Caesaris. cf. 2, 7. 2) idem—mancipatio suppl. Goeschen, Savigny. 3) uelut—peregrinum] sic solvimus compendia codicis ū pr. ū a pr.; voces quae sequuntur praesides prouinciae ut glossema del.

§ 21. cf. supra 1, 6. 2, 7. Fr. Vat. 61. 259. 283. 285. 289. 293. 315. 316. I. 2, 1, 40 cum Theoph. (p. 115 Ferr.).

§ 22. cf. supra 1, 119; 120. infra 2, 204. Ulp. 19, 3. Fr. Vat. 311 (Paul. 41). Diocl. et Const. Fr. Vat. 313 (a. 296). Boeth. l. 3 ad Cic. top. 5, 28 (p. 322 Bait.). Varr. r. r. 2, 10, 4 (Bruns II⁷, 63).

§ 23. cf. supra 1, 119.

§ 24. = Boeth. l. 3 ad Cic. top. 5, 28 (p. 322 Bait.). cf. Ulp. 19, 9; 10. supra 1, 184. infra 2, 65.

cauerit, eam rem addicit; idque legis actio uocatur. hoc fieri potest etiam in prouinciis apud praesides earum. 25. Plerumque tamen et fere semper mancipationibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc non interest nec necesse¹ cum maiore difficultate apud praetorem aut apud praesidem prouinciae agere. 26. Quod si neque mancipata neque in iure cessa sit res mancipi² |———

60
t. n|——— vv. 8 ———|^s61
t. s

27. — admonendi sumus, — esse, prouincialis soli nexum non esse; — significationem solum non aliter⁴ — mancipi — prouinciale nec mancipi est. aliter enim ueteri lingua a — mancipia —.

28. Res incorporales traditionem non recipere manifestum est. 29. Sed iura praediorum urbanorum in iure cedi tantum possunt; rusticorum uero etiam man-

1) nec duplicavit Hu. 2) 'puta secutum esse: sed tantum tradita. ceterum V ex hac pag. pauca tantum continet uerba initio quorundam uersuum, uelut v. 7 m plena possessio concessa, v. 8 ex formula quamquam (pro hoc sed dubie qua hi qui Suppl.), v. 11 fructus na, v. 12 Item adhuc i, v. 17 non fuissent. suspicari licet Gaium in hac pag. primum dixisse rem mancipi traditam tantum non effici accipientis ex iure Quir., donec usucapiatur (in bonis fieri postea demum dicit § 41); deinde exposuisse de iure commercii, et plenius quidem quam Ulp. 19, 4; 5'. Hu. 3) reliquias uide in apographo.

4) non aliter — V? Italicum Krueger. Goeschen sententiam ita supplevit: recipit enim nexus significationem solum non aliter quam si mancipi est.

§ 26. cf. infra 2, 41; 204.

§ 27. cf. supra 1, 120. 2, 7; 21. C. 7, 31, 1 (a. 531). Grömat. ed. Luchm. p. 36 (Brunns II⁷, 86). 62. Cic. pro Flacc. 32, 80 ('Illud quaero, sintne ista praedia censui censendo, habeant ins ciuile, sint necne sint mancipi'). Sozom. hist. eccl. 7, 9.

§ 28. cf. supra 2, 19. D. 41, 1, 43, 1 (Gai. 159).

§ 29. cf. supra 2, 17. D. 8, 2, 39 (Paul. 998). Fr. Vat 45 (Paul. 1011).

cipari possunt. 30. Ususfructus in iure cessionem tantum recipit: nam dominus proprietatis alii usumfructum in iure cedere potest, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprietatem *retineat*. ipse usufructuarius in iure cedendo domino proprietatis usumfructum efficit, ut a se discedat et conuertatur in proprietatem; alii uero in iure cedendo nihilo minus ius suum retinet: creditur enim ea cessione nihil agi. 31. Sed haec scilicet in Italicis praediis ita sunt, quia ⁶² et ipsa praedia mancipationem | et in iure cessionem recipiunt. alioquin in prouincialibus praediis siue quis usumfructum siue ius eundi agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiat, ceteraque similia iura constituere uelit, pactionibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut *in* iure cessionem recipiunt. 32. Sed¹ cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus horum² usumfructum etiam in prouinciis per in iure cessionem constitui posse. 33. Quod autem diximus usumfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamuis³ etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, ut apud⁴ alium ususfructus, apud alium proprietas sit.

1) recipiunt. Sed] recipiunt' et V. recipiunt. Et *Boecking*.
 2) honorum V. 3) quamuis *Goeschen*. quod iis V. 4) aputat V.

§ 30. cf. *Paul.* 3, 6, 32. *Fr. Vat.* 45. 47. 48. 49. 50. 54. 75, 4. *Ulp.* 19, 11. *infra* 2, 33. *I.* 2, 4, 3. *D.* 23, 3, 66 (*Pomp.* 254).

§ 31. cf. *Gai epit.* 2, 1, 3. *I.* 2, 4, 1. 2, 3, 4. *D.* 7, 1, 3 *pr.* (*Gai.* 494). 7, 1, 25, 7 (*Ulp.* 2587).

§ 32. cf. *D.* 7, 1, 3, 1 (*Gai.* 494).

§ 33. cf. *supra* 2, 30. *Fr. Vat.* 47 (*Paul.* 985). 50 (*Paul.* 989). *D.* 7, 1, 32 (*Pomp.* 775)

34. Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit. 35. Nam si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, in iure eam alii ante aditionem cedat, id est antequam heres extiterit, proinde fit heres is, cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem uocatus esset: post obligationem uero si cesserit, nihilo minus ipse | heres permanet et ob id 63 creditoribus¹ tenebitur, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt; corpora uero eius hereditatis proinde transeunt ad eum, cui cessa est hereditas, ac si ei singula in iure cessa fuissent. 36. Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in iure cedendo eam alii nihil agit²; postea uero quam adierit si cedat, ea accidunt, quae proxime diximus de eo, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, si post obligationem in iure cedat. 37. Idem et de necessariis heredibus diuersae scholae auctores existimant, quod nihil uideatur interesse, utrum *aliquis* adeundo hereditatem³ fiat heres an inuitus existat.⁴ quod quale sit, suo loco apparebit: sed nostri praeceptores putant nihil agere necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem. 38. Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum recipiunt: nam quod mihi ab aliquo debetur, id si uelim tibi deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum⁵;

1) a creditoribus V. 2) agi V. 3) hereditatem statem V.
4) existant V. 5) possumus V.

§ 34. cf. Ulp. 19, 11. Serv. ad Verg. Aen. 3, 297.

§ 35. cf. infra 3, 85. Ulp. 19, 12—14. D. 44, 4, 4, 28 (Ulp. 1681). C. 7, 75, 1 (a. 213). Senec. de benef. 6, 5, 3. cesserit] *sive ipse heres, sive is, cuius is iuri postea subiectus est, uelut si sua heres filia in manum eius convenerit* (3, 84)⁷. Hu. Varr. r. r. 3, 16, 2.

§ 36. cf. infra 3, 86. Ulp. 19, 13; 14. Plin. ep. 6, 1, 3.

§ 37. cf. infra 3, 87. suo loco] infra 2, 152 sq.

§ 38. cf. supra 2, 14; 19; 22. infra 3, 176.

sed opus est, ut iubente me tu ab eo stipuleris; quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri. quae dicitur nouatio obligationis. 39. Sine hac uero nouatione non poteris¹ tuo nomine agere, sed debes
 64 ex persona mea quasi cognitor | aut procurator meus experiri.

40. Sequitur, ut admoneamus apud peregrinos quidem unum esse dominium; nam aut dominus quisque est aut dominus non intellegitur. quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat aut non intellegitur dominus. sed postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere. 41. Nam si tibi rem mancipi neque mancipauero neque in iure cesserō, sed tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: semel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea mancipata uel in iure cessa esset. 42. *Usucapio autem*² mobilium quidem rerum anno completur, fundi uero et aedium biennio; et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum³ etiam earum rerum usucapio nobis competit, quae non a domino nobis traditae fuerint,

1) poterit V. 2) esset—autem *suppl. Lachmann.*
 3) ceterarum V.

§ 39. *cf. infra* 4, 82; 86.

§ 40. *cf. supra* 1, 54; 35; 167. *infra* 2, 88. 3, 166. *Theoph.* 1, 5, 4 (p. 25 *Ferr.*).

§ 41. *cf. supra* 2, 26. *infra* 2, 204. 3, 80. *Ulp.* 1, 16. *D.* 40, 12, 38, 2 (*Paul.* 1573).

§ 42. *cf. Ulp.* 19, 8. *I.* 2, 6 *pr. cum Theoph.* (p. 129 *Ferr.*). *infra* 2, 54; 204. *C.* 7, 31, 1 (a. 531). *Cic. pro Caec.* 19, 54. *topic.* 4, 23. *Plin. ep.* 5, 1, 10. *Boeth. l. 2 ad Cic. top.* 4, 23, *unde Isid. orig.* 5, 25, 30 (*Bruns II*⁷, 74).

§§ 43. 44. *cf. infra* 2, 49. *Ulp.* 19, 8. *I.* 2, 6 *pr. D.* 41, 10, 5 (*Ner.* 36). 41, 3, 1 (*Gai.* 333).

siue mancipi sint eae res siue nec mancipi, si modo eas¹ bona fide acceperimus, cum crederemus eum, qui traderet, dominum esse. 44. Quod ideo receptum uideatur, ne rerum dominia diutius in incerto essent, cum sufficeret domino ad inquirendam rem suam anni aut biennii spatium, quod tempus ad usucapionem possessori tributum est. 65

45. Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, non tamen illi usucapio procedit, uelut si quis² rem furtiuam aut ui possessam possideat³; nam furtiuam lex XII tabularum usucapi prohibet, ui possessam lex Iulia et Plautia. 46. Item prouincialia praedia usucapionem⁴ non recipiunt. 47. *Item olim*⁵ mulieris, quae in agnatorum tutela erat⁶, res mancipi usucapi non poterant, praeterquam si ab ipsa tutore auctore traditae essent: id ita lege⁷ XII tabularum cautum erat.⁸ 48. Item liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est. 49. Quod ergo uulgo dicitur furtiuarum rerum et ui possessarum usucapionem per legem XII tabularum⁹ prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur quique per uim possidet, usucapere possit (nam huic alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide

1) ea V. 2) qui V. 3) possideatur V. 4) usucapio V.
5) item olim *Goeschen.* res V. 6) erant V. 7) legem V.
8) m (vel ca?) f V. 9) legem XII tabularum] lege XII tab. V.
legem Inst. Inst.

§ 45. *cf. infra* 2, 49. *I.* 2, 6, 1; 2. *D.* 47, 8, 6 (*Ven.* 75).
41, 3, 33 *pr.* (*Iul.* 614). 41, 3, 4, 6 (*Paul.* 673). *Gell.* 17, 7. *lex Iulia et Plautia*] *cf. D.* 41, 3, 33, 2 (*Iul.* 614). 41, 3, 4, 22; 23 (*Paul.* 674).

§ 46. *cf. supra* 2, 7; 21. *I.* 2, 6 *pr.* *C.* 7, 31, 1, 2 (*a.* 531).

§ 47. *cf. supra* 1, 192. *infra* 2, 80. *Fr. Vat.* 259 (*Pap.* 693).
Fr. Vat. 1 (*Paul.* 1782). *Cic. ad Att.* 1, 5, 6. *pro Flacco* 34, 84.

§ 48. *cf. I.* 2, 6, 1. *D.* 41, 3, 9 (*Gai.* 110). *C.* 7, 14, 6 (*a.* 293). 7, 22, 3 (*a.* 314). *Cic. de harusp. resp.* 14, 32. *Gromat. ca.* *Lachm. p.* 56.

§ 49. = *I.* 2, 6, 3. *cf. D.* 41, 3, 24 (*Pomp.* 289).

possidet), sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit, usucapiendi ius habeat. 50. Vnde in rebus mobilibus non facile *procedit, ut bonae fidei possessori usucapio* competat, quia qui alienam rem uendidit et tradidit, furtum committit; idemque accidit etiam, si ex alia causa tradatur. sed tamen hoc aliquando aliter se habet; nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam uel apud eum depositam¹ existimans eam esse
 66 here|ditariam, uendiderit aut donauerit, furtum non committit; item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum etiam² suum esse credens uendiderit aut donauerit, furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur. aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine uitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. 51. Fundi quoque alieni potest aliquis sine ui³ possessionem nancisci, quae uel ex neglegentia domini uacet, uel quia dominus sine successore decesserit uel longo tempore afuerit: quam⁴ si ad alium bona fide accipientem transtulerit, poterit usucapere possessor; et quamuis ipse, qui uacantem possessionem nactus est, intellegat alienum esse fundum, *tamen nihil hoc bonae fidei possessori ad usucapionem nocet, cum improbata sit eorum sententia, qui putauerint furtiuum fundum fieri posse.*

1) eum depositam *Inst.* eundem positam V. 2) et V. eius *coni. Hu. cf. Dig.* 3) sine ui] ine ui *corr. ex* in eum V. 4) quam *Goeschen.* nam V.

§ 50. = I. 2, 6, 3 *med.* — 6. *cf. D.* 41, 3, 36 (*Gai.* 492). furtum non committit — committitur] = *D.* 41, 3, 37 *pr.* quia qui alienam] *cf. C.* 7, 26, 1 (*a.* 213). 7, 26, 7 (*a.* 294). ancillae ususfructus] *cf. Paul.* 3, 6, 19. furtum enim] *cf. infra* 3, 197. aliis modis] *cf. D.* 17, 1, 57 (*Pap.* 639). 41, 8, 4 (*Paul.* 668).

§ 51. Fundi — afuerit] = *D.* 41, 3, 37, 1. *cf. I.* 2, 6, 7. *D.* 41, 3, 38 (*Gai.* 493). furtiuum fundum fieri posse] *cf. Sabin. ap. Gell.* 11, 18, 13 (*Iurispr.* I, 74). *D.* 41, 3, 38 (*Gai.* 493). 47, 2, 25 *pr.* (*Ulp.* 2862).

52. Rursus ex contrario accidit, ut qui sciat alienam rem se possidere, usucapiat, uelut si rem hereditariam, cuius possessionem heres nondum nactus est, aliquis possederit¹; nam ei concessum est usucapere, si modo ea res est, quae recipit usucapionem. quae species possessionis et usucapionis pro herede uocatur.

53. Et in tantum haec usucapio concessa est, | ut et ⁶⁷ res, quae solo continentur, anno usucapiantur. 54. Quare autem hoc casu etiam² soli rerum annua constituta sit usucapio, illa ratio est, quod olim rerum hereditariarum possessione³ ipsae hereditates usucapi credebantur, scilicet anno: lex enim XII tabularum soli quidem res biennio usucapi iussit, ceteras uero anno: ergo hereditas in ceteris rebus uidebatur esse, quia soli non est [quia neque corporalis est]⁴; et quamuis postea creditum sit ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quae solo tenentur⁵, annua usucapio remansit. 55. Quare autem omnino tam improba possessio et usucapio concessa sit, illa ratio est, quod uoluerunt ueteres maturius hereditates adiri, ut essent, qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa obseruatio fuit, ut et creditores haberent, a quo suum consequerentur. 56. Haec autem species possessionis et usucapionis etiam lucratia uocatur: nam sciens quisque rem alienam lucri-

1) possiderit V.

2) hoc casu etiam] etiam hoc casu V.

3) possessiones ut V. 4) *uncis inclusa del. Polenaar tamquam glossema. cf. etiam Kalb, Archiv. Lexicogr. Latin. I, 88.*

5) teneantur V.

§ 52. *cf. infra 3, 201. supra 2, 9. D. 41, 3, 29 (Pomp. 696).*

Plin. ep. 5, 1, 10. si modo ea res est] cf. supra 2, 45 sq.

§§ 53. 54. *cf. Cic. pro Flacco 34, 85. ad Att. 1, 5, 6. top. 6, 29. Senec. de benef. 6, 5, 3. supra ad 2, 42 cit.*

§ 55. *cf. Cic. de leg. 2, 19, 47 sq. pro Mur. 12, 27. Fest. v. sacer p. 318 (Bruns II⁷, 33). v. sine sacris p. 290 (Bruns II⁷, 39). Paul 4, 3, 3. Plaut. Cupt. 4, 1, 7 = 775. Trin. 2, 4, 83 = 484.*

§ 56. *cf. D. 47, 2, 72 (71), 1 (Iav. 61). 41, 5, 2, 1 (Iul. 620). 41, 3, 33, 1 (Iul. 614).*

facit. 57. Sed hoc tempore iam¹ non est lucratiua: nam ex auctoritate *diui*² Hadriani senatus consultum factum est, ut tales usucapiones reuocarentur; et ideo potest heres ab eo, qui rem usucepit, hereditatem petendo proinde³ eam rem consequi, atque si usucapta non esset.⁴ | 58. Necessario tamen herede extante nihil ipso iure pro herede usucapi potest. 59. Adhuc etiam ex aliis causis sciens quisque rem alienam usucapit: nam qui rem alicui fiduciae causa mancipio dederit nel in iure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usucapere, anno scilicet, *etiam*⁵ soli si sit. quae species usucapionis dicitur usureceptio, quia id, quod aliquando habuimus, recipimus per usucapionem. 60. Sed cum fiducia contrahitur aut cum creditore pignoris iure aut cum amico, quo⁶ tutius nostrae res apud eum essent, si quidem cum amico contracta sit fiducia, sane omni modo competit usus receptio; si uero cum creditore, soluta quidem pecunia omni modo competit, nondum uero soluta ita demum competit, si neque conduxerit eam rem a creditore debitor neque precario rogauerit, ut eam rem possidere liceret; quo casu lucratiua usus capio competit. 61. Item si rem obligatam

1) etiam V. 2) *add. Hu.* 3) p. inde V. 4) esset et V. 5) etiam *add. Lachmann.* 6) quod V.

§ 57. *cf. D. 4, 6, 17 pr. (Ulp. 432)? 43, 2, 1 pr. (Ed. Ulp. 1460).*

§ 58. *cf. infra 3, 201. C. 7, 29, 2 (a. 293).*

§ 59. *cf. Paul. 2, 13. 3, 6, 16. 5, 1, 1. Plaut. Bacchid. 3, 3, 9 = 413. Trinumm. 1, 2, 79 = 116 sq. Cic. de off. 3, 17, 70. pro Flacco 21, 51. Boeth. libr. 4 ad Cic. top. 10, 41 (p. 340 Bait.; Bruns II⁷, 74). Isid. orig. 5, 25, 23 (Bruns II⁷, 82). C. I. L. II, 5042. 5406 (Bruns I⁷, 334). C. I. L. IV Suppl. 154 (Bruns I⁷, 332).*

§ 60. *neque precario rogauerit] cf. D. 44, 7, 16 (Iul. 217). 13, 7, 22, 3 (Ulp. 903). Isid. orig. 5, 25, 17 (Bruns II⁷, 82). neque conduxerit] cf. D. 13, 7, 22, 3 (Ulp. 903). 13, 7, 37 (Paul. 1111).*

§ 61. *cf. D. 23, 3, 54 (Gai 48; ad edictum praetoris titulo de praedicatoribus). 18, 5, 9 (Scaev. 11). Varro de l. l. 5, 40, 6, 74.*

sibi populus uendiderit eamque dominus possederit¹, concessa est usus receptio: sed hoc casu praedium biennio usurecipitur: et hoc est, quod uolgo dicitur ex praediatura possessionem usurecipi: nam qui mercatur a populo, praediator appellatur.

62. Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienandae rei potestatem non habeat, et qui dominus non sit, | alienare possit. 63. Nam dotale praedium 63 maritus inuita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamuis ipsius sit uel mancipatum ei dotis causa uel in iure cessum uel usucaptum. quod quidem ius utrum ad Italica tantum praedia an etiam ad prouincialia pertineat, dubitatur. 64. Ex diuerso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator | ——— versus dimidius legi nequit ——— |² est; item creditor pignus ex pactione, quamuis eius ea res non sit. sed hoc forsitan ideo

1) possiderit V. 2) *Mommsen coll. Dig. (interpol.)* 3, 3, 63 *suppl.*: si quid, ne corrumpatur, distrahendum. *Krueger coll. Inst.* 2, 1, 43 *et Dig.* 41, 1, 9, 4: rem absentis, cuius negotiorum libera administratio ei permissa.

Cic. ad Att. 12, 14, 2, 12, 17. *pro Balb.* 20, 45 (= *Val. Max.* 8, 12, 1). *Liv.* 22, 60, 4. *Suet. Claud.* 9. *Fest. s. v. maniceps* p. 151 (*Brunns II*⁷, 13). *s. v. praes* p. 233 (*Brunns II*⁷, 26). *Schol. Bob. ad Cic. pro Flacc.* 32, 4. p. 244 *Bait. Ps. Ascon. in Cic. Verr.* 2, 1, 54, 142 p. 196 *Bait. (Brunns II*⁷, 72). *lex Malac.* c. 64 (*Brunns I*^o, 153).

§ 62. = *I.* 2, 8 *pr.*

§ 63. *partim* = *I.* 2, 8 *pr.* *cf. Paul.* 2, 21^b, 2. *D.* 29, 1, 16 *Paul.* 599). *de fundo dotali D. tit.* 23, 5. *C. tit.* 5, 23. *C.* 5, 13, 15 (*a.* 530). *Schol. Sinait.* § 9.

§ 64. *ex lege XII tab.*] *cf. Ulp.* 12, 2. *Auct. ad Herenn.* 1, 13, 23. *Cic. de inv.* 2, 50, 148. *D.* 47, 2, 57, 4 (*Iul.* 343). procurator] *cf. D.* 17, 1, 60, 4 (*Scaev.* 234). 41, 1, 9, 4 (*Gai* 491) *fere* = *I.* 2, 1, 42; 43. *C.* 2, 12, 16 (*a.* 293). item creditor pignus] *cf. I.* 2, 8, 1. *Paul.* 2, 5, 1. *D.* 41, 1, 46 (*Ulp.* 1447). 10, 3, 6, 8 (*Ulp.* 610). 10, 2, 29 (*Paul.* 391). *tit.* 20, 5. *C. tit.* 8, 28. *Syr. röm. Rechtsb. ed. Brunns-Sachau* § 95 *L.* § 130 *Arm.* p. 272. olim pactus] *cf. D.* 47, 2, 74 (*Iav.* 62). 44, 3, 14, 5 (*Scaev.* 192) 13, 7, 4 (*Ulp.* 2874).

aideatur fieri, quod uoluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus uendere, si pecunia non soluatur.

65. Ergo ex his, quae diximus, adparet quaedam naturali iure alienari, qualia sunt ea, quae traditione alienantur, quaedam ciuili; nam mancipationis et in iure cessionis et usucapionis ius proprium est ciuium Romanorum.

66. Nec tamen ea tantum, quae traditione nostra fiunt, naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam quae¹ occupando ideo adepti erimus², quia antea nullius essent, qualia sunt omnia, quae terra mari³ caelo capiuntur. 67. Itaque si feram bestiam aut uolucrem aut piscem ceperimus, simul atque captum fuerit hoc animal, statim nostrum fit⁴, et eo usque nostrum esse
70 intellegitur, | donec nostra custodia coerceatur; cum uero custodiam nostram euaserit et in naturalem se libertatem receperit⁵, rursus occupantis fit, quia nostrum esse desinit: naturalem autem libertatem recipere uideatur, cum aut oculos nostros euaserit, aut licet in conspectu sit nostro, difficilis tamen eius⁶ persecutio sit. 68. In iis autem animalibus, quae ex consuetudine

1) quae Goeschen. ū V (?). 2) 7—8 litterae in V satis discerni non possunt; nos ad sensum suppleuimus. 3) marique V. 4) ceperimus—fit suppl. Hu. cf. Instit. l. c. 5) perceperit V. 6) eius Dig. Inst. in | rei V.

§ 65. cf. I. 2, 1, 11. D. 41, 1, 1 pr. (Gai. 491). Fr. Vat. 50 (Paul. 989). traditione] cf. supra 2, 19; 20. D. 41, 1, 9, 3 (Gai. 491). mancipationis] cf. supra 1, 113; 119. 2, 22; 23. in iure cessionis] cf. supra 2, 24 sq. usucapionis] cf. supra 2, 41 sq.

§§ 66—68. cf. D. 41, 1, 1, 1; 3 pr. 2; 5 pr. 5 (Gai. 491) I. 2, 1, 12; 15.

§ 66. cf. D. 41, 2, 1, 1 (Paul. 656). 41, 2, 3, 21 (Paul. 659). occupando] cf. D. 41, 1, 30, 4 (Pomp. 796). 41, 7, 1 (Ulp. 432).

§ 67. cf. D. 41, 1, 14 pr. (Ner. 35). 41, 1, 44 (Ulp. 630). Plaut. Rud. 4, 3, 31 = 971 sq.

§ 68. cf. Coll. 12, 7, 10 = D. 9, 2, 27, 12 (Ulp. 623). D. 10, 2, 8, 1 (Ulp. 632).

abire et redire solent, ueluti columbis et apibus, item ceruis, qui in siluas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si reuertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant et fiant occupantium: reuertendi autem animum uidentur desinere habere, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. 69. Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.

70. Sed et id, quod per alluionem nobis adicitur, eodem iure nostrum fit: per alluionem autem id¹ uidetur adici, quod ita paulatim flumen agro nostro adicit, ut aestimare non possimus, quantum quoquo momento temporis adiciatur: hoc est, quod uolgo dicitur per adluionem id adici uideri, quod ita paulatim adicitur, ut oculos nostros fallat. 71. Itaque si flumen partem aliquam ex tuo praedio resciderit et ad meum praedium pertulerit, haec pars tua manet. 71. 72. At si in medio flumine insula nata sit, haec eorum omnium communis² est, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident³; si uero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte, quae proxima est, iuxta ripam praedia habent. 73. Praeterea id, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum

1) ita V. 2) commune V. 3) possidentur V.

§ 69. cf. I. 2, 1, 17. D. 41, 1, 5, 7 (Gai. 491). infra 4, 16 in fine. D. 41, 1, 51, 1 (Cels. 15).

§ 70. cf. I. 2, 1, 20. D. 41, 1, 7, 1 (Gai. 491). 41, 1, 38 (Alf. 65). 41, 1, 56 pr. (Proc. 29). Cod. 7, 41, 1 (de alluionibus). Nov. Theodos. II. tit. 20. Gromat. ed. Lachm. p. 16. 49. 82. 124 (Jurispr. I, 79). Isid. orig. 14, 8, 42. 15, 13, 10.

§ 71. cf. I. 2, 1, 21 D. 41, 1, 7, 2 (Gai. 491).

§ 72. cf. I. 2, 1, 22. D. 41, 1, 7, 3 (Gai. 491). 41, 1, 30 pr.; 2 (Pomp. 796). 43, 12, 1, 6 (Ulp. 1510). 41, 1, 29 (Paul. 1892).

§ 73. cf. Gai epit. 2, 1, 4. I. 2, 1, 30. D. 41, 1, 28 (Pomp. 781). 41, 1, 7, 12 (Gai. 491). 43, 18, 2 (Gai. 356). 43, 17, 3, 7 (Ulp. 1540). 9, 2, 50 (Ulp. 2355). 46, 3, 98, 7 (Paul. 1398). Cod. Greg. 3, 6(2), 2 (a. 244?). Cod. Iust. 3, 32, 2 (a. 213); 16 (a. 293) 8, 10, 5 (a. 290).

est, quamuis¹ ille suo nomine aedificauerit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit.² 74. Multoque magis id accidit et in planta, quam quis in solo nostro posuerit, si modo radicibus terram complexa fuerit. 75. Idem contingit et in frumento³, quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. 76. Sed si ab eo petamus fundum⁴ uel aedificium et inpensas in aedificium uel in seminaria uel in sementem factas ei soluere nolimus, poterit nos per exceptionem doli mali repellere, utique si bonae fidei possessor fuerit. 77. Eadem ratione probatum est, quod in cartulis siue membranis meis aliquis scripserit, licet aureis litteris, meum esse, quia litterae cartulis siue membranis cedunt⁵: itaque si ego eos libros easue⁶ membranas petam nec inpensam scripturae soluam, per exceptionem doli mali summoueri potero. 78. Sed si in tabula mea aliquis pinxerit ueluti imaginem, contra probatur: |
 72 magis enim dicitur tabulam picturae cedere. cuius diuersitatis uix idonea ratio redditur: certe secundum hanc regulam si me possidente petas imaginem tuam esse nec soluas pretium tabulae, poteris per exceptionem doli mali summoueri; at si tu possideas, consequens est, ut utilis mihi actio aduersum te dari de-

1) qui V. 2) ceditur V. 3) frumento V. 4) fundum *Hu.*
 fructum V. 5) ceduntur V. 6) easue *Lachm.* easque V.

§ 74. *cf. Gai epit.* 2, 1, 4. *I.* 2, 1, 31. *D.* 41, 1, 7, 13 (*Gai.* 491). 6, 1, 5, 3 (*Ulp.* 549). 41, 1, 26, 1 (*Paul.* 1868). *Cod. Greg.* 3, 6 (2), 1 (*a.* 242). *Cod. Iust.* 3, 32, 11 (*a.* 293).

§ 75. *cf. Gai. epit.* 2, 1, 4. *I.* 2, 1, 32. *D.* 41, 1, 9 *pr.* (*Gai.* 491).

§ 76. *cf. Gai epit.* 2, 1, 6. *I.* 2, 1, 3; 32. *D.* 41, 1, 7, 12; 9 *pr.* (*Gai.* 491). 6, 1, 37 (*Ulp.* 576). 44, 4, 14 (*Paul.* 1466). *C.* 8, 10, 5 (*a.* 290).

§ 77. *cf. Gai epit.* 2, 1, 4; 6. *I.* 2, 1, 33. *D.* 41, 1, 9, 1 (*Gai.* 491). 10, 4, 3, 14 (*Ulp.* 719). 6, 1, 23, 3 (*Paul.* 328).

§ 78. *cf. I.* 2, 1, 34. *D.* 41, 1, 9, 2 (*Gai.* 491). 6, 1, 23, 3 (*Paul.* 328). utilis actio] *cf. D.* 6, 1, 5, 3 (*Ulp.* 549). furti actio] *cf.* 3, 203.

beat¹; quo casu nisi soluam inpensam picturae, poteris me per exceptionem doli mali repellere, utique si bonae fidei possessor fueris. illud palam est, quod siue tu subripueris² tabulam siue alius, competit mihi furti actio.

79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur: proinde si ex uuis aut oliuis aut spicis meis unum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur, utrum meum sit id unum aut oleum aut frumentum an tuum. item si ex auro aut argento³ meo uas aliquod feceris uel ex tabulis meis nauem aut armarium aut subsellium fabricaueris, item si ex lana mea uestimentum feceris uel si ex uino et melle meo mulsum feceris siue ex medicamentis meis emplastrum aut collyrium feceris, quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris⁴, an meum. quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, uideatur esse, idque maxime placuit Sabino et Cassio; alii uero eius rem esse putant, qui fecerit, idque maxime diuersae scholae auctoribus uisum est: | sed eum quoque, cuius 73 materia et substantia fuerit⁵, furti aduersus eum, qui subripuerit, habere actionem; nec minus aduersus eundem conditionem ei competere, quia⁶ extinctae⁷ res,

1) debet V. 2) subripueris *Polenaar*. subripuisse V.

3) argumento V. 4) quaeritur—effeceris *suppl. Lachmann*.

5) fuit V. 6) qui V. 7) extincta V.

§ 79. *cf. Gai epit.* 2, 1, 5. *I.* 2, 1, 25. *D.* 41, 1, 7, 7 (*Gai.* 491). 50, 16, 13, 1 (*Ulp.* 300). ex uuis] *cf. D.* 10, 4, 12, 3 (*Paul.* 414). ex auro arg.] *cf. D.* 41, 1, 24 (*Paul.* 1868). ex tabulis meis] *cf. D.* 41, 1, 26 (*Paul.* 1868). 13, 7, 18, 3 (*Paul.* 449). ex lana mea] *cf. D.* 24, 1, 29, 1; 31 *pr.*; 1; 2 (*Pomp.* 599). 30, 44, 2 (*Ulp.* 2628). 10, 4, 12, 3 (*Paul.* 414). 41, 1, 26 (*Paul.* 1868). ex uino et melle] *cf. D.* 6, 1, 5, 1 (*Ulp.* 549). ex medicamentis] *cf. D.* 41, 1, 27, 1 (*Pomp.* 750). sed eum quoque] *cf. D.* 47, 2, 52, 14 (*Ulp.* 1042). extinctae res] *cf. D.* 13, 1, 16 (*Pomp.* 321). 13, 7, 22, 2 (*Ulp.* 902). 47, 2, 46 *pr.* (*Ulp.* 2877).

licet vindicari non possint¹, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

[V. De pupillis an aliquid a se alienare possunt.] 80. Nunc admonendi sumus neque feminam neque pupillum sine tutoris auctoritate rem Mancipi alienare posse; nec Mancipi uero feminam quidem posse, pupillum non posse. 81. Ideoque si quando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet² pecunia res nec Mancipi sit, contrahit obligationem. 82. At si pupillus idem fecerit, quia non *facit accipientis sine tutoris auctoritate pecuniam*, nullam contrahit obligationem: unde pupillus vindicare quidem nummos suos potest, sicubi extant, id est eos petere, | ————— vv. 5½ ————— |³
83. Et⁴ ex contrario *omnes res tam Mancipi quam*⁵
74 nec Mancipi mulieribus | et pupillis sine tutoris auctoritate⁶ solui possunt, quoniam meliorem condicionem suam facere eis etiam sine tutoris auctoritate concessum est. 84. Itaque si debitor pecuniam pupillo soluat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris aucto-

1) possit V. 2) sequuntur in V duae litterae evanidae.

3) haec frustula certo lecta sunt in V: — | — repetere potest s — | — de pupillo quidem quaeritur — | — mutuos dedit ab eo qui accipit — | — actione eos persequi possit quoniam — | — potest. *inde quid Gaius scripserit, divinari non potest.*

4) at *Inst.*; sed cf. *infra* 3, 93. V. I. R. I, 1006, 42. 1007, 3.

5) omnes — quam *suppl. Goeschen.* 6) pupillis sine tut. auct.] pupilli spta V.

§ 80. cf. *supra* 1, 192. 2, 47. *infra* 2, 85. *Ulp.* 11, 27. *I'r. Vat.* 1 (*Paul.* 1782). 45 (*Paul.* 1011). 259 (*Pap.* 693). *D.* 26, 8, 9 (*Gai.* 267).

§ 82. cf. *I.* 2, 8, 2. *D.* 12, 1, 19, 1 (*Iul.* 150). 46, 3, 14, 8 (*Ulp.* 2737).

§ 83. cf. *I.* 2, 8, 2. 1, 21 *pr.* *D.* 2, 14, 28 *pr.* (*Gai.* 62). *C.* 5, 37, 25 (*a.* 531).

§ 84. cf. *I.* 2, 8, 2 *ibiq.* *Theoph.* (*p.* 146 *Ferr.*). *D.* 46, 3, 15 (*Paul.* 1727). *Cic. top.* 11, 46.

ritate dissoluere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutoris auctoritate concessa est; sed tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit et adhuc petat, per exceptionem doli mali summoueri potest. 85. Mulieri uero etiam sine tutoris auctoritate recte solui potest: nam qui soluit, liberatur obligatione, quia res nec mancipi, ut proxime diximus, a se dimittere mulieres¹ etiam sine tutoris auctoritate possunt: quamquam hoc ita est, si accipiat pecuniam; at si non accipiat, sed² habere se dicat et per acceptilationem uelit debitorem sine tutoris auctoritate liberare, non potest.

86. Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate manu mancipioe habemus; item per³ eos seruos, in quibus *usumfructum* habemus; item per homines liberos et seruos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligenter dispiciamus. 87. Igitur *quod* liberi nostri, quos in potestate habemus, item *quod* serui nostri mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur siue quid stipulentur uel ex aliquolibet⁴ causa adquirunt, id nobis adquiritur: ipse enim⁵, | qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest; et ideo si heres institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest; et si iubentibus⁶ nobis adierit, hereditas⁷ nobis

1) mulier V. 2) et V. 3) pro V. 4) qualibet alia
Dig. Inst. 5) ** enim V. 6) ibonitibus V. 7) hereditate V.

§ 85. *cf. infra* 3, 171. *Cic. top.* 11, 46. *Pap. Lond.* 470 (II p. 212 = *Chrest.* 328 = *Bruns I*⁷ 361 = *Meyer, Iur. Pap. nr.* 16). proxume] § 80.

§ 86. = *D.* 41, 1, 10 *pr.* I. 2, 9 *pr.* *cf. Gai epit.* 2, 1, 7. *Ulp.* 19, 18. *infra* 2, 96.

§ 87. = *D.* 41, 1, 10, 1. I. 2, 9, 1. *cf. Ulp.* 19, 18; 19. *infra* 3, 167^a. *Fr. Vat.* 51 (*Paul.* 990). 71, 2 = *D.* 7, 1, 21 (*Ulp.* 2560). *Paul.* 5, 8. *Dosit.* 5. *D.* 41, 1, 53 (*Pomp.* 270). 29, 2, 79 (*Ulp.* 1986). *Cic. ad Attic.* 13, 50, 2. nihil suum habere potest] *cf. infra* 2, 96. I. 2, 9, 3. *Senec. de benef.* 7, 4, 4. et ideo] *cf. D.* 29, 2, 6 *pr.* (*Ulp.* 2472). 36, 1, 67 *pr.* (*Mar- cian.* 30).

adquiritur, proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus; et¹ conuenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur. 88. Dum tamen sciamus: si alterius in bonis sit seruus, alterius ex iure Quiritium, ex omnibus causis ei soli per² eum adquiritur, cuius in bonis est. 89. Non solum autem proprietates per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio; cuius enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere uidemur; unde etiam per eos usucapio procedit. 90. Per eas uero personas, quas in manu mancipio habemus, proprietates quidem adquiruntur nobis ex omnibus causis sicut per eos, qui in potestate nostra sunt; an autem possessio adquiratur, quaeri solet, quia ipsas non possidemus. 91. De his autem seruis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut quidquid ex re nostra uel ex operis suis adquirunt³, id nobis adquiratur; quod uero extra eas causas⁴, id ad dominum proprietatis pertineat: itaque si iste seruus heres institutus sit legatumue quid ei aut donatum⁵ fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. 92. Idem placet de eo, qui a nobis bona fide possidetur, | siue liber sit siue alienus seruus: quod

1) et his *Dig. cf. supra* 1, 81. 2) pro V. 3) adquirant *Dig. Inst.* 4) persecuti sunt *add. Inst.*, persecuti sint *Dig.* 5) legatumue quid ei aut donatum *Inst.* legatumue quod ei datum V. legatumue quid aut ei donatum *Dig.*

§ 88. *cf. Ulp.* 19, 20. *Paul.* 1, 7, 6. *supra* 1, 54. 2, 40. *infra* 3, 166.

§ 89. = *D.* 41, 1, 10, 2. *I.* 2, 9, 3. *cf. D.* 41, 2, 1, 5 (*Paul.* 657).

§ 90. *cf. Fr. Vat.* 298 (*Paul.* 796). *D.* 41, 2, 1, 12 (*Paul.* 657). *Plaut. Cas.* 199—202 = 2, 2, 26—29.

§ 91. = *D.* 41, 1, 10, 3. *I.* 2, 9, 4. *cf. Ulp.* 19, 21. *infra* 3, 165. *Gai epit.* 2, 1, 7. *D.* 45, 3, 39 (*Pomp.* 285). 29, 2, 25 *pr.* (*Ulp.* 2491). 41, 1, 47 (*Paul.* 645).

§ 92. = *D.* 41, 1, 10, 4. *I.* 2, 9, 4. *cf. Ulp.* 19, 21. *infra* 3, 164. *D.* 29, 2, 45, 4 (*Iul.* 884). 45, 3, 39 (*Pomp.* 285). 41, 1,

enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei possessore: itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id uel ad ipsum pertinet, si liber est, uel ad dominum, si seruus est.¹ 93. Sed² bonae fidei possessor cum usucepit³ seruum, quia eo modo dominus fit, ex omni causa per eum sibi adquirere potest. usufructuarius uero usucapere non potest; primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi⁴; deinde quia scit alienum seruum esse. 94. De illo quaeritur: an per eum seruum, in quo usumfructum habemus, possidere aliquam rem et usucapere possumus, quia ipsum non possidemus? per eum uero, quem bona fide possidemus, sine dubio et possidere et usucapere possumus. loquimur autem in utriusque persona secundum definitionem, quam proxime exposuimus; id est, si quid ex re nostra uel ex operis suis adquirant, id nobis adquiritur. 95. Ex his⁵ apparet per liberos homines, quos neque iuri nostro subiectos habemus neque bona fide possidemus, item per alienos seruos, in quibus neque usumfructum⁶ habemus neque iustam possessionem, nulla ex causa nobis adquiri posse. et hoc est, quod uulgo dicitur per extraneam

1) sit V. 2) sed *Inst. Dig. de si V. sed sane Pole-naar.* 3) usucepit *Inst. Dig.* 4) et fruendi V. 5) iis V. 6) item—usumfructum *bis scripta in V.*

19 (*Pomp.* 414). 41, 1, 21 *pr.* (*Pomp.* 574). 41, 1, 54 (*Pomp.* 308). 41, 1, 43 *pr.* (*Gai.* 159). 12, 6, 67 *pr.* (*Scaev.* 14). 29, 2, 25 *pr.* (*Ulp.* 2491). 17, 1, 8, 5 (*Ulp.* 908). 41, 1, 23 *pr.*; 2 (*Ulp.* 2906). 41, 1, 57 (*Paul.* 1129). 45, 3, 20, 1 (*Paul.* 1396). C. 3, 32, 1 (a. 210).

§ 93. = *D.* 41, 1, 10, 5. *I.* 2, 9, 4. usufructuarius uero] *cf. C.* 3, 33, 8 (a. 293). quia non possidet] *cf. D.* 41, 2, 12 *pr.* (*Ulp.* 1546). 43, 26, 6, 2 (*Ulp.* 1607).

§ 94. *cf. I.* 2, 9, 5. *D.* 41, 2, 49 *pr.* (*Pap.* 53). 41, 2, 1, 8 (*Paul.* 657). 41, 2, 1, 6 (*Paul.* 657). proxime] § 91.

§ 95. = *I.* 2, 9, 5. *cf. Paul.* 5, 2, 2. *D.* 41, 3, 41 (*Ner.* 54). 41, 2, 23, 2 (*Iav.* 73). 13, 7, 11, 6 (*Ulp.* 809). C. 4, 27, 1 *pr.* (a. 290). 7, 32, 1 (a. 196).

personam nobis adquiri non posse; tantum de possessione quaeritur, an per *liberam personam*¹ nobis adquiratur. 96. In summa sciendum est his, qui in |
 77 potestate manu mancipioe sunt, nihil in iure cedi posse; cum enim istarum personarum nihil suum esse possit, conueniens est scilicet, ut nihil suum esse² in iure uindicare possint.

97. *Hactenus* tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulae res nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso singulas res adquirimus, opportunius alio loco referemus. uideamus itaque nunc, quibus modis per uniuersitatem res nobis adquirantur. 98. Si cui heredes facti sumus siue cuius bonorum possessionem petierimus siue cuius bona emerimus siue quem adoptauerimus siue quam³ in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt. 99. Ac prius⁴ de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam uel ex testamento uel ab intestato ad nos pertinent. 100. Et prius est, ut de his dispiciamus, quae nobis ex testamento obueniunt.

101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis testamentum faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est, cum belli causa arma

1) liberam personam] in V octo fere litterae legi nequeunt. cf. Inst. procuratorem Goudsmit. 2) esse posse V. 3) quem V. 4) primus V.

§ 96. cf. supra 2, 87.

§§ 97—100. = I. 2, 9, 6. cf. Gai epit. 2, 2 pr.

§ 97. alio loco] infra 2, 191 sq.

§§ 101—103. cf. I. 2, 10, 1 cum Theoph. (p. 154 ed. Ferr.).

Ulp. 20, 2. Lael. Fel. ap. Gell. 15, 27, 3 (Iurispr. I, 94).

Plut. Coriol 9. de sera num. vind. p. 550 (ed. Bernardakis III, 422).

Cic. de orat. 1, 53, 228. de natur. deor. 2, 3, 9. Ovid ex Pont.

1, 8, 10. Vellei. Pat. 2, 5, 3. Frontin. Strateg. 4, 1, 23. Fest.

v. procincta p. 225. 249 (Bruns II⁷, 27). endo procinctu p. 77

(Bruns II⁷, 8). Serv. ad Verg. Aen. 7, 612. Schol. Veron. ad

Verg. Aen. 10, 241 (Bruns II⁷, 77). Isid. orig. 10, 218.

sumebant: procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proelium exituri. 102. Accessit deinde tertium | genus testamenti, quod per aes et libram agitur: 78 qui *enim*¹ neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is, si subita morte urgebatur, amico familiam suam, id est patrimonium suum, mancipio dabat eumque rogabat, quid cuique post mortem suam dari uellet.² quod testamentum dicitur per aes et libram, scilicet quia per mancipationem peragitur. 103. Sed illa quidem duo genera testamentorum in desuetudinem abierunt; hoc uero solum, quod per aes et libram fit, in usu retentum est. sane nunc aliter ordinatur, quam olim solebat; namque olim familiae emptor, id est, qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat, et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari uellet; nunc uero alius heres testamento instituitur, a quo etiam legata relinquuntur³, alius dicis gratia propter ueteris iuris imitationem familiae emptor adhibetur. 104. Eaque res ita agitur: qui facit *testamentum*, adhibitis, sicut in ceteris mancipationibus, v testibus ciuibus Romanis puberibus et libripende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui dicis gratia familiam suam; in qua re his uerbis familiae emptor utitur: FAMILIAM PECVNIAMQVE TVAM ENDO MANDATELA TVA⁴ CVSTODELAQVE MEA ESSE AIO,

1) *add. Hu.* 2) dari nellet] dare uelletur V. 3) legata relinquuntur] legato reliquantur V. 4) tuam V. tutela *Hu.*

§ 104. *cf. Ulp. 20, 2; 9. D. 28, 1, 20, 8 (Ulp. 2430). Nov. Theod. II. 16, 1. Isid. orig. 5, 24, 12. Quintil. decl. 308. Gell. 15, 13, 11 (Bruns I⁷ 33). Suet. Ner. 4. Apul. Metam. 2, 24. Clem. Alex. Strom 8, 8. B G U 326 (Bruns I⁷ 311). Papyri Hamburg. duo, quos edidit Paul. M. Meyer in Ztschr. f. vergl. Rechtswiss. 35, 81; 93. P. Berol. Inv. 7124 (ed Castelli in Studi della scuola papirologica II p. 80sq.). in ceteris mancipationibus] *cf. supra 1, 119. -ECVNIVM LEGEM PVBLICAM] cf. infra 3, 174. HOC AERE] cf. D. 50, 16, 159 (Ulp. 2429).**

79 EAQVE, QVO TV IVRE TESTAMENTVM | FACERE POSSIS
 SECVNDVM LEGEM PVPLICAM, HOC AERE, et ut quidam
 adiciunt, AENEAQVE LIBRA, ESTO MIHI EMPTA; deinde
 aere percutit libram idque aes dat testatori uelut
 pretii loco; deinde testator tabulas testamenti manu¹
 tenens ita dicit: HAEC ITA VT IN HIS TABVLIS CERIS-
 QVE SCRIPTA SVNT, ITA DO ITA LEGO ITA TESTOR²,
 ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM MIHI PERHIBE-
 TOTE³; et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim
 palam nominare, et sane quae testator specialiter in
 tabulis testamenti scripserit, ea uidetur generali ser-
 mone nominare atque confirmare. 105. In testibus
 autem non debet is esse, qui in potestate⁴ est aut
 familiae emptoris aut ipsius testatoris, quia propter
 ueteris iuris imitationem totum hoc negotium, quod
 agitur testamenti ordinandi⁵ gratia, creditur inter
 familiae emptorem agi et testatorem; quippe olim, ut
 proxime diximus, is, qui familiam testatoris mancipio
 accipiebat, heredis loco erat; itaque reprobatum est
 in ea re domesticum testimonium. 106. Unde et si is,
 qui in potestate patris est, familiae emptor adhibitus
 sit, pater eius testis esse non potest; ac ne is quidem,
 qui in eadem potestate est, uelut frater eius. sed et⁶
 si filius familias ex castrensi peculio post missionem
 80 faciat testamentum, nec pater eius recte testis | adhi-
 betur nec is, qui in potestate patris est.⁷ 107. De
 libripende eadem, quae et de testibus, dicta esse in-

1) testamenti manu *Hu.* testamenti V. 2) testator V.

3) perhibitote V. *cf. Lachmann Kleinere Schriften p. 234.*

4) potestatis V. 5) ordinandi V. 6) sed et] sed V. et
Polenaar. 7) sit V. est *Inst.*

§ 105. *cf. Ulp. 20, 3. I. 2, 10, 9; 10. D. 22, 5, 6 (Lic. Ruf. 4).
 C. 4, 20, 3 (a. 255). proxime] § 103.*

§ 106. *cf. Ulp. 20, 4; 5. I. 2, 10, 9. D. 28, 1, 20, 2 (Ulp.
 2430). 22, 5, 9 (Paul. 1598).*

§ 107. *cf. Ulp. 20, 3. supra 1, 119.*

tellegemus: nam et is testium numero est. 108. Is uero, qui in potestate heredis aut¹ legatarii est, cuiusue heres ipse aut legatarius in potestate est, quique in eiusdem potestate est, adeo² testis et libripens adhiberi potest, ut ipse quoque heres aut³ legatarius iure adhibeantur. sed tamen quod ad heredem pertinet quique in eius potestate est cuiusue is in potestate erit, minime hoc iure uti debemus.

[De testamentis militum.⁴] 109. Sed haec diligens obseruatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam inperitiam constitutionibus⁵ principum remissa est: nam quamuis neque legitimum numerum testium adhibuerint neque uendiderint familiam neque nuncupauerint testamentum, recte nihilo minus testantur.

110. Praeterea permissum est iis et peregrinos et Latinos instituere heredes uel iis legare; cum alioquin peregrini quidem ratione ciuili prohibeantur capere hereditatem legataque, Latini uero per legem Iuniam.

111. Caelibes quoque, qui lege Iulia hereditatem legataque capere uetantur, item orbi, id est qui liberos non habent, quos lex⁶ | ————— fol. *deperd.* —————

| ————— *vv. 21 exceptis frustulis paucis legi nequeunt* —————

81
t. B.

1) aut in V. 2) ab eo V. 3) ut V. 4) milium V. 5) mentistationibus V. 6) *post lex unum folium in V perit nec in margine numeratum est. extremam sententiam Hu. ita supplevit: Papius plus quam dimidias partes hereditatis legatorumque capere uetat, ex militis testamento solidum capiunt.*

§ 108. *cf. I. 2, 10, 10; 11. Cic. pro Mil. 18, 48. legatarius] cf. D. 28, 1, 20 pr. (Ulp. 2430). 34, 5, 14 (Marcian. 109). C. Th. 4, 4, 3, 3 (a. 396; Scaev. 344 Lenel). C. 6, 23, 22 (a. 480). Plin. p. 2, 20, 10. Symmach. relat. 41, 3 sq. (p. 313 ed. Seeck).*

§ 109. = *I. 2, 11 pr. cf. Ulp. 23, 10. infra 2, 114. D. tit. 29, 1. C. tit. 6, 21. Gnom. Id. Log. § 34.*

§ 110. *cf. supra 1, 23 sq. infra 2, 218; 275. Ulp. 17, 1, 22, 2; 3. D. 29, 1, 13, 2 (Ulp. 1182). C. 6, 21, 5 (a. 224). Pau-an. 8, 43, 5. Pap. Cattaoui col. IV, 1—15 (Chrest. 372 p. 421). Gnom. Id. Log. §§ 22. 34.*

§ 111. *cf. infra 2, 144; 286. Ulp. 17, 1, 22, 3.*

112. — *ex auctoritate diui Hadriani senatus consultum factum est, quo permissum est * * * * * s¹ feminis etiam sine coemptione testamentum facere, si modo*
 82 *non minores essent | annorum² XII³; scilicet ut quae tutela liberatae non essent, tutore auctore⁴ testari deberent.⁵ 113. Videntur ergo melioris condicionis esse feminae quam masculi; nam masculus minor annorum⁶ XIII testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore testamentum facere uelit, femina uero potest: facta enim XII annorum testamenti faciendi⁷ ius nanciscitur*

114. Igitur si quaeramus, an ualeat testamentum, imprimis aduertere debemus, an is, qui id fecerit, habuerit testamenti factionem: deinde si habuerit, requiremus, an secundum iuris ciuilis regulam testatus sit, exceptis militibus, quibus propter nimiam *inperitiam*, ut diximus, quomodo uelint uel quomodo *possint*, permittitur testamentum facere.

115. Non tamen, ut iure ciuili *ualeat* testamentum, sufficit ea obseruatio, quam supra exposuimus de familiae uenditione et de testibus et de nuncupatione.⁸

transiit deinde Gaius ad id, quod Ulp. 20, 10—16, Iustinianus tit. Inst. 'quibus non est permissum facere testamentum' (2, 12) exponit, cuius tituli quaedam, uelut ipsius initii partem, Gaiana esse vix dubitandum est. cf. Gai epit. 2, 2, 1—3. 1) sui iuris uel ingenuis suppl. Krueger; capite non minutis suppl. Hu. cf. supra 1, 115^a. 2) annorum Krueger. anni V. 3) XII tab. V. 4) tutore auctore Krueger. ita V. 5) debent V. 6) minor annorum Goeschen. minori anni V. 7) faciunt diis V. 8) nuncupatione Hu. nuncupationib. V.

§ 112. *cf. supra 1, 115^a. infra 2, 118; 121; 122. Paul. 3, 4^a, 1.*

§ 113. *cf. Gai epit. 2, 2, 2. supra 1, 40. I. 2, 12, 1. Ulp. 20, 12; 15. Paul. 3, 4^a, 1. D. 49, 15, 10, 1 (Pap. 357). 28, 1, 5 (Ulp. 2468). 28, 1, 19 (Mod. 119). C. 7, 64, 2 (Imp. Alex.). 6, 22, 4 (a. 294).*

§ 114. = D. 28, 1, 4. *cf. infra 3, 75. Cic. ad fam. 7, 21 ut diximus] supra 2, 109. cf. D. 29, 1, 1 pr. (Ulp. 1178). Pap. Fayum towns nr. 10.*

§ 115. = I. 2, 13 pr. *cf. supra 2, 104. Ulp. 20, 9.*

116. *Sed* ante omnia requirendum est, an institutio heredis sollemni more facta sit; nam aliter facta institutione nihil proficit familiam testatoris ita uenire testesque ita adhibere et¹ ita nuncupare testamentum, ut supra diximus. 117. Sollemnis autem institutio hæc est: TITIVS² HERES ESTO; sed et illa³ iam conprobata uidetur: TITIVM HEREDEM ESSE | IVBEO; at illa non⁸³ est conprobata: TITIVM HEREDEM ESSE VOLO; sed et illae a plerisque improbatæ sunt: TITIVM HEREDEM INSTITIVO⁴, item: HEREDEM FACIO.

118. Obseruandum præterea est, ut si mulier, quæ in tutela est, faciat testamentum, tutore auctore⁵ facere debeat: alioquin inutiliter iure ciuili testabitur.

119. Praetor tamen, si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti bonorum *possessionem* pollicetur, et si nemo sit, ad quem ab intestato iure legitimo pertineat hereditas, uelut frater eodem patre natus aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem: nam idem iuris est et si alia ex causa⁶ testamentum non ualeat, uelut quod familia non uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit. 120. Sed uideamus, an etiam si frater aut patruus extent, potiores scriptis heredibus habeantur; rescripto

1) aut V. 2) Titus V. 3) illam V. 4) institutio V.

5) tutore auctore] tutores habet V. 6) SCto V.

§ 116. cf. D. 29, 7, 10 (Pap. 240). I. 2, 20, 34. C. 6, 23, 15 (a. 339); 24 (a. 528).

§ 117. cf. Ulp. 21. D. 29, 7, 13, 1 (Pap. 279). Theoph. 1, 14, 1 (p. 65 Ferr.).

§ 118. cf. supra 1, 192. 2, 112. infra 3, 43. Ulp. 20, 15.

§ 119. cf. infra 2, 147 sq. Ulp. 23, 6. 28, 6. I. 2, 10, 2. D. 28, 3, 12 (Ulp. 83). 38, 6, 3 (Ulp. 2496). C. 6, 11, 2 pr. (a. 242) Cons. 6, 18 (Cod. Hermog. tit. de successionibus). Cic. Verr. 2, 1, 45, 117. top. 4, 18 c. Boeth. p. 302 Bait. B. G. Ü. 361 III 12; 13.

§ 120. cf. infra 2, 149^a. Paul Coll. 16, 3, 1 (Sent. 4, 8, 1). D. 37, 11, 11, 2 (Pap. 221). 44, 4, 4, 10 (Ulp. 1678).

enim imperatoris Antonini significatur¹ eos, qui secundum tabulas testamenti non iure factas bonorum possessionem petierint, posse aduersus eos, qui ab intestato uindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali. 121. Quod sane quidem ad masculorum testamenta pertinere certum est; item ad feminarum, quae ideo non utiliter testatae sunt, quod uerbi gratia familiam non uendiderint aut nuncupationis uerba locutae non sint: | an autem et ad ea 84 testamenta feminarum, quae sine tutoris auctoritate fecerint, haec constitutio pertineat, uidebimus. 122. Loquimur autem de his scilicet feminis, quae non in legitima parentum aut patronorum tutela sunt, sed [de his]² quae alterius generis tutores³ habent, qui etiam inuiti coguntur auctores fieri. alioquin parentem et patronum⁴ sine auctoritate eius facto testamento non summoueri palam est.

123. Item qui filium in potestate habet, curare debet⁵, ut eum uel heredem instituat uel nominatim exheredet; alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut nostri praeceptores existiment, etiam si uiuo patre filius defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, scilicet⁶ quia statim ab initio non constiterit institutio; sed diuersae scholae auctores, si quidem filius mortis patris tempore uiuat, sane impedimento eum esse scriptis heredibus et illum⁷ ab intestato heredem fieri

1) significat V. 2) de his del. Mommsen. 3) tutorem V. 4) patronorum V. 5) debetur V. 6) quod scilicet V. quod scilicet non ualet *Kniep.* 7) suum *Hu.*

§ 121. cf. supra 2, 104 sq.; 115; 118; 119.

§ 122. cf. supra 1, 190; 192.

§ 123. = I. 2, 13 pr. *Gai epit.* 2, 3 pr.; 1. *Ulp.* 22, 16. *I'apinianus fr. BeroLin.* 14 (*Iurispr.* I 433). *D.* 28, 2, 8 (*Pomp.* 384). 28, 2, 30 (*Gai.* 300). 28, 3, 17 (*Pap.* 527). 34, 7, 3 (*Pap.* 242). 34, 7, 4 (*Ulp.* 2506. 28, 2, 7 (*Paul.* 1600). 28, 2, 31 (*Paul.* 1626). 50, 17, 210 (*Lic. Ruf.* 6). *Cic. de orat.* 1, 38, 175.

confitentur; si uero ante mortem patris interceptus sit, posse ex testamento hereditatem¹ adiri putant, nullo iam filio impedimento; quia scilicet existimant non statim ab initio inutiliter fieri testamentum filio praeterito. 124. Ceteras uero liberorum personas si praeterierit testator, ualet testamentum: sed praeteritae istae personae scriptis heredibus in | partem ad crescunt, si ⁸⁵ t. s. sui heredes sint, in uirilem, si extranei, in dimidiam: id est, si quis tres uerbi gratia filios heredes instituerit et filiam praeterierit, filia ad crescendo pro quarta parte fit heres et ea ratione id consequitur, quod ab intestato patre mortuo habitura esset; at si extraneos ille heredes instituerit et filiam praeterierit, filia ad crescendo ex dimidia parte fit heres.² quae de filia diximus, eadem et de nepote deque omnibus ceteris³ liberorum personis seu masculini seu feminini sexus dicta intellegemus. 125. Quid ergo est? licet hae secundum ea, quae diximus, scriptis heredibus⁴ dimidiam partem modo detrahant, tamen praetor eis contra tabulas bonorum possessionem promittit⁵, qua ratione extranei heredes a tota hereditate repelluntur et efficiuntur sine re heredes. 126. Et hoc iure utebamur, quasi nihil inter feminas et masculos interesset; sed nuper imperator Antoninus significauit rescripto suas⁶ non plus nancisci feminas per bonorum possessionem, quam quod⁷ iure ad crescendi consequerentur. quod in emancipatarum quoque personis⁸ obseruandum est, ut⁹ nimirum hae quoque, quod adcre-

1) heredem V. 2) heret V. 3) addidimus. cf. § 124. 128. 131. 4) heredibus in V legitur post modo.
5) promittitur V. 6) suas Hu. suo V. 7) quam quod | quodquam? V. 8) personis Polen. persona V. 9) est ut Hu. esset V.

§ 124. cf. Gai epit. 2, 3, 1. Ulp. 22, 17. Paul. 3, 4^b, 8. I 2, 13 pr. Nov. Maior. 6, 3. Lex Rom. Burgund. 45, 4.
§ 126. cf. C. 6, 28, 4 (a. 531).

scendi iure habiturae essent¹, si in potestate fuissent, id ipsum etiam per bonorum possessionem habeant.

127. Sed si quidem filius a patre exheredetur, nominatim exheredari debet; alioquin non prodest eum² exheredari. nominatim autem exheredari uidetur, siue
 86 t. s. ita exheredetur: TITIVS FILIVS MEVS EXHERES ESTO, siue ita: FILIVS MEVS EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine. 128. Ceterae uero liberorum personae uel feminini sexus uel masculini satis inter ceteros exheredantur, id est his uerbis: CETERI OMNES EXHEREDES SVNTO, quae uerba statim post institutionem heredum adici solent. sed hoc ita est iure civili. 129. Nam praetor omnes uirilis sexus liberorum personas, id est nepotes quoque et pronepotes | _____ |³
 _____ 2 $\frac{1}{3}$ versus legi nequeunt _____ |³

130. Postumi quoque liberi nominatim⁴ uel heredes institui debent uel exheredari. 131. Et in eo⁵ par omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis siue feminini sexus siue masculini praeterito ualet quidem testamentum, sed postea adgnatione postumi siue postumae rumpitur, et ea ratione totum infirmatur. ideoque si mulier, ex qua

1) habiturae essent] habituresse V. 2) prodest eum Polen. prosiet vel possiet? V. 3) lacunam Hu., initio Lachmannum secutus, ita supplevit: nominatim exheredari iubet, feminini uero sexus liberos, id est filias et neptes et proneptes exheredari aut nominatim aut inter ceteros satis habet. 4) om. Inst. 5) in eo Inst. ideo V.

§ 127. cf. I. 2, 13 pr. 1. Ulp. 22, 20. supra 2, 123. infra 2, 132. D. 28, 2, 1. 3 (Ulp. 2432. 2433 pr.). 28, 2, 2 (Ulp. 2377). Cic. de orat. 1, 38, 175. Quint. decl. 2, 14 i. f.

§ 128. cf. I. 2, 13 pr. Ulp. 22, 20. C. 6, 28, 4 (a. 531).

§ 129. cf. infra 2, 135.

§§ 130—132. = I. 2, 13, 1. cf. Gai epit. 2, 3, 2. Ulp. 22, 15; 18—21. 23, 2. D. 28, 3, 3 (Ulp. 2446). C. 6, 12, 2 (a. 224). 6, 29, 2 (a. 294). Cic. de inv. 2, 42, 122. de orat. 1, 57, 241. pro Caec. 25, 72. Isid. orig. 5, 24, 10. Liv. 1, 34, 3. I. 2, 13, 6.

postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem aduendam. 132. Sed feminini quidem sexus personae uel nominatim uel inter ceteros exheredari solent, dum tamen, si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne uideantur per obliuionem praeteritae esse: masculini uero sexus liberorum personas placuit non aliter recte exheredari, nisi¹ nominatim exheredentur, hoc scilicet modo QVICVMQVE MIHI FILIUS GENITVS FVERIT EXHERES ESTO. ———— vñ. 9½ ————² 133. Postuorum autem loco sunt et hi, qui in sui heredis locum succedendo quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes: ut ecce si filium et ex eo nepotem neptemue in potestate habeam, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamuis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint; sed si filius meus me uiuo moriatur aut qualibet alia ratione excat de potestate mea, incipit nepos neptisue in eius locum succedere, et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur. 134. Ne ergo eo modo rumpatur mihi testamentum, sicut ipsum filium uel heredem instituere uel exheredare³ debeo, ne non iure faciam testamentum, ita et nepotem neptemue ex eo necesse est mihi uel⁴ heredem instituere uel exheredare, ne forte, me uiuo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisue | quasi adgnatione rumpat testamentum: idque lege Iunia

87
t. s.88
t. s.

1) nisi *Inst.* quam si *Eisele, Grupe.* 2) de lacuna sup-
plenda cf. *Gai epit.* 2, 3, 2 in fine. 3) exheredare V. nomi-
natim exheredare *Inst.* exheredare nominatim *Dig.*, vix ex *Gaio.*
4) notandum est, quae abhinc usque ad finem p. 87 ex *Inst.* et
Dig. relata sunt, non sufficere ad explendos V vv. 22—24.

§§ 133. 134. = *D.* 28, 3, 13. *I.* 2, 13, 2. cf. *Ulp.* 23, 3.
Paul. 3, 4^b, 10. *D.* 28, 2, 29 (*Scaev.* 157). 28, 6, 2 pr. (*Ulp.* 2469).
28, 3, 6, 4 (*Ulp.* 2505). 28, 2, 9, 2 (*Paul.* 1601). *C.* 6, 28, 2
(a. 225). 3, 28, 34 (a. 531).

§ 134. lege Iunia Vellaea] sub Claudio aut Nerone lata.
cf. *Mommsen Jur. Schr.* I, 285. *Hülsen, Mitteilungen des Ar-
chaeol. Instituts* XIX (1904), 322. cf. *Bruns* I⁷, 116.

Vellaea¹ prouisum est, in qua simul exheredationis modus notatur, ut uirilis sexus nominatim, feminini uel nominatim uel inter ceteros exheredentur, dum tamen iis, qui inter ceteros exheredantur, aliquid legitur. 135. *Emancipatos liberos iure ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes: sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituuntur, exheredari iubet, uirilis sexus nominatim, feminini uel² nominatim uel inter ceteros: quod si neque heredes instituti fuerint neque ita, ut supra diximus, exheredati, praetor promittit eis contra tabulas bonorum possessionem. 135^a. In potestate patris non sunt, qui cum eo ciuitate Romana donati sunt³ nec⁴ in accipienda ciuitate Romana pater *petiit statim* a principe, ut eos in potestate haberet⁵, aut si *petiit*, non impetrauit; nam qui *in potestatem*⁶ patris ab imperatore rediguntur, nihil differunt ab his, qui ita nati sunt. 136. Adoptiui filii, quamdiu manent in adoptione⁷, naturalium loco sunt; emancipati uero a patre adoptiuo neque iure ciuili neque quod ad edictum praetoris pertinet inter liberos numerantur. 137. Qua ratione accidit, ut ex diuerso, quod ad naturalem parentem pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur; si uero emancipati fuerint ab adoptiuo patre, tunc incipiant | in ea causa esse, qua futuri essent, si ab ipso naturali patre *emancipati* fuissent.*

1) lege Iunia Vellaea] legem iun. ulea V. 2) u (id est uel) V. uero Inst. 3) sint V. 4) si nec Polenaar. de si non cogitavit Hu. 5) habere V. 6) potum V. 7) adoptionem V.

§ 135. = I. 2, 13, 3. cf. Ulp. 22, 23, 28, 2—4. supra 2, 129. infra 3, 20. Coll. 16, 7, 2 (Ulp. 1927). I. 3, 1, 12. C. I. L. VI 1527 l. 15. 16 (Bruns I⁷, 373).

§ 135^a. cf. supra 1, 55; 93; 94. infra 3, 20. Coll. 16, 7, 2 (Ulp. 1927).

§§ 136. 137. = I. 2, 13, 4. cf. I. 3, 1, 10—12. Ulp. 22, 14 D. 37, 4, 1, 6 (Ulp. 1099). C. 8, 47 (48), 10 pr. (a. 530).

138. Si quis post¹ factum testamentum adoptauerit sibi filium aut per populum eum, qui sui iuris est, aut per praetorem eum, qui in potestate parentis fuerit, omni modo testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis. 139. Idem iuris est, si cui post factum testamentum uxor in manum conueniat, uel quae in manu fuit, nubat: nam eo modo filiae loco esse incipit et quasi sua.² 140. Nec prodest, siue haec siue ille, qui adoptatus est, in eo testamento sit institutus institutae: nam de exheredatione eius superuacuum uideatur quaerere, cum testamenti faciendi tempore suorum heredum numero non fuerint. 141. Filius quoque, qui ex prima secundaue mancipatione manumittitur, quia reuertitur in potestatem patriam, rumpit³ ante factum testamentum; nec prodest⁴, si in eo testamento heres institutus uel exheredatus fuerit. 142. Simile ius olim fuit in eius persona, cuius nomine ex senatus consulto erroris causa⁵ probatur⁶, quia forte ex peregrina uel Latina, quae per errorem quasi ciuis Romana uxor ducta esset, natus esset: nam siue heres institutus esset a parente siue exheredatus, siue uiuo patre causa probata siue post mortem eius, omni modo quasi agnatione rumpebat testamentum. 143. Nunc uero ex nouo se-

1) potest V. 2) suai V. 3) rumpitur V. 4) prode est V. 5) an causa erroris? cf. Kalb, *Archiv. Lexicogr.* I, 86. 6) prouatum? V.

§ 138. = I. 2, 17, 1. cf. *supra* 1, 98 sq. *Gai epit.* 2, 3, 3. *Ulp.* 23, 3. *D.* 28, 3, 8 pr. (*Ulp.* 2510).

§ 139. cf. *supra* 1, 114. *infra* 2, 159. 3, 3. *Ulp.* 23, 3. *Gell.* 18, 6, 9. *C. I. L.* VI 1527 l. 13. 14 (*Bruns I*⁷, 322).

§ 140. cf. *D.* 28, 3, 18 (*Scaev.* 152). 28, 2, 28, 1 (*Tryph.* 70). 28, 2, 23 (*Pap.* 215) = 37, 4, 8, 7 (*Ulp.* 1105). 37, 4, 8, 8 sq. (*Ulp.* 1105).

§ 141. cf. *Ulp.* 23, 3. *supra* 1, 132; 135. *infra* 3, 6. *Paul.* *Coll.* 16, 3, 7 (*Sent.* 4, 8, 7). *D.* 28, 3, 8, 1 (*Ulp.* 2510).

§ 142. cf. *supra* 1, 32; 66. *infra* 3, 5.

§ 143. cf. *supra* 1, 32, ubi tamen de intestato patre agitur.

natus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, si quidem uiuo patre causa probatur, aequè ut olim omni modo rumpit testamentum; si uero post mortem patris, praeteritus quidem rumpit testamentum, si uero heres in eo scriptus est uel exheredatus, non rumpit testamentum, ne scilicet diligenter facta testamenta rescinderentur eo¹ tempore, quo renouari non possent.

144. Posteriore quoque testamento, quod iure factum² est, superius rumpitur; nec interest, an extiterit aliquis ex eo heres an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an existere potuerit: ideoque si quis ex posteriore testamento, quod iure factum est, aut noluerit heres esse aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit aut per cretionem³ exclusus fuerit aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit aut propter caelibatum ex lege Iulia summotus fuerit ab hereditate, quibus casibus pater familias intestatus moritur: nam⁴ et prius testamentum non ualeat ruptum a posteriore, et posterius aequè nullas uires habet, cum ex eo nemo heres extiterit.

145. Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur⁵, uelut *cum* is, qui fecerit testamentum, kapite deminutus⁶ sit; quod quibus modis accidat, primo

1) cos V. 2) facturum V. 3) per cretionem *Goeschen.*
 perceptionem V. 4) nam V. *num iam? sed cf. infra 3, 72.*
 5) infirmatur V. 6) kapite deminutus] *kā ā V.*

§ 144. = I. 2, 17, 2. *cf. Gai epit. 2, 3, 4. Ulp. 23, 2. I. 2, 17, 7 (8). D. 28, 3, 2 (Ulp. 2439). C. 6, 23, 27 (a. 530). noluerit heres esse] cf. Paul. Coll. 16, 3, 1 (Sent. 4, 8, 1). per cretionem] cf. infra 2, 166 sq. condicione defectus sit] cf. Paul. Coll. 16, 3, 1. lege Iulia] cf. supra 2, 111. infra 2, 286.*

§ 145. = I. 2, 17, 4. *cf. Gai epit. 2, 3, 5. Ulp. 23, 4. D. 28, 1, 8, 1 sq. (Gai. 299). 37, 11, 11, 2 (Pap. 221). 28, 3, 6, 5 sq. (Ulp. 2507). 29, 7, 8, 3 (Paul. 895). Isid. orig. 5, 24, 8. primo comm.] cf. supra 1, 159 sq.*

commentario relatum est. 146. Hoc autem casu inrita 91
 fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quae rum-
 puntur, inrita fiant, et quae statim ab initio non iure
 sunt, inrita sint; sed et ea, quae iure facta sunt et
 postea propter capitis deminutionem inrita fiunt, possunt
 nihilo minus rupta dici. sed quia sane commodius
 erat singulas causas singulis appellationibus distingui,
 ideo quaedam non iure fieri dicuntur, quaedam iure
 facta rumpi uel inrita fieri.

147. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testa-
 menta, quae uel ab initio non iure facta sunt uel iure
 facta postea inrita facta aut rupta sunt. nam si septem
 testium signis signata sint testamenta, potest scriptus
 heres secundum tabulas bonorum possessionem petere,
 si modo defunctus testator et ciuis Romanus et suae
 potestatis mortis tempore fuerit. nam si ideo inritum
 factum sit¹ testamentum, quod puta ciuitatem uel
 etiam libertatem testator amisit aut quia² in adoptio-
 nem se dedit et mortis tempore in adoptiui patris
 potestate fuit, non potest scriptus heres secundum ta-
 bulas bonorum possessionem petere. 148. Qui autem
 secundum tabulas testamenti, quae aut statim ab initio
 non iure factae sunt³ aut iure factae postea ruptae⁴
 uel inritae erunt, bonorum possessionem accipiunt, si
 modo possunt hereditatem optinere, habebunt bonorum
 possessionem cum re; si uero ab his auocari here-
 ditas potest, habebunt bonorum possessionem sine re.
 149. Nam si quis heres iure ciuili institutus sit uel ex

1) factum sit *Inst.* fic? V. 2) aut quia *Inst.* uut his V.
 3) sint V. 4) nuptae V.

§ 146. = I. 2, 17, 5 (4). cf. *Paul. Coll.* 16, 3, 2 (*Sent.* 4, 8, 2).
 D. 28, 3, 1 (*Pap.* 40). 38, 16, 1 pr. (*Ulp.* 2512).

§ 147. = I. 2, 17, 6 (5). cf. *Ulp.* 23, 6. 28, 6. *supra* 2, 119
 et *ibi citatos.*

§ 148. cf. *Ulp.* 23, 6. 28, 13. *infra* 3, 35 sq. *Paul. Coll.*
 16, 3, 1 (*Sent.* 4, 8, 1).

primo uel ex posteriore testamento uel ab intestato iure legitimo heres sit, is potest ab iis hereditatem 92 auocare; si uero nemo | sit alius iure ciuili heres, ipsi retinere hereditatem possunt, nec ullum ius aduersus eos habent cognati, qui legitimo iure deficiuntur. 149^a. Aliquando tamen, sicut supra quoque notauimus, etiam legitimis¹ quoque heredibus potiores scripti habentur, ueluti si ideo non iure factum sit testamentum, quod familia non uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit; * * * *² si adgnati petant hereditatem — 150. ——— *vv.* 3 $\frac{1}{2}$ ———² ea lege bona caduca fiunt et ad populum deferri iubentur, si defuncto nemo heres uel bonorum possessor sit.³

151. Potest, ut iure facta testamenta *contraria uoluntate* infirmentur.⁴ apparet autem non posse ex eo solo infirmari testamentum, quod postea testator id noluerit ualere, usque adeo, ut si linum eius inciderit, nihilo minus iure ciuili ualeat. quin etiam si deleuerit quoque aut combusserit tabulas testamenti, non ideo minus⁵ desinent ualere, quae ibi fuerunt scripta, licet eorum probatio difficilis sit. 151^a. Quid ergo est? si quis ab intestato bonorum possessionem petierit et is,

1) legitimus V. 2) sic fere sententiam suppleas: tum enim, si adgnati petant hereditatem, per exceptionem doli mali ex constitutione imperatoris Antonini summoueri possunt. (*hucusque secundum Hu., sequentia secundum Kruegerum*) § 150. sane lege Iulia scriptis non aufertur hereditas, si bonorum possessores ex edicto constituti sint. nam ita demum ea lege etc. 3) heres—sit *suppl. Hu.* 4) infirmentur V. 5) *rectius Gaius scripsisset magis.*

§ 149^a. supra] 2, 120; 121.

§ 150. cf. *Ulp.* 28, 7. *D.* 30, 96, 1 (*Iul.* 553). 1, 5, 26. (*Iul.* 781). *infra* 3, 78.

§ 151. cf. *Paul. Coll.* 16, 3, 1 (*Sent.* 4, 8, 1). *D.* 28, 4, 3 (*Marcell.* 263). 34, 9, 12 (*Pap.* 251). 28, 4, 4 (*Pap.* 533). 29, 1, 36, 3 et 34, 4, 22 (*Pap.* 540). 34, 9, 16, 2 (*Pap.* 595). 28, 4, 2 (*Ulp.* 81). 38, 6, 1, 8 (*Ulp.* 1196). 44, 4, 4, 10 (*Ulp.* 1678). 28, 4, 1, 3 (*Ulp.* 2531).

qui ex eo testamento heres est, petat hereditatem, ——— *vv.* 21 $\frac{1}{4}$ ———¹, | perueniat hereditas: et hoc ita 93
rescripto imperatoris Antonini significatur.

152. Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei. 153. Necessarius heres est seruus cum libertate heres institutus, ideo sic appellatus, quia siue uelit siue nolit, omni modo post mortem testatoris protinus liber et heres est. 154. Unde qui facultates suas suspectas habet, solet seruum suum primo aut secundo uel etiam ulteriore gradu liberum et heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius huius heredis quam ipsius testatoris bona ueneant², id est, ut ignominia, quae accidit³ ex uenditione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testatorem contingat; quamquam apud Rufidium Sabino placeat eximendum eum esse ignominia, quia non suo uitio, sed necessitate iuris bonorum uenditionem pateretur; sed alio iure utimur. 155. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sibi adquisierit, siue ante bonorum uenditionem siue postea, ipsi reseruentur; et

1) sic fere sententiam supplet Krueger: per exceptionem doli mali repellitur. si uero nemo ab intestato bonorum possessionem petierit, populus (sic Girard) scripto heredi quasi indigno auferet hereditatem, ne ullo modo ad eum, quem testator heredem habere noluit. *Hu. vestigiis V insistens supplementa (minus probabilia) proposuit haec:* potest eum per exceptionem doli mali repellere, si modo ea mens testatoris fuisse probetur, ut ad eos, qui ab intestato uocantur.

2) ueneantur V. 3) accidit Lachmann. accedit V.

§ 152. = I. 2, 19 pr. cf. Gai epit. 2, 3, 6.

§ 153. = I. 2, 19, 1. cf. Gai epit. 2, 3, 6. *infra* 2, 157; 160; 188. Ulp. 22, 24. I. 1, 6, 1. 2, 15 pr. = D. 28, 6, 36 pr. (Marcian. 93). Cod. tit. 6, 27.

§ 154. = I. 2, 19, 1. cf. *infra* 3, 79, 4, 102. D. 28, 5, 89 (88) (Gai. 2). 42, 8, 23 (Scaev. 127). C. Th. 2, 19, 3 (a. 332). C. 7, 71, 6 (a. 386). *lex Iul. municip. v.* 117 sq. (Bruns I⁷, 108). Cic. *pro Quinct.* 15, 49 sq.

§ 155 = I. 2, 19, 1 cf. D. 4, 4, 7, 5 (Ulp. 399). 42, 6, 1, 18 (Ulp. 1444). etiam saepius] cf. D. 42, 3, 4 pr. (Ulp. 1380). 42, 3, 6 (Ulp. 1440). 42, 3, 7 (Mod. 101). C. 7, 72, 3 (Gordian.). 7, 71, 1 (a. 223).

quamuis pro portione¹ bona uenierint, iterum ex hereditaria causa bona eius non uenient, nisi si quid ei
 94 ex hereditaria causa fuerit acquisitum, | uelut si *ex eo*,
*quod*² Latinus adquisierit, locupletior factus sit; cum
 ceterorum hominum, quorum bona uenierint pro portione,
 si quid postea adquirant, etiam saepius eorum bona uenire³
 soleant.⁴ 156. Sui autem et⁵ necessarii heredes sunt
 uelut filius filiaue, nepos neptisue ex filio *et* deinceps
 ceteri, qui modo in potestate morientis fuerunt: sed uti
 nepos neptisue suus heres sit, non sufficit eum in potestate
 aui mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater quoque
 eius uiuo patre suo desierit suus heres esse aut morte
 interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate; tum
 enim nepos neptisue in locum sui patris succedunt. 157.
 Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici
 heredes sunt et uiuo quoque parente quodam modo⁶ domini
 existimantur; unde etiam si quis intestatus mortuus sit,
 prima causa est in successione liberorum. necessarii uero
 ideo dicuntur, quia omni modo, *siue* uelint *siue* nolint,
 tam ab intestato quam ex testamento⁷ heredes fiunt. 158.
 Sed his praetor permittit abstinere se ab hereditate,
 ut potius parentis bona ueneant. 159. Idem iuris est
 et in uxoris persona, quae in manu

1) pro portione *Heise.* propter contractione V. 2) ex eo quod *suppl. Savigny.* 3) uenieri V. 4) soleant *Goeschen.* solent V. 5) ut V. 6) quodam modo] quodmodo V. 7) testat in V.

§§ 156—158. = I. 2, 19, 2. *cf. infra* 3, 2. *Gai epit.* 2, 3, 6. *Ulp.* 22, 24. *Paul. Coll.* 16, 3, 6 (*Sent.* 4, 8, 6). *D.* 28, 2, 11 (*Paul.* 1631). 38, 16, 1, 2; 4 (*Ulp.* 2512). *Priscian.* 17, 121 (*II* 170 *ed. Hertz*). *Plaut. Trin.* 329 = 2, 2, 48. *Plin. Paneg.* 37. *Auson. de herediolo* (p. 16 *ed. Peiper*).

§ 158. parentis] *cf. D.* 29, 2, 57 *pr.* (*Gai.* 346). 50, 16, 51 (*Gai.* 349).

§ 159. *cf. infra* 3, 3. *supra* 2, 131. 1, 111. in manu est] *cf. D.* 40, 5, 14 (*Mod.* 325). in nuru] *cf. D.* 50, 16, 50 (*Ulp.* 1402).

est, quia filiae loco est, et in nuru¹, quae in manu filii est, quia neptis loco est. 160. Quin etiam similiter abstinendi potestatem facit praetor etiam ei, qui 95 in causa [id est mancipato] mancipii est, si cum libertate² heres institutus sit, cum³ necessarius, non etiam suus heres sit, tamquam seruus. 161. Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur: itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti sicut extranei uidentur; qua de causa et qui a matre heredes instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae liberos in potestate non habent. serui quoque, qui cum libertate⁴ heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur. 162. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate uel non adeunda. 163. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, inmiscuerit se bonis hereditariis, siue is, cui⁵ de adeunda deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annorum⁶ xxv: nam huius aetatis hominibus⁷, sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita etiam si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit scio quidem diuum Hadrianum etiam maiori xxv annorum⁶ ueniam dedisse, cum post aditam here-

1) nurus *Hu.* 2) libertate *Hu.* lib. et V. 3) quamuis *Hu.* 4) liberi et V. 5) ui V. 6) ann. V. 7) hominibus permissum est V.

§ 160. *cf. supra* 1, 123; 138. *infra* 3, 114. *D.* 50, 16, 52 (*Ulp.* 1403).

§ 161. = *I.* 2, 19, 3. *cf. Gai epit.* 2, 3, 6. *Ulp.* 22, 25, 26, 7. quia feminae] *cf. supra* 1, 104. *Ulp.* 26, 7. serui quoque] *cf. infra* 2, 188.

§§ 162. 163. = *I.* 2, 19, 5. *cf. Paul.* 3, 4^b, 11. *D. tit.* 28, 8 et *C. tit.* 6, 30 (*de iure deliberandi*). *D.* 29, 2, 11 (*Pomp.* 406). 29, 2, 57, 1 (*Gai.* 346). 29, 2, 87 *pr.* (*Pap.* 644). 29, 2, 12 (*Ulp.* 399). 4, 4, 7, 5; 9 (*Ulp.* 399). 29, 2, 38 (*Ulp.* 1154). 12, 6, 5 (*Ulp.* 2545). *C.* 2, 38 (39), 1 (a. 198). 6, 31, 4 (a. 293). nam huius etc.] *cf. infra* 4, 57.

ditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, apparuisset. |

96 164. Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis deliberandi, ut intra certum tempus uel adeant hereditatem uel, si non adeant, temporis fine summo-ueantur: ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. 165. Cum ergo ita scriptum sit: HERES TITIVS ESTO, adicere debemus: CERNITOQVE IN CENTVM DIEBVS PROXVMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVOD NI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. 166. Et qui ita heres institutus est, si uelit heres esse, debebit intra diem cretionis cernere, id est haec uerba dicere: QVOD ME PVBLIVS MEVIVS¹ TESTAMENTO SVO HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. quod si ita non creuerit, finito tempore cretionis excluditur; nec quicquam proficit, si pro herede gerat, id est, si rebus hereditariis tanquam heres utatur. 167. At is, qui sine cretione heres institutus sit, aut qui ab intestato legitimo iure ad hereditatem uocatur, potest aut cernendo aut pro herede gerendo uel etiam nuda uoluntate suscipiendae hereditatis² heres fieri: eique liberum est, quocumque tem-

1) Titus V. 2) uel—hereditatis pro glossemate habet *Kniep*.

§ 164. cf. *Ulp.* 22, 27. *Varro de l. l.* 7, 5, 98. *Isid. orig.* 5, 24, 15 sq. (*Bruns* II⁷, 81). *Cic. de leg. agr.* 2, 15, 40. *Plin. n. h.* 2, 95. *Senec. fgm.* 88 ed. *Haase* III, 434. *C. Th.* 4, 1, 1 (a. 426). 8, 18, 8, 1 = *C. Iust.* 6, 30, 17 (a. 407).

§ 165. cf. *infra* 2, 171. *Varro de l. l.* 6, 8, 81. *Cic. de orat.* 1, 22, 101.

§ 166. cf. *Ulp.* 22, 25; 26; 28. *Fest. ep. v. crevi* p. 53. *Cons.* 6, 19 (*Cod. Hermog.* a. 294). *I.* 2, 19, 7. *diptycha duo Ars noitica, quae edidit Seymour de Ricci Nouv. Revue histor.* XXX (1906), 480. 482 (*Bruns* I⁷, 319).

§ 167. cf. *infra* 3, 87. *Ulp.* 22, 25. *I.* 2, 19, 7. *C. Th.* 2, 16, 2, 4 (a. 315 seu 319). 4, 1, 1 (a. 426). *Tit.* 8, 18. *D.* 28, 5, 23, 2 (*Pomp.* 390). 28, 8, 1, 1; 2 (*Ulp.* 1396). 28, 8, 3 (*Ulp.* 1396). 28, 8, 5 pr. (*Ulp.* 1397). 28, 8, 8 (*Ulp.* 1407). *C.* 6, 30, 9 (a. 293). 6, 30, 10 (a. 294).

pore uoluerit, adire hereditatem; *sed* solet praetor postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod, si uelit, adeat¹ hereditatem, si minus, ut liceat creditoribus bona² defuncti uendere. 168. Sicut autem qui³ cum cretione | heres institutus 97 est, nisi creuerit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur, quam si non creuerit intra id tempus, quo cretio finita sit; itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen paenitentia actus⁴ superante die cretionis cernendo heres esse potest. 169. At is, qui sine cretione heres institutus est, quiue⁵ ab intestato per legem uocatur, sicut uoluntate nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. 170. Omnis autem cretio certo tempore constringitur. in quam rem tolerabile tempus uisum est centum dierum: potest tamen nihilo minus iure ciuili aut longius aut breuius tempus dari; longius tamen interdum praetor coartat. 171. Et quamuis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio uulgaris uocatur, alia certorum dierum: uulgaris illa, quam supra exposuimus, id est, in qua adiciuntur⁶ haec uerba: QVIBVS SCIET POTERITQVE: certorum dierum, in qua detractis his uerbis cetera scribuntur. 172. Quarum cretionum magna differentia est: nam uulgari cretione data nulli dies

1) uelit adeat] uelint hadeant V. 2) bona *Goeschen*.
 ū V. 3) sicut autem qui *Lachmann*. si qui autem V.
 4) actus V. *firmat Ulp.* 22, 30. *num acta? cf. V. I. R. s. ago*
 p. 315, 11. 5) quiue V. 6) dicuntur V.

§ 168. *cf. Ulp.* 22, 30. *supra* 2, 144; 166.

§ 169. *cf. Ulp.* 22, 29. I. 2, 19, 7. D. 29, 2, 13 *pr.* (*Ulp.* 2479).

§ 170. *cf. D.* 28, 8, 2 (*Paul.* 699). *Cic. ad Att.* 13, 46, 3. 15, 2, 4 ('*diem testamenti*' i. e. *cretionis spatium*).

§ 171. *cf. Ulp.* 22, 31. *supra* 2, 164; 165. *Cic. ad Att.* 11, 12, 4. *de orat.* 1, 22, 101. *Testam. Dusuuii* (*Bruns* I⁷, 304).

§ 172. *cf. Ulp.* 22, 32. *infra* 2, 190.

computantur, nisi quibus scierit quisque se heredem esse institutum et possit cernere; certorum uero dierum cretione¹ data etiam nescienti² se heredem institutum esse numerantur dies continui; item ei quoque, qui aliqua ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei, qui sub condicione heres institutus est, tempus numeratur; unde melius et aptius est uulgari cretione uti. 173. Continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur; sed quia tamen dura est haec cretio, altera magis in usu³ habetur; unde etiam uulgaris dicta est.⁴

[De substitutionibus.] 174. Interdum duos pluresue gradus heredum facimus, hoc modo: L. TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVOD NI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVM MEVIVS⁵ HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM et reliqua; et deinceps in quantum uelimus, substituere possumus. 175. Et licet nobis uel unum in unius locum substituere pluresue, et contra in plurium locum uel unum uel plures substituere. 176. Primo itaque gradu scriptus heres hereditatem cernendo fit heres, et substitutus excluditur; non cernendo summouetur, etiamsi pro herede gerat, et in locum eius substitutus succedit; et deinceps si plures

1) cretione *Goeschen.* cretio V. 2) nescienti *Goeschen.* nesciente V. 3) magis in usu *Goeschen.* minus V. 4) *Hu. proponit:* . . . tempus numeratur; unde *etiam* continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur. [sed] quia tamen dura est haec cretio, melius et aptius est uulgari cretione uti *caque magis quam* altera in usu habetur, unde etiam uulgaris dicta est. *alii alia temptauerunt.* 5) *Maeuius* V.

§ 174. *cf. Ulp. 22, 33. Gai epit. 2, 4 pr.; 1. I. 2, 15 pr. = D. 23, 6, 36 pr. (Marcian. 93). D. 28, 6, 1 pr.; 1 (Mod. 100). Paul. 3, 4^b, 4. Cic. ad Att. 15, 2, 4. Tac. ann. 1, 8. Suct. Aug 101. Appian. b. c. 2, 143. Isid. orig. 9, 5, 2.*

§ 175. *cf. I. 2, 15, 1 = D. 28, 6, 36, 1 (Marcian. 93).*

§ 176. *cf. supra 2, 168.*

gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. 177. Sed si cretio sine exheredatione sit data, id est in¹ haec uerba: SI NON CREVERIS², TVM PVBLIVS MEVIVS HERES ESTO, illud diuersum inuenitur³, quod⁴ si prior omissa cretione pro herede gerat, substitutum in partem admittit, et fiunt ambo aequis partibus | heredes; quod si neque cernat neque pro herede gerat, 99 tum sane in uniuersum⁵ summouetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. 178. Sed Sabino quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum; cum uero cretio finita sit, tum pro herede gerentem admittere⁶ substitutum: aliis uero placuit etiam superante cretione posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere et amplius ad cretionem reuerti non posse.

179. Liberis nostris inpuberibus, quos in potestate habemus, non solum ita, ut supra diximus, substituere possumus⁷, id est, ut si heredes non extiterint, alius nobis heres sit; sed eo amplius ut, etiamsi heredes nobis extiterint et adhuc inpuberes mortui fuerint, sit iis aliquis heres, uelut hoc modo: TITIVS FILIVS MEVS MIHI HERES ESTO. SI FILIVS MEVS MIHI HERES NON ERIT, SIVE HERES MIHI ERIT ET IS⁸ PRIVS MORIATVR QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT, TVNC⁹ SEIVS HERES ESTO. 180. Quo casu si quidem non extiterit heres

1) si V. 2) crerit V. 3) inuenit V. 4) quia V.
5) uniuerso V. 6) gerentem admittere *Hu.* gerente (?) admittit V. 7) possimus V. 8) hic *litteris pallidis* V. *fuitne* his (= is)? 9) tunc esto V.

§§ 177. 178. *cf. Ulp.* 22, 34. *D.* 28, 5. 41 (40) (*Iul.* 440).

§ 179. = *I.* 2, 16 *pr.* *cf. Ulp.* 23, 7. *Gai epit.* 2, 4, 2. *D.* 28, 6, 2 *pr.* (*Ulp.* 2469). *Hor. sat.* 2, 5, 48 *sq.*

§ 180. = *I.* 2, 16 *pr.*; 2. duo quodam modo sunt testamenta] *cf. D.* 37, 11, 8, 4 (*Iul.* 387). 35, 2, 79 (*Gai.* 320). 28, 6, 20, 1 (*Ulp.* 2547). 35, 3, 1, 1 (*Ulp.* 1711). aut certe unum

filius, substitutus patris¹ fit heres; si uero heres ex-
 titerit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit
 heres substitutus. quam ob rem duo quodam modo
 100 sunt testamenta, | aliud patris, aliud filii, tamquam si
 ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum
 est testamentum duarum hereditatum. 181. Ceterum
 ne post obitum parentis periculo insidiarum subiectus
 uideretur² pupillus, in usu est uulgarem quidem sub-
 stitutionem palam facere, id est eo loco, quo pupillum
 heredem instituimus; nam uulgaris substitutio ita uocat
 ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres
 non extiterit; quod accidit, cum uiuo parente moritur,
 quo casu nullum substituti maleficio suspicari pos-
 sumus, cum scilicet³ uiuo testatore omnia, quae in
 testamento scripta sint, ignorentur: illam⁴ autem sub-
 stitutionem, per quam, etiamsi⁵ heres extiterit pupillus
 et intra pubertatem decesserit, substitutum uocamus,
 separatim in inferioribus tabulis scribimus easque ta-
 bulas proprio lino propriaque cera consignamus et in
 prioribus tabulis cauemus, ne inferiores tabulae uiuo
 filio et adhuc inpubere aperiantur. sed longe tutius
 est utrumque genus substitutionis separatim in in-
 ferioribus tabulis consignari, quia si ita⁶ consignatae
 uel separatae fuerint substitutiones, ut diximus, ex⁷
 101 substitutus. | 182. Non solum autem⁹ heredibus insti-

1) patri *Inst.* 2) uideatur *Goeschen.* 3) scilicet et V.
 4) at illa V. 5) si etiam V. 6) quia si ita] quaesita V.
 7) et V. 8) altera alter V. 9) aut V.

est testamentum etc.] cf. *D.* 42, 5, 28 (*Iav.* 75). 29, 3, 11 (*Gai.*
 463). 35, 2, 11, 5 *in fin.* (*Pap.* 353). 28, 6, 2, 4 (*Ulp.* 2469).
 28, 6, 20 *pr.* (*Ulp.* 2547). 18, 4, 2, 2 (*Ulp.* 2962). 28, 6, 38, 3
 (*Paul.* 1895).

§ 181. cf. *Gai epit.* 2, 4, 2. *I.* 2, 16, 3 *cum Theoph.* (p. 188
Ferr.). *D.* 29, 3, 8 (*Ulp.* 1224).

§ 182. = *I.* 2, 16, 4. cf. *Ulp.* 23, 8. *D.* 28, 6, 6 (*Clem.* 11).
 28, 6, 10, 4 *sq.* (*Ulp.* 2456). 28, 6, 1, 2 (*Mod.* 100).

tutis inpuberibus liberis ita substituere possumus¹, ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres, quem nos uoluerimus, sed etiam exheredatis: itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisue aut donationibus propinquorum acquisitum fuerit, id omne ad² substitutum pertinet. 183. Quaecumque diximus de substitutione inpuberum liberorum uel heredum institutorum uel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegemus.³ 184. Extraneo uero⁴ heredi instituto ita substituere non possumus⁵, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit; sed hoc solum nobis permissum est, ut eum per⁶ fideicommissum obligemus, ut hereditatem nostram totam uel *ex* parte restituat; quod ius quale sit, suo loco trademus.

185. Sicut autem liberi homines, ita et serui tam nostri quam alieni heredes scribi possunt. 186. Sed noster seruus simul et liber et heres esse iuberi debet, id est hoc modo: STICHVS SERVVS MEVS LIBER HERESQVE ESTO, uel: HERES LIBERQVE ESTO.⁷ 187. Nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest, quia institutio in persona eius⁸ non constitit⁹; ideoque licet alienatus sit, non potest iussu domini noui cernere hereditatem. 188. Cum libertate uero heres | institutus 102

1) possumus V. 2) ab V. 3) num dicta intellegemus?
4) uero uel filio puberi *Inst.* 5) possum V. 6) pro V.
7) ē esto V. 8) persona eius] personae V. 9) constit V.

§ 183. = *I.* 2, 16, 4. *cf. D.* 48, 19, 39 (*Tryph.* 40). 28, 6, 2 *pr.* (*Ulp.* 2469). 28, 6, 46 (*Paul.* 1552). *Cic. p. Cluent.* 11, 32. *de orat.* 1, 39, 180. 2, 32, 141. *de inv.* 2, 21, 62. 2, 42, 122.

§ 184. = *I.* 2, 16, 9. *cf. Gai epit.* 2, 4, 3. *D.* 28, 6, 7 (*Pap.* 554). 28, 6, 41, 3 (*Pap.* 558). *C.* 6, 26, 5 (*a.* 290). suo loco] 2, 277 sq.

§§ 185. 186. *cf. I.* 2, 14 *pr.* *Ulp.* 22, 7. *Paul.* 3, 4^b, 7. *supra* 2, 153. 1, 21; 123.

§ 187. *cf. Ulp.* 22, 12 *i. f.*

§§ 188. 189. = *I.* 2, 14, 1. *cf. Ulp.* 22, 11—13.

si quidem in *eadem* causa durauerit, fit ex testamento liber et inde necessarius heres: si uero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest; quod si alienatus sit, iussu noui domini adire hereditatem debet, qua ratione per eum dominus fit heres: nam ipse neque heres neque liber esse potest. 189. Alienus quoque seruus heres institutus, si in eadem causa durauerit, iussu domini hereditatem adire debet; si uero alienatus ab eo fuerit aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam cernat, debet iussu noui domini cernere: si uero manumissus est, suo arbitrio adire hereditatem potest. 190. Si autem seruus alienus heres institutus est uulgari cretione data, ita *intelligitur* dies cretionis cedere, si ipse seruus scierit se heredem institutum esse nec ullum impedimentum sit, quo minus certio rem dominum faceret, ut illius iussu cernere possit.

191. Post haec uideamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam uidetur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per¹ uniuersitatem res nobis adquiruntur: sed cum omni modo de testamentis deque heredibus, qui testamento instituuntur², locuti sumus, non sine causa sequenti loco | poterit haec iuris materia tractari.

[De legatis.]

192. Legatorum itaque genera sunt quattuor: aut enim per uindicationem legamus aut per damnationem aut sinendi modo aut per praeceptionem.

1) pro V. 2) instituunt V.

§ 188. *cf. supra* 2, 153. *D.* 28, 5, 9, 16 *sq.* (*Ulp.* 2465). 28, 5, 52 (51) (*Marcian.* 247).

§ 189. *cf. infra* 2, 245. *D.* 29, 2, 62, 1 (*Iav.* 166). 37, 11, 2, 9 (*Ulp.* 1147). 28, 8, 1 *pr.* (*Ulp.* 1396).

§ 190. *cf. supra* 2, 172. *D.* 38, 15, 5 (*Marcell.* 125).

§ 191. = *I.* 2, 20 *pr.* *cf. supra* 2, 97.

§ 192. *cf. Gai epit.* 2, 5 *pr.* *I.* 2, 20, 2. *Ulp.* 24, 2.

193. Per uindicationem hoc modo legamus: TITIO uerbi gratia HOMINEM STICHVM DO LEGO; sed *et* si alterum uerbum positum sit, ueluti DO aut LEGO, aequè per uindicationem legatum est: item, ut magis *uisum* est, *et* si ita legatum fuerit: SVMITO uel ita: SIBI HABETO *uel* ita: CAPITO, aequè per uindicationem legatum est. 194. Ideo *autem* per uindicationem legatum appellatur, quia post aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius uel ab herede uel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, uindicare debet, id est intendere suam rem ex iure Quiritium esse. 195. In eo solo dissentiunt prudentes, quod Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores, quod ita legatum sit, statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret sibi legatum esse¹, sed² postea quam scierit et spreuerit³ legatum, proinde esse atque si legatum non esset; Nerua uero et Proculus ceterique illius scholae auctores non aliter putant rem legatarii fieri, quam si uoluerit eam ad se pertinere: sed hodie ex diui Pii Antonini | constitutione hoc magis iure uti uide-104

1) esse *Hu.* esse dimissum V. 2) et V. 3) spreuerit *Niebuhr.* V *lectio incerta.*

§ 193. *cf. Gai epit.* 2, 5, 1. *Ulp.* 24, 3. *Paul.* 3, 6, 6. *supra* 1, 149. *Fr. Vat.* 47 (*Paul.* 985). 57 (*Paul.* 996). 64 = *D.* 7, 4, 3 (*Ulp.* 2551). 83 = *D.* 7, 2, 3, 2 (*Ulp.* 2566). 87 (*Ulp.* 2570). *D.* 33, 5, 20 (*Lab. ap. Iav.* 179). 32, 29, 4 (*Lab. ap. Iav.* 171). 32, 100, 2 (*Iav.* 173). 32, 79, 1 (*Cels.* 160). 30, 81, 2 et 40, 4, 15 (*Iul.* 458). 30, 84, 12 (*Iul.* 478). 33, 7, 15 *pr.* (*Pomp.* 490). 30, 65 *pr.*; 1 (*Gai.* 14). 31, 88, 3; 8 (*Scaev.* 258). 32, 91, 3 (*Pap.* 572). *Serv. ad Aen.* 5, 533.

§ 194. *cf. Gai epit.* 2, 5, 1. *Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 206 *Ferr.*). *infra* 2, 204. *D.* 30, 69 *pr.* (*Gai.* 16). intendere *etc.*] *cf. infra* 4, 41.

§ 195. *cf. Paul.* 3, 6, 7. *D.* 30, 81, 6 (*Iul.* 461). 30, 86, 2 (*Iul.* 489). 8, 6, 19, 1 (*Pomp.* 770). Nerua *etc.*] *cf. D.* 31, 20 (*Cels.* 158). 47, 2, 65 (64) (*Ner.* 7). 30, 65, 1 (*Gai.* 14). 35, 1, 69 (*Gai.* 469). *infra* 2, 200. Latinus] *cf. Plin. ad Trai.* 107.

mur¹, quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset Latinus per² uindicationem coloniae, 'Deliberent', inquit, 'decuriones, an ad se uelint pertinere, proinde ac si uni legatus esset'. 196. *Eae* autem solae res per uindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem res, quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, ueluti uinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; ceteras res uero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est, et quo faceret testamentum, et quo moreretur; alioquin inutile est legatum. 197. Sed sane hoc ita est iure ciuili. postea uero auctore Nerone Caesare senatus consultum factum est, quo³ cautum est, ut si eam rem quisque legauerit, quae eius numquam fuerit, proinde utile sit legatum, atque si optimo iure relictum esset. optimum autem ius est per damnationem legati⁴, quo genere etiam aliena res legari potest, sicut inferius apparebit. 198. Sed si quis rem suam legauerit, deinde post testamentum factum eam alienauerit, plerique putant non solum iure ciuili inutile esse legatum, sed nec ex senatus consulto confirmari. quod ideo dictum | est, quia et si per damnationem aliquis rem suam legauerit eamque postea alienauerit, plerique putant, licet ipso iure debeatur legatum, tamen legatarium petentem posse per exceptionem doli mali repelli, quasi contra uoluntatem defuncti petat. 199. Illud constat, si duo-

1) uideuidemur V. 2) pro V. 3) quod V. 4) legatum V.

§ 196. cf. *infra* 2, 222. *Gai epit.* 2, 5, 1; 3. *Ulp.* 24, 7. *D.* 30, 22 (*Pomp.* 442). 30, 21 (*Ulp.* 2537).

§ 197. cf. *Ulp.* 24, 11^a. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569). inferius] 2, 202.

§ 198. cf. *I.* 2, 20, 12. *Paul.* 3, 6, 16.

§ 199. cf. *Gai. epit.* 2, 5, 1; 4, 5. *Ulp.* 24, 12. *infra* 2, 206.

bus pluribusue per uindicationem eadem res legata sit, siue coniunctim siue disiunctim, et omnes ueniant ad legatum, partes ad singulos pertinere et deficientis portionem collegatario aderescere. coniunctim autem ita legatur: TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO; disiunctim ita: LVCIO TITIO HOMINEM STICHVM¹ DO LEGO. SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO. 200. Illud quaeritur, quod sub condicione per uindicationem legatum est, pendente condicione cuius esset: nostri praeceptores heredis esse putant exemplo statuliberi, id est eius serui, qui testamento sub aliqua condicione liber esse iussus est, quem constat interea² heredis seruum esse; sed diuersae³ scholae auctores putant nullius interim eam⁴ rem esse; quod multo magis dicunt de eo, quod sine condicione pure legatum est, antequam legatarius admittat legatum.

201. Per damnationem hoc modo legamus: HERES MEVS STICHVM⁵ SERVVM MEVM DARE⁶ DAMNAS ESTO; sed et si DATO | scriptum fuerit, per damnationem 106 legatum est. 202. Eoque genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres rem redimere et prae-

1) istichum V. 2) interex V. 3) diuerso V. 4) ea V.
5) isticum V. 6) darem V. dare L. Titio Hu.

Paul. 3, 6, 26. I. 2, 20, 8. D. 32, 80 (Cels. 249). 35, 1, 30 (Iul. 848). 30, 16 pr.; 2 (Pomp. 440). 7, 2, 1, 3 = Fr. Vat. 77 (Ulp. 2563). 30, 33 (Paul. 1429). 30, 85 (Paul. 1181). 50, 16, 142 (Paul. 966). 7, 9, 8 i. f. (Paul. 815). C. 6, 51, 1, 11 (a. 534).

§ 200. cf. supra 2, 195. Ulp. 2, 1; 2. D. 35, 1, 105 (Pomp. 187). 40, 9, 29, 1 (Gai. 478). 8, 6, 11, 1 (Marcell. 34). 10, 2, 12, 2 (Ulp. 652). 29, 5, 1, 4 (Ulp. 1235). 40, 7, 9 pr. (Ulp. 2701). 40, 7, 16 (Ulp. 2373). quod sine condicione] cf. D. 31, 80 (Pap. 44). 30, 44, 1 (Ulp. 2627).

§ 201. cf. Gai epit. 2, 5, 2. Ulp. 24, 4. Theoph. 2, 20, 2 (p. 206 Ferr.). Serv. ad Aen. 12, 727. Agroecius Gramm. Lat. ed. Keil VII, 120, 16. C. I. L. 6, 10229 l. 125 (Bruns I⁷, 308). dato] cf. ex. gr. Cic. de inv. 2, 40, 116. V. I. R. II, 297, 42.
§ 202. cf. Gai epit. 2, 5, 2. Ulp. 24, 8. supra 2, 197. I. 2, 20, 4. D. 32, 30, 3 (Lab. ap. Iav. 172). 35, 2, 61 (Iav. 91). 30, 71, 3 (Ulp. 1246; cf. infra 4, 9).

stare aut aestimationem eius dare debeat. 203. Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, uelut fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. 204. Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per uindicationem legatum, continuo legatario acquiritur, sed nihilo minus heredis est: et ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere heredem sibi dare oportere, et tum heres *rem*, si Mancipi sit, Mancipio dare aut in iure cedere possessionemque tradere debet; si nec Mancipi sit, sufficit, si tradiderit. nam si Mancipi rem tantum tradiderit nec Mancipauerit, usucapione *demum*¹ pleno iure fit legatarii. completur autem usucapio, sicut alio quoque loco diximus, mobilium quidem rerum anno, earum uero, quae solo teneantur, biennio. 205. Est et illa differentia huius *et* per uindicationem legati, quod si eadem res duobus pluribusue per damnationem² legata sit, si quidem coniunctim, plane singulis partes debentur, sicut in per uindicationem legato diximus³; *si uero* disiunctim, singulis solida debetur⁴; ita fit, | ut scilicet heres alteri rem, alteri aestimationem eius praestare debeat; et in coniunctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in hereditate remanet.⁵

1) usucapione *demum* *Goeschen*. usucapionem V. 2) damni contractionem V. 3) in per uindicationem legato diximus *Kalb, Juristenlatein*² p. 52. in illo uindiciai * * * * * V. 4) solida debetur] solidae deuentur V. 5) remanetur V.

§ 203. = I. 2, 20, 7. cf. *Gai epit.* 2, 5, 3. D. 30, 24 *pr.* (*Pomp.* 444). 35, 1, 1, 3 (*Pomp.* 229). 32, 17 *pr.* (*Marcian.* 9). 33, 6, 13 (*Ulp.* 2651).

§ 204. cf. *supra* 2, 194; 41; 42; 44; 54. *infra* 2, 213. D. 30, 82, 1 (*Iul.* 475). alio loco | 2, 44.

§ 205. cf. *Gai epit.* 2, 5, 4; 5. *supra* 2, 199. *Ulp.* 24, 13. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569). 87 = D. 7, 2, 8 (*Ulp.* 2570). D. 30, 84, 8 (*Iul.* 478). 30, 82, 5 (*Iul.* 475). 30, 16 *pr.* (*Pomp.* 440).

206. Quod autem diximus deficientis portionem *in* per damnationem quidem legato in hereditate retineri¹, in per uindicationem uero collegatario accrescere, admonendi sumus ante legem Papiam *hoc* iure ciuili ita fuisse; post legem uero Papiam deficientis portio caduca fit et ad eos pertinet, qui in eo testamento liberos habent. 207. Et quamuis prima causa sit in caducis uindicandis heredum liberos habentium, deinde si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos habentium, tamen ipsa lege Papia significatur, ut collegatarius coniunctus, si liberos habeat, potior sit heredibus, etiamsi liberos habebunt. 208. Sed plerisque placuit, quantum ad hoc ius, quod lege Papia coniunctis constituitur, nihil interesse, utrum per uindicationem an per damnationem legatum sit.

209. Sinendi modo ita legamus: HERES MEVS DAMNAS² ESTO SINERE LVCIVM TITIVM HOMINEM STICHVM SVMERE SIBIQVE HABERE. 210. Quod genus legati plus quidem habet *quam* per³ uindicationem legatum, minus autem quam per damnationem⁴: nam eo modo non solum suam rem | testator utiliter legare potest, sed- 108 etiam heredis sui, cum alioquin per uindicationem nisi suam rem legare non potest, per damnationem autem

1) retinere V.

2) dare damnas V.

3) pro V.

4) damnacont'nem V.

31, 13, 1 (*Pomp.* 359). 31, 88, 6 (*Scaev.* 258). 31, 7 (*Paul.* 1153).

§§ 206. 207. *cf. supra* 2, 199; 205. *infra* 2, 286. *Ulp.* 24, 12; 13. 17, 2. 18. 19, 17. 1, 21. 25, 17. *Fr. de iur. fisci* § 3 (*Jurispr.* II 177). *Fr. Vat.* 195 (*Ulp.* 2109). *D.* 32, 80 (*Cels.* 249). 35, 1, 26 (*Iul.* 816). 28, 6, 5 (*Gai.* 450). 32, 89 et 50, 16, 142 (*Paul.* 966). 31, 7 (*Paul.* 1153). *Iuven.* 9, 87 sq. *Tac. ann.* 3, 28. *Isid. Orig.* 5, 15, 1.

§ 209. *cf. Gai epit.* 2, 5, 6. *Ulp.* 24, 5. *Excerpt. Prob. Einsidl.* 40 (*Jurispr.* I 90). *Theoph.* 2, 20, 2 (p. 207 *Ferr.*). *D.* 32, 30, 1 (*Lab. ap. Iav.* 172). 33, 5, 20 (*Lab. ap. Iav.* 179). 33, 1, 2 (*Pomp.* 501). 50, 16, 164, 2 (*Ulp.* 2513).

§ 210. *cf. Gai epit.* 2, 5, 6. *Ulp.* 24. 10; 8. *Paul.* 3, 6, 11

cuiuslibet extranei rem legare potest. 211. Sed si quidem mortis testatoris tempore res uel ipsius testatoris sit uel heredis, plane utile legatum est, etiamsi testamenti faciendi tempore neutrius fuerit. 212. Quod si post mortem testatoris ea res heredis esse coeperit, quaeritur, an utile sit legatum: et plerique putant inutile esse. quid ergo est? licet aliquis eam rem legauerit, quae neque eius umquam fuerit neque postea heredis eius umquam esse coeperit, ex senatus consulto Neroniano proinde uidetur, ac si per damnationem relicta esset. 213. Sicut autem per damnationem legata res non statim post aditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet heredis eo usque, donec is¹ tradendo uel mancipando uel in iure cedendo legatarii eam fecerit, ita et in sinendi modo legato iuris est; et ideo huius quoque legati nomine in personam actio est QUIDQVID HEREDEM EX TESTAMENTO DARE FACERE OPORTET. 214. Sunt tamen, qui putant ex hoc legato non uideri obligatum heredem, ut mancipet aut in iure cedat | aut tradat, sed sufficere, ut legatarium rem sumere patiat; quia nihil ultra ei testator imperauit, quam ut sinat, id est patiat, legatarium rem sibi habere. 215. Maior illa dissensio in hoc legato interuenit, si eandem rem duobus pluribusue disiunctim legasti; quidam putant utrisque² solidam deberi, sicut per damnationem³: nonnulli occupantis esse meliorem condicionem aestimant, quia, cum eo genere legati damnetur heres patientiam praestare, ut legatarius rem habeat, sequitur, ut si priori patientiam praestiterit

1) is heres V. 2) utrique *Polenaar*. 3) damnationem *Goeschen*. uindicationem V. *Kniep inter per et uindicationem inserit*: damnationem legatam, alii partes ad singulos pertinere sicut in legato per.

§§ 211. 212. cf. *Gai epit.* 2, 5, 6. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569).

§ 213. cf. *supra* 2, 204. *quidquid etc.*] cf. *infra* 4, 41.

§ 214. cf. *Gai epit.* 2, 5, 6. *infra* 2, 280. *D.* 19, 2, 29 (*Alf.* 27). 34, 3, 16 (*Paul.* 1172).

§ 215. cf. *D.* 33, 2, 14 (*Cels.* 153). *C.* 6, 51, 1, 11 (*a.* 534).

et is rem sumpserit, securus¹ sit aduersus eum, qui postea legatum petierit, quia neque habet rem, ut patiatur eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit, quo minus eam rem haberet.

216. Per praeceptionem hoc modo legamus: LVCIVS TITIVS HOMINEM STICHVM PRAECIPITO. 217. Sed nostri quidem praeceptores nulli alii eo modo legari posse putant nisi ei, qui aliqua ex parte heres scriptus esset.² praecipere enim esse praecipuum sumere; quod tantum in eius persona³ procedit, qui aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portionem hereditatis praecipuum legatum habiturus sit. 218. Ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile est legatum, adeo ut Sabinus | existimauerit ne quidem ex *senatus consulto*⁴ 110 Neroniano posse conualescere: 'nam eo', inquit, 'senatus consulto ea tantum confirmantur, quae uerborum uitio iure ciuili non ualent, non quae propter ipsam personam legatarii non deberentur'. sed Iuliano et Sexto placuit etiam hoc casu ex *senatus consulto* confirmari legatum; nam ex uerbis etiam hoc casu accidere, ut iure ciuili inutile sit legatum, inde⁵ manifestum esse⁶, quod eidem aliis uerbis recte legaretur⁷, uelut per⁸ uindicationem, per⁹ damnationem, sinendi modo; tunc

1) secutus V. 2) esset *Heffter.* esse V. sit *Hu.*

3) personam V. 4) ex *senatus consulto*] ex̄cōc V. 5) inde *Goeschen.* unde V. 6) esse *Goeschen.* est V. 7) legatur V. 8) pro V. 9) et per V.

§ 216. cf. *Ulp.* 24, 6. *Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 207 *Ferr.*). *Excerpt. Prob. Einsidl.* 41 (*Jurispr.* I 90). *D.* 31, 88 *pr.*; 1; 2; 3 (*Scaev.* 258). 31, 89 *pr.* (*Scaev.* 278). 33, 7, 27, 3 (*Scaev.* 56). 31, 77, 19 (*Pap.* 599). 32, 92 *pr.* (*Paul.* 1554). *C. I. L.* VI 10230 l. 8 *Bruns* I⁷, 327).

§ 217. cf. *Gai epit.* 2, 5, 7. *D.* 32, 32 (*Scaev.* 42). 31, 75, 1 (*Pap.* 560). 34, 1, 10 *pr.* (*Pap.* 615). 30, 17, 2 (*Ulp.* 2534). *Suet. Galb.* 5. *Plin. ep.* 5, 7.

§ 218. cf. *Ulp.* 24, 11^a. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569). *D.* 30, 18 (*Iul.* 451). peregrino] cf. *infra* 2, 285.

autem uitio personae legatum non ualere, cum ei legatum sit, cui nullo modo legari possit uelut peregrino, cum quo testamenti factio non sit. quo plane casu senatus consulto locus non est. 219. Item nostri praeceptores, quod ita legatum est, nulla *alia* ratione putant posse consequi eum¹, cui ita fuerit legatum, quam² iudicio familiae erciscundae, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est diuidenda, accipi solet: officio enim iudicis id contineri, ut ei, quod per praeceptionem legatum est, adiudicetur. 220. Unde intellegimus nihil aliud secundum nostrorum praeceptorum opinionem per praeceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit. nulla enim alia res quam hereditaria deducitur in hoc iudicium. itaque si non suam rem
 111 eo modo testator legauerit, | iure quidem ciuili inutile erit legatum, sed ex senatus consulto confirmabitur. aliquo³ tamen casu etiam alienam rem *per* praeceptionem legari posse fatentur: ueluti si quis eam rem legauerit, quam creditori fiduciae causa mancipio dederit; nam officio iudicis coheredes cogi posse existimant soluta pecunia luere⁴ eam rem, ut possit praecipere is⁵, cui ita legatum sit. 221. Sed diuersae scholae⁶ auctores putant etiam extraneo per praeceptionem legari posse, proinde ac si ita scribatur: TITIVS HOMINEM STICHVM CAPITO, superuacuo adiecta PRAE sylaba; ideoque per uindicationem eam rem legatam uideri: quae sententia dicitur diui Hadriani consti-

1) cum V. 2) quod V. 3) aliquod V. 4) soluta pecunia luere *Lachmann*. solutam pecuniam soluere V.
 5) praecipere is *Goeschen*. percipere ei V. 6) sed diuersae scholae] et diuelse soles V.

§ 219. *cf. Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 207 *Ferr.*). *Paul.* 3, 6, 1. *D.* 10, 2, 22, 1 (*Ulp.* 635). 30, 17, 2 (*Ulp.* 2534).

§ 220. *cf. Ulp.* 24, 11. *D.* 10, 2, 28 (*Gai.* 195). *C.* 6, 42, 6 (*a.* 224). ex senatus consulto] *cf. supra* 2, 197. fiduciae] *cf. supra* 2, 60.

tutione¹ confirmata esse. 222. Secundum hanc igitur opinionem, si ea res ex iure Quiritium defuncti fuerit, potest² a legatario uindicari, siue is unus ex heredibus sit siue extraneus; quod si in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatus consulto utile erit legatum, heredi uero familiae herciscundae iudicis officio praestabitur; quod si nullo iure fuerit testatoris, tam heredi quam extraneo ex senatus consulto utile erit. 223. Siue tamen heredibus secundum nostrorum opinionem siue etiam extraneis secundum illorum opinionem duobus pluribusue eadem res coniunctim aut disiunctim legata fuerit, singuli | partes habere debent. 112

[Ad legem Falcidiam. B] 224. Sed olim quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare nec quicquam heredi relinquere praeterquam inane nomen heredis; idque lex XII tabularum permittere uidebatur, qua cauetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his uerbis: 'VTI LEGASSIT³ SVAE REI⁴, ITA IVS ESTO'. qua de causa⁵, qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant, et idcirco plerique intestati moriebantur. 225. Itaque lata est lex Furia, qua⁶ exceptis personis quibusdam

- 1) constitutionem V. 2) posse V. 3) legasset V.
4) res V. 5) qua de causa *Kalb.* quaae V. 6) quae V.

§ 222. *cf. supra* 2, 40; 196; 197.

§ 223. *cf. Gai epit.* 2, 5, 7. C. 6, 51, 1, 11 (a. 534).

§ 224. *cf. I.* 2, 22 *pr. cum Theoph.* (p. 232 *Ferr.*). XII tab. 6, 3 (*Bruns* I⁷, 23). *Ulp.* 11, 14. *D.* 50, 16, 120 (*Pomp.* 248). 50, 16, 53 *pr.* (*Paul.* 721). *Nov.* 22, 2 *pr. Rhet. ad Her.* 1, 13, 23. *Cic. de inv.* 2, 50, 148.

§ 225. *cf. I.* 2, 22 *pr. cum Theoph.* (p. 233 *Ferr.*). *infra* 4, 23; 109. *Ulp.* 1, 2, 28, 7. *Fr. Vat.* 301 (*Paul.* 796). *Varro libro III de vita pop. Rom.:* Plebisque scito cautum, ne qui legaret caussaue mortis donaret supra assis mille, quod fragmentum ex *Calpurnii Pisonis libro II de Continentia Veterum Poetarum attulit Paulus Merula in editione Annalium Ennii (Lugd. Batav. 1595) atque inde receptum est in Varronis editionem a Popma curatam et in Bipontinam (a. 1788, p. 247),*

ceteris plus mille assibus legatorum nomine mortisue causa capere permissum non est. sed et haec lex non perfecit, quod uoluit: qui enim uerbi gratia quinque milium aeris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis millenos asses legando totum patrimonium erogare. 226. Ideo postea lata est lex Viconia, qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisue causa capere liceret, quam heredes caperent.¹ ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere uidebantur; sed tamen fere uitium simile nascebatur.² nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio poterat *testator* adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret heredi huius lucri gratia totius hereditatis onera sustinere. 227. Lata est itaque lex Falcidia, qua cautum est, ne plus ei legare liceat quam dodrantem: itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat: et hoc nunc³ iure utimur. 228. In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam conpescuit lex Fufia Caninia, sicut in primo commentario rettulimus.

1) caperentur V. 2) nascebantur V. 3) nec V.

factum esse videtur. cf. Lawicki, de Fraude Pauli Merulae Ennianorum Annalium editoris (Bonn. 1852) et Kettner, M. Terenti Varronis de vita populi Romani quae exstant (Halis 1863) p. 40. Cic. in Verr. 2, 1, 42, 109 cum Ps. Asc. (p. 190 B.). pro Balb. 8, 21.

§ 226. *cf. I. 2, 22 pr. cum Theoph. (p. 233 Ferr.). lex Viconia] a. u. 585 = a. Chr. 169. cf. Cic. in Verr. 2, 1, 43, 110. infra 2, 274.*

§ 227. *lex Falcidia] a. u. 714, a. Chr. 40. cf. Gai epit. 2, 6. I. 2, 22 pr. Ulp. 24, 32. Paul. 3, 8, 1. D. 35, 2, 1 pr. (Paul. 921; Bruns I⁷, 110) Dio Cass. 48, 33, 5. Hieronym. ad Euseb. Chronic. ad a. Abrah. 1977 (Olymp. 185, 1 = a. u. 714 = a. Chr. 40) ed. Schoene 2, 139: C. Falcidius tribunus plebis legem tulit, ne quis plus testamento legaret, quam ut quarta pars hereditibus superesset. Isid. orig. 5, 15, 2. Suidas v. Φαλκίδιος. C. I. L. XI 419 (Bruns I⁷, 351. Dessau 6663). Plin. ep. 5, 1, 9.*

§ 228. *cf. supra 1, 42 sq.*

[B De inutiliter relictis legatis. B] 229. Ante heredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id uelut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. 230. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari potest. 231. Nostri praecipitores nec tutores eo loco dari posse existimant¹: sed Labeo et Proculus tutorem posse dari, quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione. 232. Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo: CVM HERES MEVS MORTVVS ERIT, DO LEGO, aut DATO. ita autem recte legatur: CVM HERES MEVS² MORIETVR³, quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo uitae eius tempore. rursum ita non potest legari: PRIDIE QVAM HERES MEVS MORIETVR; quod non pretiosa ratione receptum uidetur. | 233. Eadem et de 114 libertatibus dicta intellegemus. 234. Tutor uero ante post mortem heredis dari possit, quaerentibus eadem forsitan⁴ poterit esse quaestio, quae⁵ de eo agitur, qui ante heredum institutionem datur. [De poenae causa relictis legatis.] 235. Poenae quoque nomine inutiliter legatur. poenae autem nomine legari uidetur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis heres

1) existimantur V. 2) *suppl. Boecking.* 3) moriatur V.
4) forsitam V. 5) quam V.

§ 229. = I. 2, 20, 34. *cf. Ulp.* 24, 15, 25, 8. quia testamenta etc.] *cf. D.* 28, 4, 3 (*Marcell.* 263). 29, 7, 10 *i. f.* (*Pap.* 240). 28, 6, 1, 3 (*Mod.* 100).

§ 230. = I. 2, 20, 34. *cf. Ulp.* 1, 20.

§ 231. *cf. I.* 1, 14, 3.

§ 232. *cf. I.* 2, 20, 35. *Ulp.* 24, 16, 25, 8. *Paul.* 3, 6, 5; 6, 1, 11. *infra* 3, 100. *C.* 8, 37 (38), 11 (*a.* 528).

§ 233. *cf. Ulp.* 1, 20.

§ 234. *cf. supra* 2, 231. *D.* 26, 2, 7 (*Paul.* 1637).

§ 235. *cf. I.* 2, 20, 36. *Ulp.* 24, 17, 25, 13. *D.* 34, 6, 1 (*fr.* 122). 34, 6, 2 (*Marcian.* 110). 35, 1, 12 (*Ulp.* 2662). *C.* 8, 41, 1 (*a.* 528). *Script. Hist. Aug. Anton. Pius* 8, 5.

aliquid faciat aut non faciat, uelut quod ita legatur: SI HERES MEVS FILIAM SVAM TITIO IN MATRIMONIVM COLLOCAVERIT, X MILIA SEIO DATO, uel ita: SI FILIAM TITIO IN MATRIMONIVM NON COLLOCAVERIS, X MILIA TITIO DATO; sed et si heredem, si¹ uerbi gratia intra biennium monumentum sibi non fecerit, X milia Titio dari² iusserit *testator*³, poenae nomine *legatum est*. et denique ex ipsa definitione multas similes species circumspicere possumus. 236. Nec libertas quidem poenae nomine dari potest, quamuis de ea re fuerit quaesitum. 237. De tutore uero nihil possumus quaerere, quia non potest datione tutoris heres compelli quidquam facere aut non facere. ideoque — datur⁴ poenae nomine tutor datus fuerit, magis sub condicione quam poenae nomine datus uidebitur.

238. Incertae personae legatum inutiliter relinquitur. incerta autem uidetur persona, quam per incertam opinionem | animo suo testator subicit⁵, uelut cum ita legatum sit: QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO; idem iuris est, si generaliter omnibus legauerit: QVICVMQVE AD FVNVS MEVM VENERIT; in eadem causa est, quod ita relinquitur: QVICVMQVE FILIO MEO IN MATRIMONIVM FILIAM SVAM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO; illud quoque [in eadem causa est]⁶, quod ita relinquitur: QVI POST TESTAMENTVM SCRIPTVM PRIMI⁷ CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aequae incertis personis legari uidetur;

1) *add. Hu.* 2) dari V. dare *Hu.* 3) *add. Goeschen.*
 4) ideoque — datur] ideoquae datur V. ideoque etsi secundum mentem testatoris is, qui tutor datus est *Mommsen exempli gratia suppl.* 5) subicitur V. 6) in—est *del. Hu., om. Inst. Kniep. coll. Cod. 6, 48, 1, 27 supplet:* quod ita relinquitur 'qui post testamentum scriptum gener mihi erit'. item.
 7) scriptum primi *ex Inst. add. Hu.*

§ 236. *cf. I. 2, 20, 36.*

§ 237. *cf. D. 34, 6, 2 (Marcian. 110).*

§ 238. *cf. I. 2, 20, 25. Ulp. 24, 18. Paul. 3, 6, 13. infra 2, 287.*

et denique aliae multae huiusmodi species sunt. sub certa uero demonstratione incertae personae recte legatur, uelut: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI X MILIA HERES MEVS DATO. 239. Libertas quoque non uidetur incertae personae dari posse, quia lex Fufia Caninia iubet nominatim¹ seruos liberari. 240. Tutor quoque certus dari debet. 241. Postumo quoque alieno inutiliter legatur. *est autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est: ideoque ex emancipato quoque filio conceptus nepos extraneus postumus est; item qui in utero est eius, quae iure² ciuili non intellegitur uxor, extraneus postumus patris intellegitur.* 242. Ac ne heres quidem potest institui 116 postumus alienus: est enim incerta persona. 243. Cetera uero, quae supra diximus, ad legata proprie pertinent; quamquam non inmerito quibusdam placeat poenae nomine heredem institui non posse. nihil enim interest, utrum legatum dare iubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur, quia tam coheredis adiectione quam legati datione compellitur, ut aliquid contra propositum suum faciat aut non faciat.

244. An ei, qui in potestate sit eius, quem heredem instituimus, recte legemus, quaeritur. Seruius recte legari putat, sed euanescere legatum, si quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in potestate sit;

1) nominatum V. 2) in iure V:

§ 239. *cf. I. 2, 20, 25. supra 1, 46. Ulp. 1, 25. Paul 4, 14, 1. D. 40, 4, 24 (Gai. 487). 40, 4, 51 (Pap. 714).*

§ 240. = *I. 2, 20, 25. cf. I. 2, 20, 27. Ulp. 11, 14. D. 26, 2, 20 pr. (Paul. 557).*

§ 241. *ferè = I. 2, 20, 26 in.; cf. infra 2, 287. C. 6, 48 (a. 528—529).*

§ 242. *cf. I. 2, 20, 28. 3, 9 pr. supra 1, 147. infra 2, 287.*

§ 243. *cf. I. 2, 20, 36. supra 2, 235.*

§ 244. *cf. I. 2, 20, 32. Ulp. 24, 23. D. 34, 7, 1 pr. (Cels. 250). 31, 82, 2 i. f. (Paul. 1360).*

ideoque siue pure legatum sit et uiuo testatore in potestate heredis esse desierit, siue sub condicione et ante condicionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub condicione recte legari, pure non recte putant; licet enim uiuo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intellegi oportere, quia quod nullas uires habiturum foret, si statim post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo ualere, quia uitam longius traxerit, absurdum esset. *sed* | diuersae scholae auctores nec sub condicione recte legari, quia quos in potestate habemus, eis non magis sub condicione quam pure debere possumus. 245. Ex diuerso constat ab eo, qui in potestate *tua*¹ est, herede instituto recte tibi legari; sed si tu per eum heres extiteris, euanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis; si uero filius emancipatus aut seruus manumissus erit uel in alium translatus, et ipse heres extiterit aut alium fecerit, deberi legatum.

246. Nunc² transeamus ad fideicommissa.

247. Et prius de hereditatibus uideamus. 248. In primis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis heres recto iure instituatur eiusque fidei committatur³, ut eam hereditatem alii restituat; alioquin inutile est testamentum, in quo nemo recto iure heres instituitur. 249. Verba autem utilia fideicommissorum haec [recte]⁴ maxime in usu esse uidentur: PETO, ROGO, VOLO, FIDEI

1) tua *add. Goeschen.* 2) nunc *Goeschen ex Inst. hinc V.*
3) committabatur V. 4) *del. Boecking; om. Inst.*

§ 245. *cf. I. 2, 20, 33. Ulp. 24, 24. supra 2, 189. D. 30, 91 pr. (Iul. 520). 36, 2, 17 (Iul. 522). 35, 2, 30, 8 (Marcian. 41). 35, 2, 20 (Scaev. 164). alium fecerit] cf. D. 28, 5, 41 (40) (Iul. 440).*

§§ 246. 247. = *I. 2, 23 pr.*

§ 248. *fere = I. 2, 23, 2. cf. Gai epit. 2, 7 pr.*

§ 249. = *I. 2, 24, 3. cf. Ulp. 25, 2, 2, 7. Paul. 4, 1, 5; 6 D. 30, 115 (Ulp. 1923). C. 6, 43, 2 (a. 531). C. I. L. VI 10229 (Brunns I⁷, 304) l. 30. 34. 55. 83. 89. 104. 117. BGU 326 col. I l. 11 sq. (Brunns I⁷, 312). Papyr. Oxy. VI 907, 7. Charis. 191, 27 K.*

COMMITTO, quae proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint. 250. Cum igitur scripserimus: *LVCIVS TITIVS HERES ESTO*, possumus adicere: *ROGO TE, LVCII TITI, PETOQUE A TE, VT CVM PRIMVM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, GAIO SEIO REDDAS RESTITVAS.* possumus autem et de parte restituenda rogare; et liberum est uel sub condicione uel pure relinquere | fideicommissa uel ex die certa. 251. Restituta autem hereditate¹ is, qui restituit, nihilo minus heres permanet; is uero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis loco est, aliquando legatarii. 252. Olim autem nec² heredis loco erat nec legatarii, sed potius emptoris. tunc enim in usu erat ei, cui restituebatur hereditas, nummo uno eam hereditatem dicis causa uenire; et quae stipulationes inter uenditorem hereditatis et emptorem interponi solent, eadem interponebantur inter³ heredem et eum, cui restituebatur hereditas, id est hoc modo: heres quidem stipulabatur ab eo, cui restituebatur hereditas, ut quidquid hereditario nomine condemnatus fuisset⁴ siue quid alias bona fide dedisset, eo nomine indemnis esset, et omnino si quis cum eo hereditario nomine ageret, ut recte defenderetur; ille uero, qui recipiebat hereditatem, inuicem stipulabatur, ut si quid ex hereditate ad heredem peruenisset, id sibi restitueretur, ut etiam pateretur eum hereditarias actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi. 253. Sed posterioribus temporibus Tre-

1) hereditatem V. 2) ne V. 3) uenditorem—inter
suppl. Goechen. cf. Gai. Augustodun. 67. 4) soluisset *Krueger,*
quod non esse necessarium iudicat Hu. coll. Dig. 18, 4, 2, 20.

§ 250. = I. 2, 23, 2 *med. cf. Gai epit. 2, 7 pr. Cic. in Verr. 2, 1, 47, 123. C. I. L. V 2834. VI 15237. XIV 331.*

§ 251. = I. 2, 23, 3. *cf. infra 2, 255.*

§ 252. *cf. Theoph. 2, 23, 3 (p. 239 sq. Ferr.). D. 32, 95 (Maecian. 12). infra 2, 257. nummouno | cf. D. 5, 3, 13, 5 (Ulp. 512). Cic. p. Rab. Post. 17, 45. Hor. Sat. II 5, 109. quae stipulationes | cf. D. 50, 16, 97 (Cels. 245). 15, 1, 37 pr. (Iul. 199). 45, 1, 50, 1 (Ulp. 1229). 45, 3, 20, 1 (Paul. 1396). proc. aut cognit. nom. | cf. infra 4, 86 sq.*

§ 253. = I. 2, 23, 4. *cf. Ulp. 25, 14. Paul. 4, 2, 4, 3, 2.*

bellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus senatus consultum factum est, quo cautum est, ut si cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, actiones, quae iure civili heredi et in heredem competere, ei et in eum darentur, cui ex fideicommissio restituta esset hereditas; per¹ quod senatus consultum desierunt illae
 119 cautiones in usu haberi. | praetor enim utiles actiones ei et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit, eaeque² in edicto proponuntur. 254. Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant atque ob id extinguiebantur fideicommissa, postea Pegaso et Pusione consulibus senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, proinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis retinendi ius³ conceditur: ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquantur, eadem retentio permessa est. per quod senatus consultum ipse heres onera hereditaria sustinet; ille autem, qui ex fideicommissio reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarum loco est, id est eius legatarii, cui pars bonorum legatur; quae species legati partitio uocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem. unde effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et partiarum legatarium interponi, eadem interponantur inter eum,

1) post *Inst.* 2) eaeque *Goeschen.* aequae *V.* 3) retinendi ius *Hu.* retinendis *V.* retinere *Inst.*; cf. 3, 75.

D. 36, 1, 1; 2 (*Ulp.* 1871; *Bruns* I⁷, 202). 36, 1, 41 (40) (*Paul.* 327). temporibus] *Neronis a.* 56 (?).

§ 254 = *I.* 2, 23, 5. cf. *Gai. epit.* 2, 7 pr. *Ulp.* 25, 14; 15. *Paul.* 4, 3. Pegaso et Pusione consulibus] *Vespasiani temporibus* partitio] cf. *Ulp.* 24, 25. *Theoph.* 2, 23, 5 (p. 241 *Ferr.*). *Cic. p. Cacc.* 4, 12, 5, 15. p. *Cluent.* 7, 21. *de leg.* 2, 20, 50 (*Iurispr.* I, 21). *Plut. Cat.* 11. *infra* 2, 257. *D.* 28, 2, 39 pr. (*Iav.* 164). 32, 29, 1 (*Iav.* 171). 30, 104, 7 (*Iul.* 888). 0, 26, 2 (*Pomp.* 448). 36, 1, 2, 5 (*Ulp.* 109). 50, 16, 164, 1 (*Ulp.* 259). 36, 1, 20 (19), 1 (*Paul.* 1638) 31, 9 (*Mod.* 268). *C. I. L.* VI 10230, 4 (*Bruns* I⁷, 327).

qui ex fideicommissi causa recipit hereditatem, et heredem, id est, ut et¹ lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. 255. Ergo si quidem non plus quam dodrantem | hereditatis scriptus 120
heres rogatus sit restituere, tum ex Trebelliano senatus consulto restituitur hereditas, et² in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dantur, in heredem quidem iure ciuili, in eum uero, qui recipit hereditatem, ex senatus consulto Trebelliano; quamquam heres etiam pro ea parte, quam restituit, heres permanet³, eique et in eum solidae actiones competunt; sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. 256. At si quis plus quam dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus est Pegasiano senatus consulto. 257. Sed is, qui semel adierit hereditatem, si modo sua uoluntate adierit, siue retinuerit quartam partem siue noluerit retinere, ipse uniuersa onera hereditaria sustinet⁴; sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent tamquam inter partiarium legatarium et heredem; si uero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emptae et uenditae hereditatis stipulationes interponendae sunt. 258. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cauetur Pegasiano senatus consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu | praetoris 121
adeat et restituat, proindeque ei et in eum, qui rece-

1) est V. 2) set V. 3) permanent V. 4) sustinetur V.

§ 255. = I. 2, 23, 6. cf. Ulp. 25, 14. D. 35, 2, 93 (Pap. 294).

§ 256. = I. 2, 23, 6. cf. Ulp. 25, 14.

§ 257. = I. 2, 23, 6. cf. supra 2, 254. Ulp. 25, 15. Paul. 4, 3, 2. D. 36, 1, 22 (21) (Pomp. 695). 36, 1, 47 (45) (Mod. 79). 45, 1, 50, 1 (Ulp. 1229).

§ 258. cf. Ulp. 25, 16. Paul. 4, 4, 2—4. D. 29, 4, 17 (Gai. 306). 36, 1 passim. Nov. 1, 1, 1 (a. 535).

perit¹, actiones dentur, ac iuris esset ex senatus consulto Trebelliano. quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui receperit² hereditatem. 259. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus³ aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogetur. nam et hoc casu de quarta parte eius partis ratio ex Pegasiano senatus consulto haberi solet.

260. Potest autem quisque etiam res singulas per fideicommissum relinquere, uelut fundum, hominem, uestem⁴, argentum, pecuniam, et uel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, uel legatarium, quamuis a legatario legari non possit. 261. Item potest non solum propria testatoris res per fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei legata sit, sed etiam de alia, siue ipsius legatarii siue aliena sit. [sed]⁵ hoc solum obseruandum est, ne plus quisquam rogetur aliis restituere, quam ipse ex testamento ceperit; nam
122 quod amplius est, inutiliter relinquitur. 262. Cum

-
- 1) recipit hereditatem *Inst.* 2) recepit *Polenaar.* *
3) institutus *Inst.* instituatur V. 4) uestem *Inst.* ucteste V.
5) sed *om. Inst.*
-

§ 259. = I. 2, 23, 8. cf. D. 36, 1, 28 (27), 8 (*Iul.* 569). 36, 1, 46 (44), 1 (*Marcell.* 178). 36, 1, 17 (16), 4 (*Ulp.* 1880). C. 6, 49, 2 (a. 244).

§ 260. = I. 2, 24 pr. cf. *Gai epit.* 2, 7, 1—3. uel legatarium] cf. *infra* 2, 271. *Ulp.* 24, 20.

§ 261. = I. 2, 24, 1. cf. *Gai epit.* 2, 7, 4; 5. *Ulp.* 25, 5. *Paul.* 4, 1, 7; 8. D. 30, 114, 3 (*Marcian.* 132).

§ 262. = I. 2, 24, 1. cf. *Gai epit.* 2, 7, 6. *Ulp.* 25, 5. *Paul.* 4, 1, 7. D. 32, 30, 6 (*Lab. ap. Iav.* 172). 32, 14, 2 (*Gai.* 390). C. 6, 42, 6, 1 (a. 224).

autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam¹ redimere et praestare aut aestimationem eius soluere, sicut iuris est, si² per damnationem aliena³ res legata sit. sunt tamen, qui putant, si rem per fideicommissum relictam dominus non uendat, extingui fideicommissum; sed aliam esse causam per damnationem legati.

263. Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, ut uel heres rogetur manumittere uel legatarius. 264. Nec interest, utrum de suo proprio seruo testator roget an de eo, qui ipsius heredis aut legatarii uel etiam extranei sit. 265. Itaque et alienus seruus redimi et manumitti debet. quod si dominus eum non uendat, sane extinguitur fideicommissa libertas, quia hoc casu⁴ pretii computatio nulla interuenit. 266. Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris seruus fuerit⁴, sed eius, qui manumittit. 267. At qui directo testamento liber esse iubetur, uelut hoc modo: STICHVS SERVVS MEVS LIBER ESTO, uel hoc: STICHVM SERVVM MEVM LIBERVM ESSE IVBEO, is ipsius testatoris fit libertus. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris ex iure Qui-

1) ipsum V. 2) sicut iuris est si Goeschen. s * * uniri * * * es V ex lectione Bluhmii. cf. apogr. 3) alienam V. 4) suppl. Studemund.

§§ 263—267. = I. 2, 24, 2. cf. ¹Gai epit. 2, 7, 7. Theoph. 1, 14, 1 (p. 65 sq. Ferr.).

§ 263. cf. Ulp. 25, 18, 2, 7. Paul. 4, 12, 4, 4, 13. D. tit. 40, 5. C. tit. 7, 4. C. I. L. X 7457 (= Bruns I⁷, 316). XII 4335 (Dessau 3789).

§ 264. cf. supra 2, 261. infra 2, 272. Ulp. 2, 10. D. 31, 14, 1 (Paul. 2091). 32, 8, 1 (Paul. 858).

§ 265. cf. Ulp. 2, 11. C. 7, 4, 6 (Imp. Alex.).

§ 266. cf. Ulp. 2, 8. D. 38, 2, 29 pr. (Marcian. 139). C. 7, 4, 7 (a. 225).

§ 267. cf. Ulp. 2, 7; 8, 1, 23. infra 2, 272. D. 40, 4, 35 (Serv. ap. Paul. 641). 40, 4, 58 (Maccian. 19).

*ritium fuerit, et quo faceret testamentum et quo more-
retur.* |

123

¹268. Multum autem differunt ea, quae per fideicommissum relinuntur, ab his, quae² directo iure legantur. 269. Nam ecce per fideicommissum — heredis relinqui potest: cum alioquin legatum — inutile sit.³ 270. Item intestatus moriturus potest ab eo, ad quem bona eius pertinent, fideicommissum alicui relinquere; cum alioquin ab eo legari non possit. 270^a. Item legatum codicillis⁴ relictum non aliter ualet, quam si a testatore confirmati fuerint, id est, nisi in testamento cauerit — testator, ut quidquid in codicillis scripserit, id ratum sit; fideicommissum uero etiam non confirmatis codicillis relinqui potest. 271. Item a legatario legari non potest, sed fideicommissum relinqui potest. quin etiam ab eo quoque, cui per fideicommissum relinimus, rursus alii per fideicommissum relinquere possumus. 272. Item seruo alieno directo libertas dari non potest, sed per fideicommissum potest. 273. Item codicillis nemo heres institui⁵ potest neque⁶ exheredari, quamuis testamento

1) praecedunt duae fere lineae vacuae, rubricae destinatae.

2) qui V? 3) alii aliter suppleverunt, nemo satis probabiliter. post legatum Studemund legisse sibi visus est: nisi(?) testamento facto. 4) item—codicillis suppl. Goeschen ad epitomen.

5) instituti V. 6) in forma neque offendit Kalb, Arch. Lexicogr. Lat. I, 88.

§ 268. cf. Gai epit. 2, 7, 8. infra 2, 284.

§ 270. cf. Gai epit. 2, 7, 8. Ulp. 25, 4. Paul. 4, 1, 4. I. 2, 23, 10. D. 5, 2, 13 (Scaev. 257). 29, 7, 8, 1 (Paul. 895). C. 6, 42, 29 (a. 294).

§ 270^a. cf. Gai epit. 2, 7, 8. Ulp. 25, 8. Paul. 4, 1, 10. Consult. 6, 12 (Diocl. et Maxim. a. 294, ex cod. Hermog.). I 2 25, 1. Cic. de finib. 2, 17, 55. C. I. L. X 7475 (Bruns I², 316). B G U 326 col. II, 2; 8; 15; 16 (Bruns I², 312).

§ 271. cf. supra 2, 260; 261. Gai epit. 2, 7, 8. 2, 7, 2. Ulp. 24, 20. I. 2, 24 pr.; 1.

§ 272. cf. supra 2, 264; 267. Gai epit. 2, 7, 8. I. 2, 24, 2.

§ 273. cf. Gai epit. 2, 7, 8. Ulp. 25, 11. I. 2, 25, 2. 2, 23, 10.

confirmati sint; at is¹, qui testamento heres institutus est, potest codicillis rogari, ut eam hereditatem alii totam uel ex parte restituat, quamvis testamento codicilli confirmati non sint. | 274. Item mulier, quae ab eo, qui centum milia² aeris census est, per legem Voconiam heres institui³ non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest. 275. Latini quoque, qui hereditates legataque⁴ directo iure lege Iunia capere prohibentur, ex fideicommisso capere possunt. 276. Item cum senatus consulto prohibitum sit proprium seruum minorem annis⁵ xxx liberum et heredem instituere, plerisque placet posse nos iubere liberum esse, cum annorum xxx erit, et rogare, ut tunc illi restituatur hereditas. 277. Item quamvis non *possimus*⁶ post mortem eius, qui nobis heres extiterit, alium in locum eius heredem instituere, tamen possumus eum rogare, ut, cum morietur, alii eam hereditatem totam uel ex parte restituat; et quia post mor-

124

1) at is] aut his V. 2) mil. V. 3) heres institui
Goeschen. heredes instituti V. 4) legataque] legata quia V.
 5) annorum *mauult Cramer; sed verba senatus consulti sequitur Gaius.* cf. V. I. R. I, 457, 33. 6) *add. Goeschen.*

D. 36, 1, 78 (76) (*Scaev.* 79). 29, 7, 10 (*Pap.* 240). 29, 7, 13, 1 (*Pap.* 279). 28, 5, 78 (77) (*Pap.* 260). 28, 7, 10 (*Ulp.* 147). 28, 7, 27, 1 (*Mod.* 312). C. 6, 35, 4 (a. 223). 6, 36, 2 (a. 244). 6, 23, 14 (a. 294). 6, 36, 7 (a. 332). 6, 27, 5, 1d (a. 531).

§ 274. cf. *supra* 2, 226. *Paul.* 4, 8, 20 (22). *Polyb.* 32, 14, 8. *Cic. in Verr.* 2, 1, 42, 107 sq. cum *Schol. ed. Bait. p.* 189. *pro Balb.* 8, 21. *de senect.* 5, 14. *de leg.* 2, 20, 49 sq. *de rep.* 3, 10, 17. *de fin.* 2, 17, 55. *Liv. ep.* 41. *Quintil. decl.* 264. *Plin. paneg.* 42. *Gell.* 6 (7), 13, 3. 17, 6, 1. 20, 1, 23 (*Iurispr.* I, 101). *Plut. Cic.* 41. *Dio Cass.* 56, 10, 2. *August. de civ. dei* 3, 21.

§ 275. cf. *supra* 1, 23 sq. 2, 110. *Ulp.* 25, 7. 22, 3. D. 26, 5, 13 pr. (*Pap.* 194). *Fr. Vat.* 259 (*Pap.* 693).

§ 276. cf. *supra* 1, 18; 21. D. 40, 7, 13, 5 (*Iul.* 600). 40, 4, 46 (*Pomp.* 825). 34, 5, 29 (30) (*Scaev.* 72). 10, 2 39, 2 (*Scaev.* 223). 40, 4, 38 (*Paul.* 1187). *GBU* 326 (*Bruns* I⁷, 312) l. 4. 5

§ 277. cf. *supra* 2, 184. *Gai epit.* 2, 7, 8. *BGU* 326 (*Bruns* I⁷, 312).

tem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem efficere possumus et si ita scripserimus: CVM TITIVS HERES MEVS MORTVVS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD PVBLIVM MAEVIVM PERTINERE. utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titius¹ heredem suum obligatum relinquit² de fideicommissio restituendo. 278. Praeterea legata *per*³ formulam petimus; fideicommissa uero Romae quidem apud consulem uel apud eum praetorem, qui praecipue de fideicommissis ius dicit, persequimur, in prouinciis uero apud praesidem prouinciae. 279. Item de fideicommissis semper | in urbe ius dicitur, de legatis uero, cum res aguntur. 280. Item fideicommissorum usurae et fructus debentur, si modo moram solutionis⁴ fecerit, qui fideicommissum debebit; legatorum uero usurae non debentur, idque rescripto diui Hadriani significatur. scio tamen Iuliano placuisse in eo legato, quod sinendi modo relinquitur, idem iuris esse, quod in fideicommissis; quam sententiam et his temporibus magis optinere uideo. 281. Item legata Graece scripta non ualent;

1) Titius *Rohrscheidt*. Titium V. 2) relinquitur V.

3) *add. Goeschen*. 4) *an solutioni? cf. Paul. 5, 5^a, 2.*

§ 278. *cf. Ulp. 25, 12. Paul. 4, 1, 18. I. 2, 23, 1. D. 31, 29 pr. (Cels. 251). 1, 2, 2, 32 fin. (Pomp. 178). 50, 16, 178, 2 (Ulp. 2964). 35, 1, 92 (Ulp. 1895). 2, 1, 19 pr. (Ulp. 1897). 32, 78, 6 (Paul. 2078). 40, 13, 4 (Paul. 1382). C. 8, 17 (18), 2 (a. 212). 8, 36, 7 (a. 239 vel 241). 6, 42, 16, 1 (a. 294). Suet. Claud. 23. Quint. inst. or. 3, 6 70. C. I. L. VI 1383. X 1123. 1254 (Dessau 1063. 1086. 1179; cf. 1050).*

§ 279. *cf. D. 36, 3, 15 pr. (Paul. 818).*

§ 280. *cf. Gai epit. 2, 7, 8. Paul. 3, 8, 4. D. 22, 1, 34 (Ulp. 530). 30, 39, 1 (Ulp. 2619). 35, 1, 92 i. f. (Ulp. 1895). 36, 3, 1, 13 (Ulp. 1727). 36, 4, 5, 21 (Ulp. 1255). 50, 10, 5 pr. (Ulp. 2075). 22, 1, 17, 3 (Paul. 2058). 31, 87, 1 (Paul. 1562). C. tit. 6, 47.*

§ 281. *cf. Ulp. 25, 9. Paul. 3, 4^a, 13. D. 32, 11 pr. (Ulp. 1857). 32, 37, 5 (Scaev. 68). 32, 101 pr. (Scaev. 55). 31, 34, 7 (Mod. 318). C. 6, 23, 21, 6 = Nov. Theod. 16, 8 (a. 439). C. I. L. III suppl. 12283. 14203, 15 (Dessau 7784). Pap. E. R. 1502 (Mittteis, Privatr. I, 282, 60). P. Oxy. VI, 907. 990. Gnom. Id. Log. § 8.*

fideicommissa uero ualent. 282. Item si legatum per damnationem relictum heres infitietur, in duplum cum eo¹ agitur; fideicommissi uero nomine semper in sim- plum persecutio est. 283. Item *quod*² quisque ex fidei- commisso plus debito per errorem soluerit, repetere potest; at³ id, quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. idem scilicet iuris est de eo legato⁴, quod non debitum uel ex hac uel ex illa causa per errorem solutum fuerit.

284. Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non sunt. 285. Ut ecce peregrini poterant fideicommissa⁵ capere⁶, et fere⁷ haec⁸ fuit origo fideicommissorum.⁹ sed postea id prohibitum est, et nunc ex oratione diui¹⁰ Hadriani senatus consultum¹¹ factum est, ut ea fideicommissa fisco uindicarentur. 286. Caelibes | quo- 126 que, qui per legem Iuliam¹² hereditates legataque ca- pere prohibentur, olim fideicommissa uidebantur¹³ ca- pere posse. 286^a. Item orbi, qui per legem Papiam ob id, quod liberos non habent¹⁴, dimidias partes here- ditatum¹⁵ legatorumque perdunt, olim solida fideicom-

1) ego V. 2) *add. Goeschen.* 3) ad V. 4) de eo legato V. legato *del. Savigny; totam sententiam idem scilicet— fuerit pro glossemata habet Solazzi.* 5) fidemcommissam V. 6) facere V. 7) ferre V. 8) *hac uel hae* V. 9) fideicommissa V. 10, diui sunt V. 11) consultus V. 12) Iulianas V. Iuliam alienas *Po- lenaar.* 13) uidebatur V. 14) habebant V. 15) hereditarium V.

§ 282. *cf. Gai epit.* 2, 7, 8. *infra* 4, 9; 171 *Paul.* 1, 19, 1. I. 3, 27, 7. 4, 6, 19; 23; 26. 4, 16, 1. C. 1, 3, 45, 7 (*a.* 530).

§ 283. *cf. Ulp.* 24, 33. *Paul.* 3, 6, 92. I. 3, 27, 7. 2, 20, 25. D. 4, 3, 23 (*Gai.* 100). 12, 6, 62 (*Maecian.* 20). 12, 6, 2; 5 (*Ulp.* 2544. 2545). 85, 3, 3, 10 (*Ulp.* 1718). 19, 1, 5, 1 (*Paul.* 1636). 22, 6, 9, 5; 6 (*Paul.* 908). C. 6, 50, 9 (*a.* 238). 4, 5, 4

§ 284. *cf. supra* 2, 268.

§ 285. *cf. Theoph.* 2, 23 1 (*p.* 238 *Ferr.*). *Cic. in Verr.* 2, 1, 47, 123. *Plin. ad Trai.* 75. 76 (79. 80). *Paus.* 8, 43, 5. *Gnom. Id. Log.* § 18. *Id. Log.* § 18.

§ 286. *cf. supra* 2, 111; 144; 150; 206; 207. *Ulp.* 17, 1. 22, 3. C. *Th.* 8, 16, 1 = C. I. 8, 57 (58), 1. *Sozom. h. eccl.* 1, 9 (*p.* 881 *sq. ed. Migne*).

§ 286^a. SC. Pegas.] *cf. supra* 2, 254. *Gnom. Id. Log.* § 27.

missa uidebantur capere posse. sed postea senatus consulto Pegasiano proinde fideicommissa quoque ac legata¹ hereditatesque capere posse² prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui *in eo*³ testamento liberos habent, aut si nulli⁴ liberos habebunt⁵, ad populum, sicuti iuris est in legatis et in hereditatibus, quae eadem aut simili⁶ ex causa *caduca fiunt*. 287. Item⁷ olim incertae personae uel⁸ postumo alieno per fideicommissam relinqui poterat, quamuis neque heres institui neque legari ei posset.⁹ sed senatus consulto, quod auctore diuo¹⁰ Hadriano factum est, idem¹¹ in fideicommissis, quod in legatis hereditatibusque constitutum est. 288. Item poenae nomine iam non dubitatur nec per fideicommissum quidem relinqui posse.

289. Sed quamuis in¹² multis iuris partibus longe latior causa sit fideicommissorum quam eorum, quae directo relinuntur, in quibusdam tantundem ualeant¹³, tamen tutor non aliter testamento dari potest quam directo, ueluti hoc modo: LIBERIS MEIS TITIVS TUTOR¹⁴ ESTO, uel ita: LIBERIS MEIS TITIVM TUTUREM DO; per fideicommissum uero dari¹⁵ non potest.

1) legatum V. 2) possem V. pro semisse proponit Hu. 3) in eo *add. Polenaar ex 2, 206.* 4) nulli *Savigny, Polenaar.* nullos V. 5) habebint V. 6) simile V. 7) causa —item *restituit Polenaar.* caute[m] V. 8) *num* uelut? *cf. supra 2, 242.* 9) possit V. 10) diro V. 11) id V. 12) ui *vel ut* V. 13) ualent V. 14) tutores V. 15) uero dari] dari uero V.

§ 287. *cf. Ulp. 25, 13. D. 34, 5, 5 (6); 7 (8) (Gai. 392). 34, 5, 4 (5) (Paul. 1593).* neque heres institui] *cf. supra 2, 242. Ulp. 22, 4. I. 2, 14, 12.* neque legari] *cf. supra 2, 238; 241.*

§ 288. *cf. supra 2, 235 sq. 243. Ulp. 25, 13.*

§ 289. *cf. supra 1, 149. D. 26, 2, 33 (Iav. 228). 26, 2, 3 pr. (Ulp. 994). 26, 2, 7 (Paul. 1637). 26, 3, 1, 1 (Mod. 691).*

1. ¹Intestatorum hereditates ex² lege XII tabularum primum ad suos heredes pertinent. 2. Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiaue, nepos neptisue ex filio³, pronepos proneptisue ex nepote filio nato prognatus prognataue. nec interest, utrum⁴ naturales sint⁵ liberi an adoptiui. ita demum tamen nepos neptisue et pronepos proneptisue suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, siue morte id acciderit⁶ siue alia ratione, ueluti emancipatione; nam si per id tempus, quo quis⁷ moriatur⁸, filius in potestate

1) "primum huius commentarii folium deperditum ex Coll. 16, 2, 1—5 et Inst. aliquatenus tantum sarciri potuit: nam suppleta uni fere tantum sufficiunt codicis Veron. paginae et dubium non est, quin primum aliqua praecesserint transitus faciendi gratia. cf. 2, 99; 100. deinde pr. I. h. t. ex Gaiō videtur petitum esse. et postremo is more suo praemonuisse putandus est interesse, utrum ingenuus an libertus decesserit. cf. §§ 18. 39. prius se de ingenuorum hereditatibus acturum. 'Ingenuorum Intestatorum' etc. de siglis vid. ad Coll. notata." ita fere Hu.
2) ex Inst.; om. Coll. 3) ex filio Inst.; om. Coll. 4) utrum Inst.; om. Coll. 5) sint] sunt Inst.; om. Coll. 6) in potestate — acciderit Inst.; om. Coll. 7) quis Inst. quisque Coll. 8) moriatur *Verc.* morietur *BW.* moreretur *Inst.*

§ 1. = I. 3, 1, 1. Coll. 16, 2, 1. cf. Gai epit. 2, 8 pr. Ulp. 26, 1 (= Coll. 16, 4, 1). Coll. 16, 3, 3 (Paul.). D. 28, 2, 9, 2 i. f. (Paul. 1601). C. 6, 55, 4 (a. 293). — lege XII tab.] 5, 4.

§ 2. = I. 3, 1, 2; 2b. Coll. 16, 2, 2. cf. supra 2, 156. Gai epit., Ulp. ll. cc. Ulp. 22, 14. Coll. 16, 3, 4; 8 (Paul. Sent. 4, 8, 4; 8). D. 50, 16, 220 pr. (Call. 108). 38, 16, 1, 2; 4 (Ulp. 2512). C. 6, 55, 5 (a. 293).

eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idem¹ et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus.² 3. Vxor quoque, quae in manu eius, qui moritur³, est, ei⁴ sua heres est, quia filiae loco est. item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est. sed ita demum erit sua heres, si⁵ filius, cuius in manu fuerit⁶, cum pater moritur, in potestate eius non sit. idemque dicemus⁷ et de ea, quae in⁸ nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est. 4. Postumi quoque, qui⁹ si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. 5. Idem iuris est de¹⁰ his, quorum nomine ex lege Aelia Sentia uel ex senatus consulto post | mortem patris causa probatur: nam et hi uiuo patre causa probata in potestate eius futuri essent. 6. Quod etiam de eo filio, qui ex prima secundaue¹¹ mancipatione¹² post mortem patris manumittitur, intellegemus. 7. Igitur cum filius filiae et ex altero filio nepotes neptesue extant, pariter ad hereditatem uocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit. aequum enim uidebatur nepotes neptesue in patris sui locum portionemque succedere.

127
t. B.

- 1) idque *Inst.* 2) intellegemus *Inst.* intellegimus *Coll.*
 3) qui moritur *ins. Hu.* 4) ei *Inst.*; is *B.* in *Verc.*; om. *W.*
 5) om. *Coll.* 6) fuerit *Krueger.* eius *Coll.* 7) dicimus *Coll.*
 8) in] de *Verc.*; om. *BW.* 9) om. *Coll.* 10) in *Solazzi.*
 11) secundaue *V. Coll.* 12) mancipationem *V.*

§ 3. = *Coll.* 16, 2, 3. cf. *supra* 1, 114; 115b; 118. 2, 139; 159. *Ulp.* 22, 14. 23, 3. 29, 1. *Gell.* 18, 6, 9. *Serv. ad Aen.* 7, 424. *Dionys.* 2, 25.

§ 4. = *I.* 3, 1, 2b *fin.* *Coll.* 16, 2, 4. cf. *Gai epit.* 2, 8, 1. *Ulp.* 22, 15. *C.* 6, 55, 4 (a. 293).

§ 5. = *Coll.* 16, 2, 5. cf. *Coll.* 16, 3, 7; 15 (*Paul. Sent.* 4, 8, 7; 15). *supra* 1, 32. 2, 142 sq. 1, 66; 95. *Ulp.* 7, 4.

§ 6. = *Coll.* 16, 2, 6. cf. *Coll.* 16, 3, 7. *Ulp.* 23, 3. *supra* 1, 132 2, 141.

§§ 7. 8. = *Coll.* 16, 2, 7; 8. *I.* 3, 1, 6. cf. *Gai epit.* 2, 8, 2. *Ulp.* 26, 2. *D.* 38, 16, 1, 4—6 (*Ulp.* 2512). *C.* 6, 55, 2 (a. 290). 3 (a. 293).

pari ratione et si nepos neptisue¹ sit ex filio et ex nepote pronepos proneptisue, simul omnes uocantur ad hereditatem. 8. Et quia placebat nepotes neptesue, item pronepotes proneptesue in parentis sui locum succedere, conueniens esse uisum est non in capita, sed *in*² stirpes hereditatem³ diuidi, ita ut filius partem dimidiam hereditatis ferat et ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam, item si ex duobus filiis nepotes extent et ex altero filio unus forte uel duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut ad duos dimidia pars pertineat et ad tres aut quattuor altera dimidia.

9. Si nullus sit suorum heredum, tunc hereditas 128
pertinet | ex eadem lege XII tabularum ad adgnatos.⁴ t. s.

10. Vocantur autem adgnati, qui legitima cognatione iuncti sunt. legitima autem cognatio est ea, quae per uirilil sexus personas coniungitur. itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt, qui etiam consanguinei uocantur, nec requiritur, an etiam matrem eandem habuerint. item patruus fratris filio et inuicem is illi agnatus est. eodem numero sunt fratres patruales inter se, id est qui ex duobus fratribus progenerati sunt, quos plerique etiam consobrinos uocant; qua ratione

1) neptisue *Coll.* neptisque *V. Inst.* 2) in *Coll. Inst.*;
om. V. 3) hereditatem *W Inst.* hereditates *V.* 4) gnatos *V.*

§ 9. = *Coll.* 16, 2, 9. *cf. Gai epit.* 2, 8, 3. *I.* 3, 2 *pr.*
Ulp. 26, 1. *Coll.* 16, 3, 13 (*Paul. Sent.* 4, 8, 13). *D.* 33, 16, 1, 9
(*Ulp.* 2513). *C.* 6, 58, 6 (*a.* 293). lege XII tab.] 5, 4. *D.* 50,
16, 195, 1 (*Ulp.* 1203).

§ 10. = *Coll.* 16, 2, 10; *inde a uerbis* itaque eodem = *I.*
3, 2, 1 *med.* *cf. supra* 1, 156. *I.* 3, 2, 1 *in.* 3, 5, 4. *Gai epit.*
2, 8, 3. *Ulp.* 26, 1. *Coll.* 16, 3, 13; 15 (*Paul. Sent.* 4, 8, 13; 15).
16, 6, 1 (*Ulp.* 1926). *D.* 38, 16, 2, 1 (*Ulp.* 2524) 38, 16, 1, 10
(*Ulp.* 2513). 38, 10, 10, 4 (*Paul.* 876). 38, 7, 5 *pr.* (*Mod.* 105)
legitima cognatione] *cf. D.* 23, 2, 12, 4 (*Ulp.* 2688). 38, 16, 2 *pr.*
(*Ulp.* 2524). consobrinos] *cf. I.* 3, 6, 4. *D.* 38, 10, 1, 6 (*Gai.*
200). 38, 10, 10, 15 (*Paul.* 876).

scilicet etiam ad plures gradus agnationis peruenire poterimus. 11. Non tamen omnibus simul agnatis dat lex XII tabularum hereditatem, sed his, qui¹ tum, cum certum est aliquem intestatum decessisse, proximo gradu sunt. 12. Nec in eo iure successio est. ideoque si agnatus proximus hereditatem omiserit uel, antequam adierit, decesserit, sequentibus nihil iuris ex lege competit. 13. Ideo autem non mortis tempore quis *proximus* fuerit², requirimus, sed eo tempore, quo certum fuerit aliquem intestatum decessisse, quia si quis *testamento facto* decesserit, melius esse uisum est tunc * * * *³ requiri proximum, cum certum esse coeperit neminem ex eo testamento fore heredem. 14. Quod
 129 ad feminas tamen attinet, in hoc iure aliud in | ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliud in ceterorum [bonis]⁴ ab his capiendis. nam feminarum *hereditates* proinde ad nos agnationis iure redeunt atque masculorum, nostrae uero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent. itaque soror fratri sororiue legitima heres est, amita uero et fratris filia legitima heres esse *non potest; sororis autem nobis loco est*⁵ etiam mater aut nouerca, quae per in manum conuentionem apud patrem nostrum iura filiae nacta

1) quibus V. 2) fuerit *Polenaar*. erit V. *Coll.*
 3) *quattuor litterae in V non satis certe legi possunt. an eius?*
om. Coll. 4) *om. Coll.* 5) non—est *suppl. ex Coll.*

§ 11. = *Coll.* 16, 2, 11. *I.* 3, 2, 1 *fin.* cf. *Gai epit.* 2, 8, 4. *Coll.* 16, 3, 17 (*Paul. Sent.* 4, 8, 17). *I.* 3, 2, 6. 3, 1, 7.

§ 12. = *Coll.* 16, 2, 12. cf. *infra* 3, 22; 28. *Ulp.* 26, 5. *Paul.* 4, 8, 21 (23); 24 (26). *I.* 3, 2, 7

§ 13. = *Coll.* 16, 2, 13. cf. *I.* 3, 2, 6. 3, 1, 7. *D.* 28, 2, 16. (*Afr.* 25). 38, 16, 1, 8 (*Ulp.* 2512). 38, 16, 2, 5 *sq.* (*Ulp.* 2524). 38, 16, 5 (*Ulp.* 1199).

§ 14. = *Coll.* 16, 2, 14. cf. *Gai epit.* 2, 8, 5; 6. *Ulp.* 26, 6. *Paul.* 4, 8, 22. *Coll.* 16, 3, 16; 20 (*Paul. Sent.* 4, 8, 16; 20). 16, 7, 1 (*Ulp.* 1927). *I.* 3, 2, 3; 3a; 3b. *C.* 6, 58, 4 *a.* 250). 9 (*a.* 294). 14 (*a.* 531).

est. 15. Si ei, qui defunctus erit, sit frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus intellegitur, frater prior¹ est, quia gradu praecedit. sed alia facta est iuris interpretatio inter suos heredes. 16. Quod si defuncti nullus frater extet, *sed*² sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet; sed quaesitum est, si dispari forte numero sint nati, *uelut* ex uno unus uel duo, ex altero tres uel quattuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita. iam dudum tamen placuit in capita diuidendam esse hereditatem. itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones hereditas diuidetur, ita ut singuli singulas portiones ferant.

17. Si nullus agnatus sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem uocat.³ qui sint autem gentiles, primo com|mentario rettulimus; et cum illic ad- 130 monuerimus totum gentilicium ius in desuetudinem abisse, superuacuum est hoc quoque loco de eadem re *iterum*⁴ curiosius tractare.

18. Hactenus lege XII tabularum finitae sunt intestatorum hereditates. quod ius quemadmodum strictum fuerit, palam est intellegere 19. Statim enim

1) potior *Coll.*; cf. etiam *Paul. Dig.* 20, 4, 15. 2) *suppl. ex Coll.* 3) uocant V. 4) *iterum Hugo. tisi V.*

§ 15. = *Coll.* 16, 2, 15. cf. *Gai epit.* 2, 8, 6. *Coll.* 16, 3, 18 (*Paul. Sent.* 4, 8, 18). I. 3, 2, 5.

§ 16. = *Coll.* 16, 2, 16. cf. *Gai epit.* 2, 8, 6. *Ulp.* 26, 4. *Coll.* 16, 3, 17; 19 (*Paul. Sent.* 4, 8, 17; 19). I. 3, 2, 4. *D.* 38, 16, 2, 2 (*Ulp.* 2524).

§ 17. = *Coll.* 16, 2, 17. cf. *Coll.* 16, 3, 3 (*Paul. Sent.* 4, 8, 3). 16, 4, 2 (*Ulp.*) *Catull.* 68, 123. *Cic. Verr* 2, 1, 45, 115. *de orat.* 1, 39, 176. *de domo* 13, 35. *Plin. paneg.* 37. *lex XII tab.*] 5, 5. *Auct. ad. Herenn.* 1, 13, 23 *Cic de invent.* 2, 50, 148. *C. I. L.* VI 1527 (*Bruns I*⁷, 323) col. 1, 22. 24. primo commentario] 1, 164? cf. *supra p.* 44 not. 3.

§ 18. cf. I. 3, 3 pr. 3, 9, 2.

§ 19. cf. I. 3, 1, 9. *D.* 37, 1, 6, 1 (*Paul.* 575).

emancipati liberi nullum ius in hereditatem parentis ex ea lege habent, cum desierint sui heredes esse. 20. Idem iuris est, si ideo liberi non sint in potestate patris, quia sint cum eo ciuitate Romana¹ donati nec ab imperatore in potestatem² redacti fuerint. 21. Item agnati kapite deminuti non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis deminutione perimitur. 22. Item proximo agnato non adeunte hereditatem nihilo magis sequens iure legitimo admittitur. 23. Item feminae agnatae, quaecumque consanguineorum gradum excedunt, nihil iuris ex lege habent.³ 24. Similiter non admittuntur cognati, qui per femini sexus personas necessitudine iunguntur, adeo quidem, ut nec inter matrem et filium filiamue ultro citroque hereditatis capiendae ius competat, praeterquam si per in manum conuentionem consanguinitatis iura inter eos constiterint.⁴

25. Sed hae iuris iniquitates edicto praetoris emendatae | sunt. 26. Nam eos omnes, qui legitimo iure deficiuntur, uocat ad hereditatem⁵, proinde ac si in potestate parentis mortis tempore fuissent, siue soli sint, siue etiam sui heredes, id est qui in potestate

1) p m · V. 2) potestate V. 3) habentur V. 4) *sequitur linea vacua in V.* 5) *quaedam excidisse videntur. Polenaar supplet: sed liberos quidem emancipatos primo gradu uocat ad hereditatem. fortasse melius sic: ac primo quidem gradu liberos emancipatos uocat ad hereditatem.*

§ 20. *cf. supra* 1, 55; 93; 94. 2, 135 a. *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927).

§ 21. *cf. I.* 3, 5, 1. *Ulp.* 27, 5. *infra* 3, 27. *supra* 1, 158.

§ 22. *cf. supra* 3, 12. *infra* 3, 28.

§ 23. *cf. supra* 3, 14.

§ 24. *cf. Ulp.* 26, 7; 8. *I.* 3, 3 *pr.* *supra* 3, 3. *Quintil. inst. orat.* 4, 2, 5.

§ 25. *cf. I.* 3, 9 *pr.* 3, 9, 2 *fin.* 3, 3 *pr.*; 1 *in.* 3, 1, 9. *D.* 38, 8, 2 (*Gai.* 295). *infra* 3, 41.

§ 26. *cf. supra* 3, 19; 20. *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927). *Ulp.* 28, 8. *I.* 3, 1, 9. *D.* 38, 6, 4 (*Paul.* 1627). 37, 1, 6, 1 (*Paul.* 575) 38, 15, 1, 2 (*Mod.* 120). *Cic. Verr.* 2, 1, 44, 114.

patris fuerunt, concurrant. 27. Adgnatos autem capite deminutos non secundo gradu post suos heredes uocat, id est, non eo gradu uocat, quo per legem uocarentur, si kapite minuti non essent, sed tertio proximitatis nomine. licet enim capitis deminutione ius legitimum perdiderint, certe cognationis iura retinent. itaque si quis alius sit, qui integrum ius agnationis habebit, is potior erit, etiamsi longiore gradu fuerit. 28. Idem iuris est, ut quidam putant, in eius agnati persona, qui proximo agnato omittente hereditatem nihilo magis iure legitimo admittitur; sed sunt, qui putant hunc eodem gradu a praetore uocari, quo etiam per legem agnatis hereditas datur. 29. Feminae certe agnatae, quae consanguineorum gradum excedunt, tertio gradu uocantur, id est, si neque suus heres neque agnatus ullus erit. 30. Eodem gradu uocantur etiam¹ eae² personae, quae per feminini sexus copulatae sunt. 31. Liberi quoque, qui in adoptiua familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu uocantur.³

32. Quos autem | praetor uocat ad hereditatem, hi 132

1) etiamsi V. 2) heae V. 3) uocatur V.

§ 27. cf. supra 3, 21. Gai epit. 2, 8, 7. Ulp. 28, 9. I. 3, 5, 1. supra 1, 158. D. 38, 7, 1 (Iul. 409). 38, 8, 5 (Pomp. 430). licet enim] cf. supra 3, 21. 1, 158. I. 3, 4, 2. D. 38, 16, 11 (Pomp. 264). 38, 17, 1, 8 (Ulp. 2514).

§ 28. cf. supra 3, 12; 22. I. 3, 2, 7.

§ 29. cf. supra 3, 23. Paul. 4, 8, 22a. D. 38, 7, 2, 2 (Ulp. 1198).

§ 30. cf. supra 3, 24. Ulp. 28, 9. Gai epit. 2, 8, 7. I. 3, 5, 2. D. 38, 8, 2 (Gai. 295). 38, 8, 4 (Ulp. 2380). 38, 10, 10, 6 (Paul. 876). B G U 140 (Bruns 1⁷, 421). Pap. Oxy. 8, 1114. 9, 1201. Zeitschr. Sav. Stift. 32, 378sq. (Meyer, Jur. Pap. nr 27).

§ 31. = I. 3, 5, 3. cf. I. 3, 1, 13. D. 38, 8, 1, 4 (Ulp. 1201).

§ 32. = I. 3, 9, 2 in. cf. Ulp. 28, 12. infra 3, 80. 4, 34; 111. I. 4, 12 pr. D. 5, 5, 2 (Gai. 149). 5, 5, 1 (Ulp. 539). 37, 1, 1 (Ulp. 1015). 37, 1, 2 (Ulp. 486). 50, 16, 138 (Paul. 946). 50, 17, 117 (Paul. 202).

heredes ipso¹ quidem iure non fiunt: nam praetor heredes facere non potest; per legem enim tantum uel similem iuris constitutionem heredes fiunt, uelut per senatus consultum et constitutionem principalem: sed cum eis praetor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur.²

33. Adhuc autem etiam alios conplures gradus praetor facit in bonorum possessionibus dandis, dum id agit, ne quis sine successore moriatur. de quibus in his commentariis consulto non agimus, quia hoc ius totum³ propriis commentariis exsecuti sumus. 33^a. Hoc solum admonuisse sufficit, | ————— vv. 3 exceptis frustulis legi nequeunt ————— per | in manum conuentio- nem iura consanguinitatis na|cta⁴ —————
 ————— vv. 10 —————

133
t. s.

vv. 19

134

34. ⁶Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi ueteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab intestato heredes suos et agnatos ad bonorum possessionem

- 1) ipse V. 2) lacunae huius paragraphi suppl. ex Inst.
 3) tutum V. 4) inde apparet de iure matris hic Gaium egisse; recte igitur Hu. de Scto Tertulliano cogitavit.
 5) initio huius paginae vel paulo post probabile est Gaium dixisse ex Scto Tertulliano matri non modo b. possessionem, sed etiam hereditatem competere, eamque b. possessionem aduersus agnatos semper cum re praetorem dare. proinde hanc b. possessionem non modo supplendi, sed etiam impugnandi iuris civilis causa dari: quod etiam in aliis causis fieri'. Hu. 6) suppl. Goeschen ex Inst.

§ 33. = I. 3, 9, 2 med.

§ 33^a. cf. supra 3, 24. Ulp. 26, 8. I. tit. 3, 3. D. 34, 5, 9 (10), 1 (Tryph. 72).

§ 34. = I. 3, 9, 1. cf. Coll. 16, 3, 5 fin. (Paul. Sent. 4, 8, 5). Pap. Oxy. 9, 1201. Pap. Amh. 2, 72 (Bruns I⁷, 320). Meyer, Iur. Pap. nr. 27. suo loco] cf. infra 4, 144.

uocat. quibus casibus beneficium eius in eo solo uidetur aliquam utilitatem habere, ut is, qui ita bonorum possessionem petit, interdicto, cuius principium est QVORVM BONORVM, uti possit, cuius interdicti quae sit utilitas, suo loco proponemus; alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure ciuili.

35. Ceterum saepe quibusdam ita datur bonorum possessio, ut is, cui data sit, *non* optineat hereditatem; quae bonorum possessio dicitur sine re. 36. Nam si uerbi gratia iure facto testamento heres institutus creuerit hereditatem, sed bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere noluerit, contentus eo, quod iure ciuili heres sit, nihilo minus ii, qui nullo facto testamento ad intestati bona uocantur, possunt petere bonorum possessionem; sed sine re ad eos [hereditas]¹ pertinet, cum testamento scriptus heres euincere hereditatem possit. 37. Idem iuris est, si intestato aliquo mortuo suus heres noluerit petere bonorum possessionem, contentus legitimo iure. nam² et agnato competit quidem bonorum possessio, sed sine re, quia euinci hereditas a^b suo herede potest. et illud conuenienter dicitur⁴: si ad agnatum iure ciuili pertinet hereditas et is adierit hereditatem, sed⁵ bonorum possessionem petere noluerit, et si quis ex proximis cognatis⁶ petierit, sine re habebit bonorum possessionem propter eandem rationem. 38. Sunt et alii quidam similes casus, quorum aliquos | superiore commentario tradidimus.⁷ 135

1) ut glossema del. Polenaar. 2) nam suppl. Hollweg.

3) ap V. 4) conuenienter dicitur Goeschen. conuenientur V.

5) sed si V. 6) cognatus V. 7) sequitur linea vacua.

§§ 35—37. cf. Ulp. 28, 13. 23, 6. 26, 8. supra 2, 148; 151 a.

§ 38. sup. comm.] 2, 119; 148; 149.

39. Nunc de libertorum bonis uideamus. 40. Olim itaque licebat liberto patronum suum *impune* testamento praeterire. nam ita demum lex XII tabularum ad hereditatem liberti uocabat patronum, si intestatus¹ mortuus esset libertus nullo suo herede relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquerat, nihil in bonis eius patrono iuris erat; et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla uidebatur esse querella; si uero uel adoptiuus filius filiae uel uxor, quae in manu esset, *suus uel*² sua heres esset, aperte iniquum erat nihil iuris patrono superesse. 41. Qua de causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata³ est. siue enim faciat testamentum libertus, iubetur ita testari, ut patrono suo partem dimidiam bonorum suorum relinquat⁴, et si aut nihil aut minus quam partem dimidiam reliquerit, datur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio; si uero intestatus moriatur suo herede relicto adoptiuo filio *uel* uxore, quae in manu ipsius esset, uel nuru⁵, quae in manu filii eius fuerit, datur⁶ aequae patrono aduersus hos suos heredes partis dimidiae bonorum possessio.

136 prosunt autem liberto ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habet, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo aliqua ex parte heredes scripti *sint aut praeteriti* contra tabulas testamenti bonorum possessio-

1) intestatus V. 2) suus uel *suppl.* Hu. 3) eman-
data V. 4) relinquatur V. 5) nurus V. 6) dat V.

§§ 39. 40. = I. 3, 7 pr. cf. Ulp. 27, 1. 29, 1. D. 38, 16, 3 pr. (Ulp. 2525). lex XII tab.] 5, 8. cf. Coll. 16, 8, 2 (Ulp. 1928). D. 37, 14, 11 (Ulp. 2022). *infra* 3, 46; 49; 51. *supra* 1, 165.

§ 41. = I. 3, 7, 1. cf. Ulp. 29, 1. D. 38, 2, 1, 2 (Ulp. 1149). 38, 2, 6 pr. (Ulp. 1153). Cass. Dio 51, 15, 7. Suet. Nero 32.

nem ex edicto petierint; nam exheredati nullo modo repellunt patronum. 42. Postea lege Papia aucta sunt iura patronorum, quod ad locupletiores libertos pertinet. cautum est enim ea lege, ut ex bonis eius, qui sestertium¹ *centum milibus amplius* patrimonium reliquerit et pauciores quam tres liberos habeat, siue in testamento facto siue intestato mortuus erit, uirilis pars patrono debeatur; itaque cum unum filium unamue filiam heredem reliquerit² libertus, proinde pars dimidia patrono debetur, ac si sine ullo filio filiaue moretur; cum uero duos duasue heredes reliquerit, tertia pars debetur³; si tres relinquat, repellitur patronus. 43. In bonis libertinarum nullam iniuriam antiquo iure patiebantur patroni. cum enim hae in patronorum legitima tutela essent, non aliter scilicet testamentum facere poterant quam patrono auctore; itaque siue auctor ad testamentum faciendum | factus erat, aut de se queri debebat, quod heres a liberta | relictus non erat, aut ipsum ex testamento, si heres ab ea relictus erat, sequebatur⁴ hereditas. si uero auctor | ei factus non erat, et intestata liberta moriebatur, | ad eundem, quia suos heredes femina habere non potest, hereditas pertinebat⁵: nec enim ullus olim alius iure civili heres erat, qui | posset⁶ patronum a bonis libertae intestatae⁷ repellere. 44. Sed postea lex Papia cum quattuor liberorum iure libertinas tutela patronorum liberaret et eo

137
t. 8.

1) sestertiorum *Inst.* sestertiorum |||| V? 2) relinquit V. 3) debet V. 4) erat—sequebatur *suppl. Krugger et Hu.* 5) eundem—pertinebat *suppl. Hu.*; cf. *infra* 3, 51. 6) posset *Lachmann.* possit V. 7) *suppl. Hu.*

§ 42. = I. 3, 7, 2. cf. D. 37, 14, 16 (*Ulp.* 2020). 35, 3, 1, 14 (*Ulp.* 1711). 50, 16, 145 (*Ulp.* 2021).

§ 43. cf. *Ulp.* 29, 2. *Fr. de iure fisci* 12. *supra* 1, 192. 2, 118; 122.

§ 44. cf. *Ulp.* 29, 3. *supra* 1, 194. D. 50, 16, 153 (*Ter. Clem.* 26). 50, 16, 145 (*Ulp.* 2021). C. I. L. VI 1877 (*Dessau* 1910).

modo concederet eis etiam sine tutoris auctoritate *testamentum facere, prospexit*, | ut pro numero liberorum, quos *liberta mortis tempore* habuerit, uirilis pars patrono debeatur; ergo ex bonis eius, quae | ——— *vv. 2½ legi nequeunt* ——— | ¹ *hereditas ad patronum pertinet.*

138
t. B.
45. Quae diximus de patrono, eadem intellegemus et de filio patroni, item de nepote *ex filio et de pronepote ex nepote filio* nato prognato. 46. Filia uero patroni et *neptis ex filio et proneptis ex nepote filio* nato prognata olim quidem *habebant idem ius*, quod lege XII tabularum patrono datum est; praetor autem *non nisi uirilis sexus patronorum liberos uocat; filia uero ut contra tabulas*² *testamenti liberti aut*³ ab intestato contra filium adoptium uel uxorem nurumue, quae in manu fuerit, bonorum possessionem petat, trium liberorum iure lege Papia consequitur; aliter hoc ius non habet. 47. Sed ut ex bonis libertae testatae quattuor liberos habentis uirilis pars ei debeatur, ne liberorum quidem iure consequitur, ut quidam putant; sed tamen intestata liberta mortua uerba legis Pappiae faciunt, ut ei uirilis pars debeatur; si uero testamento facto mortua sit liberta, tale ius ei datur, quale datum est contra tabulas testamenti liberti, id est, quale et uirilis sexus patronorum liberi contra tabulas testamenti liberti habent, quamuis parum diligenter ea pars legis scripta sit. 48. Ex his apparet extraneos heredes patronorum longe remotos esse ab omni eo iure, quod uel in *intestatorum bonis uel contra tabulas testamenti patrono* competit.

1) *cf. apographi supplementum. suppl. Krueger.*

2) praetor — tabulas

3) *suppl. Hu.*

§ 45. *cf. infra* 3, 58. *Ulp.* 29, 4. 27, 1. *I.* 3, 8 *pr.* *D.* 38, 2, 5 (*Gai.* 288).

§ 46. *cf. Ulp.* 29, 5. 27, 1. *D.* 38, 2, 39 (*Ter. Clem.* 25).

§ 47. *cf. supra* 3, 41. *C.* 6, 4, 4, 21 (*a.* 531).

§ 48. *cf. infra* 3, 58; 64.

49. Patronae olim ante legem Papiam hoc solum ius habebant in bonis libertorum, quod etiam patronis ex lege XII tabularum datum est. nec enim ut contra tabulas testamenti ingrati liberti uel ab intestato contra filium adoptiuum uel uxorem nurumue bonorum possessionem partis dimidiaae peterent, praetor similiter ut de patrono liberisque eius curabat. 50. Sed lex Papia duobus liberis honoratae ingenuae patronae, | libertinae tribus eadem fere iura dedit, quae ex edicto 139 praetoris patroni habent; trium uero liberorum iure honoratae ingenuae patronae ea iura dedit, quae per eandem legem patrono data sunt; libertinae autem patronae non idem iuris praestitit. 51. Quod autem ad libertinarum bona pertinet, si quidem intestatae decesserint, nihil noui patronae liberis honoratae lex Papia praestat; itaque si neque ipsa patrona neque liberta kapite deminuta sit, ex lege XII tabularum ad eam hereditas pertinet, et excluduntur libertae liberi; quod iuris est, etiam si liberis honorata non sit patrona; numquam enim, sicut supra diximus, feminae suum heredem habere possunt. si uero uel huius uel illius kapitae deminutio interueniat, rursus liberi libertae excludunt patronam, quia legitimo iure kapitae deminutione *perempto* euenit, ut liberi libertae cognationis iure potiores habeantur.¹ 52. Cum autem testamento facto moritur liberta, ea quidem patrona, quae liberis honorata non est, nihil iuris habet contra libertae testamentum; ei² uero, quae liberis honorata sit, hoc ius tribuitur per legem Papiam, quod habet ex edicto patronus contra tabulas liberti.

1) habeant V. 2) ea V.

§§ 49. 50. cf. *Ulp.* 29, 5; 6. 27, 1. *D.* 38, 2, 17 (*Ulp.* 1205).
 § 51. cf. *Ulp.* 27, 5. *I.* 3, 4, 2. *supra* 1, 158. sicut *supra*
 dix.] *supra* 3, 43. cf. 2, 161. 1, 104. *Ulp.* 26, 7. *D.* 38, 16, 13
 (*Gai.* 460). 37, 4, 4, 2 (*Paul.* 578).
 § 52. cf. *supra* 3, 47. *Ulp.* 29, 7.

53. Eadem lex patronae filio liberis honorato ***¹
 patroni² iura dedit; sed in huius persona etiam unius |
 140 filii filiaeue ius sufficit.

54. Hactenus omnia iura quasi per indicem teti-
 gisse satis est. alioquin diligentior interpretatio pro-
 priis commentariis exposita est.³

55. Sequitur, ut de bonis Latinorum libertinorum
 dispiciamus. 56. Quae pars iuris ut manifestior fiat,
 admonendi sumus, id quod alio loco diximus, eos, qui
 nunc Latini Iuniani dicuntur, olim ex iure Quiritium
 seruos fuisse, sed auxilio praetoris in libertatis forma⁴
 seruari solitos; unde etiam res eorum peculii iure ad
 patronos pertinere solita est.⁵ postea aero per legem
 Iuniam eos omnes, quos praetor in libertate⁶ tuebatur,
 liberos esse coepisse et appellatos esse Latinos Iunia-
 nos: Latinos ideo, quia lex eos liberos proinde⁷ esse
 uoluit, atque si essent ciues Romani ingenui, qui ex
 urbe Roma in Latinas colonias deducti Latini colo-
 niarii esse coeperunt; Iunianos ideo, quia per legem
 Iuniam liberi facti sunt, etiamsi non essent ciues Ro-
 mani. legis itaque Iuniae lator cum intellexeret futu-
 rum, ut ea fictione res Latinorum defunctorum ad pa-
 tronos pertinere desinerent, quia scilicet neque ut serui
 decederent, ut possent iure peculii res eorum ad pa-
 141 tronos pertinere, neque | liberti Latini hominis bona⁸
 possent manumissionis iure ad patronos pertinere,

1) cre? V. fere *Krueger*. fere omnia *Polenaar*. 2) pa-
 tronae *Goudsmit*. 3) in V sequitur linea racua. 4) formam V.
 5) solita est] solitae sunt *Hu*. 6) libertatem V. 7) per-
 inde V. 8) b p (i. e. bonorum possessio) V.

§ 53. cf. *D.* 50, 16, 148; 149 (*Gai.* 459. 461). 38, 2, 42 *pr.*
 (*Pap.* 223). 38, 2, 18 (*Paul.* 601).

§ 54. propriis commentariis] *libris ad legem Iuliam et*
Papiam?

§ 56. cf. *I.* 3, 7, 4. *Dosit.* 5. 6. *Ulp.* 1, 10. *C.* 7, 6, 1 *pr.*
 (a. 531). cf. *lex Salp.* c. 23 (*Bruns* I⁷, 144). *Gnom. Id. Log.* § 22.
 alio loco] *supra* 1, 22.

necessarium existimauit, ne beneficium istis datum in iniuriam patronorum conuerteretur, cauere [uoluit]¹, ut bona eorum proinde ad manumissores pertinerent, ac si lex lata non esset. itaque iure quodam modo peculii bona Latinorum ad manumissores ea lege pertinent. 57. Unde accidit, ut longe differant ea iura, quae in bonis Latinorum ex lege Iunia constituta sunt, ab his, quae in hereditate² ciuium Romanorum libertorum obseruantur. 58. Nam ciuis Romani liberti hereditas ad extraneos heredes patroni nullo modo pertinet; ad filium autem patroni nepotesque ex filio et pronepotes ex nepote *filio nato*³ prognatos omni modo pertinet, etiamsi a parente fuerint exheredati; Latinorum autem bona tamquam peculia seruorum etiam ad extraneos heredes pertinent et ad liberos *manumissoris* exheredatos non pertinent. 59. Item ciuis Romani liberti⁴ hereditas ad duos pluresue patronos aequaliter pertinet, licet dispar in eo seruo dominium habuerint; bona uero Latinorum pro ea parte pertinent, pro qua parte quisque eorum dominus fuerit. 60. Item in hereditate ciuis Romani liberti patronus alterius patroni filium excludit⁵, et filius patroni alterius patroni nepotem repellit; bona autem Latinorum et ad ipsum patronum et ad alterius patroni heredem simul pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. 61. Item si unius patroni tres forte liberi sunt et alterius unus, hereditas ciuis Romani

1) uoluit *del. Lachmann.* 2) hereditatem V. 3) filio nato *add. Lachmann.* 4) ciuis Romani liberti *Goeschn. scrib. V.* 5) excluditur V.

§ 58. *cf. supra* 3, 45—48. 2, 155. D. 37, 14, 9 *pr.* (Mod. 261). *Plin. ad Trai.* 104 (105).

§ 59. *cf. C.* 6, 4, 4, 19 (a. 531). D. 38, 2, 34 (Iav. 16).

§ 60. *cf. Ulp.* 27, 2; 3. *Paul.* 3, 2, 1. D. 38, 2, 23, 1 (Iul. 414). C. 6, 4, 4, 19a (a. 531). I. 3, 7, 3.

§ 61. *cf. Ulp.* 27, 4. *Paul.* 3, 2, 3. D. 38, 2, 23, 2 (Iul. 414). C. 6, 4, 4, 19b (a. 531). I. 3, 7, 3.

liberti in capita diuiditur, id est tres fratres tres portiones ferunt et unus quartam¹; bona uero Latinorum pro ea parte ad successores pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. 62. Item si alter ex [is] patronis suam partem in hereditate² ciuis Romani liberti spernat uel ante moriatur, quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet; bona autem Latini pro parte deficientis³ patroni caduca fiunt et ad populum pertinent.

63. Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, ut bona Latinorum primum ad eum pertinerent, qui eos liberasset; deinde ad liberos eorum non nominatim exheredatos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo iure ad heredes eorum, qui liberassent, pertinerent. 64. Quo senatus consulto⁴ quidam *id*⁵ actum esse putant, ut in bonis Latinorum eodem iure utamur, quo utimur in hereditate ciuium Romanorum libertinorum. *idque*⁶ maxime Pegaso placuit; quae sententia aperte falsa est. nam ciuis Romani liberti
 143 hereditas numquam ad extraneos patroni heredes | pertinet; bona autem Latinorum etiam⁷ ex hoc ipso senatus consulto non obstantibus liberis manumissoris etiam⁸ ad extraneos heredes pertinent. item in hereditate² ciuis Romani liberti liberis manumissoris nulla exhereditatio nocet, in bonis Latinorum nocere nominatim factam exheredationem ipso senatus consulto

1) quarta V. 2) hereditatem V. 3) deficientis
Goeschen. decedentis V. 4) quo senatus consulto *Goeschen.*
 quod sc. V. 5) *add. Goeschen.* 6) *idque Goeschen.* idem-
 que V. 7) '*h. e. non tantum antiquo iure, sed etiam*'. *Hu.*
 8) '*h. e. non tantum ad liberos, sed etiam*'. *Hu.*

§ 62. *cf. C. 6, 4, 4, 19c (a. 531). Paul. 3, 2, 2. supra 2, 150; 189.*

§ 63. *cf. I. 3, 7, 4. C. 7, 6, 1, 1a; 12a (a. 531). Nov. 78 praef. Lupo et Largo| a. 42 p. Chr.*

§ 64. *cf. supra 3, 48; 58. D. 38, 2, 40 (Ter. Clem. 27). I. 3, 7, 4.*

significatur. uerius est ergo hoc solum eo senatus consulto actum esse, ut manumissoris liberi, qui nominatim exheredati non sint, praeferantur extraneis heredibus. 65. Itaque emancipatus filius patroni praeteritus, quamuis contra tabulas testamenti parentis sui bonorum possessionem non petierit, tamen extraneis heredibus in bonis Latinorum potior habetur. 66. Item filia ceterique sui heredes licet iure ciuili inter ceteros exheredati sint et¹ ab omni hereditate patris sui summoveantur, tamen in bonis Latinorum, nisi nominatim a parente fuerint exheredati², potiores erunt extraneis heredibus. 67. Item ad liberos, qui ab hereditate parentis se abstinerunt, *nihilo minus tamen*³ bona Latinorum pertinent; *scilicet quia* exheredati nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio praeteriti sunt. 68. Ex his omnibus satis illud apparet, si is, qui Latinum fecerit, _____

_____ | _____ *vv. 21 exceptis frustulis legi nequeunt* 144

_____ | 69. Item illud quoque constare uidetur, si solos liberos ex disparibus partibus patronus | _____ *vv. 1 $\frac{1}{3}$ legi nequeunt* _____ | ⁴ tant, ad eos pertinere, quia 145 nullo interueniente extraneo herede senatus consulto locus non est. 70. Sed⁵ si cum liberis suis etiam extraneum heredem patronus reliquerit, Caelius⁶ Sabinus ait tota bona pro uirilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum extraneus heres⁷ interuenit, non habet lex iunia locum, sed senatus consultum; Iuolenus autem ait tantum eam partem ex senatus consulto liberos patroni pro uirilibus partibus habitu-

1) sint et *del. Polenaar.* 2) exhereditati V. 3) nihilo minus *add. Lachmann.* tamen *add. Hu.* 4) *Krueger exempli causa supplet:* heredes instituerit, ex isdem partibus bona Latini, si patri heredes existant. 5) ei V. 6) *seilius V.* 7) extraneos heres *correctum ex* extraneos heredes V.

§ 66. *cf. supra* 2, 132.

§ 67. *cf. supra* 2, 158.

ros esse, quam extranei heredes ante senatus consultum lege Iunia habituri essent, reliquas uero partes pro hereditariis partibus ad eos pertinere. 71. Item quaeritur, an hoc senatus consultum ad eos patroni liberos pertineat, qui ex filia nepteue procreantur, id est, ut nepos meus ex filia potior sit in bonis Latini mei quam extraneus heres; item *an* ad maternos Latinos hoc senatus consultum pertineat, quaeritur, id est, ut in bonis Latini materni potior sit patronae filius quam heres extraneus matris. Cassio placuit utroque casu locum esse senatus consulto; sed huius sententiam plerique improbant, quia senatus de his liberis patronorum¹ nihil sentiat, qui aliam familiam sequerentur; idque ex eo adparere², quod nominatim exheredatos summoueat; nam uidetur de his sentire, qui exheredari a parente solent, si heredes non instituantur; neque autem matri filium filiamue neque
 146 auo | materno nepotem neptemue, si eum eamue heredem non instituat, exheredare necesse est, siue de iure ciuili quaeramus siue de³ edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas testamenti bonorum possessio promittitur.

72. Aliquando tamen ciuis Romanus libertus tanquam Latinus moritur, uelut si Latinus saluo iure patroni ab imperatore ius Quiritium consecutus fuerit. nam, ut diuus Traianus constituit, si Latinus inuito uel ignorante patrono ius Quiritium ab imperatore consecutus sit, quibus casibus⁴, dum uiuit iste libertus, ceteris ciuibus Romanis libertis similis est et iustos liberos procreat, moritur autem Latini iure, nec ei

1) patronorum *Hu. ed.* 4. patronarum V. 2) adparere *Polenaar.* adparet V. 3) de ex V. 4) quibus casibus *del. Mommsen; sed cf. supra* 2, 144.

§ 72. *cf. I.* 3, 7, 4. *C.* 7, 6, 1, 1a; 12a (*a.* 531). *Plin. ad Trai.* 5, 2. 11, 2. 104 (105).

liberi eius heredes esse possunt; et in hoc tantum habet testamenti factionem, ut¹ patronum heredem instituat eique², si heres esse noluerit, alium substituere possit. 73. Et quia hac constitutione uidebatur effectum, ut ne umquam isti homines tamquam ciues Romani morerentur, quamuis eo iure postea usi³ essent, quo uel ex lege Aelia Sentia⁴ uel ex senatus consulto ciues Romani essent, diuus Hadrianus iniquitate rei motus auctor fuit senatus consulti faciundi⁵, ut qui ignorante uel recusante patrono ab imperatore ius Quiritium consecuti essent, si eo iure postea usi essent, quo ex lege Aelia Sentia uel ex senatus consulto, si Latini mansissent⁶, ciuitatem Romanam consequerentur, proinde ipsi haberentur, ac si lege Aelia Sentia uel senatus consulto ad ciuitatem Romanam peruenissent. |

74. Eorum autem, quos lex Aelia Sentia dediti- 147
ciorum numero facit, bona modo quasi ciuium Romanorum libertorum⁷ modo quasi Latinorum ad patronos pertinent. 75. Nam eorum bona, qui si in aliquo uitio non essent, manumissi ciues Romani futuri essent, quasi ciuium Romanorum patronis eadem lege tribuuntur. non tamen hi⁸ habent etiam testamenti factionem. nam id plerisque placuit, nec inmerito. nam incredibile uidebatur pessimae condicionis hominibus uoluisse legis latorem testamenti faciundi ius concedere. 76. Eorum uero bona, qui si non in aliquo uitio essent, manumissi futuri Latini essent, proinde

1) aut V. 2) ei qui V. 3) ut si V. 4) Aelia Sentia
Goeschen. \bar{x} \bar{s} V. 5) paciundi V. 6) mansissent *Goeschen.*
manumissi essent V. 7) ciuium Romanorum libertorum
Goeschen. sc. libustorum V. 8) ui? V.

§ 73. *cf. supra* 1, 29 sq.; 66 sq.; 69 sq.

§ 74. *cf. supra* 1, 13 sq. *Gnom. Id. Log.* § 20.

§ 75. *cf. supra* 1, 25; 26. *Ulp.* 20, 14; 15.

§ 76. *cf. Ulp.* 1, 16.

tribuuntur patronis, ac si Latini¹ decessissent. nec me praeterit non satis in ea re legis latorem² uoluntatem suam uerbis expressisse.

77. Videamus autem et de ea successione, quae nobis ex emptione bonorum³ competit. 78. Bona autem ueneunt aut uiuorum aut mortuorum: uiuorum, uelut eorum, qui fraudationis causa latitant nec absentes⁴ defenduntur; item eorum, qui ex lege Iulia bonis cedunt; item iudicatorum post tempus, quod eis partim⁵ lege XII tabularum, partim edicto praetoris ad expediendam pecuniam tribuitur. mortuorum bona ueneunt uelut eorum, quibus certum est neque heredes neque
 148 bonorum possessores neque ullum alium | iustum successorem existere. 79. *Et* si quidem uiui bona uenant, iubet ea praetor per dies continuos XXX possideri

1) Latinis V. 2) legatorem V. 3) bonarum V.

4) nec absentes] *desideratur* aut absentes non; *fortasse quaedam exciderunt, ut Gaius sic fere scripserit: nec defenduntur; item eorum qui absentes non.* 5) eis partim *Goeschen.* eius parti V.

§ 77. *cf. supra* 2, 98. I. 3, 12 *pr. cum Theoph.* (p. 314 *sq. Ferr.*).

§ 78. uiuorum] *cf. infra* 3, 154. qui fraud. c. lat.] *cf. Cic. pro Quinct.* 19, 60. 23, 74. *Prob. Einsidl.* 66 (*Iurispr.* I, 91). *D.* 15, 1, 50 *pr.* (*Pap.* 158). 4, 6, 21, 2 (*Ulp.* 434). 42, 4, 7, 1 (*Ulp.* 1390). 42, 5, 36 (*Ulp.* 2922). 2, 4, 19 (*Paul.* 89). *C.* 7, 72, 9 (*a.* 299). nec abs. defend.] *cf. Cic. pro Quinct.* 19, 60. 23, 74. *D.* 42, 5, 5 (*Ulp.* 1394). 3, 5, 1 (*Ulp.* 346). 4, 6, 21, 2 (*Ulp.* 434). *cf. etiam D.* 3, 4, 1, 2 (*Gai.* 87). ex l. Iulia] *cf. D. tit.* 42, 3. *C. Theod. tit.* 4, 20. *C. Iust. tit.* 7, 71. *C.* 2, 11 (12), 11 (*a.* 223). iudicatorum] *cf. D.* 15, 1, 51 (*Scaev.* 142). *C.* 8, 17 (18), 4 (3) (*a.* 215). lege XII tab.] 3, 1. edicto praetoris] *puta in iudiciis imperio continentibus*. *Hu.* mortuorum *etc.*] *cf. supra* 2, 154; 158. certum est] *cf. D.* 42, 4, 8 (*Ulp.* 1398). neque heredes] *cf. Cic. pro Quinct.* 19, 60. *D.* 29, 2, 91 (*Paul.* 1576). neque ullum alium *etc.*] *cf. supra* 2, 150. *Ulp.* 28, 7. *D.* 38, 9, 1 *pr.* (*Ulp.* 1212). 49, 14, 1, 1 (*Call.* 79). *C.* 7, 72, 5 (*a.* 293). *Cic. de leg.* 2, 19, 48.

§ 79. *cf. infra* 4, 35; 65 *sq.*; 102; 145. *Theoph.* 3, 12 *pr.* (p. 314 *sq. Ferr.*). *lex Iul. munic. lin.* 116 *sq.* (*Bruns* I⁷, 108).

et¹ proscribi, si uero mortui, per² dies xv; postea iubet³ conuenire creditores et ex eo numero magistrum creari, id est eum, per quem bona ueneant. itaque si uiui bona ueneant, in diebus x⁴ *legem bonorum uendundorum* fieri⁵ iubet, si mortui, in dimidio. diebus tandem⁶ uiui bona xxx, mortui uero xx emptori addici iubet. quare autem tardius uiuentium bonorum uenditionem compleri⁷ iubet⁸, illa ratio est, quia de uiuis curandum erat, ne facile bonorum uenditiones paterentur. 80. Neque autem bonorum possessorum neque bonorum emptorum *res*⁹ pleno iure fiunt, sed in bonis efficiuntur; *ex iure Quiritium* autem ita demum acquiruntur, si usuceperunt.¹⁰ interdum quidem bonorum emptoribus ne usus quidem capio contingit, uelut si pereos * * * * * | bonorum emptor¹¹

vv. 2½ *legi nequeunt* ————— | —————

1) possideri et *Goeschen.* possederit V. 2) post V.
 3) iubent V. 4) *de numero nil constat; hoc tantum requiritur, ne impar sit numerus dierum.* 5) X *legem bonorum uendundorum fieri con. Hu. ('Nexum' p. 153) ex Theoph. (p. 315 Ferr.).* 6) tandem *Hu. ita ** V.* 7) compleri *Lachmann.* complere V. 8) iubeat *Polenaar.* 9) bonorum possessorum neque bonorum emptorum *res* *Goeschen.* bonorum possessio neque uerii? V. 10) usuceperunt *Lachmann.* usuceperiunt? V. 11) *Hu. supplementa proposuit haec: uelut si peregrinus sit bonorum emptor nec senatus consultum concessit eius ciuitati ius, quo, quae ciuibus eius populi a ciuibus Romanis alienantur, usucapere*

Cic. pro Quinct. 6, 25; 27. *Senec. de benef.* 4, 12, 3. dies continuos xxx] *cf. Cic. pro Quinct.* 8, 30. C. 7, 72, 9 i. f. (a. 299). poss. et proscr.] *cf. Prob.* 5, 24 (*Iurispr.* I, 88). *infra* 3, 220. *Charis. Gramm. lat. ed. Keil* I, 235, 19. l. *Rubr. c.* 22 i. f. (*Bruns* I⁷, 100). creditores] *cf. D.* 50, 16, 54 (*Ulp.* 1420); 55 (*Paul.* 38). magistrum] *cf. D.* 50, 16, 57 (*Paul.* 719). *Cic. pro Quinct.* 15, 50. *ad Attic.* 1, 1, 3. 6, 1, 15. *Quint. inst. or.* 6, 3, 51.

§§ 80. 81. *cf. infra* 4, 34; 35; 65; 68; 145. *Theoph.* 3, 12 *pr.* (p. 314sq. *Ferr.*). *D.* 41, 4, 2, 19 (*Paul.* 664). *Varro r. r.* 2, 10, 4 (*Bruns* II⁷, 63).

81. Item quae debita sunt ei, cuius fuerunt bona¹, aut ipse debuit, neque bonorum possessor neque bonorum emptor ipso iure debet² aut ipsis debentur, et ideo de omnibus rebus utilibus actionibus et agunt et conueniuntur, quas³ in sequenti commentario proponemus. |

149 82. Sunt autem etiam alterius generis successiones, quae neque lege XII tabularum neque praetoris edicto, sed eo iure, quod tacito consensu⁴ receptum est, introductae sunt. 83. Etenim cum pater familias se in adoptionem dedit mulierue⁵ in manum conuenit, omnes eius res incorporales et corporales, quaeque ei debita⁶ sunt, patri adoptiuo coemptionatoriuè acquiruntur exceptis his, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt ususfructus, operarum obligatio libertorum, quae per iusiurandum contracta est, et lites contestatae⁷ legitimo iudicio. 84. Ex diuerso quod is debuit, qui se in adoptionem dedit quaeue⁸ in manum conuenit, non transit ad coemptionatorem aut ad patrem adoptiuum,

possunt. Kruegero videtur Gaius egisse de usucapione, quae non contingit, si per eos bona venierunt, quibus nihil debitum erat, vel de bonorum venditione aliam ob causam irrita facta (cf. Dig. 42, 4, 7, 3 et 42, 5, 30).

1) debita—bona suppl. Lachmann. 2) debeat(?) V.
3) utilibus—quas suppl. fere Hu. 4) concessu V. 5) mulierue Boecking. mulierque V. 6) num debita? 7) lites contestatae suppl. Rudorff. 8) quaeque V.

§ 82. = I. 3, 10 pr.

§ 83. = I. 3, 10, 1. cf. infra 4, 80. in adoptionem] cf. D. 43, 26, 16 (Pomp. 771). 37, 11, 11, 2 (Pap. 221). 1, 7, 15 pr. (Ulp. 2689). Suet. Tib. 15. Gell. 5, 19, 6. in manum] Cic. top. 4, 23. per cap. dem. pereunt] cf. D. 46, 3, 38 pr. (Afr. 79). infra 3, 114. ususfructus] cf. D. 7, 1, 35, 1 (Iul. 887). 7, 1, 56 (Gai. 297). 7, 4, 1; 3 = Vat. 61—64 (Ulp. 2550 sq.). Paul. 3, 6, 28; 29. I. 2, 4, 3. C. 3, 33, 16 (a. 530). operar. obl.] cf. D. 33, 2, 2 (Pap. 259). 38, 1, 7 (Ulp. 2702). infra ad 3, 96. legit. iud.] cf. infra 3, 181. 4, 104.

§ 84. cf. I. 3, 10, 3. infra 4, 38; 80. D. 4, 5, 2 (Ulp. 413 sq.). 15, 1, 42 (Ulp. 418). hereditarium aes alienum] cf. D. 42, 5, 7 (Gai. 344). 44, 7, 40 (Paul. 225).

nisi si hereditarium aes alienum fuerit; de eo enim, quia ipse pater adoptiuus aut coemptionator heres fit, directo tenetur iure, is uero, qui se adoptandum dedit, quaeue¹ in manum conuenit, desinit esse heres²; de eo uero, quod proprio nomine eae³ personae debuerint, licet neque pater adoptiuus teneatur neque coemptionator et ne⁴ ipse quidem, qui se in adoptionem⁵ dedit, uel ipsa⁶, quae in manum conuenit, maneat obligatus obligatae, quia scilicet⁷ per capitis diminutionem liberetur, tamen in eum eamue utilis actio datur rescissa | capitis deminutione, et, si aduersus hanc actionem non 150 defendantur⁸, quae bona eorum futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent, uniuersa uendere creditoribus praetor permittit.⁹

85. *Item si legitimam hereditatem heres, antequam cernat aut pro herede gerat, alii in iure cedat, pleno iure fit ille heres, cui cessa est hereditas, proinde ac si ipse per legem ad hereditatem uocaretur; quod si postea quam heres extiterit, cesserit, adhuc heres manet et ob id creditoribus¹⁰ ipse tenebitur; sed res corporales transferet, proinde ac si singulas in iure cessisset, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt.* 86. *Idem iuris est, si testamento scriptus heres, postea quam heres extiterit, in iure cesserit hereditatem; ante aditam uero hereditatem cedendo nihil agit.* 87. *Suus autem et necessarius heres an aliquid agant¹¹ in iure cedendo, quaeritur. nostri praeceptores nihil eos agere existimant; diuersae scho-*

1) quaeue *Lachmann.* queque V. 2) heredes V.

3) ea V. 4) et ne *suppl. Krueger.* 5) in adoptionem

Goeschen. adem in optionem V. 6) uel ipsa *suppleuimus.*

7) scilicet *Goeschen.* scetsi? V. 8) defendatur V. 9) per-

mittitur V. *deinde versus unus in V vacuus relictus.*

10) a creditoribus V. 11) agat V.

§§ 85—87. *cf. supra 2, 35—37.*

§ 87. *cernendo aut pro herede gerendo] cf. supra 2, 116. Consult. 6. 19 (Cod. Hermog. a. 294).*

lae auctores idem eos agere putant, quod ceteri post aditam¹ hereditatem; nihil enim interest², utrum aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat an iuris necessitate hereditati adstringatur.³

151 88. Nunc transeamus⁴ ad obligationes, quarum summa diuisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio uel ex contractu nascitur uel ex delicto.

89. Et prius uideamus de his, quae ex contractu nascuntur. harum autem quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio aut uerbis aut litteris aut consensu.

90. Re contrahitur obligatio uelut mutui datione; mutui autem datio proprie in his fere⁵ rebus contingit, quae⁶ res pondere, numero, mensura constant, qualis est pecunia numerata, uinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eaedem⁷, sed aliae⁸ eiusdem naturae reddantur. unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit.⁹ 91. Is quoque, qui non debitum accepit ab

1) aditamam V. 2) interesse Beseler. 3) *ultima linea paginae 150 (rubricae destinata) et initium primae lineae p. 151 litteris vacant in V.* 4) nunc transeamus *suppl. ex Inst.* 5) *del. Hu.; om. Inst.* 6) qua V. 7) eaedem *Inst. eadem V.* 8) aliae *Inst. alia V.* 9) fiat V. '*non inprobabiliter hic excidit ex Inst. supplendum: (at) ex eo contractu nascitur actio, quae uocatur conditio. etiam Theophilus: ἐκ δὲ τούτου κτλ.*' Hu.

§§ 88. 89. *cf. I. 3, 13 pr.; 2. Gai epit. 2, 9 pr. D. 44, 7, 1 pr.; 1 (Gai. 498). infra 3, 182. 4, 2. D. 44, 7, 52 pr. (Mod. 192). re] infra 3, 90; 91. uerbis] infra 3, 92—127. litteris] infra 3, 128—134. consensu] infra 3, 135—162.*

§ 90. *inde a uerbis quas res = I. 3, 14 pr. cf. Gai epit. 2, 9, 1. D. 44, 7, 1, 2 (Gai. 498). supra 2, 81. Ulp. Inst. fragm. 2, 1. D. 12, 1, 2 pr.—2 (Paul. 430). 44, 7, 52, 1 (Mod. 192). Varro de l. l. 5, 179 (Bruns 11¹, 54). Non. p. 439, 15 Merc. Boeth. ad Cic. top. p. 300 Bait. Isid. orig. 5, 25, 18.*

§ 91. = I. 3, 14, 1. *cf. D. 44, 7, 5, 3 (Gai. 506). I. 3,*

eo, qui per errorem soluit, re obligatur; nam proinde ei condici potest SI PARET¹ EVM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. unde quidam putant pupillum aut mulierem, cui sine tutoris auctoritate² non debitum per errorem datum est, non teneri conditione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non uidetur ex contractu consistere, quia is, qui soluendi animo dat, magis distrahere uult negotium quam contrahere./

92. Verbis | obligatio¹ fit ex interrogatione et re- 152
sponsione, uelut DARI SPONDES? SPONDEO, DABIS?
DABO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDEPROMITTIS? FIDE-
PROMITTO, FIDEIVBES? FIDEIVBEO, FACIES? FACIAM.

93. Sed haec quidem uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO propria ciuium Romanorum est; ceterae³ uero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, siue ciues Romanos siue peregrinos, ualent. et quamuis ad Graecam⁴ uocem expressae fuerint, uelut hoc modo δῶσεις; δῶσω· ὁμολογεῖς; ὁμολογῶ· πίστει κελεύεις; πίστει κελεύω· ποιήσεις; ποιήσω⁵, etiam hae⁶ tamen inter ciues Romanos ualent⁷, si modo Graeci

- 1) parret V. 2) tutoris auctoritate *Inst. totae* V.
3) cetera V. 4) eregam (?) V. 5) haec Graeca ex *Theophilo suppleta* sunt. 6) haec V. 7) ualent tm V.

27, 6. *D.* 26, 8, 5 *pr.* (*Ulp.* 2854). 44, 4, 4, 4 (*Ulp.* 1678). si PARET] *cf. infra* 4, 4; 5; 41. quidam putant] *cf. D.* 26, 8, 13 (*Iul.* 322). 46, 3, 66 (*Pomp.* 354).

§ 92. *cf. Gai epit.* 2, 9, 2. *Paul.* 2, 3, 5, 7, 1. *I.* 3, 15 *pr.* *D.* 45, 1, 5, 1 (*Pomp.* 722). 44, 7, 1, 7 (*Gai.* 498). 44, 7, 52, 2 (*Mod.* 192). *C.* 8, 37 (38), 10 (*a.* 472). *Plaut. Aul.* 2, 2, 78 = 256. *Pseud.* 1, 1, 112 *sq.* = 114 *sq.*; 1, 5, 121 *sq.* = 535 *sq.*; 4, 6, 6 *sq.* = 1068 *sq.* *M. naechm.* 5, 4, 6 = 894. *Bacch.* 4, 8, 43 = 883. *Cic. pro Caec.* 3, 7. *Fest. v. spondere* p. 329; 343 (*Bruns II*⁷, 40). *Varro de l. l.* 6, 69 *sq.* (*Bruns II*⁷, 56). *Seneca ep.* 7, 1. *Isid. orig.* 5, 24, 30 (*Bruns II*⁷, 81).

§ 93. *cf. infra* 3, 119; 179 *i. f.* *I.* 3, 15, 1 *cum Theoph.* (p. 322 *sq.* *Ferr.*). *D.* 45, 1, 1, 6 (*Ulp.* 2949). 46, 4, 8, 4 *i. f.* (*Ulp.* 2957). *C.* 8, 40 (41), 12 (*a.* 230). 2, 55 (56), 4, 6 (*a.* 529). *Gell.* 4, 4 (*Serv.* 2, *Iurispr.* I, 33).

sermonis intellectum habeant; et e contrario quamuis Latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos ualent, si modo Latini sermonis intellectum habeant.¹ at illa uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO adeo propria ciuium Romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transferri² possit, quamuis dicatur a Graeca uoce figurata esse.

94. Unde dicitur uno casu hoc uerbo peregrinum quoque obligari posse, uelut si imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interroget: PACEM FVTVRAM SPONDES? uel ipse eodem modo interrogetur. quod nimium subtiliter dictum est, quia si quid aduersus pactionem fiat, non ex stipulatu³ agitur, sed iure belli res uindicatur. 95. Illud dubitari potest, si quis⁴

153
t. 8

_____ vv. 13 _____
95^a. — | si debitor mulieris iussu eius, dum _____⁵ |
doti dicat quod debet. alius autem obligari eo
modo | non potest. | et ideo si quis alius pro mu-
liere dotem uiro promittat, com|muni iure obliga _____⁶

1) habeantur V. 2) transferri *Goeschen.* transferri V.
3) stipulat V. 4) *cf. apographum; de supplementis vid. epit.*
2, 9, 3; 4. 5) *Hu. suppl.:* modo auctore tutore eidem.
6) *Hu. suppl.:* obligari debet, scilicet ut ante stipuletur
maritus.

§ 94. *cf. Liv.* 9, 5, 2sq. 9, 8, 4sq. 9, 11, 3sq. 9, 41, 20. *Cic.*
pro Balbo 12, 29. *cf. etiam D.* 2, 14, 5 (*Ulp.* 241).

§ 95^a. *cf. Gai epit.* 2, 9, 3. *Ulp.* 6, 1; 2, 11, 20. *Fr. Vat*
99sq. (*Paul.* 1506sq.). *D.* 23, 3, 79, 1 (*Lab. ap. Iav.* 221). 23, 3, 80
et 83 (*Lab. ap. Iav.* 222). 23, 4, 32, 1 (*Lab. ap. Iav.* 223). 50,
16, 125 (*Proc.* 20) 23, 3, 57 (*Iav.* 147). 23, 3, 44 (*Iul.* 268). 23, 3,
46 (*Iul.* 269). 23, 3, 61 *pr.* (*Ter Clem.* 5). 23, 3, 59 *pr.*; 1 (*Mar-*
cell. 82). 23, 3, 45 (*Tryph.* 29). 23, 3, 77 (*Tryph.* 36). 23, 3, 25
(*Paul.* 1758) *C. I.* 5, 12, 1 (*a.* 201) *C. Th.* 3, 12 3 (= *C. I.* 5, 5,
6; *a.* 396). 3, 13, 4 (= *C. I.* 5, 12, 6; *a.* 428). *Plaut. Aul.* 2, 2,
78 = 256. *Amplitr.* 2, 2, 209 = 839. *Ter. Heaut.* 5, 1, 64 = 937.
5, 5, 4 = 1048. *Cic. pro Caec.* 25, 73. *pro Flacc.* 35, 86. *Ov. Fast.*
6, 594. *Senec. controv.* 1, 6, 5 (*p.* 66, 7 *ed. Mueller*). *Plin. ep.*
2, 4, 2. *Apul. apol.* 102. *Non. Marcell.* *p.* 280, 22 sq. (*dicere*
etiam promittere). *Mart. Cap.* 9, 898. *Schol. ad. Pers. sat.* 2, 14.

96. Item uno loquente *et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iuravit¹, etsi haec sola² causa est³, ex qua iureiurando contrahitur obligatio. sane ex alia nulla causa iureiurando homines | obligantur, utique cum quaeritur de iure Romanorum. nam apud peregrinos quid iuris sit, singularum ciuitatum iura requirentes aliud intellegere poterimus ———.*

97. Si id, quod dari stipulamur, tale sit, ut dari non possit, inutilis est stipulatio, uelut si quis hominem liberum, quem seruum esse credebat, aut mortuum, quem uiuum esse credebat, aut locum sacrum uel religiosum, quem putabat⁵ humani iuris esse, dari stipuletur. 97^a. Item si quis rem, quae in rerum natura esse non potest, uelut hippocentaurum⁶, stipuletur, aequè inutilis est stipulatio. 98. Item si quis sub ea conditione stipuletur, quae existere non potest, uelut 'si digito caelum tetigerit', inutilis est stipulatio. sed legatum sub impossibili conditione⁷ relictum nostri praeceptores proinde deberi putant, ac si sine condi-

1) et—iuravit *suppl. ex epitoma.* 2) solo(?) V. 3) s. V.
 4) fortasse sequitur in V: in aliis ualere. *deinde sequitur linea uacua.* 5) putabat V. 6) stipuletur—hippocentaurum *suppl. Lachmann ex Inst. 3, 19, 1.* 7) cocondicione V.

§ 96. *cf. Gai epit. 2, 9, 4. supra 3, 83. Paul 2, 32. D. 38, 1, 7 (Ulp. 2702). 38, 1, 8 (Pomp. 528). 40, 12, 44 pr. (Ven. 3). 46, 4, 13 pr. (Ulp. 2980). Cic. ad Att. 7, 2, 8.*

§ 97. *cf. Gai epit. 2, 9, 5. I. 3, 19, 1; 2. D. 44, 7, 1, 9 (Gai. 498). 45, 1, 103 (Mod. 115).*

§ 97^a. *cf. I. 3, 19, 1 D. 45, 1, 97 pr. (Cels. 222). Lucret. 5, 878 sq. Cic. de nat. deor. 2, 2, 5. Ovid. Trist. 4, 7, 15. Senec. ep. 58, 15. Plin. n. h. 7, 35. Isid. orig. 1, 39, 5. 11, 3, 37; 39.*

§ 98. *cf. Gai epit. 2, 9, 6. Paul. 3, 4^b, 1. I. 3, 19, 11. D. 44, 7, 1, 11 (Gai. 498). 45, 1, 137, 6 (Ven. 53). 44, 7, 31 (Maccian. 16). 45, 1, 7 (Ulp. 2474). sed legatum etc | cf. I. 2, 14, 10. D. 28, 5, 46 (45) (Alf. 34). 33, 4, 12 (Scaev. 264). 35, 1, 3 (Ulp. 2474).*

cione relictum esset; diuersae¹ scholae auctores nihilo² minus legatum inutile existimant quam stipulationem. et sane uix idonea diuersitatis ratio reddi potest. 99. Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ignorans rem suam esse dari sibi eam stipuletur; quippe quod alicuius est, id ei dari non potest. 100. Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur: POST MORTEM MEAM DARI SPONDES? uel ita: POST MORTEM TVAM DARI SPONDES? ualet autem, si quis ita dari stipuletur: CVM MORIAR, DARI SPONDES? uel ita³: ACVM MORIERIS, DARI | SPONDES? id est, ut in nouissimum uitae tempus stipulatoris aut promissoris obligatio conferatur: nam inelegans esse uisum est ab heredis persona incipere obligationem. rursus ita stipulari non possumus: PRIDIE QVAM MORIAR, aut PRIDIE QVAM MORIERIS, DARI SPONDES? quia non potest aliter intellegi 'pridie quam aliquis morietur', quam si mors secuta sit; rursus morte secuta in praeteritum reducitur⁴ stipulatio et quodam modo talis est: HEREDI MEO DARI SPONDES? quae sane inutilis est. 101. Quaecumque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intellegemus.⁵ 102. Adhuc inutilis est stipu-

1) diuersi V. 2) no V. 3) post—ita *suppl. Hu.*

4) reducitur V. 5) intellegemus *Lachmann.* intellegimus V.

§ 99. *cf. infra* 4, 4. I. 3, 19, 2; 22. D. 44, 7, 1, 10 (*Gai.* 498). 45, 1, 31 (*Pomp.* 713). 45, 1, 98 *pr.* (*Marcell.* 218). 45, 1, 29, 1 (*Ulp.* 2928). 45, 1, 82 *pr.* (*Ulp.* 1709). 7, 9, 1, 7 (*Ulp.* 1721). 45, 1, 87 (*Paul.* 821). 45, 1, 128 (*Paul.* 1366).

§ 100. *cf. Gai epit.* 2, 9, 7; 8. *supra* 2, 232; 277. *infra* 3, 117; 119; 158; 176. I. 3, 19, 13; 15. *Fr. Vat.* 57 (*Paul.* 996). 98 (*Paul.* 1505) D. 35, 2, 32 *pr.* (*Maecian.* 42). 31, 67, 6 (*Pap.* 281). 45, 1, 121, 2 (*Pap.* 664). 23, 3, 76 (*Tryph.* 35). 23, 3, 20 (*Paul.* 1756). 45, 1, 46, 1 (*Paul.* 1850). 45, 1, 45, 1; 3 (*Ulp.* 2976). C. 8, 37 (38), 4 (*a.* 222); 11 (*a.* 528); 15 (*a.* 532). 4, 11, 1 (*a.* 531).

§ 101. *cf. infra* 3, 153. D. 46, 3, 38 *pr.* (*Afr.* 79).

§ 102. = I. 3, 19, 5. *cf. Gai epit.* 2, 9, 9; 10. D. 45, 1, 1, 3; 4 (*Ulp.* 2949). 45, 1, 83, 2; 3 (*Paul.* 798). 45, 1, 35, 2 (*Paul.* 1844). *Varro de l. l.* 6, 72 (*Brunns II?*, 57).

latio, si quis ad id, quod interrogatus erit, non responderit, uelut si sestertia x a te dari stipuler, et tu nummum sestertium v milia¹ promittas, aut si ego pure² stipuler, tu sub condicione promittas. 103. Praeterea inutilis est stipulatio, si ei dari stipulemur, cuius iuri³ subiecti non sumus. unde illud quaesitum est, si quis sibi et ei, cuius iuri subiectus non est, dari stipuletur, in quantum ualeat stipulatio. nostri praeceptores putant in uniuersum ualere et proinde ei soli, qui stipulatus sit, solidum deberi, atque si extranei nomen non adiecisset. sed diuersae scholae auctores | dimidium ei deberi existimant; pro altera uero parte inutilem esse stipulationem. 103^a. Alia causa est, |
 _____ DARI SPONDES | _____ solidum deberi et me | sol _____ etiam _____ | _____⁴
 104. Praeterea⁵ inutilis est stipulatio, si ab eo stipuler, qui iuri meo subiectus est, item si is a me stipuletur. seruus quidem et qui in mancipio est et *filia familias*⁶ et quae in manu est, non solum ipsi, cuius iuri subiecti subiectaeue sunt, obligari non possunt, sed ne

1) nummum — milia *Hu.* sestertia ū. milia *V.* sestertia v *Krueger.* 2) pute *V.* 3) iuris *V.* 4) *supplementa Hu.:* Alia causa est, si ueluti seruo uel filio familias meo et mihi dari spondes stipulatus sim. tunc enim constat solidum deberi et me solidum a promissore petere posse: quod etiam fit, cum tantum uelut filio familias stipulor; — *supplementa Kruegeri:* Alia causa est, si ita stipulatus sim mihi aut titio dari spondes? quo casu constat mihi solidum deberi et me solum ex ea stipulatione agere posse, quamquam etiam Titio soluendo liberaris. 5) item *Inst.* 6) filia familias *suppl. Krueger.*

§ 103. cf. *I.* 3, 19, 4; 19. *supra* 2, 86. *infra* 3, 114; 163. *D.* 50, 17, 73, 4 (*Q. Muc.* 50). 18, 1, 64 (*Iav.* 78). 45, 1, 110 pr. (*Pomp.* 237). 45, 3, 18, 2 (*Pop.* 328). 45, 3, 4 (*Ulp.* 2616). 45, 1, 38, 17 (*Ulp.* 2971). 45, 1, 126, 2 (*Paul.* 1296). *C.* 8, 37 (38), 3 (*a.* 217). 8, 38 (39), 3 (*a.* 290); 6 (*a.* 294). *Nov.* 115, 6 (*a.* 542).

§ 104. cf. *I.* 3, 19, 6. *Fr. Vat.* 99 (*Paul.* 1506). *D.* 45, 1, 141, 2 (*Gai.* 513). 44, 7, 14 (*Ulp.* 128). 13, 6, 3, 4 (*Ulp.* 801). 50, 17, 22 pr. (*Ulp.* 2702). 46, 1, 56, 1 (*Paul.* 1397)

alii quidem ulli. 105. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est. idem etiam in surdo receptum est; quia et is, qui stipulatur, uerba promittentis, et qui promittit, uerba stipulantis exaudire debet. 106. Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit, quid agat. 107. Pupillus omne negotium recte gerit, ita tamen, ut¹ sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur², uelut si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. 108. Idem iuris est in feminis, quae in tutela sunt. 109. Sed quod diximus de pupillo, utique de eo uerum est, qui iam aliquem intellectum habet; nam infans et qui infanti proximus est non multum a furioso | differt, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent. sed in his pupillis³ propter⁴ utilitatem benignior iuris interpretatio facta est.⁵

110. ⁶Possumus tamen ad id, quod stipulamur,

1) ut tamen V. 2) nihil mutandum; cf. *Dig.* 26, 8, 2.
 3) qui infanti proximi sunt *ins. Hu.* 4) per V. 5) *sequitur in V linea vacua.* 6) *Hu. librarium ea, quae omisit, pro rubrica habuisse ratus supplevit haec:* Quamquam uero, ut diximus, alius, qui iuri nostro subiectus non est, inutiliter nobis stipulatur.

§ 105. = *I.* 3, 19, 7. cf. *D.* 44, 7, 1, 14; 15 (*Gai.* 498). 45, 1, 1 *pr.* (*Ulp.* 2949).

§ 106. = *I.* 3, 19, 8. cf. *D.* 44, 7, 1, 12 (*Gai.* 498). 46, 1, 70, 4 (*Gai.* 510).

107. = *I.* 3, 19, 9. cf. *supra* 2, 83. 3, 91. *infra* 3, 119; 176. *Ulp.* 11, 27. *I.* 1, 21 *pr.* *D.* 26, 8, 9 *pr.* (*Gai.* 267). 50, 17, 5 (*Paul.* 1614). *C.* 8, 38 (39). 1 (*a.* 215).

108. cf. *supra* 1, 144; 192. 2, 80sq. 3, 91. *infra* 3, 119; 176.

§ 109. = *I.* 3, 19, 10. cf. *infra* 3, 208. *D.* 44, 7, 1, 13 (*Gai.* 498). 46, 6, 6 (*Gai.* 366). 26, 7, 1, 2 (*Ulp.* 992). 29, 2, 9 (*Paul.* 1614).

§ 110. cf. *Fest. v. reus p.* 273 (*Bruns II*², 32). *D.* 17, 1, 59 *pr.* (*Paul.* 1480). *Cic. pro Quinct.* 18, 58. *in Pison.* 9, 18. *Epist. ad Octav. (inter Cic. epp. ad Brut.* 2, 8) § 9.

alium adhibere, qui idem stipuletur¹, quem uulgo adstipulatorem uocamus. 111. Et² huic proinde actio competit proindeque ei recte soluitur ac nobis; sed quidquid consecutus erit, mandati iudicio³ nobis restituere cogetur. 112. Ceterum potest etiam aliis uerbis uti adstipulator, quam quibus nos usi sumus. itaque si uerbi gratia ego ita stipulatus sim: DARI SPONDES? ille sic adstipulari potest: IDEM FIDE TVA PROMITTIS? uel: IDEM FIDE IVBES? uel contra. 113. Item minus⁴ adstipulari potest, plus non potest. itaque si ego sestertia x stipulatus sim⁵, ille sestertia v stipulari potest; contra uero plus non potest. item si ego pure stipulatus sim, ille sub condicione stipulari potest; contra uero non potest. non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur; plus est enim statim aliquid dare, minus est post tempus dare. 114. In hoc autem iure quaedam singulari iure obseruantur. nam adstipulatoris heres non habet actionem. item seruus adstipulando nihil agit, qui⁶ ex ceteris omnibus causis stipulatione domino acquirit. idem de eo, qui in mancipio est, magis placuit; nam et is serui loco est. is autem, qui in potestate patris est, agit aliquid, sed parenti non acquirit, quamuis ex omnibus ceteris causis stipulando ei adquirat; ac ne ipsi quidem aliter actio competit, quam si sine kapitis⁷ diminutione exierit de potestate parentis, ueluti morte

1) stipuletur *Goeschen.* stipulatur V. 2) sed V.

3) iudicio V. 4) item minus *Goeschen.* idem rginus V.

5) sum V. 6) quia V. 7) R V.

§ 111. *cf. infra* 3, 117; 215.

§ 112. *cf. infra* 3, 116.

§ 113. *cf. I.* 3, 20, 5. *infra* 3, 126. non solum autem] *cf. infra* 4, 53. *D.* 46, 3, 85 (*Coll.* 56). 50, 16, 12, 1 (*Ulp.* 286).

§ 114. adstipulatoris heres] *cf. infra* 4, 113. seruus] *cf. supra* 2, 87. *infra* 3, 163. *I.* 3, 17, 1. nam et is] *cf. supra* 1, 123; 138. 2, 160. si sine kapitis diminutione] *cf. supra* 1, 127; 130. *D.* 46, 3, 38 *pr.* (*Afr.* 79).

eius aut quod ipse flamen Dialis inauguratus est. eadem de filia¹ familias et quae in manu est, dicta intellegemus.²

115. Pro eo quoque, qui promittit, solent alii obligari, quorum alios sponsos, alios fidepromissores, alios fideiussos appellamus. 116. Sponsor ita interrogatur: IDEM DARI SPONDES? fidepromissor ita: IDEM FIDEPROMITTIS? fideiussor ita: IDEM³ FIDE TVA ESSE IVBES? uidebimus de his autem⁴, quo nomine possint proprie adpellari, qui ita interrogantur: IDEM DABIS? IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES? 117. Sponsos quidem et fidepromissores et fideiussos saepe solemus accipere, dum curamus, ut diligentius nobis cautum sit; adstipulatorem uero fere tunc solum adhibemus, cum ita stipulamur, ut aliquid post mortem nostram detur; quia enim ut ita nobis detur⁵ stipulando nihil agimus, adhibetur adstipulator⁶, ut is post mortem nostram agat; qui si quid fuerit consecutus, | de restituendo eo mandati iudicio heredi meo tenetur. |

159
t. s.

118. Sponsoris uero et fidepromissoris similis condicio est, fideiussoris ualde dissimilis. 119. Nam illi quidem nullis obligationibus accedere possunt nisi uer-

1) filiae V. 2) intellegemus pro eo V. deinde sequitur linea vacua. 3) id (quod ter scribit V pro idem, cf. Apogr. p. 262 i. f.) V. id A. Pernice. 4) an Hu.; sed hac emendatione locus corruptus non magis sanatur, quam ceterorum conatibus. videtur Gaius egisse de differentia, quae est inter adpromissores et duos reos promittendi. 5) quia—detur suppl. Hu. Mommsenium secutus. 6) autem stipulato V.

§ 115. cf. I. 3, 20 pr. Paul. 1, 9, 5. 1, 20. Fest. v. adpromissor (Bruns II², 2).

§ 116. cf. supra 3, 92. infra 4, 137. Gai epit. 2, 9, 2. C. Greg. tit. de sponsoribus et fideiussoribus (lib. XII). I. 3, 20, 7. D. 45, 1, 5, 2 (Pomp. 722). 45, 1, 75, 6 (Ulp. 675). 46, 1, 8 pr. (Ulp. 2938). C. 8, 40 (41), 12 (a. 230). Corn. Nep. Att. 9, 4. Cic. ad Att. 1, 8, 3; 10, 6.

§ 117. cf. I. 3, 20 pr. supra 3, 100; 110. infra 3, 216. D. 44, 7, 1, 8 (Gai. 498). 17, 1, 59 pr. (Paul. 1480).

§ 119. cf. I. 3, 20, 1. si mulier] cf. supra 3, 108. aut

borum, quamuis interdum ipse, qui¹ promiserit, non fuerit obligatus, uelut si *mulier* aut pupillus sine tutoris auctoritate aut quilibet post mortem suam dari promiserit. at illud quaeritur, si seruus aut peregrinue sponderit, an pro eo sponsor aut fidepromissor obligetur. 119^a. Fideiussor uero omnibus obligationibus, id est siue re siue uerbis siue litteris siue consensu contractae fuerint obligationes, adici potest. at ne illud quidem interest, utrum ciuilis an naturalis obligatio sit, cui adiciatur; adeo quidem, ut pro seruo quoque obligetur, siue extraneus sit, qui a seruo fideiussorem accipiat, siue ipse dominus in id, quod sibi debeat. 120. Praeterea sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur, nisi si de peregrino fidepromissore quaeramus et alio iure ciuitas eius utatur; fideiussoris autem etiam heres tenetur. 121. Item sponsor et fide-

1) quid V.

pupillus] *cf. supra* 3, 107. *D.* 46, 1, 25 (*Ulp.* 404). post mortem] *cf. supra* 3, 100. si seruus] *cf. supra* 3, 93. *Pers. sat.* 5, 78.

§ 119^a. *cf. D.* 46, 1, 70, 3 (*Gai.* 510). 46, 1, 8, 1 (*Ulp.* 2939). 46, 1, 56, 1 (*Paul.* 1397). *C. I. L.* VIII 2553. III 940 (*Bruns I*⁷, 329). *BGU* 887 (*Chrest.* 272). *Pap. Lips.* 4, 6. 5 II 2 (*Chrest.* 171).

§ 120. *cf. I.* 3, 20, 2. *Gai epit.* 2, 9, 2. *infra* 4, 113. *Paul.* 2, 17, 16. *D.* 46, 1, 69 (*Tryph.* 32). 17, 1, 14 *pr.* (*Ulp.* 913). 46, 1, 4, 1 (*Ulp.* 2919). 46, 1, 27, 3 (*Ulp.* 656). *C.* 8, 40 (41), 24 (*a.* 294).

§ 121. per legem Furiam] *cf. infra* 4, 22. biennio liberantur] *cf. Ulp. fr. disp.* 3 (*Iurispr.* I 498). *D.* 46, 3, 71, 1 (*Cels.* 229). 44, 3, 4 (*Iav.* 107). 45, 3, 25 (*Ven.* 69). 46, 1, 69 (*Tryph.* 32). 17, 1, 29, 6 (*Ulp.* 130). *C.* 8, 40 (41), 29 = *Bas* 26, 1, 93. *Cic. ad. Att.* 12, 14, 2. 12, 17. 12, 19, 2. tempore quo] *D.* 46, 1, 57 (*Scaev.* 184). 45, 1, 60 (*Ulp.* 644). 45, 1, 72, 1; 2 (*Ulp.* 645). 46, 6, 4, 4; 7 (*Ulp.* 1734). 45, 1, 73 *pr.* (*Paul.* 400). 46, 6, 1 (*Paul.* 401). 46, 7, 1 (*Paul.* 402). tot partes] *cf. D.* 46, 3, 34, 1; 10 (*Iul.* 717). 46, 3, 37 (*Iul.* 906). 46, 3, 5, 1 (*Ulp.* 2908). 45, 1, 72 *pr.* (*Ulp.* 643). fideiussores uero] *cf. I.* 3, 20, 4. *Paul.* 1, 20. *D.* 46, 1, 17 (*Iul.* 839). 46, 1, 26 (*Gai.* 199). 46, 6, 12 (*Pap.* 205). 27, 7, 7 (*Pap.* 440). 46, 1, 51, 1; 2; 4; 5 (*Pap.* 441). 46, 1, 27, 1 (*Ulp.* 656). 46, 1, 28 (*Paul.* 409). *C.* 8, 40 (41), 10, 1 (*Alex.*). 8, 40 (41), 16 (*a.* 241). 4, 18, 3 (*a.* 531).

160
t. s.

promissor *per* legem Furiam biennio liberantur, et quotquot erunt numero eo tempore, quo pecunia peti potest, in tot partes diducetur¹ inter eos obligatio, et singuli *in* uiriles partes uocabuntur²; fideiussores uero perpetuo tenentur, et quotquot erunt numero, singuli *in* solidum | obligantur. itaque liberum est creditori, a quo uelit, solidum petere. sed nunc ex epistula diui Hadriani *compellitur* creditor a singulis, qui modo soluendo sint, partes petere. eo igitur distat haec epistula a lege Furia, quod si quis ex sponsoribus aut fidepromissoribus soluendo non sit, hoc onus *ad ceteros non pertinet*, si uero ex *fideiussoribus*³, ad ceteros⁴ quoque pertinet. 121^a. Sed cum lex Furia tantum in Italia locum habeat, euenit, ut in *ceteris* prouinciis sutores quoque et fidepromissores proinde ac fideiussores in perpetuum⁵ teneantur et singuli in *solidum* obligentur, nisi ex epistula diui Hadriani hi quoque⁶ *adiuuentur* in parte.⁷ 122. Praeterea inter sutores et fidepromissores lex Apuleia quandam societatem introduxit. nam si quis horum plus sua portione soluerit, de eo, quod amplius dederit, aduersus ceteros actiones constituit. quae lex ante legem Furiam lata est, quo tempore in *solidum* obligabantur. unde quaeritur, an post legem Furiam adhuc legis Apuleiae beneficium supersit; et utique extra Italiam superest. nam lex quidem Furia tantum in Italia ualet, Apuleia uero etiam in *ceteris* prouinciis. sed

1) deducitur V. diducitur *edd.* 2) uocabuntur *Poeschmann.* uocabentur V. 3) ad—fideiussoribus *exempli gratia suppl. Hu.; Mommsen ita:* hoc onus ad ceteros non pertinet; sed ex fideiussoribus etsi unus tantum soluendo sit, ad hunc onus ceterorum quoque pertinet. 4) ceterorum V. 5) perpetuo V. *cf. infra* § 145. 6) *qc* V. 7) *in parte gloss.?*

§ 121^a. *cf. Ulp. disp. fr. 3 (Iurispr. I, 498).*

§ 122. *cf. I. 3, 20, 4. D. 50, 16, 32 (Paul. 403). 46, 1, 59 (Mod. 194).*

an etiam in Italia¹ beneficium legis Apuleiae supersit, ualde quaeritur. ad *fideiussores autem lex* Apuleia non pertinet. itaque si creditor ab uno totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, scilicet si is, pro quo fideiussit, soluendo non sit. sed *ut ex* | supra 161 dictis² apparet, is, a quo creditor totum petit, poterit ex epistula diui Hadriani desiderare, ut pro parte in se detur actio. 123. Praeterea lege Cicereia cautum est, ut is, qui sponsores aut fidepromissores accipiat, praedicat³ palam et declaret, et de qua re satis accipiat, et quot sponsores aut fidepromissores in eam obligationem accepturus sit; et nisi praedixerit, permittitur⁴ sponsores et fidepromissoribus intra diem XXX. praeiudicium postulare, quo quaeratur, an ex ea lege praedictum sit; et si iudicatum fuerit praedictum non⁵ esse, liberantur. qua lege fideiussorum mentio⁶ nulla fit; sed in usu⁷ est, etiam si fideiussores accipiamus, praedicere.

124. Sed beneficium legis⁸ Corneliae omnibus commune est. qua lege idem⁹ pro eodem apud eundem eodem anno uetatur in ampliorem summam obligari creditae pecuniae quam in XX milia¹⁰; et quamuis sponsores uel fidepromissores in amplam pecuniam, uelut in¹¹ sestertium C milia se obligauerint, tamen dumtaxat

1) in Italia *Krueger*. alis V. 2) dicti V. 3) praedicatur V. 4) promittit V. 5) nam V. 6) menti V. 7) usum V. 8) legum V. 9) id V. 10) milib. V. 11) si V.

§ 123. *cf. D. 50, 16, 33 (Ulp. 647). Schol. Bobiens. in Cic. orat. in Clod. et Cur. 5 (p. 333 Orell.). Liv. 42, 7, 1; 21, 7.*

§ 124. *cf. D. 39, 5, 24 (Iav. 59). 45, 1, 59 (Iul. 838). 12, 1, 22 (Iul. 867). 46, 1, 49, 1 (Pap. 336). 44, 7, 22 (Afr. 17). 46, 1, 63 (Scaev. 313). Plutarch. Caes. 11. Anton. 2. idem pro eodem] cf. D. 50, 17, 193 (Cels. 270). pecuniam creditam] cf. D. 44, 7, 42 (Ulp. 649). sine ulla condicione] cf. D. 12, 1, 37; 39 (Pap. 32). 45, 1, 120 (Pap. 383). 45, 1, 73, 1 (Paul. 405). appellatione pecuniae] cf. D. 50, 16, 178 pr. (Ulp. 296). 50, 16, 222 (Herm. 41). C. 4, 18, 2, 1^b (a. 531).*

*in xx milia tenentur.*¹ pecuniam autem creditam dicimus non solum eam, quam credendi causa damus, sed omnem, quam tum, cum² contrahitur³ obligatio, certum est⁴ debitum iri, id est, *quae* sine ulla condicione deducitur in obligationem⁵; itaque et ea pecunia, quam in diem certum dari stipulamur, eodem numero est, quia certum est eam debitum iri⁶, licet post tempus petatur. appellatione autem pecuniae omnes res in ea lege significantur; itaque *et*⁷ si uinum uel frumentum
 162 aut⁸ si fundum | uel hominem stipulemur, haec lex obseruanda est. 125. Ex quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, ueluti si dotis nomine uel eius, quod ex testamento tibi debeatur, aut iussu iudicis satis accipiatur. et adhuc lege uicesima hereditatium cauetur, ut ad eas satisfactiones, quae ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non pertineat. 126. In eo⁹ quoque iure par condicio est omnium, sponsorum, fidepromissorum, fideiussorum, quod ita obligari non possunt, ut¹⁰ plus debeant, quam debet¹¹ is, pro quo obligantur.¹² at ex diuerso, ut minus debeant, obligari possunt, sicut in adstipulatoris persona diximus; nam ut adstipulatoris, ita et horum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest quam in principali

1) se—tenentur *suppl.* Hu. 2) tum cum *Krueger.*
 tunc V. 3) contrahit V. 4) esset V. 5) obligatione V.
 6) debitum iri] debitiuri V. 7) *add.* Hu. 8) et V.
 9) iure *ins.* V. *del.* Hu. 10) possunt ut *Inst.* possit ut
 regula V. 11) deberet V. 12) obligaretur V.

§ 125. dotis nomine] *cf.* D. 24, 3, 41 (*Pap.* 382). lege uicesima hereditatium] *cf.* D. 1, 2, 2, 44 (*Pomp.* 178). 2, 15, 13. 11, 7, 37. 28, 1, 7. 35, 2, 68. 50, 16, 154 (*Macer* 45—49). *Paul.* 4, 6. *Plin. panegy.* 37—39. *Dio Cass.* 55, 25, 5. *C. I. L.* VI 10229 l. 116—119 (*Bruns I*⁷, 308). *B. G. U.* 326 col. II 10 (*Bruns I*⁷, 314). *Pap. Amh.* II, 72 (*Bruns I*⁷, 320). *Pap. Oxy.* 8, 1114, 15.

§ 126. *cf.* I. 3, 20, 5. *supra* 3, 113. D. 46, 1, 9 (*Pomp.* 727). 46, 1, 8, 7—11 (*Ulp.* 2940. 2941).

reo.¹ 127. In eo quoque par omnium causa est², quod si quid pro reo³ soluerint, eius recipiendi causa habent cum eo mandati iudicium; et hoc amplius sponsores ex lege Publilia propriam habent actionem in duplum, quae appellatur depensi.

128. Litteris obligatio fit ueluti in⁴ nominibus⁵ transscripticiis. fit autem⁶ nomen transscripticium duplici modo, uel a re in personam uel a persona in personam. 129. *A re in personam transscriptio* fit, ueluti si id, quod *tu* ex emptionis causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, id expensum tibi tulero. 130. *A persona in personam transscriptio* fit, ueluti si id, quod mihi Titius debet, tibi id expensum tulero, id est si Titius te *pro*⁷ se delegauerit mihi. 131. Alia causa est eorum nominum, quae arcaria uocantur. in his enim rei⁸, non litterarum obligatio consistit, quippe non aliter ualent⁹, quam si numerata

1) re *Inst.* 2) esse V. 3) eo V. 4) *del. Hu. sine ratione probabili. cf. infra 3, 135.* 5) nominibus *Hu. nobis V.* 6) an V. 7) *add. Hu.* 8) rebus V. 9) ualet V.

§ 127. *cf. I. 3, 20, 6. D. 46, 1, 15 pr. (Iul. 693). 46, 1, 18 (Iul. 841). 46, 1, 21, 5 (Afr. 82). 17, 1, 6, 2 (Ulp. 907). 17, 1, 10, 11 (Ulp. 910). 46, 1, 4 pr. (Ulp. 2919). 16, 1, 31 (Paul. 1024). 46, 1, 66 (Paul. 1025). 46, 1, 67 (Paul. 1047). 17, 1, 20, 1 (Paul. 1836). 17, 1, 40 (Paul. 192). C. 4, 35, 6 (a. 238). 8, 40 (41), 14 pr. (a. 239). lege Publilia] cf. infra 4, 22. depensi] cf. infra 3, 216. 4, 9; 25; 102; 171; 186. Paul. 1, 19, 1. D. 17, 1, 52 (Iav. 71). 17, 1, 50 (Cels. 266). 46, 3, 71, 1 (Cels. 229). lex Rom. Burg. 14, 8. lex Iul. munic. 114 (Bruns I⁷, 108). Cic. ad fam. 1, 9, 9. ad Att. 1, 8, 3.*

§§ 128. 129. *cf. Gai epit. 2, 9, 12. Theoph. 3, 21 pr. (p. 348 Ferr.). infra 3, 137 sq. I. 3, 21. Plaut. Truc. 1, 1, 51 = 70 sq. Cic. de offic. 3, 14, 59. ad Att. 4, 18, 2. pro Rosc. Com. 1, 4, 2, 5 sq. in Verr. 2, 1, 23, 60; 36, 92; 39, 100. orat. 46, 158. Velius Longus (Grammat. Latin. ed. Keil, vol. VII) 60, 10. Gell. 14, 2, 7.*

§ 130. *cf. D. 16, 1, 13 pr. (Gai. 229). Liv. 35, 7, 2. C. I. L. XIV 3471 (Bruns I⁷, 353).*

§ 131. *cf. Cic. top. 3, 16.*

sit pecunia; numeratio autem pecuniae rei¹ facit obligationem. qua de causa recte dicemus arcaria nomina nullam facere obligationem, sed obligationis factae testimonium praebere. 132. Unde non² proprie dicitur⁵ arcariis nominibus etiam peregrinos obligari, quia non ipso nomine, sed numeratione pecuniae⁴ obligantur; quod genus obligationis iuris gentium est. 133. Transscripticiis uero nominibus an obligentur peregrini, merito quaeritur⁵, quia quodam modo iuris ciuilis est talis obligatio; quod Neruae placuit. Sabino autem et Cassio uisum est, si a re in personam fiat nomen transscripticium, etiam peregrinos obligari; si uero a persona in personam, non obligari. 134. Praeterea litterarum obligatio fieri uidetur chirografis et syngrafis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat, ita scilicet⁶, si eo nomine stipulatio non fiat. quod genus obligationis proprium peregrinorum est.

135. Consensu fiunt obligationes in emptionibus et uenditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. 136. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationes contrahi, quod⁷ neque uerborum !

1) rein V. 2) *add. Hu.* 3) dicit V. 4) ipso nomine sed numeratione pecuniae *Goeschen.* ipse nomen s nomen ratione pēcae V. 5) quaerit V. 6) scilic. ut V. 7) quod] quo V. quia *Dig. Inst.*

§ 132. *cf. Ascon. in Cornelian. p. 57 ed. Orelli.*

§ 133. *cf. Liv. 35, 7, 2. Cic pro Fonteio 5, 11.*

§ 134. *cf. Ps.-Ascon. in Verr. 2, 1, 60; 91 p. 175; 184 ed. Baiter (Bruns II⁷, 72). Cic. in Verr. 2, 1, 36, 91. de dom. 50, 129. de harusp. resp. 13, 29. 16, 34. pro Rabir. Postum. 3, 6. Philippic. 2, 37, 95. ad Attic. 5, 21, 10. 6, 2, 7. 6, 1, 15. Amnian. 18, 5, 2.*

§§ 135—137. = I. 3, 22. D. 44, 7, 2. *cf. Gai epit. 2, 9, 13.*

§ 135. *cf. D. 19, 4, 1, 2 (Paul. 502). 44, 7, 48 (Paul. 1224). 45, 1, 35, 2 (Paul. 1845).*

§ 136. *cf. D. 19, 2, 14 (Ulp. 1607). 17, 1, 1 pr.; 1 (Paul. 484). 18, 1, 1, 2 (Paul. 503). 45, 1, 35, 2 (Paul. 1845). 17, 2, 4 pr. (Mod. 199).*

neque scripturae ulla proprietas desideratur¹, sed sufficit eos, qui negotium gerunt, consensisse. unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, ueluti per epistulam aut per internuntium, cum alioquin uerborum obligatio inter absentes fieri non possit. 137. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in uerborum obligationibus alius stipuletur alius promittat et in nominibus alius expensum ferendo obliget alius obligetur. 138. [sed absenti expensum ferri potest, etsi uerbis obligatio cum absente contrahi non possit.]²

[De emptione et uenditione.]

139. *Emptio et uenditio contrahitur*, cum de pretio conuenerit, quamuis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et uenditionis

1) desiderat V. 2) paragraphum 138 ut glossema damnauit Krueger.

§ 137. cf. *infra* 4, 61. ex bono et aequo] cf. *D.* 17, 1, 12, 9 i. f. (*Ulp.* 911). praestare] cf. *Non. s. h. verb. p.* 371 ed. *Mercier. infra* 4, 2. in uerborum obligationibus] cf. *supra* 3, 92. in nominibus] cf. *supra* 3, 128 sq.

§ 139. = *I.* 3, 23 pr. cf. *Gai epit.* 2, 9, 14. de pretio conuenerit] cf. *D.* 18, 1, 72 pr. (*Pap.* 173). 18, 1, 2, 1 (*Ulp.* 2427). 18, 1, 36 (*Ulp.* 1156). 18, 1, 38 (*Ulp.* 127). *C.* 4, 48, 4 (a. 239). 4, 38, 9 (a. 294). arra] cf. *D.* 18, 1, 35 pr. (*Gai.* 238). 18, 3, 6 pr. (*Scaev.* 237). 18, 3, 8 (*Scaev.* 28). 14, 3, 5, 15 (*Ulp.* 825). 19, 1, 11, 6 (*Ulp.* 931). *C.* 4, 45, 2, 1 (a. 293). 4, 49, 3 (a. 290). 4, 21, 17 (a. 528). *Liber iuris Syro-Roman. ed. Bruns-Sachau* L. 38 (p. 13). 51 (p. 17). *P.* 21 (p. 52). *Ar.* 20 (p. 84). 32 (p. 87). 98 (p. 108). *Arm.* 14 (p. 120). 27 (p. 123). 97 (p. 139). *Plaut. Most.* 3, 1, 115 = 649. 3, 3, 15 = 918. 4, 3, 21 = 1013. *Poenul.* 5, 6, 22 = 1359. *Rud. prol.* 46. 2, 6, 71 = 555. 3, 6, 23 = 861. *Mil. Glor.* 4, 1, 11 = 957. *Trucul.* 3, 2, 20 = 688. *Varro de l. l.* 5, 175 (*Bruns II*⁷, 53). *Gell.* 17, 2, 21. *Isid. orig.* 5, 25, 20; 21 (*Bruns II*⁷, 82). 9, 7, 6. *Hieron. epistol. ad Ephes.* 1, 13. *Suidas v. Ἀγοράβωρ.*

contractae. 140. Pretium autem certum esse debet. nam alioquin si ita inter nos conuenerit, ut quanti Titius rem aestimauerit, tanti sit empta, Labeo negauit ullam uim hoc negotium habere; cuius opinionem Cassius probat. Ofilius et eam emptionem et uenditionem esse *putauit*¹; cuius opinionem Proculus secutus est. 141. Item pretium in numerata pecunia consistere debet. *nam* in ceteris rebus an pretium esse possit, ueluti homo² aut toga aut fundus alterius rei *pretium esse possit*, ualde quaeritur.³ nostri praeceptores putant etiam in alia re posse consistere pretium; unde illud est, quod uulgo putant per permutationem rerum emptionem et uenditionem contrahi, eamque speciem emptionis⁴ uenditionisque uetustissimam esse; argumento quoque utuntur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte sic ait:

ἐνθεν ἄρ' οὐνίξοντο κερηκομόωντες Ἀχαιοί,
 ἄλλοι μὲν χαλκῶ, ἄλλοι δ' αἶθρωνι σιδήρῳ,
 ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' ἀντήσι βόεσσιν,
 ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι,⁵

et reliqua. diuersae scholae auctores dissentiunt aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem et uenditionem; alioquin non posse rem expediti permutatis rebus, quae uideatur res uenisse et quae pretii nomine data esse, sed rursus utramque

1) esse putavit *suppl. Hu.* 2) hoc modo V. 3) quaerit V. 4) emptionisque V. 5) *Graeca om. V.*

§ 140. *cf. I. 3, 23, 1. D. 18, 1, 35, 1 (Gai. 238). 18, 1, 7, 1; 2 (Ulp 2713). 18, 1, 37 (Ulp. 54). C. 4, 38, 15^a (a. 530). infra 3, 142; 143.*

§ 141. — *I. 3, 23, 2. cf. Serv. ad Verg. Georg. 3, 306. Maecian. assis distrib. 45. D. 18, 1, 1, 1 et 19, 4, 1 pr. (Paul. 502). 19, 5, 5, 1 (Paul. 1322). C. 4, 64, 1 (a. 238). 4, 64, 8 (a. 294). Plin. nat. hist. 33, 6; 7; 46. Isid. orig. 5, 24, 23. C. I. L. IX 3513 (Bruns I⁷, 234). l. 12 (quod emptum erit aere aut argento etc.). Homero] Il. 7, 472—475.*

rem uideri et uenisse et utramque pretii nomine datam esse absurdum uideri. sed ait Caelius Sabinus, si rem tibi uenalem habenti, ueluti fundum, [acceperim et]¹ pretii nomine hominem forte dederim, fundum quidem uideri uenisse, hominem autem pretii nomine datum esse, ut fundus² acciperetur.³

142. Locatio autem et conductio similibus regulis constituitur⁴; nisi enim merces certa statuta sit, non uidetur locatio et conductio contrahi. 143. Unde si alieno arbitrio merces permissa sit, uelut quanti⁵ Titius aestimauerit, | quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. 144. Item⁷ si rem tibi utendam dederim et inuicem aliam rem utendam acceperim, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. 145. Adeo autem emptio et uenditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere uidentur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et uenditio contrahatur, an locatio et conductio, ueluti si qua res

1) acceperim et *del. Mommsen. accesserim et Hu.* 2) fundum V. 3) *sequitur linea vacua in V.* 4) constituuntur V. 5) qua V. 6) dederimus V. 7) item *Polenaar.* uel V.

§ 142. *cf. I. 3, 24 pr. D. 19, 2, 2 pr. (Gai. 501). Gai epit. 2, 9, 15. infra 3, 162. D. 24, 1, 52 pr. (Pap. 184). 41, 2, 10, 2 = 19, 2, 46 (Ulp. 1525). Isid. orig. 5, 25, 12.*

§ 143. *cf. I. 3, 24, 1. 3, 23, 1 i. f. D. 19, 2, 25 pr. (Gai. 245). 19, 5, 22 (Gai. 244). C. 4, 38, 15, 3 (a. 530). infra 3, 205.*

§ 144. *cf. I. 3, 24, 2. D. 19, 5, 17, 3 (Ulp. 806).*

§ 145. *cf. I. 3, 24, 3. D. 19, 2, 2, 1 (Gai. 501). in praediis municipum] cf. D. 30, 71, 5 (Ulp. 1246). 39, 2, 15, 27 (Ulp. 1278). 6, 3, 1; 3 (Paul. 345). 39, 4, 11, 1 (Paul. 2027). Gromatici Latin. ed. Lachm. p. 116. Cic. ad fam. 13, 7; 11. 8, 9, 4. Plin. epist. 7, 18 (Bruns I⁷, 349). Tabul. Veclias (C. I. L. XI 1147. Bruns I⁷, 348) n. 43. C. I. L. IX 136 (Bruns I⁷, 378 n. 10). C. I. L. X 5853 (Bruns I⁷, 351). C. I. L. IV Suppl. 1, 3340 nr. 125 [138] (Bruns I⁷, 360)*

in perpetuum locata sit. quod euenit in praediis municipum, quae ea lege locantur, ut, quamdiu [id]¹ uectigal praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius praedium auferatur; sed magis placuit locationem conductionemque esse. 146. Item² si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri exierint, pro sudore denarii xx mihi darentur, in eos uero singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denarii³ mille, quaeritur, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur. et magis placuit eorum, qui integri exierint, locationem et conductionem contractam uideri, at eorum, qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et uenditionem esse; idque ex accidentibus 167 apparet⁴, tamquam sub condicione | facta cuiusque uenditione aut locatione.⁵ iam enim non dubitatur, quin sub condicione res uenire⁶ aut locari possint. 147. Item quaeritur, si cum aurifice mihi conuenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret⁷ et acciperet uerbi gratia denarios cc, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait materiae quidem emptionem uenditionemque contrahi, operarum autem locationem et conductionem; sed plerisque placuit emptionem et uenditionem contrahi. atqui si meum aurum ei dedero mercede pro opera constituta, conuenit locationem conductionem contrahi.⁸

1) id *del. Puchta.* inde *Hu.* 2) item quaeritur V.

3) denarios V. 4) apparere *Hu.* 5) uenditione aut locatione] uenditionem an locationem V.

6) ueniri V.

7) facere V 8) *sequitur linea vacua in V.*

§ 146. *cf. C. I. L. II suppl. 6278 (Bruns I⁷, 209) l. 36 sq. 56 sq. 63. non dubitatur] cf. D. 19, 2, 20 pr. (Paul. 518).*

§ 147. = I. 3, 24, 4. *cf. D. 19, 2, 2, 1 (Gai. 501). 19, 2, 31 (Alf. 71). 18, 1, 80, 3 (Lab. ap. Iav. 208). 18, 1, 65 (Iav. 123). 18, 1, 20 (Pomp. 548). 34, 2, 34 pr. (Pomp. 261). 19, 2, 22, 2 (Paul. 519).*

148. Societatem coire solemus aut totorum¹ bonorum aut unius alicuius negotii, ueluti mancipiorum emendorum aut uendendorum. 149. Magna autem quaestio fuit, an ita coiri possit societas, ut quis maiorem partem lucretur, minorem damni praestet. quod Quintus Mucius *contra naturam societatis esse censuit. sed Seruius Sulpicius, cuius*² etiam praeualuit sententia, adeo ita coiri posse societatem existimauit, ut dixerit illo quoque modo coiri posse, ut quis nihil omnino damni praestet, sed lucri partem capiat, si modo opera eius tam pretiosa uideatur, ut aequum sit eum cum hac pactione in societatem admitti. nam et ita posse coiri³ societatem constat, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat | et tamen lucrum inter 168 eos commune sit; saepe enim opera alicuius pro pecunia ualet. 150. Et illud certum est, si de partibus lucri et damni nihil inter eos conuenerit, tamen aequis ex partibus commodum ut incommodum inter eos commune esse; sed si in altero partes expressae fuerint, uelut in lucro, in altero uero omissae, in eo⁴ quoque, quod omissum est, similes partes erunt. 151. Manet autem societas eo usque, donec in eodem sensu⁵ per-

1) tutorum V. 2) contra—cuius *suppl. ex Inst.; sed cf. Rondoni Bull.* 24, 13. 3) coire V. 4) eodem V. 5) consensu *Inst.*

§ 148. = I. 3, 25 pr. cf. *Gai epit.* 2, 9, 16. *D.* 17, 2, 5 pr. (*Ulp.* 917). 17, 2, 63 pr. (*Ulp.* 923).

§ 149. cf. I. 3, 25, 2. *Gai epit.* 2, 9, 16. *D.* 17, 2, 6 (*Pomp.* 532). 17, 2, 5, 1 (*Ulp.* 917). 17, 2, 29, 1; 2 (*Ulp.* 2742). 17, 2, 52, 2 (*Ulp.* 922). 17, 2, 30 (*Paul.* 1732). *C.* 4, 37, 1 (a. 293). *Cic. pro Rosc. Com.* 10, 29. *Quintil. Declam.* 320.

§ 150. cf. I. 3, 25, 1; 3. *Paul.* 2, 16. *D.* 17, 2, 29 pr. (*Ulp.* 2742). *C. I. L.* III 950 (*Brunns I*⁷, 376 n. 171).

§ 151. = I. 3, 25, 4. cf. *Gai epit.* 2, 9, 17. *D.* 17, 2, 63, 10 i. f. (*Ulp.* 925). 17, 2, 73 (*Ulp.* 2388). 17, 2, 65 pr.; 3—8 (*Paul.* 495). 17, 2, 3, 1 (*Paul.* 493). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199). *C.* 4, 37, 5 (a. 294). 3, 37, 5 (a. 294); 7 (a. 531). *Petron. Satir.* 10. *Apul. Metam.* 10, 14.

seuerant; at cum aliquis renuntiauerit societati, societas soluitur. sed plane si quis in hoc renuntiauerit societati, ut obueniens aliquod lucrum solus habeat, ueluti si mihi totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiauerit societati, ut hereditatem solus lucri faciat, cogetur¹ hoc lucrum communicare; si quid uero aliud lucri fecerit, quod non captauerit, ad ipsum solum pertinet. mihi uero, quidquid omnino post renuntiatam societatem acquiritur, soli conceditur. 152. Soluitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. 153. Dicitur etiam kapitis diminutione solui societatem, quia ciuili ratione kapitis diminutio morti coaequatur; sed utique si adhuc consentiant in societatem², noua uidetur incipere societas. 154. Item si cuius ex sociis bona publice aut priuatim uenierint, soluitur societas.³ sed haec quoque | societas, de qua loquimur, id est, quae consensu contrahitur nudo, iuris gentium⁴ est; itaque inter omnes homines naturali ratione consistit.

X 155. Mandatum consistit, siue nostra gratia man-

1) cogetur V. 2) societate V. 3) videntur nonnulla excidisse. 4) gentium *Fitting.* cogentium V.

§ 152. = I. 3, 25, 5 *init.* cf. *Gai epit.* 2, 9, 17. D. 17, 2, 59 *pr.* (*Pomp.* 577). 17, 2, 35 (*Ulp.* 2744). 17, 2, 52, 9 (*Ulp.* 922). 17, 2, 63, 10 (*Ulp.* 925). 17, 2, 65, 9; 10 (*Paul.* 495). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199). 3, 5, 20 (21), 2 (*Paul.* 191).

§ 153. cf. *Gai epit.* 2, 9, 17. *supra* 3, 101. 1, 159 *sq.* D. 17, 2, 58, 2 (*Ulp.* 927). 17, 2, 63, 10 (*Ulp.* 925). 17, 2, 65, 11 (*Paul.* 495). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199).

§ 154. cf. I. 3, 25, 7; 8. *supra* 3, 78 *sq.* cf. D. 17, 2, 63, 10 (*Ulp.* 925). 17, 2, 65, 1; 12 (*Paul.* 495). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199). *priuatim*] cf. D. 42, 7, 5 (*Iul.* 647). 12, 6, 67, 2 (*Scaev.* 14). 21, 2, 57 *pr.* (*Gai.* 388). *iuris gentium*] cf. D. 2, 14, 7 *pr.*; 1 (*Ulp.* 242).

§ 155. cf. *Gai epit.* 2, 9, 18. I. 3, 26 *pr.* = D. 17, 1, 2 *pr.* (*Gai.* 503). D. 44, 7, 5 *pr.* (*Gai.* 506). 3, 3, 46, 4—6 (*Gai.* 85). 17, 1, 10 *pr.* (*Ulp.* 909).

demus siue aliena; itaque siue ut mea negotia geras siue ut alterius, mandauerim, contrahitur mandati obligatio, et inuicem alter alteri tenebimur in id¹, quod uel me tibi uel te mihi bona fide praestare oportet.² 156. Nam si tua gratia tibi mandem, superuacuum est mandatum; quod enim tu tua gratia facturus sis, id de tua sententia, non ex meo mandatu facere debes; itaque si otiosam pecuniam domi tuae te habentem hortatus fuerim, ut eam faenerares, quamuis iam ei mutuam dederis, a quo seruare non potueris, non tamen habebis mecum mandati actionem. / item si hortatus sim, ut rem aliquam emeris, quamuis non expedierit tibi eam emisse, non tamen tibi mandati tenebor.³ / et adeo haec ita sunt, ut quaeratur, an mandati teneatur⁴, qui mandauit tibi, ut Titio pecuniam faenerares. / Seruius⁵ negauit; non magis hoc casu obligationem⁶ consistere putauit, quam si generaliter alicui mandetur, uti pecuniam suam faeneraret. / sed sequimur Sabini opinionem contra sentientis⁷, quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. 157. Illud constat, si quis de ea re mandet, quae contra bonos mores est, non contrahi obligationem, ueluti si tibi⁸ 170 mandem⁹, ut Titio furtum aut¹⁰ iniuriam facias.

- 1) in id *Hu.* id in *V.* 2) oportere *V.* 3) teneri *V.*
 4) teneantur *V.* 5) sed seruius *V.* 6) obligatum *V.*
 7) contra sentientis *Mommsen.* consentientis *V.* 8) si tibi *Goeschen.* ti sibi *V.* 9) mandem *Goeschen.* mandemus *V.*
 10) autem *V.*

§ 156. *cf. I.* 3, 26 *pr.*; 6 = *D.* 17, 1, 2 *pr.*; 6 (*Gai.* 503). *D.* 17, 1, 32 (*Iul.* 919). 17, 1, 6, 5 (*Ulp.* 907). 17, 1, 16 (*Ulp.* 914). 50, 17, 47 *pr.* (*Ulp.* 909). et adeo haec ita sunt *etc.*] *cf. D.* 46, 1, 13 (*Iul.* 232). 46, 3, 95, 10 (*Pap.* 340). 17, 1, 6, 4 (*Ulp.* 907). 17, 1, 10, 11 (*Ulp.* 910). 4, 4, 13 *pr.* (*Ulp.* 404).

§ 157. *cf. Gai epit.* 2, 9, 18. *I.* 3, 26, 7. *D.* 18, 1, 35, 2 (*Gai.* 238). 17, 1, 6, 3 (*Ulp.* 907). 17, 1, 12, 11 (*Ulp.* 911). 17, 1, 22, 6 (*Paul.* 487). *C.* 1, 14, 5, 2 (*a.* 439).

158. Item si quis quid post mortem meam faciendum mihi¹ mandet, inutile mandatum est, quia generaliter placuit ab heredis persona obligationem incipere non posse. 159. Sed recte quoque *contractum*² mandatum, si dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, euanescit. 160. Item si adhuc integro mandato³ mors alterutrius alicuius⁴ interueniat, id est uel eius, qui mandarit, uel eius, qui⁵ mandatum susceperit, soluitur mandatum; sed utilitatis causa receptum est, ut si mortuo eo, qui mihi mandauerit, ignorans eum decessisse executus fuero mandatum, posse me⁶ agere mandati actione; alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum mihi [non] adferet. et huic simile est, quod plerisque placuit, si debitor meus manumisso dispensatori meo per ignorantiam soluerit, liberari eum, cum alioquin stricta iuris ratione non posset⁷ liberari eo, quod alii soluisset, quam cui soluere deberet. 161. Cum autem is, cui recte mandauerim, egressus fuerit mandatum, ego quidem⁸ eatenus/cum eo habeo mandati actionem,

parte

1) *suppl. Hu.* 2) *contractum Inst. consummatur V. consummatur del. Hu.* 3) *mandatum V.* 4) *alicuius om. Inst.; del. Goeschen.* 5) *cui V.* 6) *posse me V. Inst. possem Gradenwitz.* 7) *possent V.* 8) *quid V.*

§ 158. *cf. supra 3, 100. D. 17, 1, 13 (Gai. 232). 17, 1, 12, 17 (Ulp. 912).*

§ 159. = *I. 3, 26, 9. cf. Gai epit. 2, 9, 19. Vat. 333. D. 17, 1, 12, 16 (Ulp. 912). 46, 3, 12, 2 (Ulp 2736). 17, 1, 15 (Paul 1609).*

§ 160. = *I. 3, 26, 10. cf. Gai epit. 2, 9, 19. Vat. 333. D. 17, 1, 34, 1 (Afr. 92). 17, 1, 27, 3 (Gai. 232). 17, 1, 57 (Pap. 639). 39, 5, 19, 3 (Ulp. 1689). 17, 1, 26 pr.; 1 (Paul. 488). 17, 1, 58 pr. (Paul. 1316). 2, 1, 6 (Paul. 96). 17, 2, 65, 10 (Paul. 495). 46, 3, 108 (Paul. 1016). C. 4, 35, 15 (a. 294). et huic simile est etc.] *cf. D. 12, 1, 41 (Afr. 85). 46, 3, 18 et 16, 3, 11 (Ulp. 2869). 46, 3, 51 (Paul. 178). C. 8, 42 (43), 3 (a. 238). dispensatori] cf. supra 1, 122 i. f.**

§ 161. *cf. I. 3, 26, 8. Gai epit. 2, 9, 20. Paul. 2, 15, 3. D. 17, 1, 33 (Iul. 868). 17, 1, 4 (Gai. 504). 17, 1, 41 (Gai. 89). 17, 1, 3, 2 (Paul. 485). 17, 1, 5 pr. — 3; 5 (Paul. 485). 17, 1, 22 pr.; 1 (Paul. 487). Gell. 1, 13.*

quatenus mea interest inpluisse eum mandatum, si modo implere potuerit; at ille mecum agere non potest. itaque si mandauerim tibi, ut uerbi gratia fundum mihi sestertiis C emeris, tu sestertiis CL emeris, non habebis mecum | mandati actionem, etiamsi tanti uelis ^{mandati} mihi dare¹ fundum, quanti emendum tibi mandassem; idque maxime Sabino et Cassio placuit. quod si minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat, ut C milibus emeretur, is utique mandare² intellegitur, uti minoris, si posset, emeretur.³ 162. In summa sciendum est, quotiens faciendum aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem statuisssem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem, ueluti si fulloni polienda curandaue uestimenta *dederim* aut sarcinatori sarcienda.

163. Expositis generibus obligationum, quae ex contractu nascuntur, admonendi sumus adquiri nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eas personas, quae in nostra potestate, manu mancipioe sunt.

164. Per liberos quoque homines et alienos seruos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis uel ex re nostra adquirant. 165. Per eum quoque seruum, in quo usumfructum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur. 166. Sed qui nudum ius Quiritium in seruo habet, licet dominus sit, minus

1) dari V. 2) mandari V. 3) emeret V.

§ 162. cf. I. 3, 26, 13. D. 17, 1, 36, 1 (Iav. 28). 19, 5, 22 (Gai. 244). 19, 5, 13 pr. (Ulp. 2747). 14, 1, 1, 18 (Ulp. 817). 17, 1, 1, 4 (Paul. 484). C. 4, 35, 1 (Sever. et Anton.). 4, 35, 20 (Diocl. et Maxim.).

§ 163. = I. 3, 28 pr. cf. supra 2, 86. Paul. 5, 8. Plaut. Rud. 5, 3, 28 sq. = 1384.

§ 164. = I. 3, 28, 1. cf. supra 2, 86; 92. cf. D. 17, 1, 8, 5 (Ulp. 908).

§ 165. = I. 3, 28, 2. cf. supra. 2, 86; 91.

§ 166. cf. supra 2, 88. D. 45, 3, 36 (Iav 141).

tamen iuris in ea¹ re habere intellegitur quam usufructuarius et bonae fidei possessor. nam placet ex nulla causa² ei adquiri posse, adeo ut, etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit seruus mancipioe nomine³ eius acceperit, | quidam existiment⁴ nihil ei adquiri. 172 167. Communem seruum pro dominica parte dominis acquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando⁵ aut mancipio accipiendo illi soli acquirit⁶, uelut cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut cum ita mancipio accipiat: HANC REM EX IVRE QVIRITIVM LVCH TITHI DOMINI MEI ESSE AIO, EAQVE EI EMPTA ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA. 167^a. Illud quaeritur, an quod⁷ domini nomen adiectum efficit⁸, idem faciat unius ex dominis iussum intercedens. nostri praeceptores proinde⁹ ei, qui iusserit, soli adquiri existimant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset seruus mancipioe accepisset; diuersae scholae auctores proinde utrisque adquiri putant, ac si nullius¹⁰ iussum interuenisset.

168. Tollitur autem obligatio praecipue solutione eius, quod debetur.¹¹ unde quaeritur, si quis consentiente creditore aliud pro alio soluerit, utrum ipso

-
- 1) ea V. acquisita ab eo *Hu.* 2) causa alia V.
 3) nomen V. 4) existimant V. 5) stipulando uel mancipiando V. 6) acquiritur V. 7) an quod *Goeschen.* tamquam V. 8) efficit *Goeschen.* domini et fecit V. 9) proinde(?) V. 10) nullis V. 11) debetur *Inst.* debeatur V.
-

§ 167. = I. 3, 28, 3 cum *Theoph.* (p. 376 *Ferr.*). cf. I. 3, 17, 3. D. 41, 1, 37, 3 (*Iul.* 608). mancipio accipiendo] cf. *supra* 1, 119. 2, 87.

§ 167^a. cf. D. 45, 3, 6 (*Pomp.* 726). 41, 1, 63, 2 (*Tryph.* 19). 45, 3, 5; 7 (*Ulp.* 2952). 7, 1, 25, 6 (*Ulp.* 2587). 45, 3, 33, 1 (*Paul.* 1199). C. 4, 27, 2 (3) (a. 530).

§ 168. cf. I. 3, 29 pr. *Gai epit.* 2, 10 pr. D. 50, 16, 176 (*Ulp.* 2924). aliud pro alio] cf. D. 23, 3, 25 (*Paul.* 1758). 12, 1, 2, 1 (*Paul.* 430). 46, 3, 46 pr. (*Marcian.* 255). C. 8, 42 (43), 17 (a. 293); 24 (a. 294). *Senec. de ben.* 6, 5, 2.

iure liberetur, quod nostris praeceptoribus placet¹, an ipso iure maneat obligatus, sed aduersus petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod diuersae scholae auctoribus uisum est.

169. Item² per acceptilationem tollitur obligatio. acceptilatio autem est ueluti imaginaria solutio. quod enim ex uerborum obligatione tibi debeam, id si uelis mihi remittere, poterit sic fieri, ut patiaris haec uerba *me dicere: QVOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE AC-* 173
CEPTVM? et tu respondeas: *HABEO.* 170. Quo³ genere, ut diximus, *tantum eae obligationes soluantur, quae ex uerbis consistunt*, non etiam ceterae; consentaneum enim uisum est uerbis factam obligationem posse aliis uerbis dissolui. sed id, quod ex alia causa debeat, potest in stipulationem deduci et per acceptilationem *dissolui.* 171. *Quamuis uero dixerimus perfici acceptilationem*⁴ imaginaria solutione, tamen mulier sine tutoris auctoritate acceptum facere non potest, cum alioquin solui ei sine tutoris auctoritate possit. 172. Item quod debetur⁵, pro parte recte soluitur⁶; an autem in partem acceptum fieri possit, quaesitum est.

1) placuit *Lachmann.* 2) fit V. 3) quod V.

4) dissolui—acceptilationem *suppl. Hu.* 5) debet V. 6) recte soluitur *Inst.* debet recte solui recte soluit V.

§§ 169. 170. = I. 3, 29, 1.

§ 169. *cf. D.* 46, 4, 15 (*Pomp.* 737). 46, 4, 18, 1 (*Flor.* 21). 46, 4, 6 (*Ulp.* 2946). 46, 4, 8, 4 (*Ulp.* 2957). 46, 4, 9 (*Paul.* 1851). 34, 3, 7, 1 (*Ulp.* 2656). 46, 4, 1 (*Mod.* 195). *cf. etiam apochas Pompeianas C. I. L. IV (Bruns I⁷, 355 sq).*

§ 170. *cf. I.* 3, 29, 2. *D.* 46, 4, 18, 1 (*Flor.* 21). 46, 3, 80 (*Pomp.* 239). 46, 4, 8, 3 et 50, 17, 35 (*Ulp.* 2955).

§ 171. *cf. supra* 2, 85.

§ 172. *cf. I.* 3, 29, 1. pro parte] *cf. D.* 12, 1, 21 (*Iul.* 652). 46, 3, 9, 1 (*Ulp.* 2669). 12, 6, 26, 13 (*Ulp.* 774). 45, 1, 2, 1 (*Paul.* 1841). 45, 1, 85 (*Paul.* 810). 22, 1, 41, 1 (*Mod.* 293). an autem *etc.*] *cf. D.* 46, 4, 10 (*Pomp.* 728). 46, 4, 17 (*Inl.* 721). 46, 4, 13, 1—3; 5 (*Ulp.* 298). 46, 4, 9 (*Paul.* 1851).

173. *Est* etiam alia species imaginariae solutionis, per aes et¹ libram; quod et ipsum genus certis in causis receptum² est, ueluti si quid eo nomine debeatur³, quod per aes et libram gestum sit⁴, siue quid⁵ ex iudicati causa debeatur.⁶ 174. Adhibentur⁷ non minus quam quinque testes et libripens; deinde is, qui liberatur⁸, ita oportet loquatur: QVOD EGO TIBI TOT MILIBVS⁹ CONDEMNATVS SVM¹⁰, ME EO NOMINE A TE¹¹ SOLVO LIBEROQVE HOC AERE AENEAQVE LIBRA. HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMAMQVE EXPENDO¹² SECVNDVM LEGEM PVBLICAM. deinde asse percutit libram eumque dat ei¹³, a quo¹⁴ liberatur¹⁵, ueluti soluendi causa. 175. Similiter legatarius heredem eodem modo liberat de legato, quod per damnationem relictum est, ut tamen scilicet, sicut iudicatus condemnatum¹⁶ se esse significat, ita heres *testamento* se dare damnatum esse dicat. de eo tamen tantum potest heres eo modo liberari, quod pondere numero constet, et ita, si certum sit. quidam et de eo, | quod mensura constat, idem¹⁷ existimant.

176. Praeterea nouatione tollitur obligatio, ueluti si

-
- 1) etiam V. 2) receptisum V. 3) debeat V. 4) et V. 5) quod t V. 6) debit V. *Krueger ita*: debeatur. Eaque res ita agitur. 7) adhibemur(?) V. 8) liberat V. 9) milibus V. *num milia?* 10) CONDEMNATVS SVM] condemnat**** V. 11) EO NOMINE A TE] conmen*cte(?) V. eo nomine recte *Goudsmit*. 12) expende V. 13) dat ei *Bluhme*. det el V. 14) quod V. 15) liberatum V. 16) condemnati V. 17) ind V.
-

§ 173. *cf. Fest. v. nexum p. 165 (Bruns II⁷, 17). Liv. 6, 14, 5. Cic. de leg. 2, 21, 53 (Iuri pr. I, 8). cf. 2, 19, 49. de or. 3, 40, 159. Varro de l. l. 7, 105 (Bruns II⁷, 60). Symm. ep. 9, 114, 2.*

§ 174. *cf. supra 1, 119. 2, 104. D. 34, 3, 20 pr. (Mod. 322). soluo liberoque] cf. Liv. 22, 10, 6. primam postremaque] cf. Liv. 1, 24, 7.*

§ 175. *cf. supra 2, 201 sq. Cic. de leg. 2, 19, 49; 21, 53.*

§ 176. = I. 3, 29, 3. *cf. Theophil. ad h. l. (p. 379 Ferr.) Gai epit. 2, 9, 11. supra 2, 38. 3, 100; 107; 108; 119. D. 2, 14, 30, 1 (Gai. 62). 46, 2, 1 (Ulp. 2925).*

quod tu mihi debeas, a Titio dari stipulatus sim; nam interuentu nouae personae noua nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima nouationis iure tollatur, ueluti si quod mihi debes, a Titio post mortem eius uel a muliere pupilloue sine tutoris auctoritate stipulatus fuero; quo¹ casu rem amitto; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. non idem² iuris est, si a seruo stipulatus fuero; nam tunc *prior* proinde adhuc obligatus tenetur, ac si postea a nullo stipulatus fuisset. 177. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuler, ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit, forte si condicio uel dies aut sponsor³ adiciatur aut detrahatur.⁴ 178. Sed quod⁵ de sponsore diximus, non constat. nam diuersae scholae auctoribus placuit nihil ad nouationem proficere sponsoris adiectionem aut detractionem.⁶ 179. Quod autem diximus, si condicio adiciatur, nouationem fieri, sic intellegi oportet⁷, ut ita dicamus factam nouationem, si condicio extiterit; alioquin si defecerit, durat prior obligatio. sed uideamus, num is, qui eo nomine agat, doli mali aut pacti conuenti exceptione possit summoneri, quia uidetur inter eos id actum, ut ita ea res peteretur, si posterioris stipulationis extiterit condicio. Seruius tamen Sulpicius existimauit statim et pendente condicione nouationem fieri, et si defecerit condicio, ex neutra causa agi posse *et* eo modo rem

1) quod V. 2) id V. 3) dies aut sponsor] sponsor
 aut dies V. 4) trahatur V. 5) quae V. 6) detracta-
 tionem V. 7) oportet *Inst.* c̄ V.

§ 177. = *I.* 3, 29, 3. *cf.* *C.* 8, 41 (42), 8 (*a.* 530).

§ 179. = *I.* 3, 29, 3. *cf.* *D.* 46, 2, 24 (*Pomp.* 348). 46, 2, 31 *pr.* (*Ven.* 59). 2, 14, 30, 1; 2 (*Gai.* 62). 46, 3, 72, 1 (*Marcell.* 227). 46, 2, 8, 1 (*Ulp.* 2929). 46, 2, 14 (*Ulp.* 133). diximus] *supra* § 177. a peregrino] *cf. supra* 3, 93; 119; 176.

perire; qui consequenter et illud respondit, si quis id, quod sibi L. Titius deberet, a seruo fuerit stipulatus, nouationem fieri et rem perire, quia cum seruo agi non posset. *sed* in utroque casu alio iure utimur. nec magis his casibus nouatio fit, quam si id, quod tu mihi debeas, a peregrino, cum quo sponsus¹ communio non est, SPONDES uerbo stipulatus sim.

180. Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum. nam tunc obligatio quidem principalis dissoluitur², incipit³ autem teneri reus litis contestatione. *sed* si⁴ condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri. et hoc *est*, quod apud ueteres scriptum est ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere. 181. Unde fit, ut si legitimo iudicio debitum petiero, postea de eo ipso iure agere non possim, quia inutiliter intendo⁵ DARI MIHI OPORTERE, quia litis contestatione dari oportere desiit, aliter atque si imperio continenti iudicio egerim; tunc enim nihilo minus obligatio durat, et ideo ipso iure postea agere possum⁶, *sed* debeo per⁷ exceptionem rei iudicatae uel in iudicium deductae sum-moueri. quae autem legitima *sint* | iudicia et quae imperio continentia⁸, sequenti commentario referemus.

182. Transeamus nunc ad obligationes, quae ex

1) sponsus *Savigny*. sponsio V. 2) dissoluit V. 3) incipiat V. 4) s' V. 5) indo V. 6) possumus V. 7) prae V. 8) *lectio incerta*. continentia *Mommsen*. continentantur *Hu*.

§§ 180. 181. *cf. infra* 4, 103 sq.; 114; 121; 123. *supra* 3, 83. *Fr. Vat.* 263 (*Pap.* 697). *I.* 4, 13, 10. *D.* 16, 2, 8 (*Gai.* 214). 15, 1, 50, 2 (*Pap.* 158). 46, 2, 11, 1 (*Ulp.* 797). 15, 1, 3, 11 (*Ulp.* 851). 12, 6, 60 pr. (*Paul.* 1301). 46, 2, 29 (*Paul.* 1420). *C.* 7, 54, 3 pr. (*a.* 531). sequenti commentario] 4, 103 sq.

§ 182. *cf. Gai epit.* 2, 10, 1. *I.* 4, 1 pr. *D.* 44, 7, 4 (*Gai.* 505). 44, 7, 25, 1 (*Ulp.* 2583). 44, 7, 52, 8 (*Mod.* 192). *supra*] § 89.

delicto nascuntur, ueluti si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, iniuriam commiserit. quarum omnium rerum uno genere consistit¹ obligatio, cum ex contractu obligationes in III genera diducantur², sicut supra exposuimus.

183. Furtorum autem genera Ser. Sulpicius et Masurius Sabinus III esse dixerunt, manifestum et nec manifestum, conceptum et oblatum³; Labeo duo, manifestum et nec manifestum; nam conceptum et oblatum species potius actionis esse furto cohaerentes quam genera furtorum; quod sane uerius uidetur, sicut inferius apparebit. 184. Manifestum furtum⁴ quidam id esse dixerunt, quod⁵ dum fit, deprehenditur. alii uero ulterius, quod eo loco deprehenditur⁶, ubi fit, uelut si in oliueto⁷ oliuarum, in uineto uuarum furtum factum est⁸, quamdiu in eo oliueto aut uineto fur⁹ sit; aut si in domo furtum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit. alii adhuc ulterius eo usque **** manifestum furtum esse dixerunt, donec perferret eo, quo perferre fur destinasset. alii adhuc ulterius, quandoque eam rem fur tenens uisus fuerit; quae sententia non optinuit. sed et illorum sententia, qui existimauerunt, donec perferret eo, quo fur destinasset, deprehensum furtum manifestum esse, ideo non uidetur probari, quia magnam recipit dubitationem, utrum | unius diei an etiam plurium dierum spatio id terminandum sit; quod eo pertinet, quia¹⁰ saepe in aliis

177

- 1) constitit V. 2) diducantur *Krueger*. deducantur V.
 3) obligatum V. 4) fructum V. 5) quo V. 6) deprehendit V.
 7) solibeto V. 8) sit *Polenaar* 9) fuerita V.
 10) quod *Polenaar*.

§ 183. cf. *Gai epit.* 2, 10, 2. *Paul.* 2, 31, 2 = *Coll.* 7, 5, 3. *I.* 4, 1, 3. *D.* 47, 2, 2 (*Gai.* 269). *Gell.* 11, 18, 10 sq. inferius] § 186 sq

§§ 184, 185. cf. *Gai epit.* *Paul. Inst. Gell. loc. cit.* *D.* 47, 2, 3—8 (*Gai.* 270. *Ulp.* 2875. *Paul.* 1790).

ciuitatibus surreptas¹ res in alias ciuitates uel in alias prouincias destinant fures perferre.² ex duabus itaque superioribus opinionibus alterutra adprobatur³; magis tamen plerique posteriorem probant. 185. Nec⁴ manifestum furtum quid⁵ sit, ex iis, quae diximus, intelligitur. nam quod⁶ manifestum non est, id nec manifestum est. 186. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiua⁷ res quaesita et inuenta est. nam in eum propria actio constituta est, quamuis fur non sit, quae appellatur concepti. 187. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua tibi ab aliquo oblata sit eaque apud te concepta sit, utique⁸ si ea mente data tibi fuerit, ut apud te potius quam apud eum, qui dederit, conciperetur. nam tibi, apud quem concepta est, propria aduersus eum, qui optulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblata.⁹ 188. Est etiam prohibiti furti actio aduersus eum, qui furtum quaerere uolentem prohibuerit. 189. Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat. nam liber uerberatus addicebatur ei, cui furtum fecerat; utrum autem seruus efficeretur ex addictione an adiudicati¹⁰ loco constitueretur, ueteres

1) surrepte V. 2) proferre V. 3) adprobat V.
 4) ni V. 5) quod V. 6) q̄. (i. e. quae) V. 7) furti-
 busa V. 8) uel utique V. 9) obliti V. 10) num iudicati?

§§ 186—188. = I. 4, 1, 4. cf. *Gai epit.* 2, 10, 2.

§ 186. cf. *Paul.* 2, 31, 3; 5 = *Coll.* 7, 5, 4; 6. *D.* 22, 5, 12 (*Ulp.* 1053). testibus praesentibus] cf. *Plaut. Poenul.* 3, 5, 16—50 = 761—795.

§ 187. cf. *Paul.* 2, 31, 3; 5 = *Coll.* 7, 5, 4; 6.

§ 189. cf. *leg. XII tab.* 8, 14 (*Bruns* 1⁷, 32). *infra* 4, 111. *Gell.* 11, 18, 9. 20, 1, 7. 6 (7), 15. *Plaut. Poen.* 4, 2, 11 = 833. *Serv. ad Aen.* 8, 205 unde *Isidor. orig.* 5, 26, 18. *Ovid. Fast.* 3, 845. quadrupli actio] cf. *infra* 4, 111; 173. *Paul.* 2, 31, 13. *I.* 4, 1, 5. 4, 2 pr. 4, 12 pr. cum *Theoph.* (p. 463 *Ferr.*). *D.* 39, 4, 1, 3 (*Ulp.* 1304). 47, 2, 46, 2 (*Ulp.* 2878). 47, 2, 50 pr. (*Ulp.* 1040). *Plaut. Asin.* 3, 2, 23 = 569 *Curc.* 5, 2, 21 = 619. *Quintil. Inst. or.* 7, 4, 44. 7, 6, 2.

quaerebant. in seruum aequ¹ uerberatum animaduvertebatur. sed² postea improbata est asperitas poenae, et tam ex serui persona quam ex liberi quadrupli actio praetoris edicto constituta est. | 190. Nec mani- 178
festi furti poena per legem XII tabularum dupli interrogatur, eamque etiam praetor conseruat. 191. Concepti et oblati poena ex lege XII tabularum tripli est, eaque³ similiter a praetore seruatur. 192. Prohibiti actio quadrupli est ex edicto praetoris introducta. lex autem eo nomine nullam poenam constituit; hoc solum praecipit⁴, ut qui quaerere uelit, nudus quaerat, licio⁵ cinctus, lancem habens; qui si quid inuenerit, iubet id lex furtum manifestum esse.⁶ 193. Quid sit autem licium⁷, quaesifum est; sed uerius est⁸ consuti genus esse, quo necessariae partes tegerentur.⁹ 193^a. Quae [res]¹⁰ lex tota ridicula est; nam qui uestitum quaerere prohibet¹¹, is et nudum quaerere prohibiturus¹² est, eo magis quod ita quaesita re et¹³ inuenta maiori poenae subiciatur. deinde quod lancem siue ideo

- 1) seruum aequ *Hu.* eum atque V (?). 2) uerberatum animaduvertebatur sed *Hu.* uerbera(ta?) deinde lacuna V.
3) est eaque *Lachmann.* esse qua V. 4) praecipit V.
5) licio *v. d. Hoeven.* linteo V. 6) esset V. 7) linteum V.
8) est] seam V, s *littera lineola inducta.* 9) tegerent V.
10) res *delevimus.* 11) perhibet V. 12) prohibiturus *Sander.* prohibitus V. 13) re et *Hu.* res V. *cf. supra* § 186.

§ 190. *cf. I.* 4, 1, 5. *lex XII tab.* 8, 16 (*Bruns I⁷, 33.* *infra* 4, 173. *D.* 47, 2, 75 (*Iav.* 93). 47, 2, 68, 2 (*Cels.* 106). 47, 2, 50 *pr.* (*Ulp.* 1040). *Plaut. Poen.* 3, 1, 61 = 564. 5, 6, 14 = 1351. *Cato de agricult. praef.* § 1. *Gell.* 11, 18, 15.

§ 191. *cf. I.* 4, 1, 4. *lex XII tab.* 8, 15^a (*Bruns I⁷, 32.* *infra* 4, 173. *Paul.* 2, 31, 14. *Gell.* 11, 18, 11. *Plaut. Poen.* 3, 4, 27 = 737.

§ 192. *cf. supra* 3, 188. *lex XII tab.* 8, 15^b (*Bruns I⁷, 32.* *Lex Rom. Burgund.* 12. *Fest. p.* 117 *v. lance et licio* (*Bruns II⁷, 11.* *Gell.* 11, 18, 9. 16, 10, 8. *Inst. gl. Taur.* (*Ztschr. f. Rechtsgesch.* VII, 78) § 466. *Petron. Satir.* 97. *Aristoph. Nub.* 497 *sq. cum scholiis.* *Plato de legib.* 12 *p.* 594a.

haberi iubeat, ut manibus occupatis¹ nihil subiciat, siue ideo, ut quod inuenerit, ibi imponat, neutrum eorum procedit, si id, quod *quaeratur*, eius magnitudinis aut naturae sit, ut neque subici neque ibi inponi possit. certe non dubitatur, cuiuscumque materiae sit ea lanx, satis legi fieri. 194. Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa manifestum furtum esse iubet, sunt, qui scribunt furtum manifestum aut lege *intellegi* aut natura: lege id ipsum, de quo loquimur, natura illud, de quo superius exposuimus. sed uerius est natura tantum manifestum furtum intellegi; neque enim lex facere potest, ut qui manifestus fur non sit, manifestus sit, non magis quam qui omnino fur non sit, fur sit, et qui adulter aut homicida non sit, adulter uel | homicida sit; at illud sane lex facere potest, ut proinde aliquis poena teneatur², atque si³ furtum uel adulterium uel homicidium admisisset, quamuis nihil eorum admiserit.

195. Furtum autem fit non solum, cum quis interceptiendi causa⁴ rem alienam amouet⁵, sed⁶ generaliter, cum quis⁷ rem alienam inuito domino contrectat. 196. Itaque si quis re⁸, quae apud eum deposita sit, utatur, furtum committit; et si quis utendam rem acceperit eamque in alium usum transtulerit, furti obligatur, ueluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad cenam inuitaturus⁹, et id peregre

1) occupatis *Vangerow*. occupantis V. 2) teneat V. 3) atque si *Goeschen*. at quasi V. 4) causam V. 5) admouet V. 6) et V. 7) qui V. 8) rem V. 9) inuitaturus rogauerit V.

§ 194. cf. *D.* 7, 5, 2, 1 (*Gai.* 168). superius] § 184.

§ 195. = *I.* 4, 1, 6. cf. *Gai epit.* 2, 10, 3. *Paul.* 2, 31, 1 = *Coll.* 7, 5, 2. *Gell.* 11, 18, 20 (*Sabin.* 2, *Iurispr.* I, 73).

§ 196. cf. *I.* 4, 1, 6. *Gai epit.* 2, 10, 4; 5. *Paul.* 2, 12, 5 = *Coll.* 10, 7, 5 = *D.* 16, 3, 29 pr. (*Paul.* 1962). 2, 31, 29 = *D.* 42, 2, 83 pr. (*Paul.* 1980). 13, 1, 16 et 47, 2, 77 pr. (*Pomp.* 321). 13, 6, 5, 8 (*Ulp.* 802). 47, 2, 40 (*Paul.* 1798). *Gell.* 6 (7), 15, 2 (*Q. Muc.* 2, *Iurispr.* I, 17). *Val. Max.* 8, 2, 4. *Symmach. epist.* 7, 69, 1.

secum tulerit, aut si quis equum¹ gestandi gratia commodatum longius aliquo² duxerit, quod ueteres scripserunt de eo, qui in aciem³ perduxisset. 197. Placuit tamen eos, qui rebus commodatis aliter uterentur quam utendas accepissent, ita furtum committere, si intellegant id se inuito domino facere eumque, si intellexisset⁴, non permissurum; at⁵ si permissurum credant⁶, extra furti crimen uideri, optima sane distinctione, quod furtum sine dolo malo non committitur. 198. Sed et si credat aliquis inuito domino se rem contrectare, domino autem uolente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum [et probatum] est: cum Titius seruum meum sollicitauerit⁷, ut quasdam res mihi subriperet et ad eum perferret⁸, et seruus | id ad me pertulerit⁹, ego, dum uolo Titium in ipso delicto deprehendere, permiserim seruo¹⁰ quasdam res ad eum perferre, utrum¹¹ furti an serui corrupti iudicio teneatur¹² Titius mihi, an neutro? responsum neutro eum teneri, furti ideo, quod non inuito me res contrectarit¹³, serui corrupti ideo, quod deterior seruus factus non sit.¹⁴ 199. Interdum autem etiam¹⁵ liberorum hominum furtum fit, uelut si quis liberorum

1) accum V. 2) cum aliquo V. quam quo rogauerit (cf. p. 180 not. 9) aliquo Hu. 3) in aciem V. uis Aricium Pole-naar; cf. Val. Max. 8, 2, 4. 4) intellexissent V. 5) ut V. 6) credent V. 7) sollicitauerit Inst. colligitarer V. 8) perferet V. 9) pertulerit Inst. pertulit V. 10) permiserim seruo Goeschen. permiserumuo V. 11) quæmtrum V. 12) corrupti iudicio teneatur Inst. corruptio iudicium teneat V. 13) contrectaret V. 14) sit Hu. est V. 15) etiam Inst. et V.

§ 197. = I. 4, 1, 7. cf. supra 2, 50. infra 3, 208. 4, 178. Paul. 2, 31, 1 = Coll. 7, 5, 1. D. 9, 2, 41, 1 (Ulp. 2863). 17, 2, 51 pr. (Ulp. 2745).

§ 198. cf. I. 4, 1, 8. D. 47, 2, 46, 8 (Ulp. 2879). 11, 3, 1, 5 (Ulp. 698). C. 6, 2, 20 (a. 530).

§ 199. = I. 4, 1, 9. D. 47, 2, 14, 13 (Ulp. 2734). 47, 2, 38 (Paul. 1797). in potestate — et manu] cf. supra 2, 87; 90.

nostrorum, qui in potestate nostra sint¹, siue etiam uxor, quae in manu nostra sit, siue etiam iudicatus uel auctoratus meus subreptus fuerit.² 200. Aliquando etiam suae rei quisque furtum committit, ueluti si debitor rem, quam creditori³ pignori dedit, subtraxerit, uel si⁴ bonae fidei possessori rem meam possidenti subriperim. unde placuit eum, qui seruum suum, quem alius bona fide possidebat, ad se reuersum celauerit, furtum committere. 201. Rursus ex diuerso interdum⁵ alienas res occupare et usucapere concessum est nec creditur furtum fieri, uelut res hereditarias, quarum heres non est nactus possessionem, nisi necessarius heres extet; nam necessario herede extante placuit nihil pro herede usucapi posse. item⁶ debitor rem, quam fiducia causa creditori mancipauerit aut in iure cesserit, *secundum* ea, quae in superiore commentario rettulimus, sine furto possidere et usucapere

1) s (*id est sunt*) V. sit *Inst.*
creditori *Inst.* quae creditor V.
uestigia in V. 5) inestdum V.

2) queri(?) V. 3) quam
4) si *Goeschen. incerta*
6) posse. item] possit V.

iudicatus] *cf. supra* 3, 78. 175. 189. *infra* 4, 21. *Gell.* 20, 1, 42 (*Iuri r. l.* 1, 105). auctoratus] *cf. Coll.* 4, 3, 2 (*Paul.* 19). 9, 2, 2 (*Ulp.* 22 3). *Asin. Pollio ap. Cic. ad fam.* 10, 32, 3. *Sen. ep.* 37, 1. *Petr. Sat.* 117. *Quint. Decl.* 302. *Hor. Sat.* 2, 7, 59. *Manil. Astron.* 4, 225. *Tert. ad martyr.* 5. *ad nation.* 1, 18. *lex Iul. munic.* 113 (*Bruns I⁷*, 108). *C. I. L. I* 1418 (*Bruns I⁷*, 381 n. 35). II *suppl.* 6278 l. 60 (*Bruns I⁷*, 210).

§ 200. = *I.* 4, 1, 10. *cf. infra* 3, 204. *Paul.* 2, 31, 21; 36. *I.* 4, 2, 1; 2. *D.* 41, 3, 49 (*Lab.* 217). 47, 2, 60 (59) (*Iul.* 860). 47, 2, 80 (79) (*Pap.* 168). 13, 7, 22 *pr.* (*Ulp.* 902). 47, 2, 12, 2 (*Ulp.* 2733). 47, 2, 19, 5; 6 (*Ulp.* 2857). 47, 2, 15, 2 (*Paul.* 1726). 47, 2, 20 (*Paul.* 1787. 1788). 47, 2, 54 (53), 4 (*Paul.* 564). 47, 2, 67 (66) *pr.* (*Paul.* 1141). 47, 2, 88 (87) (*Paul.* 61). 41, 3, 4, 21 (*Paul.* 673). *C.* 7, 26, 6 (*Philipp.*).

§ 201. *cf. supra* 2, 9; 52; 56—60. *Paul.* 2, 31, 11. *D.* 9, 4, 40 (*Iul.* 353). 47, 2, 69; 71 (*Marcell.* 115). 47, 4, 1, 15 (*Ulp.* 1066). 47, 19, 2 (*Ulp.* 2228). 47, 19, 6 (*Ner.* 98. *Paul.* 1030). *C.* 7, 29, 2 (*a.* 293).

potest. 202. Interdum furti tenetur, qui¹ ipse furtum non fecerit, qualis | est, cuius ope consilio furtum 181 factum est. in quo numero est, qui nummos tibi excussit, ut eos alius surriperet, uel opstitit tibi, ut alius surriperet, aut oues aut boues tuas fugauit, ut alius eas exciperet. et hoc ueteres scripserunt de eo, qui panno² rubro fugauit armentum; sed si quid³ per lasciuiam et non data opera, ut furtum committeretur, factum sit, uidebimus, an⁴ utilis actio dari⁵ debeat, cum per legem Aquiliam⁶, quae de damno lata est, etiam culpa puniatur.

203. Furti autem actio⁷ ei competit, cuius interest rem saluam esse, licet dominus non sit. itaque nec domino aliter competit, quam si eius intersit⁸ rem non perire. 204. Unde constat creditorem de pignore sub-

- 1) cum V. 2) eo panno V. 3) quis V. 4) ā V.
5) actio dari *Inst.* atque dari V. 6) aliquiliam V.
7) aoue V. 8) eius intersit *Inst.* eum insit V.

§ 202. = I. 4, 1, 11. cf. *Gai epit.* 2, 10, 6. *infra* 4, 37. 3, 219; 211. *Paul.* 2, 31, 10. *D.* 47, 2, 91 (90), 1 (*Iav.* 230). 47, 2, 55 (54), 4 (*Gai.* 272). 47, 2, 36 *pr.* (*Ulp.* 2865). 47, 2, 50, 1—3 et 47, 2, 52 *pr.* (*Ulp.* 1041). 47, 2, 52, 19; 21 (*Ulp.* 1042). 11, 3, 11, 2 (*Ulp.* 703). 13, 1, 6 (*Ulp.* 1057). 47, 5, 1 *pr.* (*Ulp.* 1068). 47, 2, 34 (*Paul.* 1796). 50, 16, 53, 2 (*Paul.* 721). *C.* 3, 41, 5 (a. 294). *Cic. de nat. deor.* 3, 30, 74. *Gell.* 11, 18, 23. nummos tibi excussit] cf. *D.* 47, 2, 52, 13 (*Ulp.* 1042). 9, 2, 27, 21 (*Ulp.* 624). panno rubro] cf. *D.* 47, 2, 50, 4 (*Ulp.* 1041). *Lex Rom. Burg.* 29.

§ 203. = I. 4, 1, 13. cf. *Paul.* 2, 31, 4 = *Coll.* 7, 5, 5. *Coll.* 10, 2, 6 (*Mod.* 9). *D.* 47, 2, 77 (76), 1 (*Pomp.* 322). 47, 2, 49 *pr.* (*Gai.* 238). 47, 2, 81 (80) *pr.*; 1 (*Pap.* 210). 47, 2, 10 (*Ulp.* 2733). 47, 2, 14 *pr.*—4; 10 *sq.* (*Ulp.* 2734). 47, 2, 83 (82), 1 (*Paul.* 1980). 47, 2, 86 (85) (*Paul.* 1005). 47, 2, 11 (*Paul.* 1791). *C.* 6, 2, 22 *pr.* (a. 530).

§ 204. = I. 4, 1, 14. cf. *Paul.* 2, 31, 19. *D.* 47, 2, 49 *pr.* (*Gai.* 238). 47, 2, 80 (79) (*Pap.* 168). 13, 7, 22 *pr.* (*Ulp.* 902). 47, 2, 12, 2 (*Ulp.* 2733). 47, 2, 46, 4 (*Ulp.* 2878). 47, 2, 15 *pr.* (*Paul.* 1726). 47, 2, 88 (87) (*Paul.* 61).

repto furti agere posse; adeo quidem, ut quamvis¹ ipse dominus [id est ipse debitor]² eam rem subriperit, nihilo minus creditori competat actio furti. 205. Item si fullo polienda³ curandaue aut sarcinator sarcienda uestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest⁴ ea non periisse, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore suum consequi possit⁵, si modo is fullo aut sarcinator⁶ rei⁷ praestandae⁸ sufficiat; nam si soluendo non est, tunc quia ab eo dominus suum⁹ consequi non potest, ipsi furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem saluam esse. 206. Quae de¹⁰ fullone | aut sarcinatore¹¹ diximus, eadem transferemus et ad eum, cui rem commodauimus. nam ut illi mercedem capiendo custodiam praestant, ita hic¹² quoque utendi¹³ commodum percipiendo similiter necesse habet¹⁴ custodiam praestare. 207. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non praestat¹⁵ tantumque in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo¹⁶ fecerit; qua de causa si¹⁷ res ei subrepta fuerit, quia¹⁸ restituendae¹⁹ eius nomine²⁰ depositi

1) que ū V. 2) eicimus glossema, quamvis iam Institutionibus subsit. 3) pullianda V. 4) idē V. 5) posset V. 6) sarcitor V. 7) rem V. 8) in V sequuntur tres litterae evanidae (pic?) plene coni. Hu. 9) sim V. 10) quae de Inst. de que V. 11) sarcitore V. 12) hi V. 13) utendo V. 14) sehabent V. 15) praestatum V. 16) dolo V. dolo malo Inst. 17) qua de causa si Inst. qua de ḡ V. 18) quia Inst. quae V. 19) restituendae Inst. restituenda est V. 20) nomine Inst. non omninoe V.

§ 205. = I. 4, 1, 15. cf. Paul. 2, 31, 29. D. 19, 2, 60, 2 (Iav. 212). 47, 2, 12 pr. (Ulp. 2733). 47, 2, 48, 4 (Ulp. 2884).

§ 206. = I. 4, 1, 16. cf. Paul. 2, 4, 3. Coll. 10, 2, 1; 6 (Mod. 9). D. 47, 2, 60 (59) (Iul. 860). 13, 6, 18 pr. (Gai. 208). 44, 7, 1, 4 (Gai. 498). 13, 6, 5, 3; 5 (Ulp. 802). 47, 2, 14, 16 (Ulp. 2734). 47, 2, 48, 4 (Ulp. 2884). 47, 2, 15, 2 (Paul. 1726). C. 6, 2, 22 (a. 530).

§ 207. = I. 4, 1, 17. cf. Coll. 10, 2, 6 (Mod. 9). D. 44, 7, 1, 5 (Gai. 498). 13, 6, 5, 2 (Ulp. 802). 19, 5, 17, 2 (Ulp. 806). 16, 3, 1, 10 (Ulp. 890). 16, 3, 1, 43 (Ulp. 896). 50, 17, 23 (Ulp. 2731). 47, 2, 14, 3; 4 (Ulp. 2734). 47, 8, 2, 23 (Ulp. 1321).

non tenetur nec ob id eius interest rem saluam esse, furti [itaque] agere non potest, sed¹ ea actio domino competit.

208. In summa sciendum est quaesitum esse, an impubes rem alienam amouendo² furtum faciat. plerisque placet, quia furtum ex adfectu³ consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus⁴ pubertati sit et ob id intellegat se delinquere.

209. Qui res alienas rapit, tenetur etiam⁵ furti. quis enim magis alienam rem inuito domino contractat⁶ quam qui *ui*⁷ rapit? itaque recte dictum est eum improbum furem esse; sed propriam actionem⁸ eius delicti nomine⁹ praetor introduxit, quae appellatur *ui bonorum raptorum*, et est intra annum quadrupli [actio], post annum simpli. quae actio utilis est, etsi¹⁰ quis unam rem licet minimam rapuerit.

210. Damni iniuriae actio constituitur¹¹ per legem Aquiliam, cuius primo capite cautum est, *ut si quis hominem alienum | alienamue*¹² quadrupedem, quae 183

1) et V. 2) alienam amouendo *Inst.* alienouendo V.
3) adiectum V. 4) proximus m V. 5) et V. 6) tretat V.
7) *ui Inst.; om. V.* 8) actione V. 9) delicti nomine *Inst.* lecti nomen V. 10) set si V. 11) constituit V. 12) alienamue *Inst. Dig.* eamue V.

§ 208. = I. 4, 1, 18. *cf. D.* 50, 17, 111 *pr.* (*Gai.* 73). 9, 2, 5, 2 (*Ulp.* 613). 47, 2, 23 (*Ulp.* 2861). *lex xii tab.* 8, 14 (*Brunns I*⁷, 32). *Gell.* 11, 18, 8. *Serv. ad Verg. Buc.* 8, 39. *cf. etiam D.* 29, 5, 14 (*Maecian.* 56). 4, 3, 13, 1 (*Ulp.* 390). 44, 4, 4, 26 (*Ulp.* 1681). 47, 12, 3, 1 (*Ulp.* 739). ex adfectu] *cf. supra* 3, 197 et ibi citat.

§ 209. = I. 4, 2 *pr.* *cf. infra* 4, 8. I. 4, 6, 19. *D.* 47, 8, 2, 10; 12; 17 (*Ulp.* 1313. 1315. 1318). 47, 2, 53 (*Ulp.* 1055). C. 3, 41, 4 (a. 294). *Lex. Rom. Burg.* 8, 5. *Ed. Theoder.* 109. 124.

§ 210. = I. 4, 3 *pr.* *cf. Brunns I*⁷, 45. *D.* 9, 2, 2 *pr.* (*Gai.* 183). 9, 2, 21 *pr.* (*Ulp.* 616). *Cic. pro Tull.* 4, 9. 5, 11. 17, 41. *Brut.* 34, 131. *Anon. ad Bas.* 60, 3, 1. *Theoph.* 4, 3, 15 (*p.* 404 *Ferr.*). eamue quadrupedem] *cf. D.* 9, 2, 2, 2 (*Gai.* 183). domino] *cf. D.* 9, 2, 11, 6 (*Ulp.* 615).

pecudum¹ numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit², tantum³ domino dare damnetur. 211. Iniuria⁴ autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit, nec ulla alia lege damnum, quod sine iniuria datur, reprehenditur⁵; itaque inpunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit. 212. Nec solum corpus in actione huius legis aestimatur; sed sane si⁶ seruo occiso plus dominus capiat damni, quam pretium serui sit⁷, id quoque aestimatur, uelut si seruus meus ab aliquo heres institutus, antequam iussu meo hereditatem cerneret, occisus fuerit; non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et hereditatis amissae quantitas. item si ex gemellis uel ex comoedis uel ex symphoniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque⁸ computatur⁹, quod ceteri, qui supersunt, depretiati sunt. idem iuris est etiam, si ex pari mularum unam uel etiam ex quadrigis equorum unum occiderit. 213. Cuius autem seruus occisus est, is liberum arbitrium habet uel capitali crimine reum facere eum, qui occiderit, uel hac lege damnum persequi. 214. Quod autem adiectum¹⁰ est in hac lege 'quanti in eo anno plurimi ea

1) quae pecudum *Inst.* quarecudum V. 2) fuit V. *Inst.*
 3) tantum aes *Hu. ex Dig.* 4) is iniuria V. 5) datur
 reprehenditur] dat repraehendic V. 6) si *Goeschen.* i V.
 7) s V. 8) id quoque *Inst.* qui V. 9) computat V.
 10) adistum V.

§ 211. *cf. I.* 4, 3, 2; 3; 14. *Coll.* 7, 3, 1; 4 = *D.* 9, 2, 3 et 9, 2, 5, 1 (*Ulp.* 613). 40, 12, 13 *pr.* (*Gai.* 43). 50, 17, 23 (*Ulp.* 2731). *Cic. pro Tull.* 5, 11.

§ 212. *cf. I.* 4, 3, 10. *D.* 9, 2, 22, 1 (*Paul.* 362). 9, 2, 21, 2 et 23 *pr.*—2 (*Ulp.* 616).

§ 213. *cf. I.* 4, 3, 11. *D.* 9, 2, 23, 9 (*Ulp.* 617). *C.* 3, 35, 3 (*a.* 241).

§ 214. *cf. I.* 4, 3, 9. 4, 6, 19. *supra* 3, 210. *infra* 3, 218. *D.* 47, 1, 2, 3 (*Ulp.* 2905). 9, 2, 23, 3; 5—7 (*Ulp.* 616).

res fuerit², illud efficit, si clodum puta aut luscum seruum occiderit, qui in eo anno integer fuerit¹, *ut non quanti clodus aut luscus, sed quanti integer fuerit*², aestimatio fiat; quo fit, ut quis plus interdum consequatur, quam ei damnum | datum est.

184

215. Capite secundo *aduersus*³ adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res est⁴, tanti actio constituitur. 216. Qua⁵ et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est; sed id cauere non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege aduersus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio de omni cetero damno cauetur.⁶ itaque si quis seruum uel eam quadrupedem, quae *pecudum numero est, uulnerauerit siue eam quadrupedem, quae pecudum numero non est*⁷, uelut canem, aut feram bestiam, uelut⁸ ursum, leonem, uulnerauerit uel occiderit, hoc⁹ capite actio constituitur.¹⁰ in ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent, damnum iniuria datum hac parte uindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio hoc capite constituitur¹⁰, quamquam¹¹ potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere; ruptum enim *intellegitur, quod quoquo modo corruptum* est; unde non solum usta aut rupta aut

1) fuit V. 2) ut non—fuerit] ut non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi fuerit *Boecking; similiter Studemund.* 3) *add. Poeschmann.* 4) *ēē V.* 5) *quam V*
6) *cauet V.* 7) *non est Inst. de V.* 8) *ū V.* 9) *eahoc vel cahoc V.* 10) *constituit V.* 11) *quoque V.*

§ 215. *cf. supra* 3, 110 sq. *I.* 4, 3, 12. *D.* 9, 2, 27, 4 (*Ulp.* 622).

§ 216. *cf. supra* 3, 111. *infra* 4, 9; 171. *Lex Rom. Burg.* 14, 8.

§ 217. = *I.* 4, 3, 13. *cf. Coll.* 2, 4 = *D.* 9, 2, 27, 17 (*Ulp.* 624). *Coll.* 12, 7 = *D.* 9, 2, 27, 7—12 (*Ulp.* 623). *D.* 9, 2, 27, 5—35 (*Ulp.* 623—625). 9, 2, 29, 6 (*Ulp.* 626).

fracta, sed etiam¹ scissa et collisa et effusa et quoquo modo uitata aut perempta atque deteriora facta hoc uerbo continentur. 218. Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus xxx proxumis² ea res fuerit, damnatur³ is, qui damnum dederit. ac ne 'plurimi' quidem uerbum adicitur; et ideo quidam putauerunt liberum esse iudici⁴ ad id tempus ex diebus xxx aestimationem redigere, quo plurimi | res fuit, uel ad id, quo⁵ minoris fuit. sed Sabino placuit proinde habendum ac si etiam⁶ hac parte 'plurimi' uerbum adiectum esset; nam legis⁷ latorem contentum fuisse, *quod prima parte eo uerbo usus esset*. 219. *Ceterum* etiam⁸ placuit ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit, *ideoque*⁹ alio modo damno dato utiles actiones dantur¹⁰, uelut si quis alienum hominem aut¹¹ pecudem incluserit et fame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rumperetur¹²; item si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet uel in puteum descenderet, et is¹³ ascendendo aut descendendo ceciderit et¹⁴ aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit. item contra¹⁵ si quis alienum seruum de ponte aut¹⁶ ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, hic quoque¹⁷ corpore suo damnum

1) et V. 2) proximus V. 3) damnat V. 4) iudicium V. 5) quod V. 6) si etiam *Inst.* set V. 7) legibus V. 8) et V. 9) ideoque *Inst.* quo V. 10) dant V. 11) an V. 12) rumpet V. 13) si V. 14) ceciderit et] cecideri V. 15) p V. *cf. supra* 1, 81. 16) an V. 17) hic quoque] quoque hic V.

§ 218. *cf. I.* 4, 3, 14; 15. *D.* 9, 2, 29, 8 (*Ulp.* 628).

§ 219. *cf. I.* 4, 3, 16. *Coll.* 12, 7, 4—8 = *Dig.* 9, 2, 27, 8—10 (*Ulp.* 623). *D.* 9, 2, 7; 9; 11 *pr.*—5 (*Ulp.* 614). 9, 2, 53 (*Ner.* 3). 19, 5, 11 (*Pomp.* 325). 47, 2, 51 (*Gai.* 271). 9, 1, 1, 7 (*Ulp.* 607). 47, 8, 2, 20 (*Ulp.* 1319). 11, 3, 3, 1 (*Ulp.* 699). *cf.* 11, 3, 4 (*Paul.* 302). 9, 2, 33, 1 (*Paul.* 1084). *C.* 3, 35, 5 (*a.* 293). *Lex Rom. Burg.* 29.

dedisse¹ eo, quod proiecerit, non difficiliter intellegi potest.

220. ²Iniuria autem committitur³ non solum, cum quis pugno puta aut fuste percussus uel etiam uerberatus erit, sed etiam⁴ si cui conuicium factum fuerit, siue quis bona alicuius quasi debitoris sciens eum nihil sibi debere⁵ proscripserit siue quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit siue quis matrem familias aut praetextatum adsectatus fuerit et denique aliis pluribus modis. 221. Pati autem⁶ iniuriam uidemur non solum per nosmet ipsos, sed etiam⁷ per liberos nostros, quos in potestate habemus, | item per uxores nostras, quamuis⁸ in manu 186 nostra non⁹ sint; itaque si ueluti¹⁰ filiae meae, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum agi iniuriarum potest, uerum etiam meo quoque et Titii nomine.¹¹ 222. Seruo autem ipsi

1) dedisset V. 2) 'excidisse aliquid videtur, cui respondet pr. I. h. t. = Coll. 2, 5, 1'. Hu. 3) committit V.
4) etiam Inst. et V. 5) debere] debere sibi V. 6) pati autem Goeschen. spatia V. 7) etiam Inst. et V. 8) quamuis Lachmann. c. (id est cum) V. 9) add. Boecking.
10) ueluti Hu. ueltiae V. 11) nomen V. 'an quae in Instit. 4, 4, 2 sequuntur, Gaiana sint, ut videntur, et a librario ommissa,

§ 220. = I. 4, 4, 1. cf. Paul. 5, 4, 1; 4; 14 sq. Coll. 2, 5, 4 (Paul. 881). D. 47, 10, 1, 2 (Ulp. 1335). 47, 10, 9, 4 (Ulp. 1340). 47, 10, 15, 2—33 (Ulp. 1350—1353). C. 9, 35, 5 (a. 290). Plaut. Asin. 2, 2, 104 = 371. Auct. ad Her. 2, 13, 19. 2, 26, 41. 4, 25, 35. Cic. in Verr. 2, 2, 27, 66. Senec. de benef. 2, 35, 2. bona alicuius] cf. supra 3, 78. infra 4, 102. D. 47, 10, 15, 31—33 (Ulp. 1353). 47, 10, 20 (Mod. 335). Cic. pro Quinct. 15, 48 sq. ad infamiam alicuius libellum] cf. C. Th. tit. 9, 34. C. Iust. tit. 9, 36.

§ 221. = I. 4, 4, 2. cf. Paul. 5, 4, 3. D. 47, 10, 41 (Ner. 40). 47, 10, 1, 3 (Ulp. 1335). 47, 10, 5, 6 (Ulp. 1337). 47, 10, 11, 7 (Ulp. 1345). 47, 10, 15, 24 (Ulp. 1352). 47, 10, 2 (Paul. 679). 47, 10, 18, 2; 5 (Paul. 689). C. 9, 35, 2 (a. 230).

§ 222. = I. 4, 4, 3. D. 47, 10, 15, 34—49; 17 pr.—2 (Ulp. 1354—1359). 47, 10, 16 (Paul. 685). 48, 7, 4, 1 (Paul. 687). 47,

quidem¹ nulla iniuria intellegitur² fieri, sed domino per eum fieri uidetur; non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos nostros uel uxores iniuriam pati uidemur, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte³ in contumeliam domini fieri uidetur, ueluti si quis alienum seruum uerberauerit, et in hunc casum formula proponitur; at si quis seruo conuicium fecerit uel pugno eum percusserit, non proponitur⁴ ulla formula, nec temere petenti⁵ datur.

223. Poena autem iniuriarum ex lege⁶ XII tabularum⁷ propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os uero fractum aut conlisum trecentorum assium poena erat⁸, si libero os fractum erat; at si seruo, CL; propter ceteras uero iniurias XXV assium poena erat⁹ constituta. et uidebantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae istae pecuniae¹⁰ poenae esse.¹¹ 224. Sed nunc alio iure utimur. permittitur¹² enim nobis a praetore ipsis¹³ iniuriam aestimare, et iudex uel tanti condemnat, quanti nos aesti-

statui iam non potest. Hu. Paulo adscribit Ferrini coll. D.
 47, 10, 2. 1) quidem *Inst.* quod V. 2) intellegit V.
 3) aperte *Inst.* aptem V. 4) proponit V. 5) potenti V.
 6) legum V. 7) tabulas V. 8) erat uū V. 9) erit V.
 10) pecuniariae *Boecking. ed.* 5. nummariae *Inst.* 11) ne V.
 12) promittit V. 13) siis V.

10, 1, 3; 7 (*Ulp.* 1335). 47, 10, 9, 4 (*Ulp.* 1340). 47, 10, 18, 1 (*Paul.* 688). 47, 10, 26 (*Paul.* 308). 47, 10, 29 (*Paul.* 1814). 21, 1, 43, 5 (*Paul.* 835). 44, 7, 34 *pr.* (*Paul.* 54). C. 9, 35, 1 (*a.* 222). 9, 35, 8 (*a.* 294). *Salvian. de gub. dei* 8, 3, 15.

§ 223. = I. 4, 4, 7. *cf. lex xii tab.* 8, 2—4 (*Brunns* I⁷, 29). *Paul.* 5, 4, 6. *Coll.* 2, 5, 5 (*Paul.* 881). *Gell.* 20, 1, 12; 14; 32. 16, 10, 8. *Fest. v. talionis p.* 363 (*Brunns* II⁷, 42). *v. viginti quinque p.* 371 (*Brunns* II⁷, 46). *Cato ap. Priscian.* 6, 13, 69 *p.* 254 *ed. Hertz.* *Isid. orig.* 5, 27, 24 (*Brunns* II⁷, 83).

§ 224. *cf. I.* 4, 4, 7. *Paul.* 5, 4, 7. *Coll.* 2, 6 (*Paul.* 882). 2, 2, 1 (*Ulp.* 2384). *D.* 2, 12, 2 *fin.* (*Ulp.* 255). 2, 12, 3 (*Ulp.* 206). 47, 10, 7, 6 (*Ulp.* 1340). *Gell.* 20, 1, 37 *sq.* (*Iurispr.* I, 104). *Sueton. Vitell.* 7. uadimonium] *cf. infra* 4, 186.

mauerimus, uel minoris, prout illi uisum fuerit; sed cum atrocem iniuriam praetor | aestimare solet, si 187 simul constituerit, quantae pecuniae eo nomine fieri debeat uadimonium, hac ipsa quantitate taxamus¹ formulam, et iudex, qui possit uel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non audet minuere condemnationem. 225. Atrox autem iniuria aestimatur uel ex facto, uelut si quis ab aliquo uulneratus aut uerberatus fustibusue caesus fuerit; uel ex loco, uelut si cui in theatro aut in foro iniuria facta sit; uel ex persona, uelut si magistratus iniuriam passus fuerit, uel senatori² ab humili persona facta sit iniuria.

LIB. III. EXPLIC.

3

188

1) taxamur V.

2) senatori *Inst.* senatoribus V.3) *pagina vacua in V.*

§ 225. = I. 4, 4, 9. cf. *Paul.* 5, 4, 10. *Coll.* 2, 2, 1 (*Ulp.* 2384). *D.* 47, 10, 7, 7; 8 (*Ulp.* 1340). 47, 10, 9 *pr.*—3 (*Ulp.* 1340). 47, 10, 17, 3 (*Ulp.* 1360). 47, 10, 35 (*Ulp.* 2269). 48, 5, 39, 9 (*Pap.* 378). 47, 10, 8 (*Paul.* 681). 47, 10, 40 (*Macer* 31). *C.* 9, 35, 4 (*a.* 259). *Lex. Rom. Burg.* 5, 1. *Cic. de invent.* 2, 20, 60. *Quintil. Inst. or.* 6, 1, 15. *Salvian. de gubern. dei* 6, 10, 53.

COMMENTARIUS QVARTVS.

189 1. *Superest, ut de actionibus loquamur. et si quaeramus*¹, quot genera actionum sint, uerius uidetur duo esse, in rem et in personam. nam qui III esse dixerunt ex sponsionum generibus, non animaduertunt quasdam species actionum inter genera se rettulisse. 2. In personam actio est, qua agimus, quotiens *litigamus* cum aliquo, qui nobis uel ex contractu uel ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus DARE FACERE PRAESTARE² OPORTERE. 3. In rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse aut ius aliquod nobis competere, uelut utendi aut utendi fruendi, eundi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi prospiciendiue, *aut cum*³ actio ex diuerso aduersario est negatiua. 4. Sic itaque discretis actionibus certum est non posse nos rem nostram ab alio ita petere: SI PARET EVM DARE OPORTERE; nec enim

1) fere ex *Goesch. coni. restituit Hu.*; in V *primus versus et initium secundi litteris vacant.* 2) praestarie V. 3) aut cum *add. Hu.*

§ 1. *cf. I. 4, 6 pr.; 1. D. 44, 7, 25 pr.; 1 (Ulp. 2383). 50, 16, 178, 2 (Ulp. 2961). 44, 2, 14, 2 (Paul. 783). infra 4, 41. Iuven. 16, 36—41. quattuor]* '1) *personalis actio*; 2) *petitoria formula*; 3) *in rem actio per sponsionem, cuius summa per formulam, et 4) per sponsionem, cuius summa sacramenti actione petitur. cf. infra 4, 91; 94; 95'. Hu.*

§ 2. *cf. I. 4, 6, 1. supra 3, 88. infra 4, 5; 41.*

§ 3. *cf. I. 4, 6, 1; 2. D. 8, 5, 2 pr. (Ulp. 593).*

§ 4. = I. 4, 6, 14. *cf. supra 2, 79, 3, 91; 99; 189; 190. I. 4, 1, 19 (21). D. 13, 1, 7, 1 (Ulp. 2876). 7, 9, 12 i. f. et 13, 3, 2 (Ulp. 2591). 13, 3, 1, 1 (Ulp. 779).*

quod nostrum est, nobis dari potest, cum scilicet id dari nobis intellegatur, quod *ita datur, ut nostrum fiat*; nec res, quae *nostra iam est*, nostra amplius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur¹, receptum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam² hac actione teneantur: SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamuis sit etiam aduersus eos haec actio, qua rem nostram esse petimus. 5. Appellantur autem in rem quidem actiones uindicationes, in personam uero actiones, quibus dari³ fieriue oportere intendimus, con-dictiones.

6. Agimus autem interdum, ut rem tantum con-sequamur, interdum ut poenam tantum, alias ut rem¹⁹⁰ et poenam. 7. Rem tantum persequimur uelut actionibus, *quibus*⁴ ex contractu agimus. 8. Poenam tantum persequimur⁵ uelut actione furti et iniuriarum et secundum quorundam opinionem actione ui bonorum raptorum; nam ipsius rei et uindictio et condictio nobis competit. 9. Rem uero et poenam persequimur uelut ex his causis, ex quibus aduersus infitiantem in

1) teneant V.

2) etiam *Inst.* ex V.

3) dare V.

4) *add. Lachmann.*

5) consequimur V.

§ 5. = I. 4, 6, 15. *cf. supra* 3, 91. D. 44, 7, 25 *pr.* (*Ulp.* 2383). C. 8, 54 (55), 1 (a. 258).

§ 6. *cf. I.* 4, 6, 16.

§ 7. *cf. I.* 4, 6, 17. D. 44, 7, 35 *pr.* (*Paul.* 84).

§ 8. *cf. I.* 4, 6, 18; 19. 4, 2 *pr. supra* 3, 209. D. 4, 2, 14, 10 (*Ulp.* 378). 47, 8, 2, 26 (*Ulp.* 1322). 39, 4, 9, 5 (*Paul.* 2026). C. 9, 33, 1 (a. 242).

§ 9. *cf. infra* 4, 171. *Paul.* 1, 19, 1. I. 4, 6, 19. *Cic. de off.* 3, 16, 65. actionem iudicati] *cf. D.* 42, 1, 6, 3 (*Ulp.* 1456). *Cic. p. Flacc.* 21, 49. depensi] *cf. supra* 3, 127. damni iniuria] *cf. supra* 3, 210. D. 9, 2, 2, 1 (*Gai.* 183). 9, 2, 23, 10 (*Ulp.* 617). 9, 3, 1, 4 (*Ulp.* 685). C. 3, 35, 4, 5 (a. 293). I. 4, 6, 23; 26. *Nov.* 18, 8. *Lex Rom. Burg.* 14, 8, 29. legatorum nomine] *cf. supra* 2, 282.

duplum agimus; quod accidit per actionem iudicati, depensi, damni iniuriae legis Aquiliae, aut legatorum nomine, quae per damnationem certa relicta¹ sunt.

10. Quaedam praeterea sunt actiones, quae ad legis actionem² exprimuntur, quaedam sua vi ac potestate constant. quod ut manifestum fiat, opus est, ut prius de legis actionibus loquamur.

11. Actiones, quas in usu veteres habuerunt, legis actiones appellabantur³ uel ideo, quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta praetoris, quibus conplures⁴ actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur, uel ideo, quia ipsarum legum uerbis accommodatae erant et ideo immutabiles proinde atque leges obseruabantur. unde eum, qui de uitibus succisis ita egisset, ut in actione uites nominaret, responsum est⁵ rem perdidisse, quia⁶ debuisset arbores nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de uitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur. 12. Lege autem agebatur modis | quinque: sacramento, per iudicis⁷ postulationem, per conductionem⁸, per manus iniunctionem, per pignoris capionem.⁹

13. Sacramenti actio generalis erat. de¹⁰ quibus enim rebus ut aliter ageretur, lege cautum non erat,

1) certa relicta *Goeschen.* certe relictae V. 2) actio(nis) fictio)nem *Ablaing.* 3) appellabatur V. 4) conpluris V. 5) eum V. 6) cum quia V. 7) iudices V. 8) conductionem V. 9) captionem V. 10) de *Savigny.* ad V.

§ 10. *cf. infra* 4, 32; 33.

§ 11. *cf. D.* 1, 2, 2, 6 (*Pomp.* 178). *Cic. partit. orat.* 28, 99. de uitibus succisis] *cf. leg. XII tab.* 8, 11 (*Brunns I*⁷, 31). *Plin. nat. hist.* 17, 1, 7. *D.* 12, 2, 28, 6 (*Paul.* 281). 47, 7, 1 (*Paul.* 1803). 47, 7, 5 (*Paul.* 1804).

§ 12. sacramento] §§ 13—17. per iudicis postulationem] *eius expositio perit.* per conductionem] §§ 17^a—20. per manus iniunctionem] §§ 21—25. per pignoris capionem] §§ 26—29.

§ 13. *cf. infra* 4, 171; 180. *Varro de l. l.* 5, 36, 180 (*Brunns II*⁷, 54). 6, 7, 74 (*Brunns II*⁷, 57). *Fest. v. sacramentum,*

de his sacramento agebatur: eaque actio proinde periculosa erat falsi*****¹ atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsonem, qua periclitatur² reus, si temere neget, et restipulationem, qua periclitatur actor, si non debitum petat. nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine; eaque in publicum cedebat praedesque eo nomine praetori dabantur³, non ut nunc sponsonis et restipulationis poena lucro cedit aduersarii⁴, qui uicerit.⁵ 14. Poena autem sacramenti aut quingenaria erat aut quinquagenaria. nam de rebus mille aeris plurisue quingentis assibus, de minoris uero quinquaginta assibus sacramento contendebatur; nam ita lege XII tabularum cautum erat. at si de libertate hominis controuersia erat, etiamsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contenderetur⁶, eadem lege cautum est fauore⁷ scilicet libertatis, ne onerarentur adsertores. | ⁸ _____

192
t. s.

vv. 11 _____ |

1) *verba inde a falsi usque ad uictus erat in V per errorem bis scripta sunt, nisi quod verba periclitaretur reus si temere neget restipulationem qua priore loco omissa sunt. falsi priore loco evanuit; quae secuntur fere 8 litterae, utroque loco certo legi nequeunt. falsiloquo propter iusiurandum suppl. Hu.* 2) periclitaretur V. 3) dabatur V. 4) aduersario Goeschen. aduertari V. cf. V. I. R. s. v. cedo p. 706, 1. 5) uicerit V. 6) contenderet V. 7) favori V. 8) pag. 192, cuius pauca tantum verba legi possunt, Galus tractavit de actione sacramenti, qua in personam agebatur.

sacramento p. 344 sq. Bruns II⁷, 34). Cic. in Verr. 2, 1, 45, 115. pro Cucc. 33, 97. pro dom. 29, 78. pro Mil. 27, 74. de orat. 1, 10, 42. de rep. 2, 35, 60. ad. fam. 7, 32, 2. Val. Max. 7, 8, 2. Arnob. adv. gent. 4, 16 (p. 155 ed. Reiffersch.). Isid. orig. 5, 24, 31 (Bruns II⁷, 81). lex Acil. repet. v. 23 (Bruns I⁷, 63).

§ 14. cf. Varr. Fest. ll. cc. Val. Prob. 4, 2 (Q. N. T. S. Q. P. quando negas, te sacramento quingenario prouoco). lege XII tab. | 2, 1 (Bruns I⁷, 20). si de libertate] cf. Liv. 3, 44 sq.

15.	istae omnes actiones
	vv. 5
	captus
	vv. 5
193	ad iudicem accipiendum ueni-

rent. postea uero¹ reuersis dabatur. ut autem die xxx. iudex detur², per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem statim³ dabatur iudex. illud ex superioribus intellegimus, si de re minoris quam⁴ *maeris* agebatur, quinquagenario sacramento, non quinquenario eos contendere solitos fuisse. postea tamen quam iudex datus⁵ esset, comperendinum diem, ut ad iudicem uenirent, denuntiabant; deinde cum ad iudicem uenerant, antequam apud eum causam perorarent, solebant breuiter ei et quasi per iudicem rem exponere; quae dicebatur causae coniectio⁶ quasi causae suae⁷ in breue coactio.

16. Si in rem agebatur, mobilia quidem et mouen-

1) ū. (*id est* uel?) V. 2) daretur *Wieding*. 3) statim *Hollweg*. nondum *Heffter*. *lectio codicis V incertissima est*. 4) q̄. (*id est* quae) V. 5) datum V 6) coniectio *Ps.-Ascon.* collectio V. 7) suae *del. Beseler*.

§ 15. *cf. Val. Prob.* 4, 8 (T. PR. I. A. V. P. V. D. te praetor iudicem arbitrumue postulo uti des). ad iudicem] *cf. infra* 4, 18. die xxx.] *cf. Ps.-Ascon. ad Cic. Verr.* 2, 1, 9, 26 p. 164 *ed. Bait.* (*Bruns II*⁷, 71). per legem Pinariam] *cf. Macrobr. Sat.* 1, 13, 21 (hoc arguit Varro scribendo antiquissimam legem fuisse incisam in columna aerea a L. Pinario et Furio consulibus (a. 472 a. Chr.), cui mensis intercalaris adscribitur). ex superioribus] § 14. comperendinum] *cf. Val. Prob.* 4, 9 (I. D. T. S. P. in diem tertium siue perendinum). *Cic. pro Mur.* 12, 27. *Plin. ep.* 5, 9 (21), 1. *Gell.* 6 (7), 1, 10, 10, 24, 9. *Fest. v. res comperendinata* p. 282 M. (*Bruns II*⁷, 32). *Macrobr. Sat.* 1, 16, 13; 14. *Pseudo-Ascon. l. c. causae coniectio*] *cf. D.* 50, 17, 1 (*Paul.* 1230). *Auct. ad Her.* 2, 21, 33. *Gell.* 5, 10, 9. *Non. Marc.* 4, 89 v. conicere p. 183 *Merc.* (*Bruns II*⁷, 64). *Ps.-Ascon. l. c. cf. etiam Auct. ad Her.* 2, 13, 20. *Gell.* 17, 2, 10.

§ 16. *cf. Plaut. Rud.* 4, 3, 86 = 1025. *Mil. glor.* 4, 1, 15 = 961. *Cic. pro Mur.* 12, 26. *pro Mil.* 27, 74. *de orat.*

tia, quae modo in ius adferri adduciae possent, in iure uindicabantur ad hunc modum: qui uindicabat, festucam tenebat; deinde ipsam rem adprehendebat, uelut hominem, et ita dicebat: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO SECVNDVM SVAM CAVSAM; SICVT DIXI, ECCE TIBI, VINDICTAM INPOSVI, et simul homini festucam inponebat. aduersarius eadem similiter dicebat et faciebat. cum uterque uindicasset, praetor dicebat: MITTITE AMBO HOMINEM, illi mittebant. qui prior uindicauerat, ita alterum interrogabat¹: POSTVLO, ANNE DICAS, QVA EX CAUSA VINDICAVERIS? ille respondebat: IVS FECI², SICVT VINDICTAM INPOSVI. deinde qui prior uindicauerat, dicebat: QVANDO TV INIVRIA VINDICAVISTI, | D AERIS SACRAMENTO TE 194 PROVOCO; aduersarius quoque dicebat similiter: ET EGO TE; scilicet si de re *m* aeris plurisue agebatur, *v*, si de minoris³, L asses sacramenti nominabant. deinde eadem⁴ sequebantur, quae cum⁵ in personam ageretur. postea praetor secundum alteram eorum uindicias dice-

- 1) vindicaverat—interrogabat *suppl.* Goeschen. 2) fecii V.
 3) si de re—minoris *suppl.* Krueger et Gradenwitz. Eisele locum ita restituendum proponit: aduersarius quoque dicebat similiter et e contrario respondebatur. in re minoris mille aeris scilicet L asses sacramenti nominabant.
 4) ad V. 5) quae cum] quaecumque V.

1, 10, 41. Gell. 20, 10. Boeth. in Cic. top. 2, 10 p. 288 Bait. (Bruns II⁷, 73). SEC. SVAM CAVSAM] cf. Val. Prob. 4, 6 (S. S. C. S. D. E. T. V. secundum suam causam sicut dixi ecce tibi uindicta). eadem sequebantur] cf. supra 4, 15. uindicias] cf. D. 1, 2, 2, 24 (Pomp. 178). Liv. 3, 44; 47; 56 sq. Cic. pro Mil. 27, 74. Arnob. 4, 16 (p. 155 ed. Reiffersch.). Fest. v. vindiciae p. 376 (Bruns II⁷, 46). Gloss. Philox. v. vindiciae. praedes aduersario] cf. infra 4, 94. Plaut. Menacchm. 4, 2, 25. 26 = 592. 593. festuca] cf. Plaut. Mil. 4, 1, 75 = 961. Pers. Sat. 5, 175. quod maxime] cf. supra 2, 69. Dionys. 6, 32; 36. 8, 10. in centumviralibus iudiciis] cf. Suet. Aug. 36. Laus Pison. 41 (Poet. lat. min. ed. Baehr. I, 227). Quint. Inst. orat. 5, 2, 1. Martial. 7, 63, 7. Stat. Silv. 4, 4, 43. Val. Max. 7, 8, 1.

bat, id est interim aliquem possessorem constituēbat, eumque iubebat praedes¹ aduersario dare litis et uindiciarum, id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti domini, quod maxime² sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent; unde in centumuiralibus iudiciis hasta praeponitur. 17. Si qua res talis erat, ut sine incommodo non posset in ius adferri uel adduci, uelut si columna aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur, deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat uindicatio; itaque uelut ex grege³ uel una ouis⁴ aut capra in ius adducebatur, uel etiam pilus inde sumebatur et in ius adferebatur; ex naue uero et columna aliqua pars defringebatur; similiter si de fundo uel de aedibus siue de hereditate controuersia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur, et in eam partem proinde⁵ atque in totam rem praesentem fiebat uindicatio, uelut ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula, et si de hereditate controuersia erat, aequae res uel rei pars aliqua inde sumebatur.⁶

[Fol. deperditum.]⁷

195 17^a. _____ qualem _____ capiend iudicio |
| _____ ad iudicem capiendum praesto esse de- |

1) praesides V. 2) quod maxime *Hu.* OXXI. me V.
3) graecae V. 4) quis V. 5) pinde V. 6) res—sumebatur *suppl. Hu.* 7) *in his duabus paginis Gaius primum uidetur solemnnes ritus ac uerba, quae ad rerum absentium uindicationem pertinebant (Gell. 20, 10. Cic. pro Mur. 12) addidisse (cf. infra 4, 48), deinde ad legis actionem, quae per iudicis postulationem fiebat, transiisse. denique in extrema altera pagina ad conditionem transitum fecit.*

§ 17. cf. *Fest. v. uindiciae* p. 326 (*Bruns II*⁷, 46). *v. membrum abscidi* p. 148. *Cic. pro Mur. 12, 26. Gell. 20, 10.*

§ 17^a. *condicere autem etc.* = I. 4, 6, 15. cf. *Corp. gloss. Lat. II*, 394.

berent. *condicere* autem denuntiare est prisca lingua. 18. Itaque haec quidem actio proprie *condictio* uocabatur. nam actor¹ aduersario denuntiabat, ut ad iudicem capiendum die xxx. adesset; nunc uero non proprie *condictionem* dicimus *actionem* in personam esse, *qua*² intendimus dari³ nobis oportere. nulla⁴ enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. 19. Haec autem legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam, lege quidem Silia certae pecuniae, lege uero Calpurnia de omni certa re. 20. Quare autem haec actio desiderata sit, cum de eo, quod nobis dari oportet, potuerit aut sacramento aut per iudicis postulationem agi⁵, ualde quaeritur.

21. Per manus iniunctionem aequae *de* his rebus agebatur, de quibus ut ita ageretur, lege aliqua⁶ cautum est, uelut iudicati lege XII tabularum. quae actio talis erat: qui agebat, sic dicebat: QVOD TV MIHI IVDI-

1) auctor V.

2) esse qua add. Lachmann ex Inst.

3) id V.

4) nullam V.

5) agere V.

6) aquilia V

§ 18. cf. *supra* 4, 5. *infra* 4, 33. I. 4, 6, 15. *Fest. ep. v. condictio, condicere* p. 64. 66 (Bruns II⁷, 5). *Donat. ad Terent. Phorm.* 1, 2, 77. *Serv. ad Aen.* 3, 117 (Bruns II⁷, 76). *Gell.* 10, 24, 9. 16, 4, 4 (status *condictusque* dies cum hoste). *Tac. Germ.* 11. *Corp. gloss. Lat* II, 394.

§ 19. Lex Calpurnia] cf. C. I. L. I 198 (Bruns I⁷, 71) l. 74. *Cic. Brut.* 27, 106 *de offic.* 2, 21, 75. *in Verr.* 3, 84, 195. 4, 25, 56. *Schol. Bob. ad Cic. p. Flacc. p.* 233 *Bait.* (p. 37 ed. Hildebrandt). *Tacit. ann.* 15, 20.

§ 21. cf. *Serv. ad Aen.* 10, 419 (Bruns II⁷, 78). *lex XII tab.* 1, 2 (Bruns I⁷, 18). *Fest. v. struere* p. 310. *Non. p.* 4 (Bruns II⁷, 64). *lex col. Iul. Genet. c.* 61 (Bruns I⁷, 123). cf. *Fr. Vat.* 6 (Pap 471). *D.* 2, 4, 10, 1 (*Ulp* 261). 18, 7, 9 (*Paul* 1325). 40, 8, 7 (*Paul* 979). *C.* 4, 55, 1; 2 (a. 200). 7, 6, 1, 4 (a. 531). *Senec. Cortrov.* 1 *praef.* § 14 (p. 8 ed. Mueller). *Macr. Sat.* 3, 7, 4. *iudicati*] cf. *Gell.* 20, 1, 45 sq. (*Iurispr.* I, 105). *lege XII tab.*] 3, 3 (Bruns I⁷, 21). *uindicem*] cf. *infra* 4, 25; 46 *fin.* *Fest. v. vindex* p. 376 (Bruns II⁷, 46). *Boeth. ad Cic. top.* 2, 10 p. 291 *Bait.* *Gell.* 16, 10, 5. *Liv.* 3, 44 sq. *Dionys.* 11, 28 sq. *lex. col. Iul. Genet. c.* 61 (Bruns I⁷, 123).

CATVS siue DAMNATVS ES SESTERTIVM X MILIA, QVANDOC¹ NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIVM X MILIVM IVDICATI MANVM² INICIO, et simul aliquam³ partem corporis eius predebatur; nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere, sed uindicem dabat, qui pro se causam agere solebat.⁴ qui uindicem non dabat, domum⁵ ducebatur ab actore et uinciebatur.⁶ 22. Postea quaedam leges ex
 196 aliis quibusdam causis | pro iudicato manus iniectio-
 nem in quosdam dederunt, sicut lex Publilia in eum, pro⁷ quo sponsor dependisset, si⁸ in sex mensibus proximis, quam pro eo depensum esset, non soluisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu aduersus eum, qui a sponsore plus quam uirilem partem exegisset, et denique conplures aliae leges in multis causis talem actionem dederunt. 23. Sed aliae leges ex quibusdam causis⁹ constituerunt quasdam actiones per¹⁰ manus iniectio-
 nem, sed puram, id est non pro iudicato, uelut lex¹¹ Furia testamentaria aduersus eum, qui legatorum nomine mortis causa plus M¹² assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia aduersus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus iniectio-
 nem cum eis ageretur. 24. Ex quibus legibus

1) quando te *Eisele*. 2) manum *Heffter*. manus V.
 3) aliquae V. 4) agere solebat } ageret *postulat Krueger*.
 5) dominum V. 6) uindiciebatur V. 7) per V. 8) i V
per notam. 9) ex quibusdam causis *Savigny*. in multis causis
 ex quibusdam si V. 10) pro V. 11) lege V. 12) C V.

§ 22. *cf. lex luci Lucerini C. I. L. IX 782 (Bruns I⁷. 283). pro iudicato] cf. D. 2, 14, 7, 13 (Ulp. 247). lex Publilia] cf. supra 3, 127. lex Furia] cf. supra 3, 121 sq.*

§ 23. *cf. Plaut. Pers. 1, 2, 19—21 = 70—72. lex Furia] cf. supra 2, 225. lex Marcia] a. 352 a. Chr.? cf. Liv. 7, 21. cf. etiam Liv. 7, 42, 1. Appian. Bell. civ. 1, 54. Tac. ann. 6, 16.*

et si quae aliae similes essent cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere *reo licebat*.¹ nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc uerbum PRO IUDICATO, sed nominata causa, ex qua agebat, ita dicebat: OB EAM REM EGO TIBI MANVM INICIO; cum hi, quibus pro iudicato actio data erat, nominata causa, ex qua agebant², ita inferebant³: OB EAM REM EGO TIBI PRO IUDICATO MANVM INICIO. nec me praeterit in forma legis Furiae testamentariae PRO IUDICATO uerbum inseri, cum⁴ in ipsa lege non sit; quod uidetur | nulla ratione factum. 25. Sed postea lege Vallia⁵, excepto iudicato et eo, pro quo depensum est, ceteris omnibus, cum quibus per manus iniunctionem agebatur, permissum est sibi manum depellere et pro se agere. itaque iudicatus et is, pro quo depensum est, etiam post hanc legem uindicem dare debebant⁶ et, nisi darent, domum ducebantur. istaque⁷, quamdiu legis actiones in usu erant, semper ita obseruabantur; unde nostris temporibus is, cum quo iudicati depensiue agitur, iudicatum⁸ solui satisfacere cogitur.

26. Per pignoris capionem lege agebatur de quibusdam rebus moribus, *de quibusdam rebus*⁹ lege. 27. Introducta est moribus rei militaris. nam [et]

1) reo licebat *suppl. Hu.* 2) agebat V. 3) inferebat V. 4) cumr V. 5) *nomen num recte traditum sit, dubitat Hu.; olim Valeria scripserat, Recht des Nexum p. 141.* 6) debebat V. 7) istaque *Hu.* itaque V 8) iudicati V. 9) de quibusdam rebus *suppl. Boecking.*

§ 25. uindicem *cf. supra 4, 21. lex col. Genet. Iul. c. 61 (Bruns I⁷, 123). iudicatum solui] cf. infra 4, 102.*

§ 26. *cf. Gell. 6 (7), 10. Dionys. 6, 29.*

§ 27. *cf. Plaut. Aulul. 3, 5, 53 = 526 sq. Poen. 5, 5, 6; 7 = 1285. Varr. de l. l. 5, 36, 181 (Bruns II⁷, 54). Cic. de rep. 2, 20, 36. Liv. 1, 43, 9. Gell. 6 (7), 10. Fest. v. aearii tribuni p. 2 (Bruns II⁷, 3); equestre aes p. 81 (Bruns II⁷, 8); hordiarium aes p. 102 (Bruns II⁷, 10); pararium aes p. 221 (Bruns II⁷, 21); vectigal p. 371 (Bruns II⁷, 44) Non. Marc. v.*

propter stipendium licebat militi ab eo, qui aes tribuebat¹, nisi daret, pignus capere; dicebatur autem ea pecunia, quae stipendii nomine dabatur, aes militare. item propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua equus² emendus erat; quae pecunia dicebatur aes equestre. item propter eam pecuniam, ex qua³ hordeum equis erat comparandum; quae pecunia dicebatur aes hordiarium. 28. Lege autem introducta est pignoris capio uelut lege XII tabularum aduersus eum, qui hostiam emisset nec pretium redderet; item⁴ aduersus eum, qui mercedem non redderet pro eo iumento, quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam acceptam⁵ in dapem⁶, id est in sacrificium, inpenderet; | item lege censoria data est pignoris capio⁷ publicanis uectigalium publicorum populi Romani aduersus eos, qui aliqua lege⁸ uectigalia deberent. 29. Ex omnibus autem istis causis certis uerbis pignus capiebatur, et ob id plerisque placebat hanc quoque actionem legis actionem esse; quibusdam autem placebat *legis actionem non esse*, primum quod pignoris capio⁷ extra ius peragebatur, id est non apud praetorem⁹, plerumque etiam absente¹⁰ aduersario, cum alioquin ceteris actionibus

1) aes tribuebat Niebuhr. distruebat V. cf. Fest. v. aerarii tribuni p. 2. 2) qua equus Savigny. quae ciuis V. 3) q̄ (i. e. quae) V. 4) it V. 5) accepta V. 6) darcem V. 7) captio V. 8) leges V. 9) p. r. (id est populum Romanum) V. 10) absentem V.

aere diruti p. 532 Merc. Ps-Ascon. ad Cic. Verr. 2, 1, 13, 34 p. 167 Bait. Cato ap. Priscian. 7, 38 p. 318 Hertz. Dionys. 9, 25. Plut. Camill. 2.

§ 28. lege XII tabularum] 12, 1 (Bruns I⁷, 39). in dapem] cf. Cato de agricult. 131. 132. Fest. v. daps p. 68. Tibull. 1, 5, 28. Serv. ad Aen. 3, 224. publicanis] cf. D. 47, 8, 2, 20 (Ulp. 1319). Cic. in Verr. 2, 3, 11, 27. lex agr. 19, 20 (Bruns I⁷, 77).

§ 29. cf. Varro de l. l. 6, 29 sq.; 53. Ovid. Fast. 1, 47. Macrob. Sat. 1, 16, 14.

non aliter uti *quis* posset quam apud praetorem praesente aduersario; praeterea quod nefasto¹ quoque die², id est, quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.

30. Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt. namque³ ex nimia subtilitate ueterrum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, litem⁴ perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones, effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigaremus. 31. Tantum ex duabus causis permissum est [id legis actionem facere] lege agere, damni infecti et si centumuirale iudicium futurum⁵ est; sane⁶ cum ad centumuiros itur⁷, ante lege agitur sacramento apud praetorem urbanum uel peregrinum⁸; damni uero infecti nemo uult lege agere, sed potius stipulatione, quae in edicto proposita est, obligat aduersarium suum, idque⁹ et commodius ius et plenius est. per pignoris | *capionem*¹⁰_____

199
t. s.

apparet. 32. Contra¹¹ in ea forma, quae publicano proponitur¹², talis fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esset, id pignus is, a quo captum erat, luere deberet, tantam pecuniam condemnetur.

200
t. s.

1) nefacto V. 2) de V. 3) namqui V. 4) litem
Goeschen. it V. 5) furum (?) V. 6) saneq V. 7) it V.
8) peregrinum pr. V. 9) itaque V. 10) in pagina 199
Gaius, postquam de pignoris capione peregit, reuertitur ad
actiones quae ad legis actionem exprimuntur. cf. supra § 10.
11) cont V. 12) proponit V.

§ 30. cf. supra 1, 184. 4, 11. Gell. 16, 10, 8. duas Iulias] cf. D. 4, 8, 41 (Call. 60). Fr. Vat. 197; 198 (Ulp. 2111. 2112). Gell. 14, 2, 1. Macrob. Sat. 1, 10, 4.

§ 31. centumuirale iudicium] cf. supra 4, 16. infra 4, 95. D. 34, 3, 30 (Paul. 1365). 50, 17, 124 (Paul. 262). C. 3, 31, 12 pr. (a. 531). Gell. 16, 10, 8. Cic. p. Caec. 33, 97. stipulatione] cf. D. 39, 2, 7 pr. (Ulp. 1271).

§ 32. cf. supra 4, 18; 28.

33. Nulla autem formula ad condictioⁿis fictionem exprimitur. siue enim pecuniam¹ siue rem aliquam certam debitam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oportere intendimus nec ullam adiungimus condictioⁿis fictionem; itaque simul intellegimus eas formulas, quibus pecuniam aut rem aliquam nobis dari² oportere intendimus, sua ui ac potestate ualere. eiusdem naturae sunt actiones commodati, fiduciae, negotiorum gestorum et aliae innumerabiles.

34. Habemus adhuc alterius³ generis fictiones in quibusdam formulis, uelut cum is, qui ex edicto bonorum possessionem petiit⁴, ficto se herede agit. cum enim praetorio iure is⁵, non legitimo, succedat in locum defuncti, non habet⁶ directas actiones et neque id, quod defuncti fuit, potest intendere suum esse neque id, quod ei debebatur, potest intendere dari sibi oportere; itaque ficto se herede intendit, uelut hoc modo: IVDEX ESTO. SI AVLVS AGERIVS, id est si ipse actor, LVICIO TITIO HERES ESSET, TVM SI FVNDVM, DE QVO AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM EIVS ESSE⁷ OPORTERET; et si ———⁸ praeposita simili fictione heredis⁹ ita subicitur: TVM SI¹⁰ NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERET¹¹. 35. Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit. sed
201 interdum et alio modo agere solet. | nam ex persona

1) pecunia V. 2) dare V. 3) alterius a V.
4) petit V. 5) is Polenaar. es V. 6) havent V. 7) eius esse Bluhme. fuisse(?) V. 8) ***deueat*** V? de debito agatur Hu.; an ns x debeantur, tum? 9) heredis Krue. per. intentio Hu. V legi nequit. 10) si paret V. 11) oportere V.

§ 33. cf. supra 4, 18; 19.

§ 34. cf. supra 3, 32; 81. infra 4, 111. IVDEX ESTO] cf. infra 4, 36; 37; 47; 136. (recuperatores sunt 4, 46). Cic. in Verr. 2, 2, 12, 31. lex Rubr. c. 20 (Bruns I⁷, 97).

§ 35. cf. supra 3, 80. D. 40, 5, 4, 21 (Ulp. 1395). praetor Rutilius] cf. D. 38, 2, 1, 1 (Ulp. 1149). Seruiana] cf. D. 31, 69, 1 (Pap. 282).

eius, cuius bona emerit, sumpta intentione conuertit condemnationem in suam personam, id est, ut quod illius esset uel illi dari¹ oporteret, eo nomine aduersarius huic condemnetur. quae species actionis appellatur Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, comparata est.² superior autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor agit³, Seruiana uocatur. 36. *Item usucapio fingitur in ea actione, quae Publiciana uocatur.*⁴ datur autem haec actio ei, qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usu cepit eamque amissa⁵ possessione petit; nam quia non potest eam ex iure Quiritium suam esse intendere, fingitur rem usu cepisse, et ita, quasi ex iure Quiritium dominus factus esset, intendit uelut hoc modo: *IVDEX ESTO. SI QVEM HOMINEM AVLVS AGERIVS EMIT ET IS EI TRADITVS EST, ANNO POSSEDISSET, TVM SI EVM HOMINEM, DE QVO AGITVR*⁶, *EIVS EX IURE QVIRITIVM*⁷ *ESSE OPORTERET* et reliqua. 37. *Item ciuitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo iustum sit eam actionem etiam ad peregrinum extendi. uelut si furti*⁸ *agat peregrinus aut cum eo agatur*⁹, formula ita concipitur: *IVDEX ESTO. SI PARET LVICIO TITIO OPE CONSILIO*¹⁰ *DIONIS HERMAEI*¹¹ *FILII*¹² *FVRTVM FACTVM ESSE PATERAE AVREAE, QVAM OB REM EVM, SI CIVIS ROMANVS ESSET, PRO*¹³ *FVRE DAMNV M DECIDERE OPORTERET* et reliqua; item si peregrinus furti agat,

1) dare V. 2) esse V. 3) *gis V. 4) item—uocatur *suppl. Krueger.* 5) admissat V. 6) agit V. 7) eius ex iure Quiritium] ex iure Quiritium eius *Hu.* 8) furtum V. 9) agat in V. 10) ope consilio] consilione V. 11) Dionis Hermaei] dihoniser. mei V. 12) filio V. 13) p (*id est per*) V.

§ 36. *cf. I. 4, 6, 3; 4. D. 6, 2, 1 pr. (Ulp. 561).*

§ 37. *cf. Cic. in Verr. 2, 2, 12, 31 fin. de nat. deor. 3, 30, 74. — Ascon. p. 75 Kiessl. (p. 84 Bait.). Plut. Caes. 4.*

ciuitas ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia
 202 peregrinus damni | iniuriae agat aut cum eo agatur¹,
 ficta ciuitate Romana iudicium datur. 38. Praeterea
 aliquando fingimus aduersarium² nostrum kapite deminutum non esse. nam si ex contractu nobis obligatus obligatae sit et kapite deminutus deminatae fuerit³, uelut mulier per coemptionem, masculus per adrogationem, desinit iure ciuili debere nobis, nec directo intendi potest sibi dare eum eamue oportere; sed ne in potestate eius sit ius nostrum corrumpere, introducta est⁴ contra eum eamue actio utilis rescissa kapitis deminutione, id est, in qua fingitur kapite deminutus deminatae non esse.

39. Partes autem formularum hae sunt: demonstratio, intentio, adiudicatio, condemnatio. 40. Demonstratio est ea pars formulae, quae principio⁵ ideo inseritur, ut demonstretur⁶ res, de qua agitur, uelut haec pars formulae: QVOD AVLVS AGERIVS NVMERIO NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT, item haec: QVOD AVLVS AGERIVS APVD NVMERIVM NEGIDIVM HOMINEM DEPOSVIT. 41. Intentio est ea pars formulae, qua actor desiderium suum concludit, uelut haec pars formulae: SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE; item haec: QVIDQVID PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FA-

-
- 1) agat V. 2) adcontrarium V. 3) fuerint V.
 4) estao V. 5) principio *Krueger*. praecipue V. 6) demonstraretur V.

§ 38. *cf. supra* 1, 162. 3, 84. *D.* 4, 5, 2, 1 (*Ulp.* 413).

§ 39. *de demonstratione et intentione cf. Schol. Bas.* 11, 1, 7 (*p.* 560. 566 *ed. Heimb.*).

§ 40. *cf. Coll.* 2, 6, 2 (*Paul.* 882).

§ 41. *cf. Cic. pro Rosc. Com.* 4, 11. *Divin.* 17, 56. *in Verr.* 2, 2, 12, 31. 3, 22, 55. 3, 28, 69. *Fest. v. parret p.* 233. *parret p.* 221 (*Brunns II*⁷, 21). *Petron. Satir.* 137. *Theoph.* 4, 6, 6 (*p.* 420 *Ferr.*). *lex Rubr. c.* 20 (*Brunns I*⁷, 97). QVIDQVID PARET] *cf. infra* 4, 131.

CERE OPORTERE; item haec: SI PARET HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM AVLI AGERII ESSE. 42. Adiudicatio est ea pars formulae, qua permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudicare, uelut si inter coheredes familiae erciscundae agatur aut inter socios communi diuidendo aut inter uicinos finium regundorum. nam illic ita est: QVANTVM¹ ADIVDICARI OPORTET, IVDEX, Titio² ADIVDICATO. 43. Condemnatio est ea pars formulae, qua iudici condemnandi | absoluendive potestas 203 permittitur³, uelut haec pars formulae: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; item haec: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT X MILIA⁴ CONDEMNA. SI NON PARET⁵, ABSOLVITO; item haec: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO⁶ CONDEMNATO et reliqua, ut non adiciatur DVMTAXAT X MILIA.⁴ 44. Non tamen istae omnes partes simul⁷ inueniuntur; sed⁸ quaedam inueniuntur, quaedam non inueniuntur.⁹ certe intentio aliquando sola inuenitur¹⁰, sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est, qua quaeritur, aliquis¹¹ libertus sit, uel quanta dos sit, et aliae complures; demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio numquam¹² solae inueniuntur; nihil enim omnino *demonstratio*¹³ sine intentione uel condemna-

1) quantam(?) V. 2) *vix sanum*. tantum olim proposuit, postea reiecit Krueger. cui oportet Hu.; an TITIO SEIOVE?
 3) promittitur V. 4) x milia suppl. Hu. 5) parret V.
 6) x milia ins. V. 7) in omnibus formulis add. Hu. propter iudicia divisoria. 8) add. Mommsen: abesse potest una aliaue; item solae. 9) inueniunt V. 10) inuenit V. 11) num an quis?
 12) nuncquam V 13) add. Boecking.

§ 42. cf. Ulp. 19, 16. I. 4, 6, 20. 4, 17, 4—6. Apul. Metam. 9, 27.

§ 43. cf. infra 4, 47—52; 57; 68; 73. lex Rubr. c. 20 (Bruns I⁷, 97).

§ 44. cf. supra 3, 123. Paul 5, 9, 1. Schol. Basil 8, 2, 35 (p. 372 ed. Heimb.). aliquis libertus] cf. I. 4, 6, 13 cum Theoph. (p. 424 Ferr.).

tione ualet; item condemnatio sine intentione uel ad iudicatio sine demonstratione nullas¹ uires habet et ob id numquam solae inueniuntur.

45. Sed eas quidem formulas, in quibus de iure quaeritur, in ius conceptas uocamus, quales sunt, quibus intendimus nostrum esse aliquid ex iure Quiritium aut nobis dari oportere aut pro fure damnum *decidi oportere*; sunt et aliae, in² quibus iuris ciuilis intentio est. 46. Ceteras uero in factum conceptas uocamus, id est, in quibus nulla talis intentio³ concepta est, *sed* initio formulae nominato eo, quod factum est, adiciuntur⁴ ea uerba, per quae iudici damnandi absoluendae potestas datur; qualis est formula, qua utitur patronus⁵ contra libertum, qui eum contra edictum praetoris in ius uocauit.⁶ | nam in ea ita est: RECVPERATORES SVNT O. SI PARET ILLVM PATRONVM AB ILLO [PATRONO] LIBERTO CONTRA EDICTVM ILLIVS PRAETORIS IN IVS VOCATVM ESSE, RECVPERATORES, ILLVM LIBERTVM ILLI

1) item condemnatio sine intentione uel adiudicatio sine demonstratione nullas nos; item condemnatio sine demonstratione uel intentione uel adiudicatione nullas V. in *uindicationibus et conditionibus, utique certi, condemnatio sine demonstratione ualet. de adiudicatione confer, quae Lenil dicit in Edicto*² p. 201 sq. *de iudiciis divisoris.* 2) aliae in *cod. Augustod.*; om. V. sunt et *suppl. Krueger.* 3) intentionis V. 4) adiquitur V. 5) patronos V. 6) euocauit V.

§ 45 *cf. supra* 4, 41. pro fure damnum decidere] *cf. D.* 4, 4, 9, 2 (*Ulp.* 401). 13, 1, 7 *pr.* (*Ulp.* 2876). 47, 2, 46, 5 (*Ulp.* 2578).

§ 46. *cf. infra* 4, 60. I. 4, 6, 12. patronus contra libertum] *cf. infra* 4, 183; 187. I. 4, 16, 3. D. 2, 4, 4, 1 (*Ulp.* 259). 44, 7, 25, 1 (*Ulp.* 2383). x milia] *cf. D.* 2, 6, 2 (*Call.* 55). 2, 4, 12 (*Ulp.* 1366). 2, 4, 24 (*Ulp.* 264). de in ius uocando] *cf. D. tit.* 2, 5 (*si quis in ius uocatus non ierit*). 2, 6 (*in ius uocati ut eant*). 2, 7 (*ne quis eum qui in ius uocabitur vi eximat*). C. 2, 2 (*de in ius voc.*). uindicem] *cf. supra* 4, 21. *lex Rubr. c.* 21 (*Bruns I*⁷, 99). innumerabiles] *cf. Cic. divin.* 17, 56. in *Verr.* 2, 3, 22, 55; 28, 69.

PATRONO SESTERTIVM X MILIA¹ CONDEMNATE. SI NON PARET, ABSOLVITE. ceterae quoque formulae, quae sub titulo DE IN IVS VOCANDO propositae sunt, in factum conceptae sunt, uelut aduersus eum, qui in ius uocatus neque uenerit² neque uindicem dederit; item contra eum, qui ui exemerit eum, qui in ius uocaretur; et denique innumerabiles eius modi aliae formulae in albo proponuntur. 47. Sed ex quibusdam causis praetor et in ius et in factum conceptas formulas proponit, ueluti depositi et commodati. illa enim formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUIT³, QVA DE RE AGITVR⁴, QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET EX FIDE BONA, EIVS, IVDEX⁵, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO.⁶ SI NON PARET, ABSOLVITO, in ius concepta est. at illa formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. SI PARET AVLVM AGERIVM APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUISSE EAMQVE DOLO MALO NVMERII NEGIDII AVLO AGERIO REDDITAM⁷ NON ESSE, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO. SI NON PARET, ABSOLVITO, in factum concepta est. similes etiam commodati formulae sunt.

48. Omnium autem formularum, quae condem-

1) X milia V. V milia *Savigny*. de L milia cogitat *Lenel Edict.*² p. 69. 2) ierit *Eisele*; sed cf. *infra* § 183. 3) deposuisset V. 4) itagit V. 5) iudex *Hu.* id. iud. V. 6) condemnato n. r. V. condemnato, nisi restituat *Hu.*, cui assentitur *Arangio-Ruiz*. 7) reddita V.

§ 47. cf. *infra* 4, 60. QVA DE RE AGITUR] cf. *Cic. pro Mur* 13, 28. EX FIDE BONA] cf. *Cic. de off.* 3, 17, 70 (*Iurispr.* 1, 22). EAMQVE DOLO MALO] cf. *D.* 44, 2, 22 (*Paul.* 480).

§ 48. cf. *I.* 4, 6, 32. *D.* 42, 1, 13, 1 (*Cels.* 58). 4, 8, 21 3 (*Ulp.* 457). 42, 1, 6, 1 (*Ulp.* 1456). 38, 1, 37, 6 (*Paul.* 933). sicut olim] qua de re *Gaius* in folio deperdito post p. 194 egisse videtur. cf. *supra* p. 198 not. 7.

205
t. 8. nationem habent, ad pecuniariam aestimationem con-
demnatio¹ concepta est. itaque et si corpus aliquod
petamus, | uelut fundum, hominem, uestem, *aurum*,
argentam²; iudex non ipsam rem condemnat eum, cum
quo actum est, sicut olim fieri solebat, *sed* aestimata
re pecuniam eum condemnat. 49. Condemnatio autem
uel certae pecuniae in formula proponitur uel incertae.
50. Certae pecuniae uelut in ea formula, qua certam
pecuniam petimus; nam illic ima parte formulae ita
est: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTER-
TIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE.
51. Incertae uero condemnatio pecuniae duplicem signi-
ficationem habet. est enim una cum³ aliqua praefini-
tione, quae uulgo dicitur cum taxatione, uelut si in-
certum aliquid petamus; nam illic ima parte formulae
ita est: *EIVS*, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO
DVMTAXAT SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA⁴, SI NON
PARET, ABSOLVE. uel incerta est et⁵ infinita, *uelut*
si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id
est, si in rem agamus uel ad exhibendum. nam illic
ita est: QVANTI *EA* RES ERIT, TANTAM PECVNIAM,
IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO⁶ CONDEMNA.
SI NON PARET, ABSOLVITO. quid ergo est? iudex,
si condemnet, certam pecuniam condemnare debet,
etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit.

1) condemnation V. 2) aurum argentum *Hu.* argu-
mentum V 3) quae V. 4) condemnet V. 5) est et]
esset V. 6) Aulo Agerio *Goeschen.* eidem (?) V.

§ 49. *cf. supra* 4, 43. *Cic. in Verr.* 2, 3, 21, 53; 54.

§ 50. *cf. Cic. pro Rosc. Com.* 5, 14. *Quintil. Inst. orat.*
4, 2, 6.

§ 51. *cf. supra* 3, 224. *Coll.* 2, 6, 1 (*Paul.* 882). *D.* 12,
3, 9 (*Iav.* 60). 38, 1, 39, 1 (*Paul.* 1144). *C.* 8, 38 (39), 3 (*a.* 290).
4, 49, 4 (*a.* 290). *I.* 4, 6, 32. *Cic. p. Tull.* 3, 7. *Fest. v.*
taxat p. 356 (*Bruns II*⁷, 42). *Quintil. Decl.* 13. *lex Rubr. c.* 20
(*Bruns I*⁷, 97).

52. Debet autem iudex attendere, *ut* cum certae pecuniae condemnatio posita sit, neque maioris neque minoris summa posita condemnet, alioquin litem suam facit; item si taxatio posita sit, ne pluris¹ condemnet quam taxatum sit; alias enim similiter litem suam facit. minoris autem damnare | ei permissum est. at si etiam 206
| ————— *vv. 1½* ————— | qui formulam accipit, intendere debet, nec amplius —————
certa condemnatione constringi ————— |

————— *vv. 2* ————— | usque uelit.

53. Si quis intentione plus complexus fuerit², *causa cadit*, id est rem perdit, nec a praetore in integrum³ restituitur⁴, exceptis quibusdam casibus, in quibus praetor non patitur | ————— *vv. 2* ————— |

53^a. Plus autem quattuor | modis petitur: re⁵, tempore, loco, causa. re, uelut si quis pro x | milibus, quae ei debentur, xx milia petierit, aut si is, cuius | ex parte res esset, totam eam aut maiore ex parte suam | esse intenderit. 53^b. Tempore, ueluti si quis ante diem uel | ante condicionem petierit.⁶ 53^c. Loco, ueluti si, quod certo loco | dari promissum est, id alio loco sine commemoratione eius loci petatur, uelit si is, qui ita stipulatus fuerit: EPHESI | DARE SPONDES? deinde Romae pure intendat

1) plures V. 2) fuit V. 3) integro V. 4) restituit V. 5) res V. 6) cf. *Enneccerus, Rechtsgeschäft* 354.

§ 52. cf. *Seneca de benef.* 3, 7, 5. *de clem.* 2, 7, 3. litem suam facit] cf. I. 4, 5 pr. D. 44, 7, 5, 4 = 50, 13, 6 (*Gai.* 506). 5, 1, 15, 1 (*Ulp.* 650).

§ 53. cf. *infra* 4, 56; 68; 131. *Paul.* 1, 10 = *Cons.* 5, 4. *Paul.* 2, 5, 3. *Fr. Vat.* 52; 53 (*Paul.* 991. 992). *Cons.* 5. I. 4, 6, 33. D. 11, 1, 1 pr (*Call* 66). 7, 3, 1, 4 (*Ulp.* 2548). 16, 2, 4 (*Paul.* 1645). *Plaut Mostell.* 3, 1, 123 = 632. *Auct. ad Her.* 1, 12, 22. *Cic. de inv.* 2, 19, 57. *de orat.* 1, 36, 166sq. *part. orat.* 28, 99. *pro Rosc. Com.* 4, 11. *Senec. ep* 48, 10. *Quint. Inst.* 3, 6, 69. *Suet Claud.* 14. *Fest. v. litis* p 116 (*Bruns II*⁷, 12).

§ 53^a. cf. I. 4, 6, 33a. D. 6, 1, 8 (*Paul.* 238). *Paul.* 1, 13b, 5 = *Cons.* 5, 5. *Euseb. Homil. XI de pascha* (*Max. bibl. patr. Lugd.* VI [a. 1577] p. 643 C).

dari sibi oportere. | ————— *v. 1* ————— |

DARE MIHI OPORTERE ————— *vv. 21¹* ————— |

207 petere, id est non adiecto loco. 53^d. Causa plus petitur, uelut si quis in intentione tollat electionem debitoris, quam is¹ habet obligationis iure, uelut si quis ita stipulatus sit: SESTERTIVM X MILIA AVT HOMINEM STICHVM DARE SPONDES? deinde alterutrum eorum [ex his] petat; nam quamvis petat, quod minus est, plus tamen petere uidetur, quia potest aduersarius interdum facilius id praestare, quod non petitur. similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat, uelut si quis purpuram stipulatus sit generaliter, deinde Tyriam specialiter petat; quin etiam licet uilissimam petat, idem iuris est propter² eam rationem, quam proxime diximus. idem iuris est, si quis generaliter hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat, uelut Stichum, quamvis uilissimum. itaque sicut ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulae concipi debet. 54. Illud satis apparet in incertis formulis plus peti non posse, quia cum certa quantitas non petatur, sed QUIDQUID PARET aduersarium DARE FACERE OPORTERE³ intendatur⁴, nemo potest plus intendere. idem iuris est, et si in rem incertae partis actio data sit, uelut talis⁵: QVANTAM PARTEM PARET IN EO FVNDQ, QVO DE⁶ AGITVR, actoris ESSE. quod genus actionis in paucissimis causis dari solet. 55. Item palam est, si quis aliud pro alio intenderit,

1) quam is *Goeschen.* quamvis V. 2) papp V.

3) oporteret V. 4) intendat V. 5) tales V. 6) quo de *Goeschen.* quod V.

§ 54. *cf. Cic. pro Rosc. Com.* 4, 11. *Paul.* 3, 8, 2. *D.* 6, 1, 76, 1 (*Gai.* 156). 5, 4, 1, 5 (*Ulp.* 538). 6, 1, 5 *pr.* (*Ulp.* 549). 10, 3, 8, 1 (*Paul.* 394).

§ 55. *cf. I.* 4, 6, 35 *cum Theoph.* (p. 440 *Ferr.*). *D.* 6, 1, 5, 5 (*Ulp.* 550). *Frontin. de controu. agror.* II (*Gromat. latin. ed. Lachm.* 43, 26). si cognitor *cf. infra* 4, 86.

nihil eum periclitari eumque ex integro agere posse, quia nihil ante uidetur egisse, uelut si is, qui hominem Stichum.] petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ²⁰⁸ ex testamento dari¹ sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur², aut si cognitor aut procurator intenderit sibi dari oportere. 56. Sed plus quidem intendere, sicut supra diximus, periculosum est; minus autem intendere licet. sed de reliquo intra eiusdem praeturam agere non permittitur; nam qui ita agit, per exceptionem excluditur, quae exceptio appellatur litis diuiduae. 57. At si in condemnatione³ plus positum⁴ sit, quam oportet, actoris quidem⁵ periculum nullum est; sed *reus*, cum iniquam formulam acceperit, in integrum restituitur, ut minuatur condemnatio. si uero minus positum fuerit, quam oportet, hoc solum consequitur *actor*, quod posuit; nam tota quidem res in iudicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam iudex egredi non potest. nec ex ea parte praetor in integrum restituit; facilius enim reis praetor succurrit quam actoribus. loquimur autem exceptis minoribus XXV annorum; nam huius aetatis hominibus in omnibus rebus lapsis praetor succurrit. 58. Si in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in iudicium deducitur, et ideo res in integro manet; et hoc est, quod dicitur falsa demonstratione rem non perimi. 59. Sed sunt, qui putant minus recte comprehendi, ut qui forte Stichum et Erotem emerit,

1) dare V. 2) deberedebatur V. 3) condemnationem V.
4) positum *Hollweg*. petitem V. 5) quā V.

§ 56. supra] 4, 53. minus] *cf. C. 3, 10, 1, 3 (a. 486 vel 487)*. exceptio litis diuiduae] *cf. infra 4, 122*.

§ 57. positum] *cf. infra 4, 68*. constringitur] *cf. supra 4, 52a. D. 10, 3, 18 (Iav. 81)*. in integrum restituit] *cf. supra 2, 163. 4, 53. infra 4, 125*.

§ 58. *cf. supra 4, 40; 55*.

§ 59. *cf. D. 19, 1, 33 (Ulp. 679). 13, 6, 17, 4 (Paul. 446). — 3, 3, 78, 1 (Afr. 57)*.

recte uideatur¹ ita demonstrare: quod ego de te hominem Erotem emi, et si uelit, de Sticho alia formula iterum² agat, quia uerum est eum, | qui duos emerit, t. s. singulos quoque emisse; idque ita maxime Labeoni³ uisum est. sed si is, qui unum emerit, de duobus egerit, falsum demonstrat. idem et in aliis actionibus est, uelut commodati et depositi. 60. Sed nos apud quosdam scriptum inuenimus in actione depositi et denique in ceteris omnibus, ex quibus damnatus unusquisque ignominia notatur, eum, qui plus quam oporteret demonstrauerit, litem perdere, uelut si quis una re⁴ deposita duas pluresue se deposuisse demonstrauerit, aut si is, cui pugno mala percussa est, in actione iniuriarum etiam aliam partem corporis⁵ percussam sibi demonstrauerit; quod an debeamus credere uerius esse, diligentius requiremus. certe cum duae sint depositi formulae, alia in ius concepta, alia in factum, sicut supra quoque notauimus, et in ea quidem formula, quae in ius concepta est, initio res, de qua agitur, demonstratorio modo designetur, deinde inferatur iuris intentio⁶ his uerbis: QUIDQVID OB EAM REM ILLVM ILLI DARE FACERE OPORTET, in ea⁷ uero, quae in factum concepta est, statim initio intentionis alio modo res, de qua agitur, designetur his uerbis: SI PARET ILLVM APVD ILLVM REM ILLAM DEPOSUISSE, dubitare non debemus, quin si quis in formula, quae in factum composita est, plures res designauerit, quam deposuerit, litem perdat, quia in intentione plus posu-

1) uidetur V. 2) iterum Hu. id V. 3) laticoni(?) V.
 4) rei V. 5) corporalis V. 6) intentio Boecking. contentio V. 7) eam V.

§ 60. ignominia] cf. infra 4, 182. pugno mala percussa] cf. Plaut. Asin. 2, 2, 104 = 371. Senec. de benef. 2, 35, 2. iniuriarum] cf. Coll. 2, 6 (Paul. 882). Suet. Vitell. 7. supra] 4, 47. designetur] cf. D. 6, 1, 6 (Paul. 152). 47, 10, 7 pr. (Ulp. 1339). Paul. 2, 31, 22. Cons. 5, 2. alio modo] cf. Cic. ad fam. 13, 27, 1. de fin. 5, 29, 88.

isse videtur.¹

210

t. s.

211

t. s.

61. ²

212

t. s.

continetur, ut habita ratione eius, quod inuicem acto-

1) *sententiam Goeschen perfecit. in p. 210 et 211 fere nihil legi potuit. quid perierit, aestimari potest ex eo, quod iam in Inst. sequitur tit. de act. (4, 6): § 36. Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, sed modo solidum consequimur, modo minus. ut ecce, si in peculium filii seruiue agamus; nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusue condemnatur; si uero minus inuenitur, hactenus condemnatur iudex, quatenus in peculio sit; quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine proponemus (cf. infra § 72^a sq.). § 37. Item si de dote iudicio mulier agat, placet hactenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur; si minus, in tantum, quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur; nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere liceat. § 38. Sed et si quis cum parente suo patronoue agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam aduersarius eius facere potest; idem est, si quis ex donatione sua conueniatur. § 39. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur; namque ex aequo et bono habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnatur, sicut iam dictum est. § 40, quae pertinet ad bonorum cessionem, Iustinianus loco deductionis (§§ 65—68), quae item decoctorum condicionem spectat, posuisse et aliunde sumpsisse credendus est. 2) ad initium huius paragraphi cf. Inst. 4, 6, 30: In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti uidetur iudici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. in quo et illud continetur, ut si quid inuicem actorem praestare oporteat, eo compensato in reliquum is, cum quo actum est, condemnari debeat.*

rem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnare. 62. Sunt autem bonae fidei iudicia haec: ex empto uendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, rei uxoriae.¹ 63. Liberum est tamen iudici nullam omnino inuicem compensationis rationem habere; nec enim aperte formulae uerbis praecipitur, sed quia id bonae fidei iudicio conueniens uidetur, ideo officio eius contineri creditur. 64. Alia causa est illius actionis, qua argentarius experitur. nam is cogitur cum compensatione agere, et ea compensatio uerbis formulae exprimitur, adeo quidem, ut statim² ab initio compensatione facta minus intendat sibi dari³ oportere. ecce enim si sestertium⁴ X milia debeat Titio, atque ei XX debeantur, sic intendit: SI PARET TITIVM SIBI X MILIA DARE OPORTERE AMPLIUS

1) rei uxoriae lectio incerta. commodati Biondi. verba inde a mandati usque ad rei uxoriae in V per errorem bis scripta sunt. 2) statim Hu. itaque V, vix recte lectum. cf. V. I. R. s. v. ab p. 57, 6. 3) dare V. 4) s̄. e. V.

§ 62. cf. I. 4, 6, 28. D. 17, 2, 38 pr. (Paul. 1734). Cic. top. 17, 66. de off. 3, 17, 70 (Iurispr. I, 22). de nat. deor. 3, 30, 74. ad Attic. 6, 1, 15. lex Rubr. c. 20 (Bruns I⁷, 97). ex empto uendito] cf. D. 19, 1, 11, 1 (Ulp. 930). 21, 1, 31, 20 (Ulp. 1782). Cic. de off. 3, 16, 66. Val. Max. 8, 2, 1. locato conducto] cf. C. 4, 65, 17 (a. 290). negotiorum gestorum] cf. D. 44, 7, 5 (Gai. 506). 3, 5, 6 (Paul. 187). C. 2, 4, 3 (a. 223). 2, 18 (19), 18 (a. 293). mandati] cf. D. 44, 7, 5 (Gai. 506). 17, 1, 10, 3 (Ulp. 909). 17, 1, 59, 1 (Paul. 1480). depositi] cf. supra 4, 47. D. 16, 3, 31 (Tryph. 31). 16, 3, 1, 23 (Ulp. 895). fiduciae] cf. Cic. de off. 3, 15, 61. ad fam. 7, 12, 2. pro socio] cf. D. 17, 2, 52, 1 (Ulp. 922). 17, 2, 3, 3 (Paul. 493). rei uxoriae] cf. Cic. de off. 3, 15, 61. Prob. Einsidl. 9 (Iurispr. I, 89).

§ 63. cf. D. 13, 6, 18, 4 (Gai. 208). 16, 2, 7, 1 (Ulp. 813). 3, 5, 7, 2 (Ulp. 353). 27, 4, 1, 4 (Ulp. 1034).

§ 64. cf. D. tituli 16, 2 leges has: 2 (Iul. 840). 4 (Paul. 1645). 5 (Gai. 213). 8 (Gai. 214). 15 (Iav. 82). 18 (Pap. 454). 21 (Paul. 1273).

QVAM IPSE TITIO DEBET. 65. Item bonorum emptor¹ cum deductione agere iubetur, *id est ut* in hoc solum aduersarius eius condemnetur, quod superest deducto eo, quod inuicem ei bonorum emptor defraudatoris nomine² debet. 66. Inter compensationem autem, quae argentario opponitur, et deductionem, quae obicitur bonorum emptori, illa³ differentia est, quod in compensationem⁴ hoc solum uocatur, quod eiusdem generis et naturae est; ueluti pecunia cum pecunia compensatur⁵, triticum cum tritico, uinum cum uino, adeo ut quibusdam placeat⁶ non omni modo uinum cum uino aut triticum cum tritico compensandum, sed ita si eiusdem naturae qualitatisque sit. in deductionem autem uocatur et quod non est eiusdem generis; itaque si⁷ pecuniam petat bonorum emptor et inuicem frumentum aut uinum is debeat, deducto⁸ quanti id erit, in reliquum experitur. 67. Item uocatur in deductionem⁹ et id, quod in diem debetur; compensatur autem hoc solum, quod praesenti die debetur. 68. Praeterea compensationis¹⁰ quidem ratio in intentione ponitur; quo fit, ut si facta compensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob id rem perdat. deductio uero ad condemnationem ponitur, quo loco plus petenti¹¹ periculum non interuenit, utique bonorum emptore agente, qui licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

- 1) bonorum emptor] debe(?) V. 2) nomini V. 3) illae(?) V.
 4) compensatione V. 5) compensetur V. 6) placet V
 7) si uero V. *aliquid excidisse putat Krueger.* 8) deductioire (?) V. 9) deductione V. 10) compensationis V.
 11) petendi Beseler.

§ 65. *cf. supra* 3, 78 sq.; 81. *Paul.* 2, 5, 3. *D. tit.* 16. 2 *leges has:* 10, 1—3 (*Ulp.* 1426). 12 (*Ulp.* 1441). 14 (*Iav.* 68). *D.* 17, 2, 28 (*Paul.* 723).

§ 66. *cf. Paul.* 2, 5, 3. *D.* 46, 8, 15 (*Paul.* 1206). *C.* 4, 34, 11 (*a.* 529).

§ 67. *cf. D.* 16, 2, 7 *pr.* (*Ulp.* 813).

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorum familias seruorumque agitur¹, opus est, ut de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosue dari solent, diligentius admoneamus. 70. In primis itaque si iussu patris dominiue negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue comparauit, et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominiue quam filii seruiue fidem sequitur.

214 71. Eadem ratione | comparauit duas alias actiones, exercitoriam et institoriam.² tunc autem exercitoria locum habet, cum pater dominusue filium seruumue magistrum nauis³ praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus fuit⁴, [negotium] gestum erit. cum enim ea quoque res ex uoluntate patris dominiue contrahi uideatur, aequissimum esse uisum est in solidum *in eum actionem* dari; quin etiam licet extraneum quis⁵ magistrum nauis³ praeposuerit, siue seruum siue liberum, tamen ea praetoria actio in eum redditur. ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor uocatur is, ad quem cottidianus nauis quaestus peruenit. institoria⁶ uero formula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuiilibet negotiationi filium seruumue aut quemlibet extraneum, siue seruum siue liberum, praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus est, contractum fuerit. ideo autem institoria⁶ uocatur⁷, quia qui tabernae praeponitur, institor⁸ appel-

1) agitur *Inst.* agatur V. 2) institutoriam V. 3) nauis V.
 4) fuit] post fuit(?) V. 5) quis qua s V. *num* quis quasi?
 6) institutoria V. 7) uocat V. 8) institor V.

§ 69. = I. 4, 7 *pr.* superius] *cf. ad* § 60 *notata.*

§ 70. = I. 4, 7, 1. *cf. D. tit.* 15, 4. *C. Th. tit.* 2, 31.
C. I. tit. 4, 26. *D.* 4, 4, 3, 4 (*Ulp.* 398).

§ 71. *cf. I.* 4, 7, 2. *Paul.* 2, 6; 8. *D. tit.* 14, 1. 14, 3.
C. tit. 4, 25. *D.* 14, 6, 7, 11 (*Ulp.* 878).

latur.¹ quae et ipsa formula in solidum est. 72. Praeterea tributoria quoque actio in patrem dominumue constituta est, cum filius seruusue² in peculiari³ merce sciente patre dominouē negotietur; nam si quid eius rei gratia cum eo contractum fuerit, ita praetor ius dicit, ut quidquid in his mercibus | ⁴erit, quodque inde 215
t. s. receptum erit, id inter (patrem) dominum(ue), si quid ei debetur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur; et quia ipsi (patri) domino(ue) distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quae tributoria appellatur. 72^a. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem (patris) domini(ue) uersum erit, ut quamuis sine uoluntate (patris) domini(ue) negotium gestum erit, tamen siue quid in rem eius uersum fuerit, id totum praestare debeat, siue quid non sit in rem eius uersum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. in rem autem domini uersum intellegitur, quidquid necessario in rem eius inpendit seruus, ueluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit aut aedificia ruentia fulserit aut familiae frumentum emerit uel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. itaque si ex decem ut puta sestertiis, quae⁵ seruus tuus a Titio mutua⁶ accepit, creditori tuo quinque sestertia⁷ soluerit,

1) appellat V. 2) constituta est, cum filius seruusue bis scripta in V. 3) peculiari quioptio(?) V. peculiari cuiusuis pretii Hu. 4) quae sequuntur, cum in V p. 215 paene nihil legi potuerit, ab edd. paucis necessario additis vel mutatis ex Inst. suppleta sunt, satis tuto, quamquam breuius quaedam Gaium expressisse spatii ratio docet. 5) sestertiis quae] aureis, quos Inst. 6) mutuos Inst. 7) aureos Inst.

§ 72. = I. 4, 7, 3. cf. infra 4, 74. D. tit. 14, 4. 14, 3, 11, 7 (Ulp. 828). in peculiari merce sciente patre dominouē negotietur] cf. D. 15, 1, 27 pr. (Gai. 223).

§ 72^a. = I. 4, 7, 4. cf. Paul. 2, 9. D. tit. 15, 1. 15, 2. 15, 3. C. tit. 4, 26.

*reliqua*¹ uero quinque quolibet modo consumpscrit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris uero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. ex quo scilicet apparet, si tota² decem sestertia³ in rem tuam uersa⁴ fuerint, tota decem sestertia⁵ Titium consequi posse; licet enim una est formula⁶, qua de peculio de-
que eo, quod in rem (patris) domini(ue) uersum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem ea formula⁷ agitur, ante dispicere solet, an in rem (patris) domini(ue) uersum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem (patris) domini(ue) uersum intellegatur aut non totum.

216
t. s. 73. Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quod patri domineque quique in eius potestate sit, a filio seruoque debetur⁸, et quod superest, hoc solum peculium esse intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet filius seruusque, qui in potestate patris domineque sit, non deducitur ex peculio, uelut si is, cui debet, in huius ipsius peculio sit. 74. Ceterum dubium non est, quin et is, qui iussu patris domineque contraxit, cuique exercitoria uel institoria⁹ formula competit, de peculio aut de in rem uerso agere possit; sed nemo tam stultus erit, ut qui aliqua illarum actionum sine dubio solidum consequi possit, uel¹⁰ in difficultatem¹¹ se deducat probandi¹² habere peculium eum, cum quo contraxerit, exque eo peculio posse sibi satis fieri uel id, quod persequitur, in rem patris domineque uersum esse. 74^a. Is quoque, cui tributoria actio con-

1) reliquos *Inst.* 2) toti *Inst.* 3) aurei *Inst.*
4) uersi *Inst.* 5) tota decem sestertia] totos decem aureos
Inst. 6) actio *Inst.* 7) actione *Inst.* 8) debet V.
9) institutoria V. 10) uel *aptius collocaretur post probandi.*
11) difficultate V. 12) probando V.

§ 74. *cf. I. 4, 7, 5. supra 4, 73. D. 14, 4, 9, 1 (Ulp. 847). 14, 5, 4, 5 (Ulp. 871).*

§ 74^a. *cf. D. 14, 4, 11 (Gai. 219). supra] § 72 a i. f.*

petit, de peculio uel de in rem uerso agere potest. sed huic sane plerumque expedit hac potius actione uti quam tributoria. nam in tributoria eius solius peculii ratio habetur, quod in his mercibus est, in quibus negotiatur filius seruusue quodque inde receptum erit, at in actione peculii¹, totius. et potest quisque tertia forte aut quarta uel etiam² minore parte peculii negotiari, maximam uero partem peculii in aliis³ rebus habere; longe magis, si potest adprobari id, quod *dederit qui contraxit*⁴, in rem patris dominiue uersum esse, ad hanc actionem transire debet; nam, ut supra diximus, eadem formula et de peculio et de in rem uerso agitur. 217

75. Ex maleficio⁵ filiorum familias seruorumque, ueluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominiue aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere. erat enim iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue damnosam esse. 76. Constitutae sunt autem noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus, uelut furti lege XII tabularum, damni iniuriae lege⁶ Aquilia; edicto praetoris,

1) de peculio peculii *Krueger coll. Dig.* 14, 4, 11.

2) et V. 3) alii V. 4) id — contraxit *del. Besler.*

5) maleficiis *Inst. et infra* § 112; *sed maleficio est Gaianum: Dig.* 44, 7, 4. 5. *infra* § 80. 6) uelut lege V.

§ 75. = I. 4, 8 *pr.*; 2 *fin.* *cf. supra* 1, 140. *Paul.* 2, 31, 7. *D.* 9, 4, 1 (*Gai.* 72). 9, 4, 21 *pr.* (*Ulp.* 680). *C.* 3, 41, 2 (*a.* 239). *Fest. v. noxia* p. 174 (*Bruns* II⁷, 17). *Quint. Decl.* 4, 5. erat enim iniquum] *cf. D.* 47, 2, 62 (61), 5 (*Afr.* 110). 9, 4, 2 *pr.* (*Ulp.* 619). 39, 2, 7, 1 (*Ulp.* 1272). 2, 10, 2 (*Paul.* 155).

§ 76. = I. 4, 8, 4. lege XII tab.] 12, 2 (*Bruns* I⁷, 39). *cf. D.* 50, 16, 238, 3 (*Gai.* 445). 9, 4, 2, 1 (*Ulp.* 619). damni iniuriae] *cf. D.* 9, 2, 27, 11 = *Coll.* 12, 7, 9 (*Ulp.* 623). *D.* 9, 4, 19 *pr.* (*Paul.* 370; *cf.* 368; 369; 371—373). iniuriarum] *cf. D.* 47, 10, 17, 3 *sq.* (*Ulp.* 1360). ui bonorum raptorum] *cf. D.* 47, 8, 2 *pr.* (*Ulp.* 1310; *cf.* 1317).

uelut iniuriarum et ui bonorum raptorum. 77. Omnes autem noxales actiones caput¹ sequuntur. nam si filius tuus seruusue noxam commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem peruenerit, cum illo incipit actio esse; si sui iuris coeperit esse, directa actio cum ipso est, et noxae deditio extinguitur. ex diuerso quoque directa actio noxalis esse incipit. nam si pater familias noxam commiserit et is² se in adrogationem³ tibi dederit aut seruus tuus esse coeperit, *quod* quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse, quae ante directa fuit. 78. Sed si filius patri aut seruus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur. nulla enim omnino inter me et eum, qui in potestate mea est, obligatio nasci potest; ideoque et
 218 si in alienam | potestatem peruenerit aut sui iuris esse coeperit, neque cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate est, agi potest. unde quaeritur, si alienus seruus filiusue noxam commiserit mihi et is postea in mea esse coeperit potestate, utrum intercidat actio an quiescat. nostri praeceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit, in quo ab initio⁴ consistere non potuerit, ideoque licet exierit de mea po-

1) capita V. 2) his V. 3) adrogatione V. 4) ab initio] actio(?) V. cf. *Dig.* 5, 1, 11. 13, 6, 1, 2. 30, 41, 2. 47, 2, 17, 1.

§ 77. = *I.* 4, 8, 5. cf. *Paul.* 2, 31, 8; 9. *D.* 9, 4, 43 (*Pomp.* 191). 13, 6, 21, 1 (*Afr.* 107). 47, 2, 62 (61) *pr.* (*Afr.* 110). 9, 4, 20 (*Gai.* 186). 9, 1, 1, 12 (*Ulp.* 608). 9, 4, 2, 1 (*Ulp.* 619). 16, 3, 1, 18 (*Ulp.* 893). 47, 1, 1, 2 et 47, 2, 41, 2 (*Ulp.* 2868). 47, 10, 17, 7 (*Ulp.* 1360). 2, 9, 2 *pr.* (*Paul.* 153). 4, 5, 7, 1 (*Paul.* 222). 47, 2, 18 (*Paul.* 1792). *C.* 3, 41, 1 (*a.* 223). 4, 14, 4 (*a.* 238). *Nov. Maiorian.* 7, 11. primo commentario] § 160.

§ 78. cf. *I.* 4, 8, 6. *D.* 47, 2, 65 (64) (*Ner.* 7). 9, 4, 37 (*Tryph.* 54). 47, 2, 17 (*Ulp.* 2735). 47, 2, 16 (*Paul.* 1773). 47, 2, 18 (*Paul.* 1792). *C.* 4, 14, 6 (*a.* 293).

testate, agere me non posse. diuersae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, quia¹ ipse mecum agere non possum, cum uero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. 79. Cum autem filius familias ex noxali causa mancipio datur, diuersae scholae auctores putant ter eum mancipio dari debere, quia lege XII tabularum cautum sit, *ne aliter filius de potestate patris*² exeat, quam si ter fuerit mancipatus; Sabinus et Cassius ceterique nostrae³ scholae auctores sufficere unam mancipationem crediderunt et illas⁴ tres legis XII tabularum ad uoluntarias mancipationes pertinere.

80. Haec ita de his personis, quae in potestate sunt, siue ex contractu siue ex maleficio earum *controversia*⁵ sit.⁶ quod uero ad eas personas, quae in manu mancipioe sunt, ita ius dicitur, ut cum ex contractu earum agatur⁷, nisi ab eo, cuius iuri subiectae sint, in solidum defendantur, bona, quae earum futura forent, si eius iuri⁸ subiectae non essent, ueneant. sed cum rescissa *capitis deminutione cum iis*⁹ imperio continenti iudicio | agitur¹⁰,

219
t. s.

1) quae V.

2) ne—patris *suppl. Goeschen.*

3) nostris V.

4) illam(?) V.

5) inomisiam(?) V *ex lect.*

Bluhm.

6) esset V.

7) ageretur V.

8) iure V.

9) (rescissa) a capitis—iis *suppl. Hu.*

10) *initium paginae*

Hu. sic supplevit: si aduersus eam actionem non defendantur, etiam cum ipsa muliere, dum in manu est, agi potest, quia tutoris auctoritas necessaria non est. "haec fortasse (nam in p. 219 nihil paene praeter pauca quaedam et incerta legi potuit) ea statim exceperunt, quae habet Inst. 4, 8 pr., sed tantum haecce: 'Animalium nomine, quae ratione carent, si qua lasciuia aut feruore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis

§ 79. *cf. supra* 1, 140sq.; 132; 135. D. 43, 29, 3, 4 (*Ulp.* 1616).

§ 80. *cf. supra* 3, 84. 4, 38.

220
t. s. 81. *Quid*¹ | ergo *est?*¹ etiamsi **, de qua re modo diximus, quoque non permissum fuerit ei mortuos homines dedere, tamen et si quis eum dederit, qui fato suo uita excesserit, aequè liberatur.²

82. Nunc admonendi sumus agere nos aut nostro nomine aut alieno, ueluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio, cum olim, quo tempore legis actiones in usu fuissent, alieno nomine agere non liceret, praeterquam³ ex certis⁴ causis. 83. Cognitor autem certis

actio lege XII tabularum prodita est. quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex XII tab. scripta est.² non etiam cetera, quae ibi sequuntur, quae aliunde assuta esse constat. Gaius contra post haec dixisse videtur illud omnium noxalium actionum commune esse, quod si seruus vel animal ante litis contestationem mortuum sit, noxalis actio extinguatur (Dig. 9, 1, 1, 13. 9, 4, 39, 4. 9, 4, 26, 4). aliud iuris esse, si post litis contestationem rei culpa moriatur (Dig. 9, 4, 16. 9, 2, 37, 1), quo casu ne mortuum quidem hominem noxae dare ei licere. plane si is ab alio occidatur, aequum visum esse, ut iudex, si reus actione, quam aduersus illum ipse apiscitur, actori cedere paratus sit, eum absoluat (Dig. 9, 1, 1, 16). reliqua caginae pars fortasse controversiam tractabat nobis incognitam, si animal noxium sine cuiusquam culpa post litem contestatam periisset, utrum reus simpliciter an (quod verius sit) tum, si quod inde superesset, noxae daret, liberaretur; eoque spectat § 81, ad quam cf. Liv. 8, 39, 15. Zonar. 7, 26, 10.² Hu. — reuera Gaium egisse de pauperie et de noxali actione servi filiique nomine proposita et de servorum filiorumque etiam mortuorum noxae deditioe confirmatur codice Augustodunensi § 81 sq.

1) suppl. Hu. 2) liberat V. 3) propequam V.
4) ex certis Mommsen. exceptis V.

§§ 82—102. cf. Paul. 1, 2; 3. Fr. Vat. 317—341.

§ 82. = I. 4, 10 pr. cum olim etc.] cf. D. 50, 17, 123 pr. (Ulp. 488). C. 7, 1, 3 (Diocl. et Maximian.). certis causis] cf. Cato ap. Fest. ep. v. vindiciae p. 376 (Bruns II⁷, 46). supra 4, 14. Fr. Vat. 324 (Ulp. 328). Liv. 3, 45, 2. Donat. ad Terent. Adelph. 2, 1, 40.

§ 83. cf. Fr. Vat. §§ 318 sq. (Ulp. 302. 307). 329 (Pap. 409). Interpr. ad Cod. Th. 2, 12, 7. Fest. ep. v. cognitor p. 57 (Bruns II⁷, 5). Cic. pro Rosc. Com. 18, 53. Hor. sat. 2, 5, 38. Ovid. Amor. 1, 12, 24. Liv. 39, 5, 2. Ps. Ascon. ad Cic. divin. 4, 11

uerbis in litem coram aduersario substituitur. nam actor ita¹ cognitorem dat: QVOD EGO A TE² uerbi gratia FVNDVM PETO, IN EAM REM LVCIVM TITIVM TIBI COGNITOREM DO; aduersarius ita: QVIA TV A ME FVNDVM PETIS, IN EAM REM TIBI PVBLIVM MEVIVM COGNITOREM DO. potest, ut actor ita dicat: QVOD EGO TECVM AGERE VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO; aduersarius ita: QVIA TV MECVM AGERE VIS, IN EAM REM COGNITOREM DO; nec interest, praesens an absens cognitor detur. sed si absens datus fuerit, cognitor ita erit, si cognouerit et susceperit officium cognitoris. 84. Procurator uero nullis certis uerbis in litem substituitur, sed ex solo mandato et absente et ignorante aduersario constituitur; quin etiam sunt, qui putant eum quoque procuratorem uideri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caueat ratam rem dominum habiturum; quamquam et ille, cui mandatum est, plerumque satisfacere debet, quia saepe mandatum initio litis in obscuro est et 221 postea apud iudicem ostenditur.³ 85. Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur, primo commentario rettulimus. 86. Qui autem alieno nomine

1) ita *Goeschen.* ii V. 2) quod ego a te *Goeschen.* *gegeatē* V. 3) quia—ostenditur *glossema esse putat Eisele, Cognitur p. 143 sq*

p. 104 Bait. (Bruns II⁷, 70). Schol. Ambros. in Cic. Cat. p. 370. Gloss. lat.-graec. 102, 49 Goetz: cognitor ἐκδικος. Isid. diff. 1, 123. agere uolo] cf. D. 46, 8, 15 (Paul. 1206).

§ 84. *cf. I. 4, 10, 1. Paul. 1, 3. Fr. Vat. 112 (Paul. 1519). 333 (Pap. 733). Cons. 3. D. 3, 3, 1 pr. (Ulp. 320). 46, 7, 3, 2 (Ulp. 1704). C. Th. 2, 12, 3 (a. 382). C. I. 2, 56 (57), 1 (a. 294). Cic. pro Caec. 20, 57. Brut. 4, 17 sq. top. 10, 42. Senec. de benef. 4, 12, 3. Ps.-Ascon. ad Cic. divin. 4, 11 (Bruns II⁷, 70). Isid. orig. 9, 3, 8. 9, 4, 35.*

§ 85. = I. 4, 10, 2. *cf. supra 1, 144 sq.*

§ 86. *cf. supra 4, 55. C. 2, 12 (13), 9 (Imp. Alex.?). Theoph. 4, 10, 2 (p. 458 Ferr.). Cic. pro Rosc. Com. 18, 53 sq.*

agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam conuertit. nam si uerbi gratia L. Titius pro P.¹ Meuiο agat, ita formula concipitur: SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM PVBLIO MEVIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM LVCIO TITIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNATA. SI NON PARET, ABSOLVE; in rem quoque si agat, intendit: PVBLII MEVII² REM ESSE EX IVRE QVIRITIVM, et condemnationem in suam personam conuertit. 87. Ab aduersarii quoque parte si interueniat aliquis, cum quo actio constituitur, intenditur dominum DARE OPORTERE, condemnatio autem in eius personam³ conuertitur, qui iudicium acceperit; sed cum in rem agitur, nihil in *intentione* facit eius persona, cum quo agitur, siue suo nomine siue alieno aliquis iudicio interueniat; tantum enim intenditur rem⁴ actoris esse.

88. Videamus nunc, quibus ex causis is, cum quo agitur, uel hic, qui *agit*, *cogatur*⁵ satisfacere. 89. Igitur si uerbi gratia in rem tecum agam⁶, satis mihi dare⁷ debes; aequum enim uisum est *te*⁸ ideo⁹, quod interea tibi rem, quae an ad te pertineat dubium est¹⁰, possidere conceditur, cum satisfactione mihi¹¹ cauere, ut si uictus sis nec rem¹² ipsam restituas nec litis aestimationem sufferas, sit mihi potestas aut tecum agendi aut cum sponsoribus | tuis. 90. Multoque magis debes satisfacere mihi, si alieno nomine iudicium accipias.

1) pro P.] pl. V. 2) PVBLII MEVII] pl. utei V. 3) persona V.
 4) res V. 5) agit cogatur *Lachmann.* agat V.
 6) agat V. 7) dari V. 8) *add. Goeschen.* 9) ideo *Hu.*
 de eo V. 10) est *Goeschen.* eius V. 11) satisfactione mihi *Goeschen.*
 satisfactionem V. 12) nec rem *Inst.* rem nec V.

§ 87. *cf. Fr. Vat. 340, 1 ab Hu. restitutum.*

§ 89. *cf. I. 4, 11 pr. Paul. 1, 11, 1.*

§ 90. *cf. I. 4, 11 pr. Fr. Vat. 317 (inc. fr. 22). D. 3, 3, 53 (Ulp. 1392).*

91. Ceterum cum in rem actio duplex sit, aut enim per formulam petitoriam agitur¹ aut per sponsionem, si quidem per formulam petitoriam agitur, illa stipulatio locum habet, quae appellatur IUDICATVM SOLVI, si uero per sponsionem, illa, quae appellatur PRO PRAEDE LITIS ET VINDICIARVM. 92. Petitoria autem formula haec est, qua actor intendit rem suam esse. 93. Per sponsionem uero hoc modo agimus: prouocamus aduersarium tali sponsione: SI HOMO, QVO DE AGITVR, EX IVRE QVIRITVM MEVS EST, SESTERTIOS XXV NVMMOS² DARE SPONDES? deinde formulam edimus, qua³ intendimus sponsionis summam nobis dari⁴ oportere; qua formula ita demum uincimus, si probauerimus rem nostram⁵ esse. 94. Non tamen haec summa sponsionis exigitur. non enim poenalis est, sed praeiudicialis, et propter hoc solum fit, ut per eam de re iudicetur; unde etiam is, cum quo agitur¹, non restipulatur.⁶ ideo autem appellata est PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM stipulatio, quia in locum praedium successit, quia⁷ olim, cum lege agebatur, pro lite et uindiciis, id est pro re et fructibus, a possessore⁸ petitori dabantur praedes. 95. Ceterum si

1) agit V. 2) xxv nummos] xx·unū·mor' V. 3) quia V.
4) dare V. 5) nostra V 6) restipulat V. 7) qui V.
8) possessoris V.

§§ 91—93. cf. supra 4, 1; 16. Fr. Vat. 336 = Cons. 3 = Paul 1, 3, 4. Prob. 5, 22; 23 (Iurispr. I, 88). Cic. Verr. 1, 45, 115; 116. 2, 12, 31. formulam petitoriam] cf. I. 4, 15, 4. D. 6, 1, 36 pr. (Gai. 153). IUDICATVM SOLVI] cf. I. 4, 11 pr. D. 4, 3, 39 (Gai. 364). 46, 7, 6 (Ulp. 1707). 46, 7, 9 (Ulp. 479). C. 2, 56 (57), 1, 3 (a. 294). PRO PRAEDE L. E. V.] cf. Paul. 5, 9, 2. D. 46, 1, 33 (Ulp. 1706). 5, 3, 5 pr. (Ulp. 478). 46, 7, 11 (Paul. 809). 46, 5, 2, 2 (Paul. 803).

§ 94. cf. supra 4, 13; infra 4, 165. Cic. p. Quinct. 8, 30.

§ 95. centumuiros] cf. supra 4, 31. per legis actionem] cf. Cic. Verr. 2, 1, 45, 115. de orat. 1, 38, 175. Valer. Prob. 5, 15 (Iurispr. I, 88).

apud centumuiros agitur, summam sponsionis non per formulam petimus, sed per legis actionem sacramento * * * reo¹ prouocato; eaque sponsio sestertiorum CXXV nummum fieri solet² | propter legem Crepereiam.³ 96. Ipse autem, qui in rem agit, si suo nomine agat, satis non dat. 97. Ac nec si per cognitorem quidem agatur⁴, *ulla*⁵ satisfactio uel ab ipso uel a domino desideratur. cum enim certis et quasi sollemnibus uerbis in locum domini substituatur cognitor, merito domini loco habetur. 98. Procurator uero si agat, satisfactio iubetur⁶ ratam rem dominum habiturum. periculum enim est, ne iterum dominus de eadem re experiatur; quod periculum *non* interuenit, si per cognitorem actum fuerit, quia de qua re quisque per cognitorem⁷ egerit, de ea non magis amplius actionem habet, quam si ipse egerit. 99. Tutores et curatores eo modo, quo et procuratores, satisfactio debere uerba edicti faciunt; sed aliquando illis satisfactio remittitur. 100. Haec ita, si in rem agatur; si uero in personam, ab actoris quidem parte, quando satisfactio debeat, quaerentes eadem repetemus, quae diximus in actione, qua in rem agitur. 101. Ab eius uero parte, cum quo

1) possessore *Unterholzner*. 2) fieri solet *lectio incerta*.
 3) Creperiam(?) V. 4) agat V. 5) nulla(?) V. 6) iubet V.
 7) *uerba actum—cognitorem bis scripta in V.*

§ 96. = I. 4, 11 *pr.*

§ 97. *cf. supra* 4, 83. *Fr. Vat.* 317 (*inc. fr.* 22). C. 2, 36 (57), 1 (*a.* 294).

§ 98. *cf. I.* 4, 11 *pr. Fr. Vat.* 333 (*Pap.* 733). 336 = *Paul.* 1, 3, 4. *Cons.* 3. D. 46, 8, 22, 8 (*Iul.* 734). 3, 3, 33, 3 (*Ulp.* 333). 3, 3, 39, 1 (*Ulp.* 336). 44, 2, 11, 7 (*Ulp.* 1670). *Cic. ad Att.* 1, 8, 1.

§ 99. = I. 4, 11 *pr. cf. Theoph. ad h. l. (p. 459 Ferr.)*. uerba edicti] *cf. D.* 3, 3, 33, 3 (*Ulp.* 333). remittitur] *cf. D.* 26, 7, 23 (*Ulp.* 337). C. 5, 37, 13 (*a.* 243). 5, 37, 28, 3 (*a.* 531).

§ 100. = I. 4, 11, 1. *cf. supra* 4, 96.

§ 101. *cf. I.* 4, 11, 1; 5. *Fr. Vat.* 317 (*inc. fr.* 22). 336 = *Paul.* 1, 3, 4. D. 3, 3, 46, 2 (*Gai.* 84). 46, 7, 10 (*Mod.* 111).

agitur, si quidem alieno nomine¹ aliquis interueniat, omni modo satisfdari debet, quia nemo alienae rei sine satisfactione defensor idoneus intellegitur; sed si quidem cum cognitore agatur, dominus satisfacere iubetur, si uero cum procuratore, ipse procurator. idem et de tutore et de curatore iuris est.² 102. Quod si proprio nomine aliquis iudicium aliquid³ accipiat | in personam, certis ex causis satisfacere solet, quas ipse praetor significat. quarum satisfactionum duplex causa est; nam aut propter genus actionis satisfdatur⁴ aut propter personam⁵, quia suspecta sit⁶: propter genus actionis, uelut iudicati dependensue aut cum de moribus mulieris agitur⁷; propter personam, uelut si cum eo agitur, qui decoxerit cuiusue bona a creditoribus possessa proscripatae sunt, sine cum eo herede agatur, quem praetor suspectum aestimauerit.

103. Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut imperio continentur.⁸ 104. Legitima sunt

1) nomen V. 2) idem—est del. Solazzi. 3) om. Inst.

4) satisfdaretur V. 5) propter personam] pro persona V.

6) *verba* propter genus—suspecta sit bis scripta in V. 7) agitur V. 8) continentur V.

50, 17, 166 (Paul 627). Cic. pro Quinct. 7, 29. in Verr. 2, 2, 24, 60.

§ 102. cf. I. 3, 11, 1. Fr. Vat. 336 = Paul. 1, 3, 5. lex Iul. municip. 113sq. (Bruns I⁷, 103). iudicati dependensue] cf. supra 4, 25. infra 4, 186. de moribus] cf. Ulp. 6, 9; 12. D. 24, 3, 15, 1 (Paul. 1766). C. Th. 3, 13, 1 (a. 39). C. I. 5, 17, 11, 2 (a. 533). 5, 13, 1, 5 (a. 530). qui decoxerit] cf. lex Iul. municip. v. 114. 115 (Bruns I⁷, 103). de voce decoquere cf. Cic. Phil. 2, 18, 44. Val. Max. 6, 9, 12. Plin. n. h. 33, 133. Senec. ep. 36, 5. cuiusue bona] cf. supra 3, 79. D. 42, 5, 33, 1 (Ulp. 2371). Cic. pro Quinct. 8, 30sq. lex Iul. munic. v. 116. 117 (Bruns I⁷, 103). siue cum eo] cf. D. 42, 5, 31 (Ulp. 2265).

§ 103. cf. supra 1, 184. 3, 181. 4, 80. Ulp. 11, 27. Cic. pro Flacc. 21, 50.

§ 104. intra—miliarium] cf. Liv. 3, 20, 7. Dio Cass. 51, 19, 6. lege Iulia] cf. supra 4, 30. Gell. 14, 2. anno et sex m.] cf. Tac. ann. 6, 16. litem mori] cf. D. 46, 8, 8, 1 (Ven. 72).

iudicia, quae in urbe Roma uel intra¹ primum urbis Romae miliarium inter omnes ciues Romanos sub uno iudice accipiuntur; eaque e lege Iulia iudiciaria, nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expirant. et hoc est, quod uulgo dicitur e lege Iulia litem anno et sex mensibus mori. 105. Imperio uero continentur recuperatoria² et quae sub uno iudice accipiuntur interueniente peregrini persona iudicis aut litigatoris; in eadem³ causa sunt, quaecumque extra primum urbis Romae miliarium tam inter ciues Romanos⁴ quam inter peregrinos accipiuntur. ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur, quia tamdiu ualent, quamdiu is, qui ea praecepit, imperium habebit. 106. Et si quidem imperio continenti iudicio actum⁵ fuerit, siue in rem siue in personam, siue ea formula, quae in factum concepta est, siue ea, quae in ius habet intentionem, postea nihilo minus ipso iure de eadem re agi potest; et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae uel in

1) inter(?) V. 2) recuperatoriae V. 3) eadem *Goeschen.* ea V. 4) ciues Romanos] c. Romanum V. 5) proactum V.

44, 3, 2 (*Marcell.* 76). 5, 1, 32 (*Ulp.* 2048). 42, 8, 3, 1 (*Ulp.* 1451). 46, 5, 10 (*Ulp.* 2403). 4, 3, 18, 4 (*Paul.* 209). 9, 2, 30, 1 (*Paul.* 365). 46, 7, 2 (*Paul.* 789).

§ 105. recuperatoria] *cf. Fest. ep. v. recipratio p. 274* (*Bruns* II⁷, 30). *infra* 4, 109; 141; 185. *D.* 42, 1, 36; 38 (*Paul.* 266. 267). *Plaut. Rud.* 5, 1, 2 = 1282. *Cic. div.* 17, 56. *in Verr.* 2, 3, 11, 27 sq. 2, 3, 28, 69. *pro Tull.* 3, 7 sq. *pro Caec.* 1, 3 sq. *pro Flacco* 4, 11. 20, 47. *Liv.* 26, 48. 43, 2, 3. *Cic. de inv.* 2, 20, 60. *Plin. ep.* 3, 20, 9. *Suet. Ner.* 17. *Vesp.* 3. *Domit.* 8. *Tac. ann.* 1, 74. *Gell.* 20, 1, 13 (*Jurispr.* I, 60; 100). *B. G. U.* 611 (*Bruns* I⁷, 198). *lex. Lat. tab. Bant.* 4 (*Bruns* I⁷, 53). *lex agr.* 30 sq. (*Bruns* I⁷, 79). *lex. Iul. agr. c.* 55 (*Bruns* I⁷, 95). *fragm. Atest. l.* 15 (*Bruns* I⁷, 101). *lex. Urson. c.* 95 (*Bruns* I⁷, 130). *edict. de aquaed. Venafr. l.* 66 (*Bruns* I⁷, 251). *colleg. aquae l.* 22 (*Bruns* I⁷, 395). interueniente peregrini persona] *cf. Cic. pro Flacco* 21, 50. *in Verr.* 2, 2, 13, 32. *quamdiu etc.] cf. D.* 2, 1, 13 (*Ulp.* 2983). 5, 1, 49, 1 (*Paul.* 1458).

§ 106. *cf. supra* 3, 181. *infra* 4, 121; 123. *C.* 2, 26 (27), 1 (*a.* 231). *Cic. de orat.* 1, 37, 168.

iudicium deductae. 107. Si¹ uero legitimo iudicio in personam actum sit ea formula, quae iuris ciuilis habet intentionem, postea ipso iure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio superuacua est; si uero uel in rem uel in factum actum fuerit, ipso iure nihilo minus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei iudicatae uel in iudicium deductae. 108. Alia causa fuit olim legis actionum. nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino ita, ut nunc, usus erat illis temporibus exceptionum. 109. Ceterum potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse. nam si uerbi² gratia ex lege Aquilia uel Ollinia³ uel Furia in prouinciis agatur, imperio continebitur iudicium; idemque iuris est, et si Romae apud recuperatores agamus uel apud unum iudicem interueniente peregrini persona; et ex diuerso si ex ea causa, ex qua nobis edicto praetoris datur actio, Romae sub uno iudice inter omnes ciues Romanos accipiatur iudicium, legitimum est,

110. Quo loco admonendi sumus eas quidem actiones, quae ex lege senatusue consultis proficiscuntur, perpetuo solere praetorem accommodare, | eas uero, ²²⁶ quae ex propria ipsius iurisdictione pendent, plerumque intra⁴ annum dare. 111. Aliquando tamen *et per-*

1) at(?) V.

2) uerbis V.

3) fortasse corruptum.

4) inter(?) V.

§ 108. *cf. supra* 4, 11; 30. *Cic. de domo* 29, 78. — *Terent. Phorm.* 2, 3, 56 sq. = 403. 2, 3, 72 = 419. *Cic. Lael.* 22, 85. *Donat. ad Adolph.* 2, 2, 24 = 233. *Andr.* 3, 1, 7 = 465. *Eunuch.* 1, 1, 9 = 54. *Serv. ad Aen.* 2, 424. *Quintil. Inst. orat.* 7, 6, 4. *Decl.* 266.

§ 109. ex lege Aquilia] *cf. supra* 4, 37. 3, 210 sq. Furia] *cf. supra* 3, 121. *Ulp. disp. fr. Argor.* 3 (*Iurispr.* I 498).

§§ 110. 111. *cf. I.* 4, 12 pr. *cum Theophilo* (p. 462 *Ferr.*). *D.* 4, 9, 7, 6 (*Ulp.* 629). 44, 7, 35 (*Paul.* 34). 40, 12, 24 pr.

*petuo eas dat, uelut quibus*¹ imitatur ius legitimum, quales sunt eae, quas *bonorum*² possessoribus ceterisque, qui heredis loco sunt, *accommodat.*³ *furti* quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur⁵, perpetuo datur; et merito, cum pro capitali poena pecuniaria constituta sit.⁴

112. Non omnes *autem*⁵ actiones, quae in aliquem aut ipso iure *competunt* aut a praetore dantur, etiam in heredem aequae⁶ *competunt* aut dari solent. est enim certissima iuris regula ex maleficiis poenales actiones in heredem nec *competere* nec dari *solere*, uelut *furti*, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredi * * * dem⁷ [uidelicet actoris] huiusmodi actiones *competunt* nec *denegantur*, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inueniatur actio. 113. Aliquando tamen *etiam* ex contractu actio neque heredi neque in heredem *competit*. nam adstipulatoris heres

1) et—quibus *suppl. Hu.* 2) *suppl. ex Inst.* 3) * * *
 proficiscatur V. 4) *sint V.* 5) *suppl. Polenaar ex Inst.*
 6) *aequae(?) V.* 7) *num eiusdem?*

(*Paul.* 646). *C. Th.* 4, 14, 1 = *C. J.* 7, 39, 3 (a. 424). *Cic. partit. orat.* 28, 99. pro capitali poena] *cf. supra* 3, 189.

§ 112. = *I.* 4, 12, 1. *cf. Theophil. ad h. l.* (p. 464 *Ferr.*). *D.* 50, 17, 111, 1 (*Gai.* 73). *supra* 4, 8. *D.* 44, 7, 12 et 50, 17, 38 (*Pomp.* 742). 50, 17, 139 *pr.* (*Gai.* 49). 35, 2, 32 *pr.* (*Maecian.* 42). 9, 3, 5, 5; 13 (*Ulp.* 689. 694). 42, 5, 9, 8 et 42, 5, 11 (*Ulp.* 1417). 47, 1, 1 *pr.*; 1 (*Ulp.* 2868). 47, 23, 8 (*Ulp.* 189). 50, 17, 87 (*Paul.* 1386). 50, 17, 164 (*Paul.* 647). 47, 7, 33 (*Paul.* 78). *Cod. Herm. tit. Ex delictis defunctorum quemadmodum conueniantur successores. Cod. Iust. tit.* 4, 17. *cf. etiam D.* 39, 1, 22 (*Marcell.* 181). excepta iniuriarum actione] *cf. D.* 35, 2, 32 *pr.* (*Maecian.* 42). 47, 10, 13 *pr.* (*Ulp.* 1346). 47, 1, 1, 1 (*Ulp.* 2868). 47, 10, 28 (*Ulp.* 2793). 2, 11, 10, 2 (*Paul.* 1073). si qua alia similis] *cf. D.* 3, 6, 4 (*Gai.* 92). 11, 7, 9 (*Gai.* 325). 2, 4, 24 (*Ulp.* 264). *cf. etiam* 24, 3, 15, 1 (*Paul.* 1766). *C. Th.* 3, 13, 1 (a. 349). 8, 13, 1, 1 = *C. I.* 8, 55 (56), 7, 3 (a. 349).

§ 113. *cf. I.* 4, 12, 1. *supra* 3, 114; 120.

non habet actionem, sed *et*¹ sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur.

114. Superest, ut dispiciamus², si ante rem iudicatam is, cum quo agitur, post acceptum iudicium satisfaciat actori, quid officio iudicis conueniat, utrum absolvere an ideo potius damnare, quia iudicii accipiendi tempore in ea causa fuerit, ut damnari debeat. nostri praeceptores absolvere eum debere existimant; nec interesse³, cuius generis sit⁴ iudicium. et | hoc est, quod ²²⁷ uolgo dicitur Sabino et Cassio placere omnia iudicia absolutoria esse. _____⁵ de bonae fidei⁶ autem iudiciis idem sentiunt, quia in eiusmodi iudiciis liberum est officium iudicis. tantumdem et de in rem actionibus putant, quia | _____⁷
_____ *vv. 16* _____⁸
actum fuit.⁸

115. Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus.

116. Comparatae | sunt autem exceptiones defendendo- ²²⁸ rum eorum⁹ gratia, cum quibus agitur. saepe enim accidit, ut quis iure ciuili teneatur, sed iniquum sit eum iudicio condemnari. uelut si stipulatus sim a¹⁰ te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus nec numerauerim. nam eam pecuniam a te peti posse

1) sed et *Hu.* set(?) V. 2) despiciamus V. 3) interest V. 4) fit V. 5) *ad sensum ita fere supple:* diuersae scholae auctoribus de strictis iudiciis contra placuit; *similiter Krueger.* 6) fideis V. 7) *de frustulis vide apographum.* 8) *sequitur linea vacua in V.* 9) reorum V. 10) apa V.

§ 114. *cf. I. 4, 12, 2. supra 3, 180. I. 4, 6, 31. D. 46, 3, 33, 1 (Iul. 699). 46, 7, 4 (Iul. 727). 39, 4, 5 pr. (Gai. 47). 3, 3, 73 (Paul. 1051). 4, 3, 25 (Paul. 212) cf. etiam. 45, 1, 84 (Paul. 807).*

§ 115. = I. 4, 13 pr.

§ 116. *cf. I. 4, 13 pr.; 1—3. infra 4, 119. D. 44, 1, 2 pr. (Ulp. 1650). 44, 4, 2, 3 (Ulp. 1678). 46, 2, 7 (Pomp. 715). C. tit. 4, 30. Cic. partit. orat. 28, 100.*

certum est. dare enim te oportet¹, cum ex stipulatu tenearis²; sed quia iniquum est te eo nomine condemnari, placet per exceptionem doli mali te defendi debere. item si pactus fuero tecum, ne id, quod mihi debeas, a te petam, nihilo minus id ipsum a³ te petere possum dari⁴ mihi oportere, quia obligatio pacto conuento non tollitur; sed placet debere me petentem per exceptionem pacti conuenti repelli. 117. In his quoque actionibus, quae non in personam⁵ sunt, exceptiones locum habent. uelut si metu me coggeris aut dolo induxeris, ut tibi rem aliquam⁶ mancipio dem, tua est⁷; sin⁸ eam rem a me petas, datur mihi exceptio, per⁹ quam, si metus causa te fecisse uel dolo malo arguero, repelleris. item si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio, per quam omni modo summoneris. 118. Exceptiones autem alias in edicto praetor habet propositas, alias causa cognita accommodat. quae omnes uel ex legibus uel ex his, quae legis uicem optinent, substantiam capiunt uel ex iurisdictione praetoris proditae sunt. | 119. Omnes autem exceptiones in contrarium concipiuntur, quam¹⁰ adfirmat is, cum quo agitur. nam si uerbi gratia reus dolo malo aliquid actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit, quam non numerauit, sic exceptio concipitur: SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO AVLI AGERII FACTVM SIT NEQVE

1) oporteret V. 2) tenearis *Inst.* teneris V. 3) ipsum a V. ipso iure *Hu.* 4) dare V. *Hu.* 5) persona V.
6) aliqua V. 7) inan(?) V. *litterae i et n secunda incertae.*
8) num si uero? 9) pro V. 10) qui V.

§ 117. cf. *I.* 4, 13, 1; 4. fundum litigiosum] cf. *Fragm. de iure fisci* § 8. *D.* 44, 6, 1, 1 (*Ulp.* 1691). 20, 3, 1, 2 (*Marcian.* 35). sciens] cf. *D.* 44, 6, 2 (*Ulp.* 1902). a non possidente] cf. *D.* 44, 6, 1 (*Ulp.* 1691). 41, 2, 17 (*Ulp.* 1692).

§ 118. cf. *I.* 4, 13, 7.

§ 119 cf. *Cic. de inv.* 2, 20, 60.

FIAT; item si dicat¹ contra pactionem pecuniam peti, ita concipitur exceptio: SI INTER AVLVM AGERIVM ET NVMERIVM NEGIDIVM NON CONVENIT, NE EA PECVNIA PETERETVR; et denique in ceteris causis similiter concipi solet, ideo scilicet, quia omnis² exceptio obicitur³ quidem a reo, sed ita formulae inseritur, ut condicionalem faciat condemnationem, id est, ne aliter iudex eum, cum quo agitur, condemnet, quam si nihil in ea re, qua de agitur, dolo actoris factum sit; item ne aliter iudex eum condemnet, quam si nullum pactum conuentum de⁴ non petenda pecunia factum fuerit.⁵

120. Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriae aut dilatoriae. 121. Peremptoriae sunt, quae perpetuo ualent nec euitari possunt, uelut quod metus causa aut dolo malo aut quod contra legem senatusue consultum⁶ factum est aut quod res iudicata est uel in iudicium deducta est, item pacti conuenti, quod factum⁷ est, ne omnino pecunia peteretur. 122. Dilatoriae sunt exceptiones, quae ad tempus ualent, ueluti⁸ illius pacti conuenti, quod factum est uerbi gratia, ne intra quinquennium peteretur; finito enim eo tempore |
⁹ non habet locum exceptio. cui similis exceptio est 230
 litis diuiduae et rei residuae. nam si quis partem rei petierit et intra eiusdem praeturam reliquam partem

1) dicat *Goeschen.* dicat ut V. 2) omnes V. 3) obigitur V. 4) conuentum de *Goeschen.* conuenite V. 5) fuerit *Goeschen.* erit V. 6) consulto V. 7) pactum V. 8) uis V. 9) *supra versum 1 huius paginae pe:pall:iae umbrae apparent litterarum quarundam, quae a Gaio alienae sunt.*

§ 120. *cf. I. 4, 13, 8 (7). D. 44, 1, 3 (Gai. 63). 44, 1, 2, 4 (Ulp. 1650).*

§ 121. *cf. I. 4, 13, 9 (8). quod res iudicata est etc.] cf. supra 4, 106. 3, 180. ne omnino etc.] cf. supra 4, 119. infra 4, 126.*

§ 122. *cf. I. 4, 13, 10 (9). D. 44, 1, 3 (Gai. 63). litis diuiduae] cf. supra 4, 56. infra 4, 131. D 3, 3, 38 (Ulp. 1129). rei residuae] cf. C. Th. 2, 18, 3 = C. I. 3, 1, 10 (a. 325).*

petat, hac exceptione summouetur¹, quae appellatur litis diuiduae; item si is, qui cum eodem plures lites habebat, de quibusdam egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios iudices eant², si intra eiusdem praeturam de his, quas³ distulerit, agat, per hanc exceptionem, quae appellatur rei residuae, summouetur.⁴ 123. Obseruandum est autem ei, cui dilatoria obicitur exceptio, ut differat actionem; alioquin si obiecta exceptione egerit, rem perdit; non enim post illud tempus, quo integra re *eam*⁵ euitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest re in iudicium deducta⁶ et per exceptionem perempta.⁷ 124. Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriae exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitoriae, uelut si is, qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat, uel dandi quidem cognitoris ius habeat, sed eum det, cui non licet cognituram suscipere. nam si obiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis erit⁸, ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si uero cognitori non liceat cognituram suscipere⁹, per alium cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam illo modo euitare **231** *potest*¹⁰ exceptionem. quod si dissimulauerit *eam*¹¹ et per cognitorem egerit, rem perdit. 125. Sed¹² per-

1) summouetur V. 2) eant *Bluhme*. egant(?) V.

3) quas *Hu.* qua V. 4) summouet V. 5) *add. Hu.*

6) deductae V. 7) peremptae V. 8) erat V. 9) suscipe V.

10) *add. Goeschen.* 11) *eam Hollweg.* cum V. 12) sem V.

§ 123. *cf. I. 4, 13, 10 (9) cum Theoph (p. 468 Ferr.). D. 7, 3, 1, 4 (Ulp. 2548). Auct. ad Herenn. 1, 12, 22. Cic. de inv. 2, 19, 57; 58.*

§ 124. *cf. I. 4, 13, 11 (10). Paul. 1, 2, 1—3. Fr. Vat. 322 sq. (Ulp. 326—328). D. 44, 1, 3 (Gai. 63). 22, 3, 19, 2 (Ulp. 121). 44, 1, 2, 4 (Ulp. 1650). Auct. ad Herenn. 2, 13, 20. Quintil. Inst. orat. 3, 6, 71. 4, 4, 6. 7, 1, 19 sq.*

§ 125. *cf. supra 4, 53; 57; 123. C. 7, 50, 2 (a. 294). 8, 35 (36), 8 (a. 294); 12 (a. 363); 13 (a. 415).*

emptoria quidem exceptione si reus per errorem non fuerit¹ usus, in integrum restituitur adiciendae exceptionis gratia. dilatoria uero si non fuerit¹ usus, an in integrum restituatur², quaeritur.

126. Interdum euenit, ut exceptio, quae prima facie iusta uideatur, inique noceat actori. quod cum accidit³, alia adiectione opus est adiuuandi actoris gratia. quae adiectio replicatio uocatur, quia per eam replicatur atque resoluitur uis exceptionis. nam si uerbi gratia pactus sum tecum, ne pecuniam, quam mihi debes, a te peterem, deinde postea in contrarium pacti sumus, id est ut petere mihi liceat, et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemnneris, si non conuenerit, ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conuenti; namque nihilo minus hoc uerum manet, etiam si postea in contrarium pacti sumus; sed quia⁴ iniquum est me excludi exceptione, replicatio mihi datur ex posteriore pacto hoc modo: *AVT SI*⁵ *POSTEA CONVENIT, VT MIHI EAM PECVNIAM PETERE LICERET.* 126^a. Item si argentarius pretium rei, quae in auctionem uenerit, persequatur, obicitur ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res, quam emerit, tradita est, et est iusta exceptio. sed si in auctione prae-

1) fuit V. 2) restituitur V. 3) accidat V. 4) qua V.
5) *AVT SI*] si non V.

§ 126. = I. 4, 14 pr. D. 44, 1, 2, 2 (Ulp. 1650). 44, 1, 22, 1 (Paul. 2061). 2, 14, 27, 2 (Paul. 128). 44, 2, 24 (Iul. 128). 3, 3, 48 (Gai. 81). C. 8, 35 (36), 7 et 10 (a. 294).

§ 126^a. argentarius coactor memoratur D. 40, 7, 40, 8 (Scaev. 107). cf. 46, 3, 88 (Scaev. 16). 5, 3, 18 pr. (Ulp. 513). *Acro et Porphy.* ad *Hor. sat.* 1, 6, 86. *Cic. pro Caec.* 6, 16. *pro Cluent.* 64, 180. *pro Rab. Post.* 11, 30. *Senec. controv. praef.* § 19 (p. 12 ed. H. I. Mueller). *Suet. Ner.* 5. *Vesp.* 1. *Quintil. Inst. orat.* 11, 2, 24. C. I. L. V 8212. VI 1923. 8728 (= XI 3820). XI 3156 (Dess. 7929). 5285. XIV 2886 etc. cf. *lex metall. Vipasc.* (Bruns I⁷, 289). *apochae Pompeian.* (Bruns I⁷, 355 sqq. *Pap. Straßb.* 79. si ei res etc.] cf. D. 19, 1, 25 (Iul. 713). 50, 16, 66 (Ulp. 1661). 44, 4, 5, 4 (Paul. 792).

dictum est, ne ante emptori *res*¹ traderetur, quam si
 232 pretium soluerit, replicatione | tali argentarius adiuua-
 tur: AVT SI PRAEDICTVM EST, NE ALITER EMPTORI
 RES TRADERETVR, QVAM SI PRETIVM EMPTOR² SOL-
 VERIT. 127. Interdum autem euenit, ut rursus repli-
 catio, quae prima facie iusta sit, inique reo noceat;
 quod cum accidit³, adiectione⁴ opus est adiuuandi rei
 gratia, quae duplicatio uocatur. 128. Et si rursus⁵ ea
 prima facie iusta uideatur, sed propter aliquam causam
 inique actori noceat, rursus⁶ adiectione opus est, qua
 actor adiuuetur, quae⁷ dicitur triplicatio. 129. Quarum
 omnium adiectionum usum interdum etiam ulterius,
 quam diximus, uarietas negotiorum introduxit.

130. Videamus etiam de praescriptionibus, quae
 receptae sunt pro actore. 131. Saepe enim ex una
 eademque obligatione aliquid iam praestari oportet,
 aliquid in futura praestatione est, uelut cum in singulos
 annos uel menses certam pecuniam stipulati fuerimus.
 nam⁸ finitis quibusdam annis aut mensibus huius qui-
 dem temporis pecuniam praestari oportet, futurorum
 autem annorum sane quidem obligatio contracta in-
 tellegitur, praestatio uero adhuc nulla est; si ergo
 uelimus id quidem, quod praestari oportet, petere et in

1) *suppl. Krueger.* 2) EMPTOR V. EMPTAE REI *Hu.*
 3) *accidat V.* 4) *alia adiectione Hu. secundum Inst., ubi*
alia allegatione. 5) *si rursus Inst.; si rursus si V. num rur-*
sus si? 6) *rursus ex V.* 7) *quod V.* 8) *non V.*

§§ 127—129. *cf. D. 44, 1, 2, 3 (Ulp. 1650),*
 § 127. = *I. 4, 14, 1.*
 § 128. = *I. 4, 14, 2. cf. D. 27, 10, 7, 1 (Iul. 336).*
 § 129. = *I. 4, 14, 3.*
 § 130. *pro actore] cf. infra 4, 133. Tertullian. de prae-*
scriptione haereticorum.
 § 131. *cf. D. 44, 2, 23 (Ulp. 65). 45, 1, 76, 1 (Paul. 285).*
45, 1, 89 (Paul. 1172); 125 (Paul. 1282). Prob. Einsidl. 3 (E. R. A.
ea res agitur). Cic. de orat. 1, 37, 168. Arnob. 7, 31. ea sci-
licet formula] cf. supra 4, 41; 54.

iudicium deducere, futuram uero obligationis praestationem in integro relinquere, necesse est, ut cum hac praescriptione agamus: EA RES AGATVR, CUIVS REI DIES FVIT.¹ alioquin si sine hac praescriptione egerimus, ea scilicet formula, qua incertum petimus, cuius intentio his uerbis concepta est: QUIDQVID PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTERE, totam obligationem, id est etiam futuram, in hoc iudicium deducimus, et quae ante tempus obligati

233
t. 8.

vv. 1³ ————— |²

131^a. Item si uerbi gratia ex empto agamus, ut nobis fundus mancipio detur, debemus hoc modo³ praescribere: EA RES AGATVR DE FVNDO MANCIPANDO, ut postea, si uelimus uacuum possessionem nobis tradi,

————— vv. 1⁴ ————— |⁴

re sumus, totius illius iuris obligatio illa incerta actione: QUIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET, per intentionem consumitur, ut postea nobis agere uolentibus de uacua possessione tradenda nulla supersit actio. 132. Praescriptiones scilicet⁵ appellatas esse ab eo, quod ante formulas praescribuntur⁶, plus quam manifestum est. 133. Sed his⁷ quidem temporibus, sicut supra quoque

1) fuit corr. ex fiet V. 2) Kruegeri vestigia premens sic fere suppleas: quae ante tempus obligationis finitum in iudicium deducitur, ex ea condemnatio fieri non potest neque iterum de ea agi potest. 3) hoc modo suppl. Polenaar.

4) ad sensum sic fere suppleas: contra debitorem eadem actione uti possimus. alioquin si minus diligentes in ea. similiter Polenaar. 5) scilicet nos. sic Hu. siq. (?) V 6) praescribentur V. 7) sed iis vel si is V.

§ 131^a. cf. D. 21, 1, 48, 7 (Pomp. 708).

§ 132. cf. Charisius Gramm. Lat. ed. Keil I, 235, 21.

§ 133. cf. D. 44, 1, 13 (Iul. 682). 44, 1, 16; 18 (Afr. 118). 10, 2, 1, 1 (Gai. 189). 5, 3, 25, 17 (Ulp. 526). 5, 3, 5, 2 (Ulp. 482). C. 3, 31, 12 pr. (a. 531). Cic. de orat. 1, 37, 168. — D. 47, 10, 7, 1 (Ulp. 1339). 47, 8, 2, 1 et 48, 2, 15 (Ulp. 1311). 48, 1, 4 (Paul. 554). Cic. de inv. 2, 20, 59; 60. supra] § 130.

notauimus, omnes praescriptiones ab actore proficiscuntur. olim autem quaedam et pro reo opponebantur, qualis illa erat praescriptio: EA RES AGATUR, SI IN EA RE¹ PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT, quae nunc in speciem exceptionis deducta est et locum habet, cum petitor hereditatis alio genere iudicii praeiudicium hereditati faciat, uelut cum singulas res petat; est enim iniquum per unius² | _____

234
t. s

235
non
rescr. 134. . . . in intentione formulae de iure quaeritur, id est, cui dari³ oporteat⁴; et sane domino dari³ oportet, quod seruus stipulatur; at in praescriptione de facto⁵ quaeritur, quod secundum naturalem significationem uerum esse debet. 135. Quaecumque autem diximus de seruis, eadem de ceteris quoque personis, quae nostro iuri subiectae sunt, dicta intellegemus. 136. Item admonendi sumus, si cum ipso agamus, qui incertum promiserit⁶, ita nobis formulam esse propositam, ut praescriptio inserta sit formulae loco demonstrationis hoc modo: IVDEX ESTO. QVOD AVLVVS AGERIVS DE

1) cf. Dig. 10, 2, 1, 1. 2) finem sententiae Krueger ad sensum sic supplet: per unius rei petitionem uniuersae hereditati praeiudicium fieri. quae in sequenti folio fuerint, coniectura consequi non possumus. 3) dare V. 4) oportet V. 5) facto Savigny. pacto V. 6) permissit V

7) pag. 235 et 236 folium est non rescriptum, extra codicem Veronensem servatum, et iam anno 1771 a Maffeo, deinde anno 1816 ab Hauboldo (in programme Lipsiensi) et Savinio (Zeitschr. f. gesch. RW. III, 140—146 = Verm. Schrift. III, 169—174) publici iuris factum, cuius imago delineata extat ad calcem ed. Gösch. et apogr. Böcking.; posterioris pag. imaginem photographica praebet apogr. Stud., utriusque paginae imaginem editio nova phototypica fol. 128.

§§ 134. 135. cf. I. 3, 17, 2. D. 45, 1, 141 pr. (Gai. 513). 45, 1, 76 pr. (Paul. 285). 35, 1, 44 pr. (Paul. 1174).
§§ 136. 137. cf. D. 45, 1, 75 (Ulp. 675). 45, 1, 76, 1 (Paul. 285).

NUMERIO NEGIDIO INCERTVM¹ STIPVLATVS EST,² CVIVS REI DIES FVIT, QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET et reliqua.³ 137. At⁴ si cum sponsore aut fideiussore agatur⁵, praescribi solet in persona quidem sponsoris hoc modo: EA RES AGATVR⁶, QVOD AVLVS AGERIVS DE LVICIO TITIO INCERTVM STIPVLATVS EST, QVO NOMINE NVMERIVS NEGIDIVS SPONSOR EST, CVIVS REI DIES FVIT; in persona vero fideiussoris: EA RES AGATVR⁵, QVOD NVMERIVS NEGIDIVS PRO LVICIO TITIO INCERTVM FIDE SVA ESSE IVSSIT, CVIVS REI DIES FVIT⁷; deinde formula subicitur.⁸

138. Superest, ut de interdictis dispiciamus.

139. Certis igitur ex causis praetor aut proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controuersiis interponit.⁹ quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione¹⁰ inter aliquos contenditur; et in summa aut iubet aliquid fieri aut fieri prohibet. formulae autem et uerborum¹¹ conceptiones, quibus in ea re utitur, interdicta decretae uocantur.¹² 140. Vo-

236
non
rescr.

1) incerte V. 2) stipulatus est] stipem V. 3) reliq̄ V.
4) at Polenaar. ā (i. e. aut) V. 5) agat V. 6) agetur V.
7) rei dies fuit Goeschen. heres defuit V. 8) subigitur V.
9) interponit Caplick. proponit V. 10) aut quasi possessione del. Albertario.
11) et uerborum Hu. uerborum et V.
12) decretae uocantur suppl. Goeschen. 13) sine uitio Scipio Maffei. debitio V.

§ 138. cf. I. 4, 15 pr. Paul. 5, 6. D. tit. 43, 1. C. tit. 8, 1.

§ 139. cf. I. 4, 15 pr. D. 43, 8, 2, 5 (Ulp. 1492). Interpr. ad Paul. 5, 6, 1. Isid. orig. 5, 25, 33 (Bruns II⁷, 82). Cic. pro Caec. 13, 36. lex Rubr. c. 19 (Bruns I⁷, 97).

§ 140. cf. I. 4, 15, 1. infra 4, 142. ne sine uitio] cf. infra 4, 148 sq. neue in loco sacro] cf. D. tit. 43, 6.

ria aut exhibitoria aut prohibitoria uocantur. 141. Nec tamen cum quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit, statim peractum¹ est negotium, sed ad iudicem recuperatoresue itur et² ibi editis formulis quaeritur, an aliquid aduersus praetoris edictum factum sit, uel an factum non sit, quod is fieri iusserit. et modo cum poena agitur modo sine poena: cum poena, uelut cum per sponsionem agitur³, sine poena, uelut cum arbiter petitur; et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet, ex restitutoriis uero uel exhibitoriis modo per sponsionem, modo per formulam agitur, quae arbitraria uocatur.

142. Principalis igitur diuisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta aut restitutoria aut exhibitoria. 143. Sequens in eo est diuisio, quod uel adipiscendae possessionis causa comparata sunt uel retinendae⁴ uel recipiendae. 144. Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, cuius principium est QVORVM BONORVM; eiusque uis et potestas haec est, ut quod quisque ex his bonis, quorum possessio alicui data est⁵, pro herede aut pro
 237 possessore possidet doloue fecit, quo minus⁶ | possideret,

1) proactum V. 2) itur et *Heise.* item et. (i. e. etiam) V.
 3) agetur V. 4) post retinendae per errorem librarius addidit delevitque possessionis causa interdictum. 5) est si V.
 6) possidet—quo minus *suppl. Hu. secundum Dig.* 43, 2, 1 pr.

§ 141. cf. *infra* 4, 162 sq. *Ulp. Inst. fr. Vindob.* 5. *Quintil. Inst. or.* 2, 10, 5. 7, 5, 3. 12, 10, 70. recuperatoresue] cf. *supra* 4, 105. *Cic. pro Caec.* 8, 23.

§ 142. = I. 4, 15, 1 *init.* D. 43, 1, 1, 1 (*Ulp.* 1459). 42, 2, 6, 2 (*Ulp.* 2277). 43, 1, 2 pr. (*Paul.* 745). *supra* 4, 140.

§ 143. = I. 4, 15, 2. *Ulp. Instit. fr. Vindob.* 4. D. 43, 1, 2, 3 (*Paul.* 745). *Auson. griph.* 63 sq.

§ 144. = I. 4, 15, 3. cf. *supra* 3, 34. 2, 149. D. 43, 2, 1 (*Ulp.* 1460). 43, 1, 1 pr. (*Ulp.* 1459). 43, 2, 2 (*Paul.* 324). 43, 1, 2, 3 (*Paul.* 745). *C. Th. tit.* 4, 21. *C. I. tit.* 8, 2. pro herede autem possidere etc.] cf. D. 41, 3, 33, 1 (*Iul.* 614). 5, 3, 11 sq. (*Ulp.* 509. 511. 512. 513. 1463). sciens—pertinere] cf. D. 5, 3, 20, 6c (*Ulp.* 518).

id ei, cui bonorum possessio data est, restituatur. pro herede autem possidere uidetur tam is, qui heres est, quam¹ is, qui putat se heredem esse; pro possessore is² possidet, qui sine causa aliquam³ rem hereditariam uel etiam totam hereditatem sciens ad se non pertinere possidet. ideo autem adipiscendae possessionis uocatur⁴, quia⁵ ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci⁶ rei possessionem; itaque si quis adeptus possessionem amiserit, desinit ei id interdictum utile esse. 145. Bonorum quoque emptori similiter proponitur⁷ interdictum, quod quidam possessorium uocant. 146. Item ei, qui publica⁸ bona emerit, eiusdem condicionis interdictum proponitur, quod appellatur sectorium, quod sectores uocantur, qui publice bona mercantur.⁹ 147. Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, apiscendae possessionis *causa*¹⁰ comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro¹¹ mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. 148. Retinendae possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab utraque¹² parte de proprietate alicuius rei controuersia est et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat. cuius rei gratia

1) quae V. 2) his V. 3) aliquae V. 4) uocatur interdictum *Inst.*
 5) quia *Inst.* q V. 6) adipisce V.
 7) proponit V. 8) publice *Baumbach.* 9) publice bona mercantur *bis scriptum in V.* 10) *suppl. ex Inst.* 11) is pro *Inst.* sipse V. 12) utroque V.

§ 145. *cf. supra* 3, 80. *D.* 41, 2, 16 (*Ulp.* 1649).

§ 146. *cf. supra* 3, 80. *Cic. pro Rosc. Am.* 36, 103. *in Verr.* 2, 1, 20, 52. 2, 1, 23, 61 *cum Ps.-Ascon.* (*Bruns* II⁷, 72). *Phil.* 2, 26, 64. 2, 29, 71. *Cic. ap. Gell.* 13, 25, 6. *Non. p.* 432, 29. *p.* 404, 9. *Fest. v. sectores p.* 337 (*Bruns* II⁷, 37). *Isid. orig.* 19, 19, 8. *Manil. Astron.* 5, 320.

§ 147. = *I.* 4, 15, 3. *cf. Theoph. ad h. l.* (*p.* 477 *Ferr.*). *D.* 43, 1, 2, 3 (*Paul.* 745). *tit.* 43, 33. *C. tit.* 8, 9.

§§ 148. 149. = *I.* 4, 15, 4. *cf. supra* 4, 91. *infra* 4, 160. *Paul.* 5, 6, 1. *D.* 43, 17, 1 *pr.*; 3 (*Ulp.* 1536). 43, 31, 1 *pr.* (*Ulp.*

comparata sunt VTI POSSIDETIS et VTRVBI. 149. Et quidem VTI¹ POSSIDETIS interdictum de fundi uel aedium possessione² redditur, VTRVBI uero de rerum mobilium possessione. 150. Et si quidem de fundo uel
 238 aedibus | interdicitur, eum potioem esse praetor iubet, qui eo tempore, quo interdictum redditur, nec ui nec clam nec precario ab aduersario possideat; si uero de re mobili, eum potioem esse iubet, qui maiore parte eius anni nec ui nec clam nec precario ab aduersario possederit³; idque satis ipsis⁴ uerbis interdictorum significatur. 151. Sed⁵ in VTRVBI interdicto non solum sua cuique⁶ possessio prodest, sed etiam alterius, quam iustum est ei accedere⁷, uelut eius, cui heres extiterit, eiusque, a quo emerit uel ex donatione aut dotis nomine acceperit. itaque si nostrae possessioni iuncta alterius iusta possessio exsuperat aduersarii possessionem, nos eo interdicto uincimus. nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis nec datur nec dari potest. nam ei, quod nullum est, nihil accedere potest. sed et si uitiosam habeat possessionem, id est aut ui aut clam aut precario ab aduersario adquisitam, non datur accessio⁸; nam⁹ ei *possessio*¹⁰ sua nihil prodest. 152. Annus autem retrorsus numeratur. itaque si tu uerbi gratia VIII mensibus posse-

1) ut V. 2) possessione *Inst.* possessoriis V. possessoriis controuersiis *Polnaar.* 3) possederit *Hu.* possidet V.
 4) ipsius V. 5) si(?) V. 6) qq V. 7) accidere V.
 8) naccessio V. 9) n̄ (*i. e.* non) V. 10) *add. Goeschen.*

1621). *Fest. ep. v. possessio p.* 233 (*Brunns II*⁷, 24). *Cic. de rep.* 1, 13, 20.

§ 150. *cf. I.* 4, 15, 4a. *Fr. Vat.* 293, 1 (*a.* 293). 311 (*Paul.* 41).

§ 151. *cf. D.* 44, 3, 15 (*Ven.* 24). 44, 3, 14 (*Scaev.* 192). 41, 2, 13, 1—13 (*Ulp.* 1624). 50, 16, 65 (*Ulp.* 1623). 41, 2, 14 (*Paul.* 768). 44, 3, 16 (*Paul.* 1641).

§ 152. *cf. Paul.* 5, 6, 1 *D.* 50, 16, 156 (*Lic. Ruf.* 16). *Theoph.* 4, 15, 4b (*p.* 479 *Ferr.*).

deris prioribus et ego VII posterioribus, ego potior ero, quod trium priorum mensium possessio nihil tibi in hoc interdicto prodest, quod alterius anni possessio est. 153. Possidere autem uidemur non solum, si ipsi possideamus, sed etiam si nostro nomine aliquis in possessione¹ sit, licet is² nostro iuri³ subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. per eos quoque, apud quos deposuerimus aut quibus commodauerimus aut quibus gratuitam habitationem praestiterimus⁴, 239 ipsi possidere uidemur.⁵ et hoc est, quod uolgo dicitur retineri possessionem posse per quemlibet, qui nostro nomine sit in possessione. quin etiam plerique putant animo quoque *retineri possessionem, id est ut, quamuis neque ipsi simus in possessione*⁶ neque nostro nomine alius, tamen si non relinquendae possessionis animo, sed postea reuersuri inde discesserimus, retinere possessionem uideamur. apisci uero possessionem per quos possimus, secundo commentario rettulimus; nec ulla dubitatio est, quin animo possessionem apisci non possimus.⁷ 154. Reciperandae possessionis causa solet

1) possessionem V. 2) in V. 3) iure V. 4) praestiterimus] restituerimus aut quibus gratuitam habitationem V. praestiterimus aut quibus usumfructum uel usum constituerimus *Hu.* 5) deumur V. 6) retineri — possessione *suppl. ex Inst.* 7) possumus V.

§ 153. = I. 4, 15, 5. *cf. Paul.* 5, 2, 1. nostro nomine] *cf. D.* 41, 2, 9 (*Gai.* 354). 43, 16, 1, 22 (*Ulp.* 1524). colonis] *cf. Cic. pro Caec.* 32, 94. *D.* 41, 2, 25, 1 (*Pomp.* 286). 41, 2, 37 (*Marcian.* 40). deposuerimus] *cf. D.* 16, 3, 17, 1 (*Flor.* 11). commodauerimus] *cf. D.* 13, 6, 8 (*Pomp.* 438). animo quoque retineri] *cf. D.* 41, 2, 27 (*Proc.* 18). 41, 2, 44, 2 (*Pap.* 306). 43, 16, 1, 25 (*Ulp.* 1525). 41, 2, 3, 7; 8; 11; 12 (*Paul.* 658). 41, 2, 30, 5 (*Paul.* 1871). *C.* 7, 32, 4 (*a.* 290). secundo commentario] 2, 89 sq. nec ulla dubitatio est etc.] *cf. D.* 41, 2, 51 (*Iav.* 210). 41, 2, 3, 1 (*Paul.* 658). 41, 2, 8 = 50, 17, 153 (*Paul.* 752).

§ 154. = I. 4, 15, 6. *cf. Paul.* 5, 6, 3—8. *D.* 43, 16, 1 pr. (*Ulp.* 1522). *C. Th. tit.* 4, 22. *C. I. tit.* 8, 4. *Cic. pro Caec.*

interdictum dari, si quis ex possessione ui deiectus sit. nam ei proponitur interdictum, cuius principium est VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, per quod is, qui deiecit¹, cogitur ei restituere rei possessionem, si modo is, qui deiectus est, nec ui nec clam nec precario ab eo² possideret.³ namque eum, qui a me ui aut clam aut precario possidet⁴, impune deicio⁵. 155. Interdum tamen etsi eum ui deiecerim, qui a me ui aut clam aut precario possideret, cogor ei restituere possessionem, uelut si armis eum ui deiecerim. nam⁶ propter atrocitatem delicti in tantum patior actionem, ut omni modo debeam ei restituere possessionem. armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegemus, sed et fustes et lapides.

156. Tertia diuisio interdictorum in hoc est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. 157. Simplicia sunt, [uelut]⁷ in quibus alter actor, alter reus est, qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. namque actor
 240 est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est, a quo desideratur, ut exhibeat aut restituat. 158. Prohibitoriorum autem interdictorum [interdum] alia duplicia⁸, alia simplicia sunt. 159. Simplicia sunt, uelut quibus prohibet praetor in loco sacro aut in flumine

1) deiecisti V. 2) ab eo *add. Hu.* 3) *** de * (possidet?) V. 4) possideret V. 5) deicio *Fitting.* deici * V. 6) n̄ (i. e. non) V. 7) uelut V *Inst.; del. Hu.* 8) duplici V.

13, 37 sq. 31, 91 sq. *pro Tull.* 12, 29. 19, 44. *ad fam.* 7, 13, 2. *de orat.* 1, 10, 41. *Script. Hist. Aug. Pesc. Nig.* 2, 7.

§ 155. *cf. D.* 43, 16, 14 (*Pomp.* 743). 43, 16, 3, 2—12 (*Ulp.* 1533). *Cic. pro Caec.* 8 23. 11, 33 sq. 31, 89 sq. *pro Tullio fragm.* 1 (*demptum ex Victorin. p.* 209, 22 *ed. Halm.*) *ad fam.* 15, 16, 3. armorum appellatione etc.] = *I.* 4, 15, 6. *cf. D.* 50, 16, 41 (*Gai.* 335). *Cic. pro Caec.* 21, 60.

§§ 156—159. = *I.* 4, 15, 7. *cf. D.* 43, 1, 2 *pr.* (*Paul.* 745). in loco sacro] *cf. supra* 4, 140 in flumine publico] *cf. D.* 43, 13, 1 *pr.* (*Ulp.* 1516).

publico ripaue eius aliquid facere reum.¹ nam actor est², qui desiderat, ne quid fiat, reus is, qui aliquid facere conatur. 160. Duplicia sunt uelut VTI POSSIDETIS interdictum et VTRVBI. ideo autem duplicia uocantur, quod par³ utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus uel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet; quippe praetor pari sermone cum utroque⁴ loquitur. nam⁵ summa conceptio eorum interdictorum haec est: VTI NVNC⁶ POSSIDETIS, QVO MINVS ITA POSSEDEATIS, VIM⁷ FIERI VETO; item alterius: VTRVBI HIC HOMO, DE QVO AGITVR, APVD QVEM⁸ MAIORE PARTE⁹ HVIVS ANNI FVIT, QVO MINVS IS EVM DVCAT, VIM⁷ FIERI VETO.

161. Expositis generibus interdictorum sequitur, ut de ordine et de exitu eorum dispiciamus; et incipiamus a simplicibus.¹⁰ 162. Si igitur restitutorium uel exhibitorium interdictum redditur, uelut ut restituatur ei possessio, qui ui deiectus est, aut exhibeatur libertus, cui patronus operas indicere uellet, modo sine periculo res ad exitum perducitur, modo cum periculo. 163. Namque si arbitrum postulauerit is, cum quo

1) reum *Heffter.* eum V. 2) actor est *Inst.* actorum V.
 3) piscar. V. 4) utriusque V. 5) non V. 6) nunc *Goeschen.* n. V. 7) uin V. 8) apud quem *ut glossema uocis* utriubi *del. Mommsen; sed cf. Partsch, Ztschr. Sav. Stiftg.* 31, 434. 9) maiore parte *Theophilus.* maiores partes V.
 10) sinpublicibus V.

§ 160. = I. 4, 15, 7. *cf. supra* 4, 150. D. 43, 17, 3, 1 (*Ulp.* 1539). VTI POSSIDETIS] *cf. D.* 43, 16, 1 *pr.* (*Ulp.* 1522). C. 8, 6, 1 (a. 294). *Fest. v. possessio* p. 233 (*Bruns II*¹, 24). VTRVBI] *cf. D.* 43, 31, 1 *pr.* (*Ulp.* 1621).

§ 161. *cf. Frontin. de contr. agr.* p. 16, 3. 44, 4 *ed. Lachm.*

§ 162. *cf. supra* 4, 141; 157. exhibeatur libertus] *cf. D.* 38, 1, 13, 2 (*Ulp.* 1076). 43, 1, 2, 1 (*Paul* 745).

§ 163. *cf. Ulp. Inst. fragm.* 5, 2. *Cic. pro Tull.* 23, 53. *lex Rubr. c. 22 v. 34* (*Bruns I*⁷, 100). quanti ea res est] *cf. D.* 43, 24, 22, 2 (*Ven.* 17). 6, 1, 68 (*Ulp.* 2987). 43, 5, 3, 11 (*Ulp.* 1480). 43, 8, 2, 44 (*Ulp.* 1505). 43, 16, 1, 41 (*Ulp.* 1529). 43,

241
t. s. agitur, accipit formulam, quae appellatur | arbitraria, et iudicis arbitrio si quid restitui uel exhiberi debeat, id sine periculo exhibet¹ aut restituit et ita absoluitur²; quod si nec restituat neque exhibeat, quanti ea res est, condemnatur.³ sed et actor⁴ sine poena experitur cum eo, quem⁵ neque exhibere neque restituere quicquam oportet⁶, praeterquam si calumniae iudicium ei oppositum fuerit⁷ decimae partis. quamquam Proculo placuit non esse permittendum⁸ calumniae iudicio uti ei⁹, qui arbitrum postulauerit, quasi hoc ipso confessus uideatur restituere se uel exhibere debere. sed alio iure utimur et recte; potius¹⁰ enim ut modestiore uia litiget¹¹, arbitrum quisque petit, quam quia confitetur. 164. *Ceterum*¹² obseruare debet is, qui uult arbitrum petere, ut statim petat, antequam ex¹³ iure exeat, [id est antequam a praetore discedat]; sero enim petentibus non indulgetur.¹⁴ 165. Itaque si arbitrum non petierit, sed tacitus de iure exierit, cum periculo res ad exitum perducitur.¹⁵ nam actor prouocat aduersarium sponcione¹⁶, quod¹⁷ contra edictum praetoris non exhibuerit aut non restituerit; ille autem ad-

1) exhibeat V. 2) absoluit V. 3) condemnat V.

4) actores V. 5) quem Hu. q V. 6) oportet Hu. otere V.

7) fuit V. 8) placuit non esse permittendum Goudsmit. de V cf. apographum. 9) ei Goudsmit. eia V. 10) potius Goudsmit. tius V.

11) litigiet V. 12) suppl. Hu.

13) expectari de censet Kalb. sed cf. Probi Einsidlensis notam infra citatam. 14) indulgentur V. 15) pducit V.

16) sponcionem V. 17) suppl. Krueger. ni Hu.

24, 15, 7—12 (Ulp. 1600). 43, 26, 8, 4 (Ulp. 1609). 43, 1, 5 (Paul. 1860). 43, 3, 2, 2 (Paul. 747). 43, 16, 6 (Paul. 268). 43, 16, 15 (Paul. 1861). calumniae iudicium] cf. infra 4, 175; 181.

§ 164 cf. Prob. Einsidl. 70: R. A. Q. E. I. E. restituas antequam ex iure exeas.

§ 165. cf. supra 4, 141. Cic. pro Caec. 8, 23. 31, 91. 32, 92. pro Tull. 12, 30. 23, 53. ad fam. 7, 21. Quintil. Inst. or. 7, 5, 3. lex Rubr. c. 22 (Bruns II⁷, 100).

uersus sponsionem aduersarii restipulatur; deinde actor quidem sponsionis formulam edit aduersario, ille huic inuicem restipulationis. sed actor sponsionis *formulae subicit* et aliud iudicium de re restituenda uel exhibenda, ut si sponsione uicerit, nisi ei res exhibeatur aut restituatur¹, | _____ 242
| _____ t. s.
| _____ 243
| _____ t. s.
| _____ 244

166. | ² _____ ³ fructus licitando, is tantisper in possessione constituitur, si modo aduersario suo fructuaria stipulatione cauerit, cuius uis et potestas haec est, ut si contra eum *de possessione pronuntiatum fuerit*, eam summam aduersario soluat. haec autem licendi contentio fructus licitatio uocatur, scilicet quia _____

_____ *vv. 1½* _____ |

postea alter alterum sponsione prouocat, quod aduersus edictum praetoris possidenti sibi uis facta sit⁴, et inuicem ambo restipulantur aduersus sponsionem: _____

_____ ⁵ una inter eos sponsio itemque restipulatio una _____ ad eam fit.

| _____ *vv. 2½* _____ 166^a. _____ ⁶
iudex, apud quem de ea re agitur, illud scilicet requirit,

1) *Krueger sententiam Hollwegio duce sic perficit: quanti ea res erit, aduersarius ei condemnetur.* 2) *p. 244 usque ad v. 13 ter, a v. 14 ad 24 bis est scripta.* 3) *initium paginae cum Kruegero sic expleas: et qui superauerit. transiit Gaius in pagina antecedente, cuius praeter frustula minima nihil legi potest, ad interdicta duplicia exponenda.* 4) est V. 5) *Hu. suppl.: uel stipulationibus iunctis duabus. alii aliter.* 6) *initium paragraphi 166^a Hu. sic restituere conatus est: deinde ab utroque editis formulis omnium sponsionum et restipulationum, quas fieri placuit. cf. § 165.*

§ 166. fructuaria stipulatione] *cf. D. 45, 1, 4, 2 (Paul. 1841). cauerit] cf. infra 4, 167. sponsione etc.] cf. Cic. pro Caec. 16. 45 Quintil. Inst. 7, 5, 3.*

§ 166^a. Cascelliano . . iudicio] *cf. D. 43, 17, 3. 11 (Ulp. 1542).*

quod praetor interdicto complexus est, uter eorum eum fundum easue aedes per id tempus, quo interdictum¹ redditur, nec ui nec clam nec precario possideret. cum iudex id explorauerit et forte secundum me iudicatum sit, aduersarium mihi et sponsionis et restipulationis summas, quas cum eo feci, condemnat et conuenienter me sponsionis² et restipulationis, quae mecum factae sunt, absoluit; et hoc amplius si apud aduersarium meum possessio est, quia³ is fructus licitatione uicit, nisi restituat mihi possessionem, Cascelliano siue | secutorio iudicio condemnatur. 167. Ergo is, qui fructus licitatione uicit, si non probat ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipulationis et fructus licitationis summam⁴ poenae nomine soluere et praeterea possessionem restituere iubetur et hoc amplius fructus, quos interea percepit, reddit; summa enim⁵ fructus licitationis non pretium est fructuum, sed poenae nomine soluitur, quod quis alienam⁶ possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi nancisci conatus est. 168. Ille autem, qui fructus licitatione uictus est, si non probauerit ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam poenae nomine debet. 169. Admonendi tamen sumus liberum esse ei, qui fructus licitatione uictus erit, omissa fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano siue secutorio iudicio de possessione recipienda⁷ experitur, ita *similiter*⁸ de fructus licitatione agere. in quam rem proprium iudicium comparatum est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actor iudicatum

1) interdicto V. 2) sponsiones V. 3) q̄ (i. e. quam) V
 4) summas Hu. 5) verba fructus quos usque ad summa
 enim bis scripta in V. 6) aliena nam V. 7) recipienda
 dae V. 8) similiter Hu. ***** V.

§ 169. cf. supra 4, 166. Polyb. 32, 2, 8. iudicatum solui]
 cf. supra 4, 91.

solui¹ satis accipit.² dicitur autem et hoc iudicium
 secutorium, quod sequitur sponsionis uictoriam; sed
 non aeque Cascellianum uocatur.³ 170. Sed quia non-
 nulli interdicto reddito cetera ex interdicto facere no-
 lebant atque ob id non poterat res expediri, praetor | 246
 in eam rem prospexit et comparauit interdicta, quae t. s.
 secundaria appellamus, quod secundo loco redduntur.
 quorum uis et potestas haec est, ut qui cetera ex
 interdicto non faciat⁴, uelut qui uim non faciat aut
 fructus non liceatur⁵ aut qui fructus licitationis satis⁶
 non det⁷ aut si sponsiones⁸ non faciat⁴ sponsionumue⁹
 iudicia non accipiat, siue possideat, restituat¹⁰ aduer-
 sario possessionem, siue non possideat¹¹, uim illi possi-
 denti non faciat. itaque etsi alias potuerit interdicto
 VTI POSSIDETIS uincere, si cetera ex interdicto
 fecisset _____¹², tamen per interdictum se-
 cundarium uincitur. _____ vv. 4 _____

_____ Sabinus et Cassius secuti fuerint _____

_____ vv. 9 _____

_____ vv. 24 _____ 171. _____

pecuniaria poena modo iurisiurandi¹³ religione coercen-
 _____¹⁴. eaque praetor _____ ideo _____ ad-
 uersus infitiantes ex quibusdam | causis dupli¹⁵ actio
 constituitur, uelut si iudicati aut depensi aut damni
 _____ 248
 t. s.

1) iudicatum solui Hu. is V. 2) accipiatur V.

3) uocat V. 4) facit V. 5) licetur V. 6) sata V.

7) dat V. 8) sponsionibus V. 9) sponsionumue Krueger.

sponsionisue V. 10) si restituat V. 11) possideant (?) V.

12) suppl. Hu.: si non fecit. 13) iurisiurando V. 14) sen-

sum supple ex Inst. 4, 16 pr. 15) duplici V.

§ 170. cf. D. 41, 2, 52, 2 (Ven. 8). 50, 17, 155, 1 (Paul.
 758). Cic. pro Caec. 16, 45. ad fam. 7, 13, 2. Frontin. de
 controv. agr. p. 44, 5 ed. Lachm.

§ 171. cf. I. 4, 16 pr.; 1. supra 4, 9; 13. D. 13, 5, 18, 2
 (Ulp. 796). Cic. pro Rosc. Com. 4, 10, 5, 14. de offic. 3, 16, 65.
 lex Rubr. c. 21 (Bruns II⁷, 99). lex Iul. munic. v. 40—45
 (Bruns II⁷, 104).

iniuriae aut legatorum per damnationem relictorum¹ nomine agitur. ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, uelut de pecunia certa credita et pecunia constituta, sed certae² quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae uero pecuniae partis dimidia. 172. Quod si neque sponsionis neque dupli actionis periculum ei, cum quo agitur, iniungatur³ ac ne statim quidem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit praetor iusiurandum⁴ exigere NON CALVMNIAE CAUSA⁵ INFITIAS IRE. unde quamuis heredes uel qui heredum loco habentur —————⁶ obligati sint⁷, item feminae⁸ pupillique⁹ eximantur¹⁰ periculo sponsionis, iubet tamen eos iurare. 173. Statim autem¹¹ ab initio pluris quam simpli actio est uelut furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli, concepti et oblati tripli: nam ex his causis et aliis quibusdam, siue quis neget¹² siue fateatur, pluris quam simpli est actio.

174. Actoris quoque calumnia¹³ coercetur modo calumniae iudicio, modo contrario, modo iureiurando, modo restipulatione. 175. Et quidem calumniae iudicium aduersus omnes actiones locum habet et est de-

- 1) relictum V. 2) certa V. 3) iniungatur *Lachmann.* coniungatur V. 4) iurisiurandum V. 5) causae V.
 6) ad simplio tenus *uestigia ducere videntur Studemundio teste; ex Bluhmii lectione fortasse conficere licet: simpli nec amplius.*
 7) sunt V. 8) feminis V. 9) pupillisque V. 10) ex**** V. 11) autem *Inst. añ V.* 12) negat V. 13) calumniae V

§ 172. *cf. I. 4, 16, 1. D. 10, 2, 44, 4 (Paul. 1740). C. 2, 58(59), 2 pr. (a. 531). Nov. 49, 3, 1 (a. 537). Val. Prob. 5, 11: N. K. C. non calumniae causa.*

§ 173. *cf. I. 4, 16, 1. supra 3, 189—191.*

§ 174. *cf. I. 4, 16, 1. calumniae iudicio] infra 4, 175—179. contrario] 4, 177. restipulatione] 4, 180.*

§ 175. *cf. Cod. Herm. tit. De calumniat. ex Consult. 6, 13 (a. 293). Theoph. 4, 16, 1c (p. 483 Ferr.). Nov. 112, 2 pr. (a. 541). Iustiniani edict. 7, 5. Cic. pro Cluent. 59, 163. Gell. 14, 2, 8. aduersus adsertorem] cf. Paul. 5, 33, 7.*

cimae partis, *praeterquam quod*¹ aduersus adsertorem tertiae partis est. 176. Liberum est autem ei, cum quo agitur, aut calumniae iudicium opponere aut iusiurandum exigere NON CALVMNIAE CAUSA AGERE. 177. Contrarium autem iudicium ex certis causis *constituitur*, | uelut si iniuriarum agatur et si cum muliere 249 eo nomine agatur, quod dicatur² uentris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse³, et si quis eo nomine agat, quod dicat se a praetore in possessionem missum ab alio quo admissum non esse. sed aduersus iniuriarum quidem actionem⁴ decimae partis datur, aduersus uero duas istas quintae. 178. Seuerior autem coercitio est per contrarium iudicium. nam⁵ calumniae iudicio X. partis nemo damnatur⁶ nisi qui intellegit non recte se agere, sed uexandi aduersarii gratia actionem instituit potiusque ex iudicis errore uel iniquitate uictoriam sperat quam ex causa ueritatis. calumnia enim in adfectu⁷ est, sicut furti crimen. contrario uero iudicio omni modo damnatur actor, si causam non tenuerit, licet aliqua⁸ opinione inductus crediderit se recte agere. 179. Vtique autem ex quibus causis contrario iudicio agi⁹ potest, etiam calumniae iudicium locum habet;

1) *praeterquam quod* *suppl. Krueger; cf. supplementum apographi.* 2) dicetur V. 3) transtulisset V. 4) actionis V. 5) non V. 6) damnatur V. 7) adfectum V. 8) alia V. 9) agere V.

§ 176. *cf. infra* 4, 179. *Paul.* 2, 1, 2. *D.* 10, 2, 44, 4 (*Paul.* 1740). 12, 2, 34, 4 (*Ulp.* 760). 12, 2, 37 et 25, 2, 11, 1 (*Ulp.* 961). 39, 1, 5, 14 (*Ulp.* 1268). 39, 2, 7 *pr.* (*Ulp.* 1271). *C.* 4, 1, 9 (*a.* 294). *lex Rubr. c.* 20 (*Brunns I*⁷, 97). *Cic. pro Rose. Com.* 1, 4.

§ 177. si iniuriarum] *cf. Paul.* 5, 4, 11. *D.* 47, 10, 43 (*Gai.* 484). si cum muliere] *cf. D. tit.* 25, 5. quod dicat se a praetore] *cf. D. tit.* 43, 4.

§ 178. *cf. D.* 48, 16, 1, 1; 3; 4 (*Marcian.* 287). *C.* 9, 46, 3 (*Imp. Alex.*). furti] *cf. supra* 3, 197.

§ 179. *cf. supra* 4, 176.

sed alterutro tantum¹ iudicio agere permittitur. quae ratione si iusiurandum de calumnia² exactum fuerit, quemadmodum calumniae iudicium non datur, ita et contrarium non dari debet. 180. Restipulationis quoque poena ex certis causis fieri solet; et quemadmodum contrario iudicio omni modo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec requiritur, an scierit non recte se agere, ita etiam restipulationis poena omni modo damnatur actor, si uincere non potuerit. 181. Qui autem restipulationis poenam patitur, ei neque calumniae iudicium opponitur neque iurisiurandi religio iniungitur³; nam⁴ contrarium iudicium ex his causis locum non habere palam est.

182. Quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, item pro socio, fiduciae, tutelae, mandati, depositi. sed furti aut ui bonorum raptorum aut iniuriarum non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, ut⁵ in edicto praetoris scriptum est; et recte. plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis an ex contractu debitor sit. nec tamen⁶ ulla parte edicti id ipsum nominatim exprimitur, ut aliquis ignominiosus sit⁷, sed⁸ qui prohibetur et pro alio postulare et cognitorem⁹

1) tm̄ (i. e. tamen) V. 2) calumniae V. 3) religio iniungitur] religioni iungitur V. 4) n̄ (i. e. non) V.
5) pacti ut] pactiit aut pactut V. 6) nec tamen Krueger. nam (?) V. 7) esset V. 8) s*** V. 9) **gn*tor V.

§ 180. cf. supra 4, 13; 171.

§ 181. cf. supra 4, 171; 172; 163.

§ 182. cf. supra 4, 60. I. 4, 16, 2. D. 3, 2, 1 (Ulp. 277). 3, 2, 4, 5 (Ulp. 282). 50, 16, 42 (Ulp. 1368). 48, 1, 7 (Macer 29). Fr. Vat. 322 sq. Coll. 10, 2, 4 (Mod. 9). C. tit. 2, 11 (12). Cic. pro Rosc. Amerin. 38, 111 sq. 40, 116. pro Rosc. Com. 6, 16. pro Cacc. 3, 7. pro Cluent. 42, 119. de orat. 1, 36, 166. Quintil. Decl. 250. lex Iul. munic. (Bruns I⁷, 107). fragm. Atest. (Bruns I⁷, 101). pacti] cf. D. 3, 2, 6, 3 (Ulp. 282). 3, 2, 5 (Paul. 140). 3, 2, 7 (Paul. 141). C. 2, 11 (12), 18 (a. 260). qui prohibetur] cf. Quintil. Inst. 3, 6, 71; 75. 4, 4, 6. 7, 1, 19; 20. 7, 5, 3.

dare procuratoremue habere, item *procuratorio* aut *cognitorio* nomine iudicio interuenire, ignominiosus esse *dicitur*.

183. In summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere uelit, *in ius uocare*¹ oportere et eum, qui uocatus est, si non uenerit², poenam ex edicto praetoris committere. quasdam tamen personas sine³ permissu praetoris in ius uocare non licet, uelut parentes patronos patronas⁴, item liberos et parentes patroni patronaeue; et in eum⁵, qui aduersus ea egerit, poena constituitur. 184. Cum autem in ius uocatus fuerit aduersarius neque eo die⁶ finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti. 185. Fiunt autem⁷ uadimonia quibusdam ex causis pura, id est sine satisdatione, quibusdam cum satisdatione, | quibusdam iureiurando, quibusdam recuperatoribus suppositis, id est, ut qui non steterit, is protinus a recuperatoribus in summam⁸ uadimonii condemnetur; eaque singula diligenter praetoris edicto significantur. 186. Et si quidem iudicati depensiue agetur, tanti fit⁹ uadimonium, quanti ea res

- 1) in ius uocare *suppl. Hu.* 2) uenerit V.
 3) siue V. 4) patronas patronos V. 5) eam V. 6) eo die] odie V.
 7) ā (§. e. aut) V. 8) summa V. 9) fiat V.

§ 183. *cf. supra* 4, 46 *ibiq. cit.*; *adde D.* 2, 4, 6 (*Paul* 1915). 2, 4, 13 (*Mod.* 131). *C.* 2, 2, 2 (*a.* 239). 2, 2, 3 (*a.* 287).

§ 184. *cf. supra* 3, 224. *Varro de l. l.* 6, 74 (*Bruns II*⁷, 57). *Cic. pro Quinct.* 5, 22. 6, 23; 25. 16, 51 *sq. pro Rosc. Com.* 13, 38. *Manil. Astron.* 1, 244. *Prob. Eins.* 63: V. F. I. uadimonium fieri iubere.

§ 185. *cf. D. tit.* 2, 8; 11. *Cic. ad Q. frat.* 2, 13 (15), 3. *Ouid. amor.* 1, 12, 23. cum satisdatione] *cf. D.* 5, 1, 2, 6 (*Ulp.* 213). 50, 17, 110, 1 (*Paul.* 148). *Cornel. Nep. Attic.* 9, 4. *Porphyr. ad Hor. sat.* 1, 1, 11. iureiurando] *cf. D.* 2, 8, 16 (*Paul.* 150). recuperatoribus] *cf. supra* 4, 105.

§ 186. *cf. D.* 2, 10, 3, 4 (*Iul.* 28). 45, 1, 115 *pr.* (*Pap.* 79). 2, 11, 4, 5 (*Ulp.* 1657). iudicati] *cf. supra* 4, 9; 102; 171. depensi] *cf. supra* 3, 127. 4, 9; 102; 171

erit; si uero ex ceteris causis, quanti actor iurauerit non¹ calumniae causa postulare sibi uadimonium promitti: nec tamen *pluris quam partis diuidiae nec*² pluribus quam sestertium C milibus fit uadimonium. itaque si centum milium res erit nec iudicati dependere agatur³, non plus quam sestertium quinquaginta milium⁴ fit uadimonium. 187. Quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec⁵ uadimonio inuitas⁶ obligare nobis⁷ possumus, praeterquam si praetor aditus permittat.

1) nam (?) V. 2) pluris — nec *suppl. Hu.* 3) ageretur V.
 4) milia V. 5) ne V. 6) inuicis V. 7) non V.

§ 187. *cf. supra* 4, 183. *D.* 2, 6, 2 (*Call.* 35). 2, 6, 1 (*Paul.* 87). 2, 6, 3 (*Paul.* 135). 2, 8, 2, 2 (*Ulp.* 266). *Plaut Aulul.* 2, 4, 40 = 319.



CONSPECTVS RERVM.¹⁾

Omnes populi aut iure civili aut iure gentium utuntur	1, 1
constant autem iura ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, magistratum edictis, responsis prudentium	1, 2—7
omne ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones	1, 8

I. IVS QVOD AD PERSONAS PERTINET.

A. Omnes homines aut liberi sunt aut servi.	1, 9
liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini	1, 10
1) ingenui	1, 11
2) libertini aut cives Romani aut Latini aut dediticiorum numero sunt	1, 12
a) qui dediticiorum numero fiant	1, 13—15
b) qui cives Romani et qui Latini fiant	1, 16—22
c) differentia condicionis libertinorum Latinorum eorumque qui dediticiorum numero sunt,	
α) quod ad ius mortis causa capiendi testamentique faciendi	1, 23—25
β) quod ad modos pertinet, quibus ad civitatem Romanam pervenitur	1, 26—35
d) ad legem Aeliam Sentiam de manumissionibus	1, 36—41; 47
e) ad legem Fufiam Caniniam de servis testamento manumittendis	1, 42—46
B. Quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae	1, 48
quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt	1, 49; 50

1) secundum Boeckingium, sed hic illic auctus et emendatus.

1) in potestate sunt	1, 51
a) servi dominorum	1, 52—54
b) liberi nostri, quos	1, 55
α) procreavimus	
α a) iustis nuptiis	1, 56—64
α b) non iustis nuptiis, sed qui postea rediguntur in pote- statem	1, 65—96
β) adoptavimus	1, 97—107
2) in manu nostra sunt feminae.	
eae in manum conveniunt	1, 108—110
α) usu	1, 111
β) farreo	1, 112
γ) coemptione, quam facit mulier	
γ a) aut matrimonii causa cum marito suo	1, 113
γ b) aut fiduciae causa sive cum extraneo sive cum marito suo	1, 114—115 b
3) in mancipio sunt liberorum	
earumve, quae in manu sunt, personae mancipatae	1, 116—123
quibus modis ii, qui alieno iuri	
subiecti sunt, eo iure liberentur	1, 124
1) qui in potestate sunt	1, 125
a) servi	1, 126
b) liberi	1, 127—136
2) quae in manu sunt	1, 137
3) qui in mancipio sunt	1, 138—141
C. Ex his personis, quae neque in potestate	
neque in manu neque in mancipio sunt,	
quaedam vel in tutela sunt vel in cura-	
tionem, quaedam neutro iure tenentur . .	1, 142
1) prius dispiciamus de his, quae in	
tutela sunt	1, 143
a) quis et quomodo tutor fiat.	
α) testamento tutor dari potest	
α a) liberis, quos in potestate habe-	
mus	1, 144—147
α b) uxori, quae in manu est. tu-	
toris optio	1, 148—154
β) legitima tutela.	
β a) ingenui sunt in tutela adgnato-	
torum (gentiliumve). ius adgna-	
tionis capitis deminutione peri-	
mitur	1, 155—164 a
β b) liberti sunt in patronorum tutela	1, 165 cf. 167

βc) ex causa mancipii manumissi sunt in tutela manumissorum	1, 166; 166 a
γ) cessicia tutela	1, 168—172
δ) ex variis causis a magistratu petiti tutores	1, 173—184
ε) a magistratu dati tutores	1, 185—187
ζ) de generibus et speciebus tutelarum	1, 188
b) impuberum tutela et feminarum inter se comparatae. de tutorum auctoritate	1, 189—193
c) quibus modis tutela finiatur	1, 194—196
2) de curatione	1, 197; 198
3) de satisfatione tutorum et curatorum	1, 199; 200

II. IVS QVOD AD RES PERTINET.

A. Res vel in nostro patrimonio sunt vel extra nostrum patrimonium habentur	2, 1
1) summa itaque rerum divisio: aliae sunt divini iuris, aliae humani	2, 2
a) divini iuris (nullius in bonis)	
α) sunt res sacrae et religiosas	2, 3—7
β) sanctae quoque res quodam modo divini iuris sunt	2, 8
b) humani iuris res (plerumque alicuius in bonis sunt)	2, 9
α) publicae (nullius videntur in bonis esse)	2, 10—11
β) privatae (quae singulorum sunt)	
2) quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales	2, 12—14
3) res aut mancipi sunt aut nec mancipi	2, 14 a—18
B. Singularum rerum acquisitiones (et alienationes).	
1) per eam, cui acquiritur (vel a qua alienatur), personam.	
a) civiles acquisitiones alienationesve	
α) ab iis factae, qui ordinariam rei alienandae facultatem habent	
αa) rerum corporalium.	
ipsa rei nec mancipi traditio	2, 19—21
mancipatio, in iure cessio	2, 22—27
αb) rerum incorporalium. res incorporales traditionem non recipiunt; sed aliae in iure cedi tantum possunt, ut iura praediorum urbanorum, ususfructus et hereditas,	

	aliae etiam mancipari possunt, ut iura praediorum rusticorum . . .	2, 28—37
	obligationes nihil eorum recipiunt, sed novatione transferuntur	2, 38; 39
α c)	rerum mobilium immobiliumque, sive mancipi sunt sive nec mancipi, usucapio.	
	divisio dominii, ut alius possit ex iure Quiritium dominus esse, alius, donec usu ceperit, rem in bonis habere	2, 40—42
	earum rerum usucapio, quae non a domino nobis traditae sunt	2, 43; 44
	usucapio aliquando non procedens alienae rei bonae fidei possessori	2, 45—51
	usucapio eius, qui scit alienam rem se possidere	2, 52—61
β)	aliquando dominus alienandae rei potestatem non habet, et qui dominus non est, alienare potest	2, 62—64
b)	naturales acquisitiones	2, 65
α)	traditio, occupatio, ex hostibus capio	2, 66—69
β)	vis fluminis: alluvio, insula in flumine nata	2, 70—72
γ)	solo cedit superficies, planta in nostro posita, frumentum in nostro satum; item meum fit, quod in cartulis meis aliquis scripserit, sed non quod in tabula mea pinxerit	2, 73—78
δ)	si quis ex aliena materia novam speciem fecerit	2, 79
2)	acquisitiones alienationesque per eas personas, quae sub tutela sunt	2, 80—85
3)	adquiruntur nobis etiam per eos, quos in potestate manu mancipiove habemus	2, 86—96
C.	Quibus modis per universitatem res nobis adquiruntur	2, 97; 98
1)	de hereditatibus (et bonorum possessionibus)	2, 99
a)	quaenobis ex testamento obveniunt	2, 100
α)	testamentorum ordinatio.	
α a)	genera testamentorum tria	2, 101—103
α b)	testamentum per aes et libram	2, 104—108
α c)	testamenta militum	2, 109—111

β)	qui testamenta facere possunt . . .	2, 112—113
γ)	testamenta secundum regulam iuris ci- vilis facienda	2, 114
γa)	ab initio non iure fiunt herede non sollemni modo in- stituto	2, 115—117
	cum mulieres sine tutoris auctori- tate testantur	2, 118—122
	suo herede praeterito	2, 123—129
γb)	testamenta iure facta rumpuntur adgnatione postumi	2, 130—137
	quasi adgnatione	2, 138—143
	posteriore testamento	2, 144
γc)	testamenta irrita fiunt capitis deminutione testatoris	2, 145—146
γd)	praetor dat bonorum possessionem secundum tabulas testamenti ab initio non iure facti vel postea rupti vel irriti facti	2, 147—150
	ab intestato, si testamentum con- traria voluntate infirmatum est	2, 151; 151a
δ)	heredes aut necessarii aut sui et nec- cessarii aut extranei	2, 152
	necessarius heres	2, 153—155
	sui et necessarii heredes. ius abs- tinendi	2, 156—160
	extranei heredes. ius deliberandi et cretio	2, 161—173
ε)	de substitutionibus: vulgari	2, 174—178
	pupillari	2, 179—184
ζ)	de servis heredibus instituendis	2, 185—190
η)	de legatis	2, 191
ηa)	legatorum quattuor genera	2, 192
	per vindicationem	2, 193—200
	per damnationem	2, 201—208
	sinendi modo	2, 209—215
	per praeceptionem	2, 216—223
ηb)	de modo legatorum. lex Furia, Voconia, Falcidia	2, 224—228
ηc)	de inutiliter relictis legatis: propter formam legati scripti	2, 229—234
	de poenae causa relictis legatis	2, 235—237
	de legatis incertis personis re- lictis	2, 238—243

	de legatis ei, qui in potestate heredis, aut ab eo, qui in legatarii potestate sit, relictis	2, 244—245
ϑ)	de fideicommissis	2, 246
ϑ a)	de hereditatibus fideicommissariis	2, 247—259
ϑ b)	de singulis rebus ac libertatibus per fideicommissum relictis	2, 260—267
ι)	differentiae fideicommissorum et legatorum	2, 268
ι a)	quae nunc sunt	2, 269—283
ι b)	quae erant olim	2, 284—288
ι c)	tutoris datio directa esse debet	2, 289
b)	intestatorum	
α)	ingenuorum	
α a)	ex iure civili:	
	sui heredes	3, 1—8
	agnati	3, 9—16
	gentiles	3, 17
α b)	ex iure praetorio. cognatorum exclusiones aliaeque iuris civilis iniquitates emendatae	3, 18—25
	gradus bonorum possessionis. bonorum possessores loco heredum constituuntur	3, 26—31; 33
	bonorum possessio datur non modo emendandi gratia veteris iuris, sed etiam impugnandi (matri ex SC. Tertull.?) et confirmandi	3, 33 a—34
	b. p. cum re aut sine re	3, 35—38
β)	libertorum	3, 39
β a)	civium Romanorum	3, 40—54 (72; 73)
	β b) Latinorum	3, 55—73
	β c) qui dediticiorum numero sunt	3, 74—76
2)	bonorum emptiones	3, 77—79
	quid iuris bonorum possessoribus et bonorum emptoribus competat	3, 80; 81
3)	si quis alieno iuri subicitur	3, 82—84
4)	hereditatis in iure cessio	3, 85—87
D.	Obligationes. summa divisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto	3, 88

1) obligationes, quae ex contractu nascuntur. harum quattuor genera sunt . . .	3, 89
a) adquiruntur nobis obligationes	
α) per nosmet ipsos.	
αa) re contractae obligationes (mutui datio et indebiti solutio) . . .	3, 90; 91
αb) verbis contractae obligationes . . .	3, 92—109
verborum obligationes ad alias accedentes:	
de adstipulatoribus	3, 110—114
de sponsoribus, fidepromissoribus, fideiussoribus	3, 115—127
αc) litteris contractae obligationes . . .	3, 128—134
αd) consensu contractae obligationes . . .	3, 135—138
emptio et venditio	3, 139—141
locatio et conductio	3, 142—147
societas	3, 148—154
mandatum	3, 155—162
β) per eas personas, quae in nostra potestate, manu mancipiove sunt	3, 163—167
b) tolluntur obligationes	
α) solutione	3, 168
β) acceptilatione	3, 169—172
γ) imaginaria solutione per aes et libram	3, 173—175
δ) novatione	3, 176—179
ε) litis contestatione	3, 180—181
2) obligationes, quae ex delicto nascuntur.	3, 182
a) furtum	3, 183—208
b) vi bona rapta	3, 209
c) damnum iniuria datum	3, 210—219
d) iniuria	3, 220—225

III. IVS QVOD AD ACTIONES PERTINET.

A. Actiones.

1) divisiones earum	
a) ex varia eorum substantia vel iure, quod persequimur.	
α) duo actionum genera: in rem et in personam, vindicationes et conditiones	4, 1—5
β) aut rem tantum aut poenam tantum aut rem et poenam persequimur	4, 6—9
b) ex forma. quaedam ad legis actionem exprimuntur, quaedam sua vi ac potestate constant.	4, 10

- α) legis actiones 4, 11
 α a) lege agebatur modis quinque 4, 12
 sacramento 4, 13—17
 per iudicis postulationem
 per conditionem 4, 17 a—20
 per manus iniunctionem 4, 21—25
 per pignoris captionem 4, 26—29
 α b) legis actionibus maximam partem
 sublatis per formulas litigamus 4, 30; 31
 β) formulae
 β a) genera formularum
 ad legis actionem expressae
 formulae 4, 32; 33
 alterius generis fictiones in qui-
 busdam formulis 4, 34—38
 β b) partes formularum 4, 39—44
 β c) formularum pro ipsarum partium
 diversitate variae species et effec-
 tus:
 in ius et in factum conceptae
 formulae 4, 45—47
 formularum condemnatio aut
 certae aut incertae pecuniae est
 de periculo in conceptione formu-
 larum ineundo:
 in intentione, si plus petitur 4, 53—56
 in condemnatione 4, 57
 in demonstratione, si falsum de-
 monstratur. 4, 58—60
 de formulis, in quibus interdum
 non solidum, quod nobis debetur,
 consequimur:
 si de peculio agitur (4, 60)
 si reus condemnatur in id, quod
 facere potest (4, 60)
 si agitur cum compensatione
 aut deductione 4, 61—68
 2) de actione instituenda et qui agere
 vel conveniri possunt. conveniri aut
 agere possumus 4, 69 (cf. 82)
 a) nostro nomine
 b) alieno nomine
 α) conveniri possumus
 α a) ex contractu maleficiove earum
 personarum, quae in potestate
 nostra sunt

ex contractu (actiones quod iussu, exercitoria, institoria, tributoria, de peculio, de in rem verso)	4, 70—74
ex maleficio (actiones noxales).	4, 75—79
α b) ex contractu earum personarum, quae in manu mancipiove sunt	4, 80
α c) animalium nostrorum nomine	(4, 80)
α d) de hominum mortuorum noxae deditioe	4, 81
β) de alieno nomine instituendis actionibus	4, 82
β a) qui alieno nomine agunt quomodo in litem substituuntur	4, 83—85
β b) de formis actionum alieno nomine constitutarum	4, 86; 87
γ) de satisfactionibus ab actoribus reive exigendis	4, 88—102
3) quibus modis actiones finiantur.	
a) iudicia legitima et quae imperio continentur	4, 103—109
b) perpetuae et temporales actiones	4, 110; 111
c) quae actiones heredi aut in heredem neque competunt neque dantur	4, 112; 113
d) si reus ante rem iudicatam post acceptum iudicium satisfaciatur actori	4, 114
B. Exceptiones	4, 115
1) proprie sic dictae.	
a) causa, origo et forma exceptionum	4, 116—119
b) effectus: exceptiones peremptoriae, dilatoriae	4, 120—125
2) replicatio, duplicatio, triplicatio	4, 126—129
3) de praescriptionibus, quae receptae sunt pro actore	4, 130—137
C. Interdicta	4, 138
1) interdictum decretumve quid sit	4, 139—141
2) divisiones interdictorum.	
a) interdicta sunt aut prohibitoria aut restitutoria aut exhibitoria	4, 142
b) possessionis	4, 143
α) vel adipiscendae	4, 144—147
β) vel retinendae	4, 148—153
γ) vel recipiendae causa comparata interdicta	4, 154; 155

- c) tertia divisio interdictorum in hoc est,
 quod 4, 156
 α) simplicia sunt 4, 157—159
 β) aut duplicia 4, 158; 160
 3) de ordine et exitu interdictorum. . . 4, 161—170

D. De temere litigandi coercionibus et de poenis,

- 1) quibus rei calumnia coercetur 4, 171—173
 2) quibus actoris calumnia coercetur 4, 174—181
 3) iudicia quibus damnati ignominiosi fiant . 4, 182
 4) de in ius vocando et de vadimoniis . . . 4, 183—187
-

G A I¹
FRAGMENTVM INCERTVM.

1. Raro 'for' inuenitur, uerum in compositione, ut apud Gaium², reperimus 'effor' dictum.³ — *Diomed. Gramm. Lat. ed. Keil I, 379.*

1) quae Io. Lydus de mag. 1, 34 ex Gaio affert, omisimus, quippe quae ex Dig. 1, 2, 2, 3; 4; 24 sumpta sint ac ne Gai quidem sint, sed Pomponii. 2) Cavium codd., ed. Keil. Caium edd. antiquiores. Keil suspicatur Calvum (Licinium, Cicero- nis aequalem) significari. 3) num ad Gaium hoc fragmen- tum pertineat, sane in incerto remanet.

BIBLIOTEKA
UNIwersytecka
Gdańsk

853180